

12 νέα
εξ

~~130~~

~~172 αρ. 49~~

922

ΙΣΤΟΡΙΚΑ

ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ

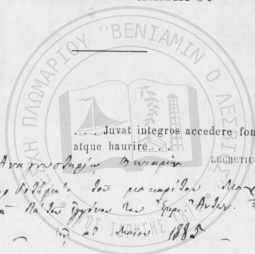

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ

ΥΠΟ

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ Π. ΛΑΜΠΡΟΥ

Τῷ Ἀναγνωστῆρι Θεωρίῳ

Ἐν τῷ ὑπογράψῃ, τῷ μακαρίῳ Μαρτίνῳ Λαφίτ-
ωϊνῳ τωδὲκα πᾶσι ἔτος τοῦ ἔτους Ἰουλίου. Ἐν Ἀθήναις
τῷ 27 Μαΐου 1884

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ «Ο ΠΑΛΑΜΙΔΗΣ»

1884

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τὰνὰ χεῖρας *Ἱστορικὰ Μελετήματα* ἀπαρτίζονται ἐκ σειρᾶς ἱστορικῶν μονογραφιῶν, ὧν αἱ πλείεσται ἀναφέρονται εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος ἐν σχέσει πρὸς λαοὺς ἐλθόντας εἰς ἐπικοινωνίαν, ἰδίως πολεμικὴν, πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Οὕτως ἡ μὲν πρώτη τῶν μονογραφιῶν μετὰγει τὸν ἀναγνώστην εἰς τοὺς πρὸ τῆς ἱστορίας αἰῶνας καὶ εἰς τὴν ζήτησιν τῶν πρώτων κατοίκων τῆς Ἑλλάδος κατ' ἀναφορὰν πρὸς τοὺς προϊστορικοὺς κατοίκους τῆς λοιπῆς Εὐρώπης. Διὰ δὲ τοῦ δευτέρου μελετήματος γίνεται γνωστὴ νέα ἔδρα τῆς βιομηχανίας τῶν Φοινίκων ἐν τῇ παναρχαίᾳ Ἑλλάδι καὶ παρέχεται ἀφορμὴ πρὸς γενικωτέραν ἐξέτασιν τῆς μετὰ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν ἐπικοινωνίας τῶν Φοινίκων. Ἡ τρίτη πραγματεία ἀναφέρεται εἰς μίαν τῶν σκηνῶν τοῦ μεγάλου κατὰ τῶν Περσῶν ἀγῶνος τῶν Ἑλλήνων. Ἐν τῇ τετάρτῃ δημοσιεύονται νέα ἀποσπάσματα ἐνὸς τῶν Ἑλλήνων ἱστοριογράφων τῶν πειραθέντων νὰ γνωρίσωσι τοῖς συμπολίταις αὐτῶν τὰ ἔθνη τῆς Ἀσίας. Τὸ πέμπτον μελετήμα πραγματεύεται ἐν ἐπεισόδιον τῶν γοθικῶν κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐπιδρομῶν. Ἐν τῷ ἕκτῳ μελετᾶται τὸ ζήτημα τῆς εἰς τὴν Πελοπόννησον εἰσβολῆς τῶν σλαβικῶν φυλῶν διὰ τῆς ἐξερευνήσεως τῶν πηγῶν τοῦ περὶ κτίσεως Μονεμβασίας χρονικοῦ. Ἡ ἑβδόμη μονογραφία

ὑπόθεσιν ἔχει τὰς κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως προσβολὰς τῶν Ἀράβων. Ἐν τῇ ὀγδόῃ γνωρίζονται ἀκριβέστερον τὰ κατὰ τὴν ἀποστασίαν καὶ τὸν θάνατον τοῦ μεγάλου Βυζαντινοῦ ἀποστάτου, οὗ ἂν ἤθελεν ἐπιτύχει τὸ τολμηρὸν ἐγχείρημα, θὰ ἐκानονίζοντο ἴσως ἄλλως ἐπὶ τὸ μέλλον αἱ πρὸς τὸ Βυζάντιον σχέσεις τῶν Νορμαννῶν καὶ Σαρακηνῶν. Ἐν τῇ ἐνάτῃ ἀποδεικνύεται ἡ ταυτότης δύο βυζαντιακῶν χρονικῶν πραγματευομένων τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν. Ἡ δεκάτη παρεισάγει εἰς τὸ θέατρον τῶν πρὸς τοὺς Τούρκους μοιραίων ἀγώνων τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τέλος δ' ἐν τῷ ἐνδεκάτῳ μελετήματι παρουσιάζεται ἡ Πελοπόννησος ὑπὸ τὴν διοίκησιν τῶν Βενετῶν.

Οὕτω δὴ βαίνομεν ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων μέχρι τοῦ δεκάτου ὀγδοῦ αἰῶνος διὰ μεγάλων βημάτων, ἀπαντῶντες ἐν τοῖς σταθμοῖς ἡμῶν αἰεὶ νέους λαοὺς ἐπιδράσαντας οὐσιωδῶς ἐπὶ τὰς τύχας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ ἐπέχοντες τόπον ἄξιον λόγου ἐν τῇ καθόλου ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἐπικρατεῖ δ' ἐν τοῖς Ἱστορικοῖς Μελετήμασι μᾶλλον τὸ πνεῦμα τῆς ζητήσεως καὶ τῆς ἐρεῦνης, ἢ ἀνίχνευσις τῶν πηγῶν καὶ ἡ κατὰ δύναμιν διασάφησις τοῦ ἀνεξετάστου. Ἐν ταῖς πλείσταις τῶν μονογραφιῶν τῆς συλλογῆς

ταύτης δὲν ἐπεβαλόμην νὰ παραστήσω ἐποχὰς καὶ νὰ ζω-
 γραφήσω χαρακτῆρας· ἀλλ' ἀπεπειράθην νὰ πληρώσω χά-
 σματὰ τινὰ, νὰ λύσω τινὰ αἰνίγματα, νὰ χαράξω γραμμάς
 τινὰς, αἵτινες ἐνίστατε, ὡς ἐννοῶ ἐγὼ αὐτὸς, ἔλαβον τὸν τύ-
 πον μεγάλου ἐρωτηματικοῦ. Μηδὲ κακίστη τις σπεύδων τὸ
 ἔργον μου. Εἶνε μὲν ἀληθῶς ὠραῖον καὶ μέγα τὸ προσπε-
 λάζειν ἀνυπόμονον τὸ οὖς εἰς τὴν μυριόφωνον βοήν τοῦ
 παρελθόντος, τὸ εἰσδύειν εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ἐπιφανῶν νε-
 κρῶν, τὸ ἐξετάζειν μετὰ θάρρους καὶ ἀσκαρδαμυκτι τὰς
 μεγάλας σκηνὰς τῶν παρωχημένων χρόνων, τὸ λαμβάνειν
 μετὰ χειρὸς τὸν χρωστικὸν καὶ ἀπεικονίζειν ἀμεταπτώτως
 τὸ θέαμα τῶν αἰώνων. Ἀλλ' ἂν ἐνωτιζόμενοι ἠθέλομεν
 παρακούσει μιᾶς φωνῆς ἐπισήμου, ἂν κατὰ τὴν ἡμετέραν
 ψυχομαντείαν ἠθέλομεν ἀγνοήσει μίαν θέλησιν ἢ ἐνέρ-
 γειαν μίαν, ἂν ἠθέλομεν ἀδλεπτήσει πρὸς ἓν ὄραμα τοῦ
 θεάτρου, ἂν ἐμένομεν ἐστερημένοι ἐνὸς χρώματος ἐν τῷ
 ζωγραφεῖν, δὲν εἶνε κίνδυνος μὴ ἀποβῆ τὸ ἱστορικὸν ἡμῶν
 μέλος παράχορδον, μὴ γείνωσιν ἄψυχοι καὶ ἀναλήθεις οἱ
 ἱστορικοὶ ἡμῶν χαρακτῆρες, παραπεποιημένοι καὶ ἐτε-
 ρόχρωμοι αἱ ἱστορικαὶ ἡμῶν εἰκόνες;

Μὴ λησμονῶμεν ὅτι ἐν τῇ ἱστοριογραφίᾳ ἀποτολμᾷ ὁ
 ἄνθρωπος νὰ μελετήσῃ τὸν ἄνθρωπον, ἐπιχειρεῖ ἢ ψυχῇ

νά ἐρμηνεύσῃ τὴν ψυχὴν. Τίς δὲ ὁ τολμητίας ὅστις θάνε-
 λάμβανεν ἄνευ ἐπαρκῶν ἐφοδίων καὶ οὐκ ἄνευ δισταγμοῦ
 νὰ δεῖξῃ τοὺς μεγάλους νεκροὺς τοῦ παρελθόντος λέγων·
 ἴδε ὁ ἄνθρωπος; Ἐκ τοιούτων τινῶν λόγων ἐγεννήθη ἡ
 ἱστορικὴ κριτικὴ, ἡ ἐπιβάλλουσα τὴν περίσκεψιν καὶ τὸν
 ἐνδοιασμόν. Ἐκ τοιούτων λόγων ἀφορμᾶται ὁ ἐν τῇ συγ-
 χρόνῳ ἱστορικῇ ἐπιστήμῃ δεσπόζων χαρακτήρ τῆς ἐρεῦ-
 νης, ἐκδηλούμενος ἐν τῷ ἐξίχνιασμῷ τῶν πηγῶν, ἐν τῇ
 ἀνασκαλεύσει τῶν βιβλιοθηκῶν καὶ τῶν ἀρχείων, σκοπούσῃ
 τὴν κατὰ τὸ ἐνὸν συμπλήρωσιν τῆς ἱστορικῆς ὕλης. Ταῦ-
 τὴν δὲ τὴν σφραγίδα φέροντα καὶ τὰ Ἱστορικά Μελετήματα
 ταῦτα ἐλπίζω ὅτι θὰ κινήσωσι πῶς τὸ διάφορον τῶν φιλι-
 στόρων, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν εὔρεθῶσι σύμφωνοι πρὸς ἅπαντα
 τὰ πορίσματα τῶν ἐμῶν ἐρευνῶν.

ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΣ.

ΤΑ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Πεντακισχίλια πεντακόσια και οκτώ ἔτη πρὸ τῆς εἰς τὸν κόσμον ἐλευσεως τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ καὶ σωτῆρος παραδέχεται κτισθέντα τὸν κόσμον ἢ κατὰ τὴν Γραφὴν χρονολογία. Ἡ ἐπιστήμη ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας δὲν ἠμφισβήτησε τὴν χρονολογίαν ταύτην, στηριζομένη εἰς τὴν ἀκλόνητον πίστιν τῆς ἐκκλησίας. Ἀλλ' ὅτε ἐγένετο τὸ ἀληθῶς γιγάντειον ἄλμα, δι' οὗ ἡ ἐρευνα ἐχωρίσθη ἀπὸ τῆς πίστεως καὶ ἡ ἐπιστήμη ἀφείσα εἰς τὴν ἐκκλησίαν τὸ ἐμβλημα «πίστευε καὶ μὴ ἐρεύνα» ἔλαβεν ὡς ἴδιον ἑαυτῆς τὸ ἀρευνᾶτε τὰς γραφὰς, νέα γεγονότα, νέοι ἀριθμοὶ παρουσιάσθησαν κατ' ἀνάγκην. Ἡ ἐπιστήμη ἔταξε νέας ὁδοὺς καθ' ἡν ἡμέραν, παύσασα ἀκόλουθῆ τὴν παράδοσιν ἀνεξελέγκτως, ἐζήτησε νὰ ἐξετάσῃ τὴν μαρτυρίαν ἐκείνης διὰ τῆς μαρτυρίας τῶν ἰδίων ὀφθαλμῶν καὶ ὠτων, διὰ τῆς αὐτοψίας καὶ τοῦ αὐτηκούου. Ὑποκαταστήσασα δὲ εἰς τὴν παράδοσιν τὴν ἐξέλεγχξιν τῆς φύσεως καὶ τῶν φυσικῶν δυνάμεων διὰ τοῦ μικροσκοπίου, τοῦ τηλεσκοπίου, τοῦ πεπράματος, εὐρέθη ἐνόπιον πορισμάτων νέων, ἐκπληκτικῶν πολλάκις, ἅτινα μένουσιν οὐχ ἦττον δι' αὐτὴν νέα αἰνίγματα, ἐπειδὴ δὲν ἔχει ἡ ἐπιστήμη πάντοτε τὴν ἀξίωσιν ὅτι δύναται διὰ τῶν περιωρισμένων αὐτῆς ἀριθμῶν καὶ τῶν πεπερασμένων παρατηρήσεων νὰ λύσῃ τὸ μέγα καὶ δυσεπίλυτον καὶ εἰς ἀνθρωπίνους ἐρευνᾶς ἀκατανόητον πρόβλημα τῆς θείας δημιουργίας. Δὲν ἦτο δὲ καὶ δὲν εἶνε ἀσέβεια ἢ κατόπτεισις αὕτη τῶν μυστηρίων τῶν σπλάγ-

χων τῆς γῆς καὶ τῶν πυθμένων τῆς θαλάσσης, ἡ ὕψωσις τοῦ ὀφθαλμοῦ πρὸς τὰ ἀτέρμονα ὄψη τῶν ἀβάτων οὐρανῶν, ἀλλ' εἶνε νέον εἶδος λατρείας πρὸς τὸν δημιουργόν, λατρείας μὴ προερχομένης ἐκ μόνης τῆς καρδίας, ἀλλὰ πηγαζούσης ἐκ τοῦ νοῦ καὶ εἰς τὸν Νοῦν τῆς δημιουργίας ἀπευθυνομένης.

Ἐρωτήθη λοιπὸν ἡ γῆ, ἠρωτήθησαν τῆς γῆς τὰ ἐγκατα, ἐξητάσθησαν οἱ οὐρανοὶ καὶ τὰ πελάγη καὶ ἀπεκρίθησαν εἰς τοὺς ἐρευνητὰς ὅτι ἀπητήθη πρὸς κατασκευὴν αὐτῶν περίοδος χρόνου μακροτάτη, ὅτι ὅπως σχηματισθῶσιν ὑπῆρξεν ἀπαραίτητος συνδρομὴ αἰῶνων ὄλων. Τοὺς χρόνους δὲ τούτους δὲν ἐκφράζει εὐχερῶς καὶ ἀκριβῶς ἀριθμὸς μικρὸς. Ὅτε δ' ἐζητήθη ἡ πρώτη γέννησις τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰ κατὰ τὴν πλάσιν αὐτοῦ, ἐγεννήθη θεωρία, ἣτις, ὅσον εὐκόλως καὶ ἂν ποιοῦνται αὐτὴν ἐκποδῶν οἱ θεολογοῦντες, οἷα δῆποτε καὶ ἂν ἀποβῇ ἡ περὶ αὐτῆς ἕριστικὴ ἀπόφανσις τῆς πεφωτισμένης καὶ ὁσημέραι μᾶλλον φωτιζομένης ἐπιστήμης, θὰ τάσσηται πάντοτε μετὰ τῶν ἐγκαυχημάτων τῆς κατὰ τὸν ἡμέτερον αἰῶνα πνευματικῆς ἐργασίας. Δὲν εἶνε βεβαίως τοῦ παρόντος, οὐδ' ἔργον ἡμέτερον εἶνε νὰ ἐξετάσωμεν ἢ ἀναπτύξωμεν τὰς δαρβινικὰς ἀπὸ τοῦ αὐτὰς ἐξενεγκόντος κληθείσας ἐρεύνας, δι' ὧν μέχρι τινὸς δὲν λύεται, ἀλλ' ἀπλῶς μετατίθεται τὸ πρόβλημα τῆς πλάσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλ' ἐπιτρέπεται νὰ ἐξενέγκωμεν τὰ ἐξαγόμενα ἐρευνῶν τινῶν καὶ νὰ ἐξαγγείλωμεν ἀριθμοὺς ἀναγομένους εἰς τὴν ἡλικίαν τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς ἣν οἰκοῦμεν καὶ οἴτινες, ὡς θὰ ἴδωμεν κατόπιν, δὲν εἶνε ὅλως ἄσχετοι πρὸς τὴν ἐξιστόρησιν τῶν τυχῶν τῆς ἑλληνικῆς γῆς κατὰ τοὺς παλαιτάτους αἰῶνας.

Τὸ θέμα περὶ οὗ δι' ὀλίγων πρόκειται νὰ γείνη ἐνταῦθα λόγος δὲν εἶνε, ὡς πᾶς δύναται ἀφ' ἑαυτοῦ νὰ νοήσῃ, ἱστορικόν, ἀλλ' ἀνήκει εἰς ἄλλην ἐπιστήμην, τὴν προϊστορικὴν ἀνθρωπολογίαν. Ἄλλ' ἀνάγκη ἐπιβλητικὴ δύναμις δὲ καὶ γλυκεῖα, ἥς τὸν ζυγὸν φέρομεν εὐχαρίστως, ἄγει ἡμᾶς εἰς τὴν πρόσληψιν χρησιμωτάτων τινῶν γνώσεων ἐκ τῆς πρὸς τὴν ἱστορίαν συναφοῦς ταύτης ἐπιστήμης. Ἐν ᾧ σημείῳ εὐρίσκεται σήμερον ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη δὲν εἶνε ἐπιτετραμμένον οὐδὲ κατορθωτὸν εἶνε νὰ ἐννοήσωμεν τὰς ποικιλωτάτας φάσεις τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῶν ἐθνῶν ἄνευ τῆς ἄλλοθεν προς-

λήψεως γενικωτάτων γνώσεων, πολλάκις κατὰ τὸ φαινόμενον ἀπ' ἀλλήλων ἀφισταμένων, ὧν τὴν ἀνάγκην καὶ τὴν λυσιτελεῖ ἐπικουρίαν μόνον νοῦς στενός ἢ προαίρεσις κακὴ δύναται νάρνηθῆ. Ὅταν ἔχωμεν πρὸ ἡμῶν ἔθνη ἐλάσαντα ἐπὶ τὸν βατῆρα τοῦ πολιτισμοῦ καὶ προαχθέντα ἐν τῇ τέχνῃ, τοῖς γράμμασι, τῇ πολιτικῇ, τῇ στρατιωτικῇ καὶ οἰκονομικῇ ἀγωγῇ πῶς δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὴν ἀκμὴν τῆς τέχνης ἄνευ τῶν ἀρχῶν τῆς αἰσθητικῆς καὶ τῆς καλλιτεχνίας, πῶς νὰ σταθμῆσωμεν τὸ κάλλος τοῦ λόγου καὶ τῆς ποιήσεως ἄνευ τῆς γραμματολογίας, πῶς νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὰς μάχας ἄνευ τῶν πορισμάτων τῆς στρατηγικῆς, τὸν οἰκονομικὸν βίον ἄνευ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, τὴν πολιτικὴν ἄνευ τῆς πολιτικῆς; Ὅμοίως εἶνε ἀδύνατον νὰ ἀντιληφθῶμεν τοῦ πρώτου καὶ παιδικοῦ βίου λαῶν ἀναυξήτων, ἀνήθων, πρωτογόνων ἄνευ τῆς ἀνθρωπολογίας, τῆς ἐθνολογίας, τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας, τῆς μυθολογίας, τῆς προϊστορικῆς ἀρχαιολογίας.

Διὰ τῶν ἐπιστημῶν τούτων καὶ μόνων θὰ δυνηθῶμεν νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὰ προπύλαια τοῦ ἀνακτόρου τῆς Μούσης Κλειοῦς, νὰ ἐμβατεῦσωμεν εἰς τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κατοικίσεως τῆς γῆς. Διὰ μόνων τούτων τῶν ἐπιστημῶν εἶνε δυνατόν νὰ μάθωμεν, τοῦλάχιστον ἐκ προσεγγίσεως, ὅποιοι τινες ὑπῆρξαν καὶ οἱ πρώτοι οἰκήσαντες τὴν ἡμετέραν γῆν πολὺ πρὸ τοῦ χρόνου εἰς ᾧν ἀναφέρονται αἱ σωζόμεναι ἱστορικαὶ παραδόσεις περὶ τῶν πρώτων κατοίκων τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ πρὸ τούτου εἶνε ἀνάγκη, ὡς προεῖπον, νὰ ἴδωμεν τίς ἢ ἡλικία τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ γῆς καὶ τοῦ εὐρίσκομεν τὰς πρώτας αὐτοῦ οἰκήσεις, ὅποια ἢ κατὰστασις ἢ πρώτη ἐν ἣ εὐρίσκομεν διαβιούντα τὸν ἄνθρωπον ἐν Εὐρώπῃ.

Ὁ Ἄγγλος Tylor ἐν τῇ ἐπιφανεῖ αὐτοῦ συγγραφῇ «περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν τοῦ πολιτισμοῦ» ὀρθῶς παρατηρεῖ ὅτι οἱ περὶ τὴν προϊστορικὴν καλουμένην ἀρχαιολογίαν ἀσχολούμενοι δεικνύουσι τὴν τάσιν νὰ παίζωσι πολλάκις ἐλευθεριώτατα καὶ πως ἀφειδῶς δι' ἀριθμῶν παριστάντων χιλιάδας ὕλας ἐτῶν, ὡς πράττουσιν οἱ οἰκονομολόγοι ὑπολογίζοντες μυριάδας λιρῶν.

Ἄληθῶς ἀπαιτεῖται μεγίστη προσοχὴ περὶ τὴν παραδοχὴν

τῶν παρατηρήσεων τῶν ἀνθρωπολόγων· ἀλλ' ἐν τῷ εὐρεῖ πεδίῳ τῆς ἐπιστήμης ἡ ἐξέλεγχξις δὲν βραδύνει νὰ ἐπέλθῃ. Οὕτω δὲ ἐκερδήθησαν ἀλήθειαι τινες ἀναμφισβήτητοι, αἵτινες δύνανται νὰ συνοψισθῶσιν εἰς τὰ ἐξῆς πορίσματα. «Εἶνε γεγονός ὅτι ὅστ' ἀνθρώπινα ἐν στρώματι γῆς μέιναντι ἀκινήτῳ μαρτυροῦσι τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἀνθρώπου καθ' ὃν χρόνον ἐμορφοῦτο τὸ γεωλογικὸν ἐκεῖνο στρώμα. Ἐπ' ἴσης εἶνε καταφανές ὅτι τεμάχια πυρίτου λίθου κεκαμμένα διὰ χειρὸς ἀνθρωπίνης καὶ μεταπεποιημένα πρὸς πελέκεις, πρίονας καὶ ἄλλα ἐργαλεῖα, ὅτι κέρατα ζῶων μεταπεποιημένα εἰς ἄγκιστρα καὶ βέλη εἶνε μαρτύρια ἀναντίρρητα τῆς ὑπάρξεως ἐργατῶν. Τέλος δέ, ὅταν τὰνθρώπινα ὅστ' εὑρηνηται μετὰ ὅστων ζῶων ἐν τῷ αὐτῷ στρώματι μὴ μετακινήθῃντι, εἶνε ἐπ' ἴσης ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας ὅτι ὁ ἀνθρώπος ὑπῆρξε σύγχρονος τῶν ζῴων ἐκείνων εἰδῶν ὧν εὑρηνηται ὅστ' μετὰ τῶν ἀνθρωπίνων».¹ Ἡδὴ λοιπὸν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐγένοντο παρόμοιοι παρατηρήσεις, ἀναφερόμεναι εἰς τὰς τρεῖς κατηγορίας περὶ ὧν ἐγένετο λόγος. Εἶνε δὲ χαρακτηριστικὴ ἡ ἀπόφανσις τοῦ Ἄγγλου John Frere ὅστις εὐρῶν ἐργαλεῖα τοιαῦτα (Feuersteininstrumente) ἐν Ἀγγλίᾳ (παρὰ τὸ Hoxne ἐν Suffolk) καὶ συντάξας περὶ αὐτῶν ἴδιον ἔργον ἔγραψεν· «ἡ θέσις ἐν ἣ εὑρέθησαν ταῦτα τὰ ὄπλα ἠδύνατον ἀ φέρῃ ἡμᾶς εἰς τὸν πειρασμὸν νὰ ποδώσωμεν αὐτὰ εἰς λίαν ἀπωτάτην περίοδον, ἀρχειοτέραν καὶ αὐτῆς τῆς περιόδου τοῦ σημερινοῦ κόσμου.»² Πράγματι δ' αἱ ἐκτοτε γινόμεναι ἐρευναι καὶ τὰ εὐρήματα ἐν ἀπάσαις σχεδὸν ταῖς χώραις τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ καὶ πολλαχοῦ τῶν ἄλλων ἡπείρων, ἀπέδειξαν ὅτι ἡ ὑπαρξις τοῦ ἀνθρώπου εἶνε παλαιά, πολὺ παλαιά, τοιαύτη ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ καταμετρήσωμεν τὰ ἔτη αὐτῆς διὰ κοινῶν ἀριθμῶν, ἀλλὰ μόνον νὰ τα ἐκφράσωμεν διὰ τῶν ὄρων ἐκείνων ὅτινες ἐκδηλοῦσι τὰς γεωλογικὰς περιόδους, ὧν ἐκάστη παριστάνει χιλιετηρίδας ὄλας.

Τοιαῦτα δ' εὐρήματα ἐγένοντο ἐν Γαλλίᾳ, Ἀγγλίᾳ, Γερμανίᾳ,

1) *Quatre fages L'espèce humaine.* Paris. 1877 σ. 105.

2) *18. Tylor Die Anfänge der Cultur τόμ. Α'.* σ. 59.

Ἑλθετικά, Δανίκα εἴτε ἐν στρώμασι γῆς ὧν ὁ σχηματισμὸς ἀπῆλθε μακρὰν περίοδον αἰώνων, εἴτε ἐν ἄντροις, εἴτε ἐν τοῖς σωροῖς τῶν λεγομένων ἀποφαγίων (Kjökkenmöddinger) εἴτε ἐν τοῖς ἀπεξηραμένοις καθιζήμασιν ἑλθετικῶν λιμνῶν. Συνίσταται δὲ εἰς ὅσα ἀνθρώπινα ἀναμειγμένα μετ' ὀστέων ζώων, ὧν τὸ εἶδος ἐξέλιπεν ἐν Εὐρώπῃ ἀπὸ χρόνων ἀμνημονεύτων, εἴτε εἰς ὅσα ζῶων κεχαραγμένα δι' ἐργαλείων χειρὸς ἀνθρωπίνης καὶ φέροντα σχεδιάσματα τῶν μετὰ τῶν ἀνθρώπων συμβιούντων ζώων, εἴτε εἰς παλαιὰ ἐργαλεῖα κατεσκευασμένα ἐκ λίθου πυρίτου ἢ ὄψιανου τὸ πρῶτον, πολλῶν δὲ ἀργότερον καὶ ἐκ μετάλλων. Οἱ πρῶτοι ἐκεῖνοι ἄνθρωποι οἱ σύγχρονοι τοῦ μαμμουθ, τοῦ κναφαλότριχος ρινόκερω, τῆς σπηλαιώτιδος ἄρκτου (ursus spelaeus), τῆς ὑαίνης καὶ τοῦ λέοντος ἔζων ἐκ τῆς θήρας, ὡς εἰκάζεται ἐκ τῶν γινομένων εὐρημάτων τῶν δὲ θηρευομένων ζώων τὰ κρέα ἐβράζον πιθανῶς ἐν πυκνοπλέκτοις καλάθοις δι' ἐμβαπτίσεως πεπυρακτωμένων λίθων ἐντὸς τοῦ ὕδατος. Εἶχον δὲ φθάσει οἱ πρῶτοι οὔτοι κάτοικοι τῆς Εὐρώπης εἰς κατάστασιν τινα προηγήμενην πῶς ἀπὸ τῆς βαρβαρότητος. Μεταξὺ τῶν εὐρεθέντων ἐργαλείων τῶν προϊστορικῶν τούτων κατοίκων ἐν Δορδώνῃ τῆς Γαλλίας¹ εὐρέθησαν οὐ μόνον ἄγκιστρα καὶ βέλη κατεσκευασμένα ἐκ κέρατος, ἀλλὰ καὶ βελόνας ἐκ τῆς αὐτῆς ὕλης, δι' ὧν κατὰ πάντα τὰ φαινόμενα συνέραπτον κατ' ἰδίον τινα τρόπον δορὰς ζώων πρὸς ἐνδυμασίαν ἑαυτῶν. Εἶχον δὲ καὶ τὰς πρῶτας ἀρχὰς τῆς τέχνης καθότι ἀπεικόνιζον ἀντικείμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἰδίως ἰχθύς, ρένους, ἀνθρώπους, μετὰ ζωηρότητος καὶ σαφηνείας ἐπὶ κεράτων ἢ καὶ ἐπὶ τῶν χαυλιοδόντων τοῦ μαμμουθ. Δὲν ἦτο δὲ αὐτοῖς ξένη καὶ ἡ ἰδέα τοῦ καλλωπισμοῦ μεταξὺ τῶν εὐρημάτων ἀπαντᾷ καὶ ἐρυθρὰ τις βαφή ἣτις πιθανώτατα ἐχρησίμευεν εἰς χρωματισμὸν τοῦ ἰδίου αὐτῶν δέρματος, ὡς τοῦτο ποιῶσι καὶ νῦν ἔτι οἱ πλεῖστοι τῶν κατὰ φύσιν ζώντων ἀγρίων· ἐκόσμου δ' ἑαυτοὺς διὰ περιδεραίων ἐκ τετρημένων ὀδόντων ζώων καὶ ὀστρέων. Ἐπειδὴ δὲ πολλὰ τῶν ὀστρέων τούτων πηγάζουσιν ἐκ τῶν μεμακρυσμένων

(1) Oscar Peschel, Volkerkunde σ. 40.

ἀκτῶν τοῦ ἀτλαντικοῦ Ὠκεανοῦ, εὐλόγως εἰκάζεται ὅτι δὲν ἦτο ξένον εἰς τοὺς παναρχαίους ἐκείνους κατοίκους τῆς Εὐρώπης καὶ τὸ ἀνταλλακτικὸν ἐμπόριον. Φανεροῦται δὲ τοῦτο καὶ ἐκ τῆς εὐρέσεως ἀντικειμένων ἄτινα δὲν εἶνε πάντοτε προϊόν τοῦ τόπου ἐν ᾧ εὐρίσκονται.

Οἱ ἀντροδίαιτοι οὗτοι ἄνθρωποι ἔζων κατὰ ταῦτα ἐν χρόνοις ἀπωτάτοις. Ἀλλὰ τίς ἡ ἡλικία αὐτῶν; Τὴν ἡλικίαν αὐτῶν εἶπομεν ἤδη ἦσαν σύγχρονοι ἐκλιπόντων εἰδῶν τοῦ ζωϊκοῦ καὶ τοῦ φυτικοῦ βασιλείου. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ νομίσωμεν ὅτι πάντες οἱ προϊστορικοὶ οὗτοι ἄνθρωποι ἦσαν σύγχρονοι, ὅτι μιᾶς μόνον ὠρισμένης ἐποχῆς λείψανα ἔχομεν πρὸ ἡμῶν.

Πρὸς κατὰταξιν καὶ σχετικὴν χρονολόγησιν τῶν διαφορῶν προϊστορικῶν εὐρημάτων, ἐπομένως δὲ καὶ τῶν διαφορῶν ἡλικιῶν τῶν προϊστορικῶν ἀνθρώπων, ἐπροτάθησαν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ διάφοροι μέθοδοι, στηριζόμενοι εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς τεχντροπίας τῶν εὐρισκομένων ἀντικειμένων, εἰς παλαιοντολογικὰς ἢ γεωλογικὰς διαιρέσεις. Ὁ ὄρισμὸς περιόδου τινὸς ἀνθρωπολογικῆς, ἂν μοι ἐπιτρέπηται ἡ ἐκφρασις αὕτη, συνεδέθη πρὸς τὴν σύγχρονον ὑπαρξίν ὠρισμένων τινῶν εἰδῶν ζῶων ἢ φυτῶν ἔπειτα ἐκλιπόντων. Ἡ δὲ συσχέτισις τῶν εὐρημάτων πρὸς τὰ γεωλογικὰ στρώματα ἔπεισε τοὺς ἐπιστήμονας ὅτι ὁ ἄνθρωπος εὐρίσκεται μὲν ἤδη βεβαίως κατὰ τὴν τεταρτογενῆ περίοδον τῆς γῆς, ὧν ἀρχαιότερος τῶν χρόνων τῆς καταψύξεως αὐτῆς, οὐκ ἀπιθάνως δ' ἀνέρχεται καὶ εἰς αἰῶνας παλαιότερους, εἰς τὴν μειοκαινὴν γεωλογικὴν ἐποχὴν, ἥτοι περὶ τὰ μέσα τῆς τριτογενοῦς περιόδου. «Ἐν συντόμῳ δὲ ὁ ἄνθρωπος εἶδε τελουμένην μίαν τῶν μεγάλων μεταμορφώσεων » τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς ἔζησεν ἐν μιᾷ τῶν γεωλογικῶν ἐκείνων » ἐποχῶν καθ' ἃς ἄλλοτε ἐπιστεύετο μὴ ὑπάρξας ὑπῆρξε σύγχρονος εἰδῶν θηλαστικῶν ἄτινα οὐδὲ τὴν ἀνατολὴν κἀν τῆς σημερινῆς ἐποχῆς τῆς γῆς εἶδον.¹»

Ἀλλ' ἡ ἀσφαλεστάτη καὶ μάλιστα ἐπικρατήσασα διάγνωσις τῶν διαφορῶν προϊστορικῶν ἐποχῶν εἶνε ἡ κατὰ τὴν ὕλην ἐξ ἧς

1) Quatrefages ἔνθ' ἀν. σ. 113.

εἶνε κατεσκευασμένα τὰ εὐρισκόμενα ἐργαλεῖα τῆς ἀνθρωπίνης χειρός. Τὸ πρῶτον δύο ἄνδρες ἐπιφανῆ ἐν ταῖς προϊστορικαῖς μελέταις κατέχοντες θέσιν, ὁ Δανὸς Thomsen καὶ ὁ Σουηδὸς Nilsson, διέκριναν τὸν λίθινον αἰῶνα ἀπὸ τοῦ χαλκοῦ αἰῶνος, παρατηρήσαντες ἐν ταῖς χώραις τοῦ βορρᾶ τάξιν ὄλην τάφων ἐν οἷς εὐρίσκονται μετὰ σκελετῶν καὶ ἀτέχνων ἀγγείων ἐργαλεῖα λίθινα μόνον ἄνευ οὐδενὸς ἔχουσι μετάλλου. « Ἐν ἄλλοις » τάφοις εὐρίσκοντο χαλκοτεχνήματα ἔχοντα προφανῶς τὸν αὐτὸν προορισμὸν καὶ τὰ λίθινα ἐργαλεῖα καὶ ἀντικαταστήσαντα ἐκεῖνα. Τέλος ἐν ἄλλοις πάλιν τάφοις παρουσιάζεται ὁ σιδηρὸς ἀναπαριστῶν τὰ αὐτὰ καὶ ὁ χαλκὸς σχήματα τῶν ἄλλων τάφων, ὀλίγον μεταπεποιημένα. Καθίσταται λοιπὸν φανερὸν ὅτι οἱ ἄνθρωποι τοῦ πρώτου εἴδους τῶν τάφων δὲν εἶχαν οὐδ' ἐγνώριζον τὸν χαλκόν, ἐπειδὴ ἂν εἶχαν αὐτὸν θά τον προετίμων τοῦ λίθου ἐν τῇ χρήσει, οἱ δὲ ἄνθρωποι τοῦ δευτέρου εἴδους τῶν τάφων δὲν ἐγνώριζον πάλιν τὸν σιδηρον, ἐπειδὴ ἄλλως ἤθελον προτιμῆσαι αὐτὸν τοῦ χαλκοῦ.¹

Ἐντεῦθεν γεννᾶται ὡς ἐξ ἑαυτῆς ἡ διακρίσις εἰς τρεῖς χωριστοὺς αἰῶνας, τὸν τοῦ λίθου, τὸν τοῦ χαλκοῦ, τὸν τοῦ σιδήρου. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ὑπάρχουσι ἐποχὰι μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ μὲν τῶν αἰῶνων τούτων εἰς τὸν δὲ διὸ εὐρίσκομεν καὶ τάφους ἢ οἰκήσεις ἐν αἷς συνυπάρχουσι μετὰ τῶν λιθίνων ἐργαλείων καὶ τινὰ χαλκᾶ ὀλιγοστά, ἄλλοτε δὲ μετὰ τῶν χαλκῶν ἐπικρατούντων τινὰ ὀλίγα σιδηρᾶ. Εἰς τὸν Ἄγγλον John Lubbock, ἓνα τῶν τὰ μάλιστα διακριθέντων ἐν τῇ μελέτῃ τῶν προϊστορικῶν χρόνων καὶ τῇ ἐρευνῇ τῶν ἀρχῶν τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἰδέας τοῦ καλλωπισμοῦ, τῆς ἰδέας τῆς συγγενείας, τῆς θρησκείας, τοῦ νόμου, χρεωστεῖται καὶ ἡ ὑποδιαίρεσις τοῦ πρώτου αἰῶνος εἰς δύο ἐποχάς, τὴν παλαιολιθικὴν καὶ τὴν νεολιθικὴν.² Καὶ παλαιολιθικὴν μὲν ἐκάλεσε τὴν τῶν χρόνων καθ' οὓς ὁ ἄνθρωπος συνδιατιμῶμενος μετὰ τοῦ μαμμουθ καὶ τῶν ἄλλων ζώων

1) Burnouf Memoires sur l' antiquité σ. 13.

2) Ἰδ. τὴν γαλλικὴν ὑπὸ Barbier μετέφρασιν τῆς συγγραφῆς τοῦ Lubbock ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Les origines de la civilisation σ. 515.

ἄτινα κατηριθμήσαμεν ἀνωτέρω μετεχειρίζετο ἀντὶ παντὸς ἐργαλείου λίθους ἀκατεργάστους. Νεολιθικὴ δὲ ὠνομάσθη ἡ ἐποχὴ ἥτις χαρακτηρίζεται διὰ τῆς εὐρέσεως ὄπλων καὶ ἐργαλείων κατεσκευασμένων ἐκ λίθου λελεασμένου, πυρίτου, τραχύτου, ὄψιανου, καὶ διὰ τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως μετάλλων, πλὴν τῆς σπανίας ποτὲ χρήσεως τοῦ χρυσοῦ, ὅστις εὐρίσκετο πιθανῶς ἐν ψήγμασι καὶ δὲν ἀπῆτει δυσχερῆ κατεργασίαν. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι κατὰ τοὺς ἄλλους αἰῶνας ἐξηκολούθει ἀκόμη ἀρχαῖα ἢ εὑρεσις καὶ χρήσις τῶν λιθίνων ἐργαλείων, ὡς δὲν ἐπαυσεν ὀλοσχερῶς καὶ ἡ χρήσις τῶν χαλκῶν ἐν τῷ σιδηρῷ αἰῶνι. Ἔτι ἐν φραγκικοῖς τάφοις τοῦ ε'—ζ' αἰῶνος μ. χ. εὕρηται μεθ' ὄπλων σιδηρῶν καὶ λαμπρῶν μεταλλίνων κοσμημάτων ἐργαλεῖα ἐκ πυρίτου λίθου, καὶ δὴ ἀτεχνότατα.¹ Ἐν δ' αἰγυπτιακοῖς τάφοις τοῦ γ'. π. χ. αἰῶνος, ὅτε δῆλα δὴ ὁ σίδηρος ἦτο ἤδη ἐν πληρεστάτῃ χρήσει καὶ συνηθέστατος, εὐρίσκομεν καὶ λίθινα ἐργαλεῖα. Πρέπει λοιπὸν νὰ καταβάλληται μεγάλη προσοχὴ περὶ τὸν χρονικὸν προσδιορισμὸν τῶν εὐρισκομένων διαφορῶν ἐργαλείων. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ νὰ ἐπιφέρῃ ἀνατροπὴν τῆς ἀνωτέρω ἐκτεθείσης διακρίσεως εἰς αἰῶνας.

Μέχρι τούδε ὠρίσαμεν διὰ γεωλογικῶν περιόδων καὶ διὰ τῆς τεχνουργίας τῶν διαφορῶν ὕλων τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἀνθρώπου ἐν Εὐρώπῃ ἢ μᾶλλον ἐπὶ γῆς, ἐπειδὴ τὰ τεκμήρια περὶ ὧν ὠμιλήσαμεν δὲν περιορίζονται εἰς μόνην τὴν Εὐρώπην, ἀλλ' ἐπεκτείνονται καὶ εἰς τὴν Συρίαν, τὴν Ἰνδικήν, τὴν Ἰαπωνίαν, τὴν Βρασίλιαν. Ἀλλὰ τίνα ἡλικίαν δι' ἀριθμῶν ὀριζομένην ἔχουσι τέλος πάντων οἱ τραγλοδῦται οὗτοι καὶ λιθοτέχναι, οἱ παλαιότατοι τῶν ἀνθρώπων οὗς ἀπριθμήσαμεν; Ἡ ἐποχὴ καθ' ἣν ἔζων συνδιαιτώμενοι μετὰ τῶν ἐκλιπόντων ἐκείνων ζῶων πόσας ἑκατονταετηρίδας ἀπέχει τῆς ἡμετέρας;

Κατὰ τοὺς μετριοτάτους τῶν γεωλόγων ὑπολογισμοὺς πρόκειται περὶ ἑννέα τοῦλάχιστον ἢ δέκα χιλιετηρίδων πρὸ τῶν ἡμερῶν καθ' ἃς ἡμεῖς ζῶμεν. Οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι εὐρίσκονται διὰ τῶν ὑπολογισμῶν τῶν γεωλόγων ἐξεταζόντων τὴν γένεσιν τῶν στρω-

1) B u d, V i r c h o w Die Urbewölkerung Europas σ 41.

μάτων ἐν οἷς εὐρίσκονται τὰ πρῶτα ἔχνη τῆς ὑπ' ἀνθρώπων κοικίσεως τῆς γῆς. Ἀπόπειρα ἄλλων ὑπολογισμῶν ἐγένετο ἐν ταῖς λιμναίαις οἰκήσεσι τῆς Ἑλβετίας, ἐνθα τὰ ἐπὶ πάλιν ἐκτισμένα οἰκήματα ἢ κεῖνται ὑπὸ παχέα στρώματα ἰλύος ἢ διὰ βαθμιαίων φυσικῶν ἐπιχώσεων τῶν λιμνῶν εὐρηγνται· νῦν ὑπὸ ξηρὰν ἢ ἐνθα λίθινα ἐργαλεῖα εὐρέθησαν ἐν καθιζήμασι τῶν ὑδάτων. ¹ Ἡθελήσαν λοιπὸν ἐξετάζοντες τὴν ἔκτασιν τῶν τοιούτων ἐπιχώσεων ἢ τὸν χρόνον τὸν ἀπαιτουμένον πρὸς σχηματισμὸν αὐτῶν νὰ εὐρωσι τὴν ἡλικίαν τῶν τοιούτων οἰκήσεων. Καὶ δὴ ὑπῆρξαν οἱ ἀποδόντες εἰς αὐτὰς ἡλικίαν πεντακισχιλίων μέχρις ἐπτακισχιλίων ἐτῶν ἀπὸ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Ἄλλ' ἐπειδὴ οὔτε τῆς ἰλύος ἢ συσώρευσις δύναται νὰ θεωρηθῆ κανονικὴ τις οὐδ' ὁ ὑπολογισμὸς αὐτῆς εἶνε εὐχερῆς, ἐθεωρήθησαν αἱ τοιαῦται ἀπόπειραι βεβιασμένα. Γενικωτέρα δ' ἐπιδοκιμασίας ἔτυχεν ἄλλος τις ὑπολογισμὸς ἐν Αἰγύπτῳ. Πρόκειται δ' ἐνωσεῖται πάλιν ἐν ταῦθα περὶ χρόνων προϊστορικῶν, μὴ ἀναγεγραμμένων ἐν ταῖς δέλτοις τῆς ἱστορίας ἢ τῆς ἀνθρωπίνης μνήμης. Ὁ διακεκριμένος Ἄγγλος γεωλόγος Λεονάρδος Horner κατῴρθωσε κατὰ τὰ 1851—1854 νάποσπασῇ ἀπὸ τοῦ ἐδάφους τῆς Αἰγύπτου διὰ τοῦ πεπειραμένου Ἀρμενίου μηχανικοῦ Hekekyan Bey χρονολογικὰ μυστήρια περὶ τῶν προϊστορικῶν χρόνων. Τὸ ἔδαφος διετρυπήθη καὶ ἀνεσκάφη κατὰ 96 μέρη ἀπὸ τῶν ὄχθων τοῦ Νείλου μέχρις ἀποστάσεως ὀκτῶ ἀγγλικῶν μιλίων. Εὐρέθησαν δὲ εἰς διάφορον ἐκάστοτε βάθος λείψανα ζώων οἰκοδιαιτῶν, πλίνθων καὶ ἀγγείων, ἀλλὰ διὰ τῶν τοιούτων εὐρημάτων δὲν ἦτο πάντοτε δυνατὸς ἀκριβοῆς τις ὑπολογισμὸς, ἐπειδὴ τὰ ἀνασκαπτόμενα στρώματα ἦσαν ἀναμειγμένα μετὰ στρωμάτων ἄμμου μεταφερθείσης ὑπὸ τῶν ἀνέμων τῆς ἐρήμου. Ἀσφαλίστερον δ' ἠδυνήθη νὰ προβῇ ὁ Horner εἰς τοὺς ὑπολογισμοὺς του δι' εὐρήματος γενομένου παρὰ τὴν Μέμφιν προσεχέστατα τῷ ἀγάλματι Ἰαμεσσῆ τοῦ Β' (Σεσῶτριος). Ἀπὸ βάθους 39 ποδῶν ἀγγλικῶν ἐξήχθη κεράμιον ὄστρακον, ἔργον δῆλα δὴ ἀνθρωπίνης ἀγγειοπλαστικῆς. Εἰς τίνα δὲ χρό-

(1) Oscar Peschel, Volkerkunde. Leipzig. 1875 σ. 45.

νον ἀνέρχεται ἡ ὑπαρξίς τοῦ ἀνθρώπου, καταργαζομένου μάλιστα ἤδη τὸν πηλὸν, ὑπελογίσθη ὡς ἐξῆς. Τὸ ἄγαλμα τοῦ Ῥαμεσσῆ ἐστήθη περὶ τὸ 1361 π. χ. ἀπὸ δὲ τοῦ χρόνου ἐκείνου ὁ Νεῖλος κατέθηκε περὶ αὐτὸ ἰλὺν 9 ποδῶν καὶ 4 δακτύλων, ἐφ' ἧς ἐπίκειται στρώμα ἄμμου ἔχον πάχος ὀκτώ δακτύλων, ὅπερ δὲν λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ἐν τῷ ὑπολογισμῷ. Ἄρα ἀπὸ τοῦ 1361 π. χ. ἡ χλωματικὴ γῆ ἠσυσσωρευομένη ὑπὸ τοῦ ρέοντος ποταμοῦ ἔχει κατὰ μέσον ὄρον πάχος 3 1/2 δακτύλων καθ' ἑκάστην ἑκατονταετίαν. Ἴνα λοιπὸν σωρευθῆ ποταμόχλωστος γῆ ἔχουσα πάχος 39 ποδῶν, ὅποια ἡ ἐπιτειθειμένη ἄνω τοῦ εὐρεθέντος παρὰ τὸ ἄγαλμα τοῦ Ῥαμεσσῆ κεραμίου, ἐχρειάσθη νὰ παρέλθωσιν 11646 ἔτη πρὸ Χριστοῦ. Δὲν ἔλειψαν ἐννοεῖται ἀντισχυρισμοὶ πρὸς τὸν τοιοῦτον ὑπολογισμὸν τοῦ Horner. Τούτων δὲ ἄλλους μὲν ἀποδεχόμενος, ἄλλους δ' ἀπορρίπτων ὁ Γερμανὸς ἐθνολόγος Peschel¹ καταλήγει εἰς τὸ ἐξῆς συμπέρασμα «παρ' ὅλα ταῦτα τίς θὰ εἶχε τὸ θάρρος νάμφισβητήσῃ ὅτι τὸ ἐν βῆθει 39 ποδῶν εὐρεθὲν ἐκεῖνο ὄστρακον δὲν αἶνε τοῦλάχιστον κατὰ 4000 ἔτη ἀρχαιότερον τοῦ μνημείου τοῦ «μεγάλου Ῥαμεσσῆ;»

Βλέπομεν λοιπὸν ὅτι καὶ κατὰ τοὺς μετριωτάτους τῶν ὑπολογισμῶν εὐρίσκομεν τὸν ἄνθρωπον ἤδη ὑπάρχοντα καὶ τεχνουργούντα καὶ ἔχοντα τὰς ἀρχὰς βίου οὐχὶ ὅλως ἀγροίκου καὶ ἀμορφώτου πολὺν χρόνον πρὸ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν παριστάνεται κτισθεὶς ὁ κόσμος κατὰ τὴν συνήθη χρονολογίαν.

Ἀπὸ τῆς πρώτης δὲ ταύτης καταστάσεως ἐν ἣ εὐρίσκομεν τὸν ἄνθρωπον μέχρι τοῦ βαθμοῦ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ ἀπαντωμένου καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς παλαιωτάτοις τῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ γνωστῶν λαῶν, ἐν Αἰγύπτῳ π.χ. παρήλθε κατ' ἀνάγκην περίοδος χρόνων μακροτάτη. Καὶ τὴν σήμερον ἔτι, ὅτε αἱ πρόοδοι εἶνε ταχεῖαι, ὅτε ὁ ἄνθρωπος κατέχει ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ φυσικὰς καὶ ἠθικὰς δυνάμεις μεγίστας, δι' ὧν καταδυναστεύει τῆς φύσεως καὶ μετατρέπει πολλὰκις αὐτὴν κατὰ βούλησιν, βλέπομεν ἐν ὅποιᾳ στασιμότητι αἰώνων, ἐν ὅποιᾳ μακρᾷ νυκτὶ βαρβαρότητος ζῶσι λαοὶ ὅλοι τῆς γῆς. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ φαντασθῶμεν ὅποσον μακρὰ ἀπητήθη

(1) "Εὐθ" ἀν. σ. 47.

περίοδος ἐτῶν, ἵνα ὁ ἄνθρωπος καίπερ κατέχων τὰ οἰοεὶ ἐξ ἐν-
 στίκτου παρεχόμενα αὐτῷ μέσα τῆς αὐτοσυντηρησίας καὶ τῆς
 πρώτης ἀνάγκης ἀνέλθῃ εἰς τὴν βαθμίδα ἐκείνην τοῦ πολιτισμοῦ,
 καθ' ἣν οὐχὶ νομαδικῶς ζῶν ἄνευ τῆς ἰδέας τῆς οἰκογενείας, τῆς
 θρησκείας, τοῦ νόμου εἶνε ἤδη πολίτης μετέχων κράτους τινὸς
 οἰουδήποτε, ἔχει γνώσεις τῶν τεχνῶν καὶ τοῦ ἐμπορίου, ποιεῖται
 χρῆσιν τῆς γραφῆς, τῶν μέτρων καὶ σταθμῶν, εἶνε τέλος τοιοῦτος
 οἷον ἀπαντῶμεν αὐτὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ὅσον ἀρχαίαν καὶ ἂν τὴν
 ὑποθέσωμεν. Ἡ Αἴγυπτος ἔχει ἐγγωρίους παραδόσεις, καθ' ἃς οἱ
 Αἰγύπτιοι φανταζόμενοι ἑαυτοὺς ὡς τὸν ἀρχαιότατον τῶν λαῶν,
 ὑπελόγιζον τὴν ἑαυτῶν ὑπαρξιν δι' ἀριθμῶν οὓς μόλις ἡ παλαιονο-
 τολογία παρέχει ἡμῖν κατὰ δὲ τὰς παρὰ τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ
 Διοδώρου ἀναφερομένας γενεαλογίας εἰς 12500 τοῦλάχιστον μέχρι
 15500 ἐτῶν πρὸ Χριστοῦ θὰ ἀνηρχόμεθα μέχρις οὗ εὐρωμεν τὸν
 χρόνον καθ' ὃν πρῶτος ἱδρυσε τὴν αἰγυπτιακὴν μοναρχίαν ὁ Μέ-
 νης¹ ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν ἀποδεχθῶμεν τὰς χρονολογίας ταύτας καὶ
 τὰς τοῦ Μανέθωνος, ὡς δὲν δύναμεθα νὰ τὰς ἀποδεχθῶμεν, ἡ ἀρ-
 χὴ τῆς αἰγυπτιακῆς μοναρχίας ἀνέρχεται κατὰ τοὺς μετριωτά-
 τους ἱστορικοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν νεωτέρων εἰς 3892 ἔτη π. Χ.
 κατὰ τὸν Lepsius ἢ εἰς 3284 κατὰ τὸν Brugsch, Καὶ ὅμως
 ὑπάρχουσι καὶ οἱ δεχόμενοι παλαιότεραν ἀρχὴν τῆς αἰγυπτιακῆς
 βασιλείας, ὡς ὁ Lenormant ἀναριθμῶν αὐτὴν εἰς 5000 ἔτη καὶ
 ὁ Burnouf εἰς περίπου 6000.² Καὶ πλὴν δὲ τούτων πρέπει νὰ
 δεχθῶμεν μακρὰν σειρὰν μυθολογικῶν χρόνων.

Καθίσταται ἐντεῦθεν φανερόν ὅτι ἡ τε ὑπαρξίς τοῦ ἀνθρωπίνου
 γένους καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ ἱστορικοῦ βίου εἶνε πολὺ παλαιά. Τί δ'
 ἐγένετο ἐν Ἑλλάδι καθ' οὓς χρόνους ἔζων τὸν ἀπλοῦν αὐτῶν θη-
 ρευτικὸν βίον οἱ τραγλοδοῦνται τῆς βορειοτέρας Εὐρώπης ἢ, ἂν θέ-
 λωμεν νὰ καταθῶμεν αἰῶνας πολλοὺς, καθ' ἣν ἐποχὴν ἐθαλλεν
 ἤδη ὁ αἰγυπτιακὸς πολιτισμὸς ὑπὸ τοὺς βασιλεῖς τῆς πρώτης δυ-
 ναστείας; Ἦτο ἀοίκητος, ἔρημος, ἐπλήρου αὐτὴν μόνον δάση
 ὕλομανοῦντα καὶ ζῶα προκατακλυσμαῖα; Τίς καὶ ὑποία ἡ τύχη

1) Duncker Geschichte des Alterthums Δ' ἐκδ. τόμ. Α' σ. 15-16.

2) Mémoires σ. 2.

τῆς ἑλληνικῆς γῆς ἐπὶ αἰῶνας ὅλους προγενεστέρους τῆς 16'. πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος τελευτώσης, καθ' ἣν ἡ ἑλληνικὴ χρονολογία τῶν μεταγενεστέρων χρόνων ὠριζε συμβάντα τὸν τρωϊκὸν πόλεμον; Τινες αἱ ἔρευναι αἱ γινόμεναι περὶ τῶν πρώτων ἀνώνυμων κατοίκων τῆς Ἑλλάδος πολὺ πρὶν ἀνατεῖλωσιν ὀνόματα ἔθνη, πολὺ πρὶν ἰδῶμεν αὐτοὺς ἐν σχέσει πρὸς τοὺς Ἀσιανούς καὶ Ἀφρικανούς;

B'.

Εὐρέθησαν ἐν Ἑλλάδι τὰ ἔχνη τρωγλοδυτῶν; ὑπάρχουσι λείψανα ἀποφαγίων; ἀνεκαλύφθησαν ἔχνη τῆς ὑπάρξεως κατοίκων λιμνοδιαίτων ὡς ἐν Ἑλβετίᾳ; ἔχομεν συλλογὰς ἢ καὶ ἀπλᾶ εὐρήματα ὄπλων καὶ ἐργαλείων τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς; Ἡ ἐγγύριος ἐπιστήμη ἐλάχιστα ἠσχολήθη περὶ ταῦτα τὰ ζητήματα. Κατὰ δὲ τὰς μέχρι τοῦδε ἐρέυνας ἀπολελιθωμένα ὡστὰ ἀνθρώπων δὲν εὐρέθησαν. Ἐν ἔτει 1836 ἐγένετο παρὰ τὸ Πικέριμ τῆς Ἀττικῆς ὀλίγα λεπτὰ μακρὰν τῆς παλαιᾶς μονῆς Νταου-Μεντέλη κατὰ τὸ Πεντελικὸν σπουδαιότατον εὐρημα ἀπολελιθωμένων ὡστῶν ζῶων, ὧν συλλογὴ ἀπόκειται ἐν τῷ φυσιογραφικῷ μουσεῖῳ, καὶ περὶ ὧν ἰδιῶν, ὡς γνωστὸν, συγγραφὴν ἐδημοσίευσεν ὁ Γάλλος Gaudry.¹ Μεταξὺ τῶν ἐκλιπόντων ζῶων ἀνεγνωρίσθησαν ὁ *Mesopithecus Pentelici*, ὁ βινόκερος, ἡ καμηλοπάρδαλις, τὸ ἐκλιπὸν εἶδος ἵππου *hipparion*, μῆρυκαστειὸν τι μέγιστον ζῶον τὸ κληθὲν *Helladotherium*, πλῆθος ἀνθιλλόπων παντὸς εἶδους, δύο εἶδη μαστοδότων, γιγάντειόν τι νεδὸν ζῶον τὸ *Amylotherium*, εἰς *Sus erymantheus*, ὃν δὲν πρέπει νὰ συγγέωμεν μετὰ τοῦ ἐκ τῆς μυθολογίας γνωστοῦ, οὗ οἱ ὀδόντες διαφέρουσιν, ὡς βλέπομεν ἐκ τῶν ἐπὶ ἀρχαίων μνημείων σωζομένων παραστάσεων, ἀπὸ τοῦ ἀπολελιθωμένου κάπρου τοῦ Πικερμίου, τέλος δὲ τὰ μέλη τοῦ *Dinotherium*· λείπει δὲ ὁ ἐλέφας, ὅστις καὶ ἀνήκει εἰς νεωτεραν γεωλογικὴν ἐποχὴν. Ἐν τῇ πλουσιωτάτῃ ταύτῃ κοίτῃ ἀπολελιθωμένων ὡστῶν, μίξ τῶν ἐπισημοτάτων ἐν τῇ προκατακλυσματικῇ ζωολογίᾳ, δὲν εὐρέθησαν ὡστὰ ἀνθρώπινα.

1) Animaux fossiles et géologie de l' Attique.

Καὶ ἐνόμισαν μὲν τινες ὅτι ἀνεῦρον καὶ ἐν τῇ πικερμικῇ κοίτῃ ἔχνη τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τοῦτο ἐν τῇ μειοκαινῇ λεγομένη ἔποχῃ, εἰς ἣν ἀνέρχονται τὰ ἐν Πικερμίῳ εὑρεθέντα ὀστᾶ ζώων, ἀλλ' ἡ γνώμη αὐτῶν αὕτη δὲν ἐγένετο ἀποδεκτὴ. Οὕτως ἐν ἔτει 1872 ὁ Von Dücker ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸ ἐν Βρυξέλλαις διεθνὲς συνέδριον τῆς προϊστορικῆς ἀνθρωπολογίας καὶ ἀρχαιολογίας τὴν γνώμην αὐτοῦ, καθ' ἣν ἡ ἐν Πικερμίῳ εὑρεσις τεθραυσμένων ὀστέων ζώων ἐνδεικνύει τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις, ὡς καταφαίνεται ἐξ ἄλλων προϊστορικῶν εὐρημάτων, συνείθιζε νὰ θραύῃ χάριν τροφῆς ἐκεῖνα τῶν ὀστέων τῶν ζώων ὅσα περιεῖχον μυελὸν ἢ χυμὸν τινα οἰοδύποτα. Ἄλλ' ἡ γνώμη αὐτοῦ αὕτη δὲν ἐγένετο δεκτὴ, ἐπικρατησάσης τῆς παρατηρήσεως τῶν ἐξετασάντων μετὰ προσοχῆς τὸ στρώμα τῶν ἀπολιθωμάτων τοῦ Πικερμίου, οἵτινες ἀπεφάνησαν ὅτι τὰ θραύσματα τῶν ὀστέων εἶνε ὅλως τυχαῖα καὶ δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς προερχόμενα ἀπὸ χειρὸς ἀνθρώπων.¹

Ἐν δ' ἔτει 1881 ἐγένετο παρ' ἡμῖν λόγος περὶ εὑρέσεως ἀπολιθωμένων ὀστέων ἀνθρώπων ἐν Δήλεις καὶ ἐν Χαλκίδι, καὶ ἰκανὸς ἐγένετο τότε λόγος ἐν ταῖς ἐφημερίσι περὶ τῆς ἀνακλιψέως ταύτης· ἀλλὰ ταχέως ἐγνώσθη ὅτι ἦσαν ἀνθρακες ὁ θησαυρός.

Κατὰ ταῦτα λοιπὸν καὶ μετὰ τὰ διαθρυληθέντα ἐκεῖνα εὐρήματα ὀστέων προϊστορικῶν ἀνθρώπων ἐν Ἑλλάδι, δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἔχομεν εὑρεῖ τὸν τρωγλοδύτην. Ἄλλ' οὐχ ἦττον διεσώζετο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησιν ἡ ἀνάμνησις τῶν παλαιότατων τούτων κατοικῶν. Ὁ Αἰσχύλος ποιεῖ τὸν Προμηθεά λέγοντα περὶ τῶν νηπιῶν ἀνθρώπων τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος τάδε·

. κοῦτε πλινθουφεῖς
δόμους προσεῖλους ἦσαν, οὐ ξυλουργίαν,
κατώρυχες δ' ἔναιον, ὥστ' ἀήσυροι
μύρμηκες, ἀντρων ἐν μυχοῖς ἀνηλίοις.²

(1) Gabriel de Mortillet. Le préhistorique. Paris. 1883. : 65.

2) Προμηθ. δεσμ. στ. 452-455.

Καὶ ὁ Ὅμηρος δ' ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν Κυκλώπων φαίνεται δια-
σώζων ἀνάμνησιν τῆς ἐν ἄντροις διαίτης λέγων·

ἀλλ' οἳ γ' ὑψηλῶν ὄρεων ναίουσι κάρηνα
ἐν σπέσσι γλαφυροῖσι.¹

Ὁ δὲ Πausανίας ἀναφέρει περὶ τοῦ Πελασγοῦ, ὅτι βασιλεύσας
τῶν Ἀρκάδων «τοῦτο μὲν ποιήσασθαι καλύβας ἐπενόησεν, ὡς μὴ
»ρίγοῦν τε καὶ ὑεσθαι τοὺς ἀνθρώπους, μηδὲ ὑπὸ τοῦ καύματος
»ταλαιπωρεῖν· τοῦτο δὲ τοὺς χιτῶνας τοὺς ἐκ τῶν δερμάτων τῶν
»ῶν, οἷς καὶ νῦν περὶ τε Εὐβοίαν ἐτι χρῶνται καὶ ἐν τῇ Φωκίδι·
»πόσοι βίου σπανίζουσιν, οὗτός ἐστιν ὁ ἐξευρών».²

Ἄλλ' εὐρέθη ἴσως ὁ λιμνοδιαίτης ἐν Ἑλλάδι κάτοικος, εἰ καὶ
ὑπάρχουσιν ἐν ἡμῖν λίμναι ἱκανῆς ἐκτάσεως; Πρῶτος καθ' ὅσον
γνωρίζω ὁ Φίνλαῦ ἐξέφρασε τὴν ἰδέαν ὅτι πρέπει νὰ ἐρευνηθῶσιν
ὑπὸ τοιαύτην ἐποψίν καὶ αἱ ἑλληνικαὶ λίμναι, ἀφ' οὗ προφανές κα-
θίσταται ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἐλβετικῶν λιμνῶν ὅτι ἐπὶ μακρὰν
περίοδον αἰῶνων ἢ ἐν λίμναις οἰκήσεις ἦτο ἀρεστή καὶ ἠυδοκίμοι
ἐνεκα τῆς ἀσφαλείας ἣν παρεῖχεν εἰς τοὺς ἐν μέσῳ μυρίων κινδύ-
νων κατεργαζομένους τὴν γῆν παναρχαίους κατοίκους τῶν ἐλβετι-
κῶν δασῶν. Καὶ δὲν εἶχεν ἄδικον, ἐπειδὴ ἤδη οἱ ἀρχαῖοι ἀναφέ-
ρουσι τοιαύτας λιμναίας οἰκήσεις οὐχὶ μὲν ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι,
ἀλλ' ἐν χώραις ἐγγύτατα αὐτῆς κειμέναις, ὧν οἱ κάτοικοι, τοῦλά-
χιστον ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις, εὐρίσκοντο μετὰ τὴν Ἑλ-
λάδα οἰκούντων ἐν ποικίλῃ ἐπικραϊῶνίᾳ. Ὁ Ἡρόδοτος διηγεῖται
τὰ ἐξῆς περὶ τῶν παρὰ τὸ Πάγγαϊον ὄρος λιμναίων οἰκήσεων τῶν
Παιόνων κατὰ τὴν Πρασιάδα λίμνην· «Ἐπειρήθη δὲ καὶ τοὺς ἐν τῇ
»λίμνῃ κατοικημένους ἐξαιρέειν ὧδε· ἰκρία ἐπὶ σταυρῶν ὑψηλῶν
»κίτευγμένα ἐν μέσῳ ἔστηκε τῇ λίμνῃ, ἔσοδον ἐκ τῆς ἠπέριου στει-
»νὴν ἔχοντα μὴ γεφύρῃ· τοὺς δὲ σταυροὺς τοὺς ὑπεστεῶτας τοῖσι
»ικρίοισι τὸ μὲν κου ἀρχαῖον ἔστησαν κοινῇ πάντες οἱ πολιῆται,
»μετὰ δὲ νόμῳ χρεόμενοι ἰστάσι τοιῶνδε· κομίζοντες ἐξ οὖρου τῷ
»οὔνομά ἐστι Ὀρβηλος, κατὰ γυναῖκα ἐκάστην ὁ γαμῆων τρεῖς
»σταυροὺς ὑπίστησι· ἄγεται δὲ ἕκαστος συχνάς γυναῖκας. Οἰκεῦσι

1) Ὀδυσσεύς 1, στ. 113-114.

2) Ἀρκαδικῶν 1, 2

»δὲ τοιοῦτον τρόπον, κρατέων ἕκαστος ἐπὶ τῶν ἰκρίων καλύβης τε κὲν ἢ διαιτᾶται καὶ θύρης καταπακτῆς διὰ τῶν ἰκρίων κάτω φερούσης εἰς τὴν λίμνην. Τὰ δὲ νήπια παιδία δέουσι τοῦ ποδῶς ὑσπάρτω, μὴ κατακυλισθῆ δειμαίνοντες. Τοῖσι δὲ ἵπποισι καὶ ἄλλοις ὑποζυγίοισι παρέχουσι χόρτον ἰχθύς. Τῶν δὲ πληθὸς ἐστὶ ἄλλοιοι, ὥστε ὅταν τὴν θύρην τὴν καταπακτὴν ἀνακλίνῃ κατεῖαι ἄλλοιοι σφυρίδα κεινὴν εἰς τὴν λίμνην καὶ πολλόν τινα χρόνον ἐνδύοντες ἀνασπᾶ πλήρη αἰχθῶν».

Τοσοῦτον δὲ δυσάλωτος ἀπέβαιεν ἡ τοιαύτη λιμναία πολιτεία, ὥστε αὐτὸς ὁ Μεγαβάζος, ὁ στρατηγὸς τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν Δαρείου, δὲν ἠδυνήθη νὰ ὑποτάξῃ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τοὺς ἐν τῇ λίμνῃ κατοικοῦντας τοὺς Παιόνας. Καὶ τῆς μὲν λίμνης ταύτης, ἐπὶ μακρὸν συγχεομένης ὑπὸ τῶν γεωγράφων μετὰ τῆς Κερκινίτιδος τῶν ἀρχαίων, ὠρίσθη ἡ θέσις ἐπ' ἐσχάτων διὰ τῶν ἐπιτοπίων μελετῶν Ῥώσων καὶ Αὐστριακῶν μηχανικῶν.¹ Ὁ δὲ Γάλλος περιηγητὴς Deville ἐν τινι ὑπομνήματι αὐτοῦ περὶ Θράκης ὑποβλήθεντι εἰς τὴν ἐν Παρισίοις ἀκαδημαίαν τῶν Ἐπιγραφῶν καὶ Γραμμάτων, ἐθεβαίου ὅτι ἀνεύρην ἐν τε τῇ Θράκῃ συχνὰ λείψανα λιμναίων οἰκήσεων,² ὡς δὲ φαίνεται, καὶ ἐν τῇ Πρασιάδι.³

Καὶ ἄλλος δὲ τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων, ὁ Ἱπποκράτης, περιγραφῶν τὴν δίαιταν τῶν κατοικούντων παρὰ τὸν ἐν Κολχίδι ποταμὸν Φᾶσιν, διηγείται ὅτι ἀῆτε δίαιτα τοῖσι ἀνθρώποισι ἐν αὐτοῖσι ἔλεσι ἐστὶ, τὰ τε οἰκήματα ξύλινα καὶ καλάμινα ἐν τοῖσι αὐδασι μεμηχανημένα. ὀλίγη τε χρέονται τῇ βαδίσει, κατὰ τὴν ἀπόλιν καὶ τὸ ἐμπόριον, ἀλλὰ μουνόξυλοισι διαπλείουσι ἄνω καὶ ἀκάτω διώρυγες γὰρ πολλαὶ εἰσι.»⁴

Περίεργον δ' εἶνε ὅτι κατὰ τὰς παρατηρήσεις τῶν νεωτέρων

(1) K i e p e r t. Lehrbuch der alten Geographie § 281 σημ. 2.

(2) D u m o n t ἐν τῇ Revue Archéologique τοῦ 1867, τόμ. 16, σ. 359.

(3) R u d V i r c h o w Ueber Hüengräber und Pfahlbauten. Berlin. 1866 σ. 29.

(4) Περί ἀέρων καὶ ὑδάτων § 83 ἐκδ. Κοραῆ, τόμ. Α'. σ. 75.

περιγηγητῶν οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν ἐκείνων οἰκοδομοῦσι καὶ μέχρι τῆς σήμερον κατὰ τρόπον ἀνάλογον.¹

Ἐν δὲ ταῖς κυρίως ἑλληνικαῖς χώραις τοιαῦται οἰκῆσεις δὲν εὑρέθησαν ἀκόμη, ἀλλὰ τίς εἶδε τίνα λείψανα κρύπτουσιν ἐν τοῖς πυθμέσιν αὐτῶν αἱ λίμναι τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος, κυριώτατα δὲ πασῶν ἡ Κωπαΐς. Πείθει δὲ περὶ τῆς πιθανότητος τῶν τοιούτων λιμναίων οἰκῆσεων κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους ἐν Ἑλλάδι καὶ ἡ ἐκ τῶν παρατηρουμένων κατὰ τοὺς σημερινοὺς χρόνους ἀναλογία. Ἐν τῇ λίμνῃ τοῦ Μετολογγίου εἶνε ἰδρυμένη ὑλόκληρος λιμναία πολιτεία ἐκ καλυθῶν ἰδρυμένων ἐπὶ πασσάλων, ἃς καλοῦσι πηλάδας οἱ ἐνοικοῦντες ἄλιεῖς ἢ δὲ συγκοινωνία γίνεται διὰ μονόξυλων. Ὁ δ' ἐπ' ἐσχάτων θανὼν ἄλλοτε διευθυντῆς τῆς ἐνταῦθα γαλλικῆς σχολῆς Dumont ἀναφέρει ὅτι περιοδεύων κατὰ τὸ θέρος τὴν Θεσσαλίαν εἶδε κατὰ τὴν λίμνην Βοιωθίδα, τὴν νῦν καλουμένην Κάρλα, οἰκῆσεις ἐκτισμένας ἐπὶ πασσάλων, εἰς ἃς ἀπεσύραντο τὴν ἐσπέραν οἱ ποιμένες εὐρίσκοντες διὰ τοῦτου τοῦ τρόπου τὴν ἀποφυγὴν τῶν ἐκ τῶν ἐλωδῶν μiasμάτων γεννωμένων πυρετῶν.² Ἐκ δὲ τιμῶς παρ' ἐμοῦ δημοσιευθέντος χρυσοβούλλου Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου καταφαίνεται ὅτι μία τῶν ἄλλων μικροτέρων Θεσσαλικῶν λιμνῶν, ἡ ἀρχαία Ἀσκουρίς, νῦν λίμνη τοῦ Ἐξερῶ, ἦτο πλωτὴ δι' ἀλιευτικῶν λέμβων, τοῦθ' ὅπερ ἀναμιμνήσκει ἡμῖν τὰ μονόξυλα τῶν παρὰ τὸν Φᾶσιν Κόλχων.³ Ὁ δὲ Φίνλαχ εἶχεν ἐν τῇ κατοχῇ αὐτοῦ δύο μικρὰ λίθινα ἐργαλεῖα εὑρεθέντα ἐν Ὀρχομενῷ τῆς Βοιωτίας καὶ προκαλοῦντα τὴν εἰκασίαν ὅτι τὰ λιμναῖα οἰκήματα εἰς ὧν τοὺς κατοίκους ἀνήκον τὰ ἐργαλεῖα ταῦτα ὑπῆρχον ἐν τῇ Κωπαΐδι. Ἐντεῦθεν δ' ἀφωρμάτο εἰς τὰς ἐξῆς παρατηρήσεις: «Αἱ αἰεταὶ λίμναι τῆς Βοιωτίας, Ὑλικὴ (Λιβάδι) καὶ Παραλίμνη, αἱ μεγάλη αἰτωλικὴ λίμνη Τριγωνίς μετὰ τῶν συνεχομένων αὐτῇ αὐδάτων τῆς Ὑρίας, αἱ λίμναι τῆς Ἀκαρνανίας καὶ τὰ τέλματα

(1) Rud. Virchow ἔ.θ' ἀν. σ. 30.

(2) Revue Archéologique τοῦ 1867 τόμ. 16, σ. 144.

(3) Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας τῆς Ἑλλάδος τόμ. Α'. σ. 118.

ατὰ παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀχελώου καὶ Εὐήνου, ἅπασαι πρέ-
 απει νὰ ἐξετασθῶσι μετὰ προσοχῆς ὑπὸ πεπειραμένων παρατη-
 αρητῶν. Προέτι καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον ἡ λίμνη Στυμφαλὶς
 καὶ Φενεὸς μετὰ τῶν μυθολογικῶν αὐτῶν ἀναμνήσεων, αἵτινες
 ἀνέρχονται εἰς προϊστορικὴν τινα ἐποχὴν, ἡ λίμνη Ὀρχομενός,
 ατὰ περὶ τὴν Μαντίνειαν ἔλη, αἱ παρὰ τὴν Τεγέαν δύο λίμναι
 καὶ τὰ ἐν Πύλῳ καὶ κατὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀλφειοῦ καὶ Εὐ-
 αρώτα ἔλη, ἵνα μὴ ἀναφέρωμεν ἄλλα τινὰ μέρη, ἅπαντα παρέ-
 αχουσι ὕλην πρὸς προσηκτικὴν ἔρευναν.»¹ Ἀξία λοιπὸν μνείας εἶνε
 ἡ ὑπὸ τοῦ νομομηχανικοῦ κ. Ν. Σολωμοῦ κατὰ τὴν ἐκβάθυνσιν τῆς
 ναυπλιακῆς ἀκτῆς πρὸς τὸν παρὰ τὸ ὄπλοστάσιον μυχὸν εὗρεσις
 ἰχνῶν παλαιοτάτης ἀγγειοπλαστικῆς καὶ ἡ ἐκ βάθους 2,50μ κά-
 τωθεν τοῦ προσχωθέντος πυθμένος τῆς παράλις ἐκχωσις ἀτέχνου
 ἀγγείου τῶν προϊστορικῶν χρόνων, κατεργασμένου ἄνευ τῆς συνερ-
 γίας τοῦ τροχοῦ ἀλλὰ διὰ τῶν δακτύλων, ὧν τυποὶ σώζονται
 ἔτι ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ. Τὰ λείψανα ταῦτα ἀνέρχονται κατὰ
 τὸν κ. Σολωμὸν εἰς τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἡ Πελοπόννησος κατω-
 κεῖτο κατὰ Θουκυδίδην² ὑπὸ τῶν ἀπόρων ἀνθρώπων τῶν πρὸ τοῦ
 Πέλοπος. Εἰκάζει δὲ ὅτι οἱ πρῶτοι οὗτοι κάτοικοι τῆς Ἀργολίδος
 ᾤκουν ἐπὶ πάλιν κατὰ τὸν μυχὸν τὸν μετὰ τῶν βράχων Ναυ-
 πλίας καὶ Τίρυνθος, ὅστις διὰ τῶν αἰῶνων προσεχώθη ὑπὸ τῆς ἄμ-
 μου τῆς παραφερομένης ὑπὸ τῶν ποταμῶν Ἰνάχου καὶ Χαράδρου.³
 Τοιαύτη ἡ ἐν Ναυπλίῳ ἀνακάλυψις. Ἡ δὲ ἀρξαμένη ἀποξήρανσις
 τῆς Κωπαίδος πολλὰ δύναται νὰ ποικαλύψῃ ὑπὸ ἀρχαιολογικὴν ἐπο-
 ψιν, πρῶτον μὲν τὴν σοφὴν τῶν ἀρχαίων βερέθρων ἢ καταβοθρῶν τε-
 χνικὴν κατεργασίαν τὴν ἀποδιδωμένην εἰς τὸ ἔθνος τῶν Μινυῶν,
 δεύτερον δ' οὐκ ἀπιθάνως τὰ εἰσέπια τῶν βοιωτικῶν πόλεων αἵ-
 τινες λέγονται ἀφανισθεῖσαι, τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἐλευσίνος.⁴

1) Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς ἐν Ἑλβετίᾳ καὶ Ἑλλάδι προϊστορικῆς ἀρ-
 χαιολογίας ὑπὸ Γεωργίου Φίνλνυ. Ἐν Ἀθήναις. 1869 σ. 19.

2) Θ ο υ κ υ δ. I, 8.

3) Ν. Σ ο λ ω μ ο ῦ Προϊστορικὸν ἀγγεῖον εὗρεθὲν ἐν Ναυπλίῳ ἐν Παρ-
 νασσοῦ τόμ. Ζ'. σ. 82 κ. εἰ.

4) Ὁ Πιπτάκης σταλεῖς τῷ 1842 εἰς ἐξέτασιν τῆς Κωπαίδος δευταί-
 νετο ὅτι εἶδεν ἐν τῷ βάθει εἰσέπια ἀρχαίας πόλεως.

τις οἶδε δ' ἂν τρίτον δὲν ἐπιφυλάσσεται ἡ ἀνακάλυψις λιμναίων οἰκήσεων ἐν αὐτῇ.

Λεῖψανα δὲ ἀποφαγίων ἦτοι Kjökkenmöddinger ἐπ' ἴσης δὲν εὐρέθησαν ἐν Ἑλλάδι. Ἐκλήθησαν δὲ Kjökkenmöddinger δανιστί, καὶ εἶνε γνωστά ὑπὸ τοῦτο τὸ ὄνομα ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, τὰ λεῖψανα τῆς προχείρου τροφῆς κυρίως τῶν κατοίκων τῶν δανικῶν χωρῶν, εὐρισκόμενα ἐν σωροῖς κατὰ τὰς ἀκτὰς. Ἐν τούτοις εὐρέθησαν ἐκτὸς τῶν ὀστράκων τῶν ὑπὸ τῶν ἐγγχωρίων κατὰ τοὺς παναρχαίους χρόνους ἐσθιομένων εἰδῶν θαλασσίων κογχυλίων καὶ ὀστρέων ἐργαλεῖα λίθινα κυρίως μὲν τῆς παλαιολιθικῆς, ἀλλὰ καὶ τινα τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς, κεράμια πηλίνων ἀγγείων, λεῖψανα τοῦ κυνὸς ὡς κατοικιδίου ζώου, ἀλλ' οὐχὶ καὶ λεῖψανα ζῶων προκατακλισμαίων, τοῦθ' ὅπερ δεικνύει κατὰ προσέγγισιν τὴν ἐποχὴν εἰς ἣν ἀνέρχονται τὰ λεῖψανα ταῦτα τῆς τροφῆς τῶν παναρχαίων ἐκείνων κογχυλιοφάγων.¹ Τοιούτων λοιπὸν ἀποφαγίων σωροὶ δὲν εὐρέθησαν ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς χώραις, εἴτε τοῦλάχιστον δὲν ἔγινε λόγος περὶ τοιούτων. Πρὸ τινῶν μόνον ἐτῶν ἠκούσθη ὅτι ξένος τις ἐρευνητὴς ἀνεῦρε τοιαῦτα ἀποτραγήματα οἶα τὰ τῆς Δανίας ἐν τῇ ἀκτῇ νήσου τινὸς τῶν τῆς Ἀττικῆς, ἀλλὰ δὲν ἔγινε μακρότερος περὶ τοῦτου λόγος, τοῦ πρώτου εὐρόντος παρατηρηθέντος, ὡς φαίνεται, τὴν ἐκθεσιν καὶ ὑποστήριξιν τῆς ιδέας του ταύτης.

Ἄλλ' οὐδὲν ἴχνος λοιπὸν προϊστορικῶν λεψάνων εὐρέθη ἐν Ἑλλάδι; Πρῶτος ὁ Dodwell κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος ἀναφέρει ὅτι ἐπὶ τοῦ σωροῦ χώματος τοῦ ἐν τῇ πεδιάδι τοῦ Μαρχαθῶνος εὗρεν ὀστροὺς ἐκ μέλανος πυρίτου.² Ὀλίγον δὲ κατόπιν ὁ Gell ποιεῖται μνείαν ὁμοίων τεμαχίων ἐκ πυρίτου εὐρισκομένων κατὰ τὴν σχιστὴν λεγομένην ὁ δ' ὄν.³ Ἄλλ' οἱ δύο οὗτοι πρῶτοι ἐρευνηταὶ οἱ παρατηρήσαντες τὰς λίθινὰς ἀκωκὰς ἀπέδωκαν

1) P e s c h e I Völkerkunde s. 44 καὶ 164.

2) A classical and topographical tour through Greece Τόμ. Β'. σ. 159.

3) Itinerary of Greece σ. 166.

αὐτὰς εἰς τοὺς ἱστορικούς χρόνους. Ὁ δὲ Leake¹ ἀποδεχόμενος τὴν αὐτὴν γνώμην ὑπεμνήσθη τοῦ Ἡροδότου ἱστοροῦντος ὅτι τινὲς τῶν βαρβάρων τῶν ἀκολουθούντων τῷ περσικῷ στρατῷ ἔφερον λιθίνους οἴστους. Ἀλλὰ κατὰ τῆς γνώμης τούτων ἀντέστη ὁ Φίνλαῦ, ἀναφερόμενος εἰς τὰ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος εὐρισκόμενα λίθινα ὄπλα.²

Ταύτην δὲ τὴν εἰκασίαν καὶ ἄλλοι ἐξέφρασαν στηριζόμενοι τὸ μὲν εἰς τὴν διαφορὰν τοῦ σχήματος τῶν μαραθωνικῶν λιθίνων εὐρημάτων ἀπὸ τῶν γνωστῶν, ἐν τῷ μουσεῖῳ τοῦ βαταβικῆς Λουγδούνου ἀποκειμένων, ἀκίδων ἐκ τῆς κοιλάδος τοῦ Νεῖλου, τὸ δὲ εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ὅμοια μὲν τοῖς μαραθωνικοῖς εὐρίσκονται εἰς χώρας εἰς ἃς οὐδέποτε μετέβησαν Πέρσαι, δὲν εὐρέθησαν δ' ὅμως τοιαῦτα οὔτε ἐν Θερμοπύλαις οὔτε ἐν Πλαταιαῖς.³ Κατὰ δὲ τοὺς τελευταίους χρόνους ἐξητάσθη καὶ πάλιν τὸ ζήτημα. Καὶ ὁ μὲν Φραγκῖσκος Lenormant, καταδειξας τὴν σπανιότητα τοῦ μέλανος πυρίτου ἐν Ἑλλάδι, ἐπειράθη νάνευρῆ ἐν τῷ ἰδιόχοντι σχήματι τῶν μαραθωνικῶν ἀκίδων τὰ στοιχεῖα τῆς περιγραφῆς τῶν αἰθιοπικῶν, οἷας περιγράφει αὐτὰς ὁ Ἡρόδοτος,⁴ λέγων ὅτι οἱ Αἰθίοπες ἔφερον ἀκαλαμίλους οἴστους σμικροὺς, ἀντὶ δὲ σιδήρου ἐπὶν ἀλίθος ὀξύς πεποιημένος, τῷ καὶ τὰς σφηγιδας γλύφουσι.» Καὶ ἀναφέρονται μὲν ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ οἱ Αἰθίοπες ὡς ἀκολουθούντες τῷ στρατῷ τοῦ Ξέρξου, ἀλλ' ὁ Γάλλος λόγιος οὐδαμῶς διστάζει νὰ φαντασθῆ τοιοῦτους αὐστρατευομένους καὶ πρότερον τῷ Δάτι καὶ Ἀρταφέρνει.⁵ Ἀφ' ἑτέρου δ' ἕτερος Γάλλος, ὁ Ἀλέξανδρος Bertrand, εὐρίσκων ἐν τοῖς λιθίνοις ὄπλοις τοῦ Μαραθῶνος

1) Travels in Northern Greece τόμ. Β'. σ. 431. — Demi of Attica ἐκδ. Β'. σ. 100.

2) "Ἐνθ' ἂν σ. 7 κ. ε.

3) Lee man Description des monuments égyptiens du musée de Leyde. 1840 σ. 101 ἰρ. 18.

4) Lenormant Les armes de pierre de Marathon ἐν τῇ Revue Archéologique τοῦ 1867 τόμ. 15, σ. 145 — 148.

5) Isambert Itinéraire de l' Orient. Première partie. Grèce et Turquie, d' Europe, σ. 116.

ομοιότητα πρὸς τύπον ἔχοντα μεγάλην διάδοσιν ἐν ὅλῃ τῇ Εὐρώπῃ, ἀποφαίνεται ὅτι ταῦτα ἀνέρχονται εἰς τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν. Ἀλλὰ καὶ αἱ νεώταται κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐνεστώτος ἔτους ὑπὸ τοῦ κ. Schliemann γενόμεναι ἀνασκαφαὶ τοῦ σωροῦ τούτου φαίνονται ἐπιβεβαιῶσαι ὅτι ἀνέρχεται εἰς προϊστορικοὺς χρόνους.

Ἄλλ' οἰαδήποτε καὶ ἂν ἰσχύσῃ γνώμη περὶ τῶν μαραθωνικῶν ἀκίδων, εὐρίσκονται πλὴν αὐτῶν, ὡς εἶπομεν ἤδη, λίθινα ὄπλα καὶ ἐργαλεῖα ἐν διαφόροις χώραις τῆς Ἑλλάδος. Ἦδη τῷ 1836 ὁ Φίνλαϋ, ὅστις ἐν τοῖς πρώτοις ἐπέστησε τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς τὴν συλλογὴν καὶ μελέτην τῶν τοιούτων, ὑπέβαλε τῇ 1 Δεκεμβρίου τοῦ 1836 εἰς τινὰ συνεδρίαν τῆς ἐν Ἀθήναις Ἑταιρίας τῆς Φυσικῆς Ἱστορίας δειγμάτων ὄπλων κατεργασμένων ἐξ ὀψιανοῦ λίθου καὶ συνειλεγμένων οὐ μόνον ἐν Μαραθῶνι, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἀττικῆς, ἤτοι ἐκ Λιουσίων, τοῦ Κακισάλεσι καὶ τοῦ παρὰ τοὺς Τράχωνας Ἁγίου Κοσμᾶ.¹ Ἐκτοτε δ' αἱ ἐρευναι πρὸς εὔρεσιν τοιούτων λίθων ἐπολλαπλασιάσθησαν οὕτως ὥστε ἐν ἔτει 1867 ἠδύνατο νὰ γίνηται λόγος περὶ τεσσάρων τοιούτων συλλογῶν, ἐν αἷς ἡ τοῦ Φίνλαϋ² καὶ ἡ τοῦ ἐν Ἀθήναις φυσιογραφικοῦ μουσείου.³

Οἱ τόποι τῆς εὔρεσεως τῶν τοιούτων λίθων εἶνε ἡ Ἀττικὴ, ἡ Εὐβοία, ὁ Ὀρχομενὸς καὶ ἡ λοιπὴ Βοιωτία, ἡ Ἴος, ἡ Μῆλος,⁴ ἡ Μεγαρίς, ἡ Κορινθία, ἡ Ἀρκαδία, ἡ Λακωνία, ἡ Ἀχαΐα.⁵ Οἱ δὲ λίθοι ἐξ ὧν τὰ ὄπλα ταῦτα εἶνε κατεσκευασμένα εἶνε ὁ διορίτης, ὁ ὀρίτης, ὁ γρανίτης, ὁ πορφύριτης, ὁ βασάλτης, ὁ ὀψιανὸς καὶ ὁ πυρίτης.⁶ Ἀξιοσημείωτος δ' εἶνε ἡ ἐν τῇ νήσῳ Ἴω εὔρεσις λιθίνου

1) Φίνλαϋ ἐνθ' ἂν. σ. 16.

2) Ἴδε κατάλογον ταύτης μετ' εἰκόνων ἐν παραρτήματι τῆς ἄνω μνημονευθείσης συγγραφῆς αὐτοῦ.

3) Dumont ἐν Revue Archéologique τόμ. 16 σ. 356.

4) Φίνλαϋ ἐνθ' ἂν. — Dumont ἐνθ' ἂν. σ. 356-357.

5) Lenormant ἐν τῇ Revue Archéologique τοῦ 1867 τόμ. 15 σ. 15 - 18.

6) Ἴδε τὴν περιγραφὴν καὶ τὰ ἀπεικονίσματα ἐν τῷ καταλόγῳ τῆς συλλογῆς τοῦ Φίνλαϋ. — Dumont ἐν τῇ Revue Archéologique τοῦ 1867

πυρήνος (nucleus) ἐξ ὄψιανού. διασώζοντος τὰ ἔγνη τῆς ἐξ αὐτοῦ ἔκκοπῆς διαφόρων λιθίνων ἐργαλείων.¹ Τὰ δὲ συνηθέστερον ἐν Ἑλλάδι εὐρισκόμενα λιθίνα ὄπλα εἶνε μικρὰ τευάχια λίθων ἀποληγόντων εἰς ὄζυ, ὁμοίων πρὸς ἀκωκὰς βελῶν, μαχαίριδια, σμίλαι, σπανιώτεροι δὲ εἶνε οἱ πελέκεις καὶ αἱ σφῦραι. Τὰ πλεῖστα δ' αὐτῶν εἶνε λεία, παρέχοντα προφανῆ τὴν ὑπ' ἀνθρωπίνης χειρὸς κατεργασίαν, διὸ καὶ ἐθεωρήθησαν λείψανα τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς· ἐλάχιστα δ' εὐρέθησαν τάνερχόμενα εἰς τοὺς παλαιολιθικούς χρόνους². Παρατηρήθη δὲ ὅτι συνήθως τὰ ὄπλα ταῦτα εἶνε κατεσκευασμένα ἐκ λίθων μὴ ὑπαρχόντων ἐν τοῖς τόποις ἐν οἷς εὐρίσκονται.³ Ἰδίως δὲ πολλὰ τῶν τῆς Ἀττικῆς φαίνονται κατεργασμένα ἐκ λίθων ἀπαντῶντων ἐν Μήλῳ καὶ Θήρῃ.⁴

Ἡ ὑπαρξίς τῶν τοιούτων λίθων, εὐρισκομένων κατὰ τὴν παρατήρησιν τῶν συλλογῶν συνήθως ἐν ἀκρωρείαις καὶ ἐν φάραγγι, δὲν ἔμεινεν ἀπαρατήρητος ὑπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, ὅστις καλεῖ αὐτοὺς διὰ τοῦ γενικοῦ ὀνόματος ἀστροπελέκια ἢ ἀστροπέλεκτα, οὗ γίνεται χρῆσις ἐνίοτε καὶ πρὸς δῆλωσιν τῶν οὐρανόπετων λίθων ἢ ἀερολίθων. Προσάπτει δ' αὐτοῖς ὁ λαὸς θεραπευτικὰς ἢ ἄλλας γαστερευτικὰς ιδιότητας, διασώσας πιθανῶς ἐν τούτῳ τὴν παράδοσιν τῆς ἀρχαιότητος, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ δύο τοιούτων λιθίνων πελέκειν, ὧν ὁ μὲν εὐρεθεὶς ἐν Ἀργολίδι ἀποκαίται ἐν ταῖς συλλογαῖς τοῦ ἐνταῦθα ἀρχαιολογικοῦ μουσείου, ὁ δ' ἐν τῷ βρεττανικῷ μουσεῖῳ ἀμφότεροι οὗτοι φέρουσιν ἐπιγεγραμμένα μαγικά σημεῖα. Περιέργος δὲ εἶνε ἡ ἰδέα τοῦ λαοῦ φανταζομένου ὅτι σχηματίζονται ἐνθα πίπτει κεραυνὸς καὶ ὅτι πρὸς τέλος αὐτῶν ἀπαρτισμὸν ἀπαιτεῖται νὰ μείνωσι κεχωσμένα ἐν τῇ γῆ ἐφ' ἡμέρας τεσσαράκοντα.⁵

τόμ. 16 σ. 141 142. 357 -L e n o r m a n t ἐνθ' ἄν.—Ο Μοrtillet ἐνθ' ἄν. σ. 175 ἀμφισθετεῖ τὴν ἐν Ἑλλάδι εὐρεσιν ἐργαλείων ἐκ πυρίτου.

1) L e n o r m a n t ἐνθ' ἄν. σ. 18.—Τοῦ αὐτοῦ Histoire ancienne de l' Orient ἐκδ. Θ' τόμ. Α'. σ. 159.

2) D u m o n t ἐνθ' ἄν. σ. 142.

3) D u m o n t ἐνθ' ἄν. σ. 357.

4) D u m o n t ἐνθ' ἄν. σ. 142.

5) D u m o n t ἐνθ' ἄν. σ. 358.—N. Γ. Π ο λ ί τ ο υ δημῶδεις μετεωρο-

Αἱ περὶ τῆς θεραπευτικῆς μάλιστα ιδιότητος τῶν ἀστροπελει-
κίων ιδέαι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ φαίνεται ὅτι κατέστησαν δυσχερῆ
τὴν συλλογὴν πολλῶν προϊστορικῶν λιθίνων ἐργαλείων, ὅποια
κατὰ μυριάδας συνηθροίσθησαν ἐν ταῖς ἀρκτώαις ἰδίως χώραις
τῆς Εὐρώπης. Ἀναντίρρητον δ' εἶνε ὅτι ὁ πολλαπλασιασμός τῶν
τοιούτων τεκμηρίων τοῦ παλαιστάτου κατοικισμοῦ τῆς ἡμετέρας
χώρας εἶνε ἀπαραίτητος πρὸς ἀκριβεστέραν ἔρευναν τῶν προϊστο-
ρικῶν ἐκείνων χρόνων ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ περὶ αὐτῶν ἐκ τῆς με-
λέτης τῶν ἀρκτῶν εὐρημάτων ποριζόμενα. Εὐρὺ δὲ στάδιον εἰς
προϊστορικὰς μελέτας ἀνοιγήσεται ὅταν κατορθωθῇ ποτε ἡ συστη-
ματικὴ ἀποκάλυψις τῶν νεκροπόλεων ἅς διὰ λάθας καὶ κισσήρεως
ἔχει κατακαλύψει ἡ ἡφαιστειὸς ἐν Θήρᾳ ἐνέργεια. Ἡ ἐπιστήμη
κατώρθωσε νᾶνασύρη μέχρι τοῦδε μόλις που ἀκρόθεν τὸν πέπλον
τὸν καλύπτοντα ἐπὶ μακροτάτους αἰῶνας τὸν βίον τῶν παναρχαίων
κατοίκων τῶν θηραϊκῶν νήσων. Ἄλλ' οὐχ ἦττον ὑπῆρξαν διδα-
κτικώτατα τὰποκαλυπτήρια δι' ὧν εἰσέδυσεν ἀκτὺς ἱστορικοῦ φω-
τός εἰς μίαν γωνίαν τῶν προϊστορικῶν ἐκείνων Πομπηίων.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐν ἔτει 1866 γενομένης ἐκρήξεως τοῦ ἐν
Θήρᾳ ἡφαιστείου πρῶτος ὁ κ. Ἀναστάσιος Χρηστομάνος ὑπέδειξε
τὴν ὑπαρξίν προϊστορικῶν λειψάνων ἐν τῇ νήσῳ, κειμένων ὑπὸ τὰ
στρώματα τοῦ ἡφαιστείου πάρου.¹ Εἰς δύο δὲ Θηραῖους, τὸν κ. Ἀ-
λαφουζον καὶ τὸν διακεκριμένον ἱατρὸν καὶ νῦν βουλευτὴν Θήρας
κ. Νομικόν, ὀφείλονται αἱ πρῶται ἐν ἔτει 1867 γινόμεναι ἀνασκα-
φαί, ἅς ἐξηκολούθησε κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ὁ ἐκ Παρισίων καθηγη-
τῆς Fouqué, ἀργότερον δ' ἐν ἔτει 1870 οἱ ἑταῖροι τῆς ἐν Ἀθή-
ναις γαλλικῆς σχολῆς Gorceix καὶ Mamet. Διὰ τῶν ἀνασκα-
φῶν τούτων ἀπεκαλύφθησαν ἐν Θηρασίᾳ καὶ ἐν Ἀκρωτηρίῳ τῆς
Θήρας κτίρια καὶ τάφοι ἀρχαιότεροι τῆς δεινῆς ἐκρήξεως ἐξ ἧς
προῆλθε κατὰ μέγα μέρος ὁ σημερινός σχηματισμός τοῦ θηραϊκοῦ
ὄρμου καὶ ἦν οἱ γεωλόγοι εἰκάζουσι συμβᾶσαν περὶ τὰ δισχίλια
ἔτη πρὸ Χριστοῦ. Αἱ κατοικίαι αὗται τῶν προϊστορικῶν Θηραίων,

λογικοὶ μῦθοι. Ἐν Ἀθήναις 1880 σ. 12 - 13. — Πρβλ. Rud. Virchow,
Die Urbevölkerung Europas σ. 42.

1) Fouqué Santorin et ses éruptions Paris 1879 σ 95.

διασώζουσαι νεαρὰν ἀκόμη τὴν τριπαλαίαν αὐτῶν ἀρχαιότητα, οἷαν κατεκάλυψεν αἶφνης ἐκρηχθὲν τὸ στρῶμα τῆς ἐπιπεσοῦσης κισσήρεως, παρέχουσιν ἡμῖν διδακτικὴν εἰκόνα τῆς καταστάσεως ἐν ἣ εὐρίσκοντο μονονουχί πρὸ τετρακιςχιλίων ἐτῶν οἱ κάτοικοι τῶν νοτίων νήσων τοῦ Αἰγαίου. Τὰ ἐν αὐτοῖς εὑρεθέντα εἶνε παντοῖα ἐκ λίθου ὄψιανου ἢ πυρίτου ὄπλα, οἷον αἰχμαὶ βελῶν, μαχαίριδια ἐπιμήκη, γλύφανα, πρίονες, ποικίλα οἰκιακὰ σκευὴ ἐκ λάδας, οἷον μῦλοι, ἰγδία, δίσκοι, σκαφίδια, ἀγγεῖα ἐξ ὀπτῆς γῆς προωρισμένα διὰ τὴν οἰκιακὴν χρῆσιν, ὧν τινα μέγιστα περιέχοντα ἀπηνθρακωμένας κριθὰς καὶ ἄλλους καρπούς, τέλος δὲ ὅσα ζῶων κατοικιδίων. Οὐδενὸς μετάλλου παρουσιάζεται χρῆσις ἐν τῇ οἰκοδομῇ, οὐδεὶς ἤλος εὑρέθη. Καθόλου δ' εἰπεῖν αἱ ἀνασκαφαὶ ἀπέδειξαν ὅτι οἱ κάτοικοι τῶν θηραϊκῶν νήσων κατὰ τοὺς χρόνους τῆς καταστροφῆς ἐλαχίστην εἶχον γνῶσιν τῆς μεταλλουργίας. Εὐρισκόμεθα λοιπὸν ἀκόμη ἐν τοῖς τελευταίοις χρόνοις τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς, ἀλλ' ἡ θηραϊκὴ κρύπτη ἀποκαλύπτει ἡμῖν τὸν ἀνθρωπον ἐπαρκῶς προηγμένον ἐν τῷ πολιτισμῷ. Ἀπέχομεν πολὺ ἀπὸ τοῦ φερειοῦ καὶ φιλοθήρου τραγλοδύτου, οὐδ' ἔχομεν πλέον πρὸ ἡμῶν τὸν πλάνητα κογχυλιοφάγον τῶν ὑπερβορείων ἄκτων. Ὁ Προθηραῖος—ὡς τον καλέσωμεν οὕτω—εἶνε γεωργὸς ἅμα καὶ ἀλιεὺς, ἔχει ἐστίαν μόνιμον καὶ οὕτω στερεῶς ἐκδομημένην, ὥστε διετηρήθη ἐπ' αἰῶνας ὅλους, ἔχει οὐσίαν ἣν ἀποταμιεύει, ἀγρούς ἐφ' ὧν χρυσίζουσιν οἱ δημητριακοὶ καρποὶ καὶ θάλλουσιν αἰέλαῖαι, νομάς καθ' ἃς βόσκουσι τὰ παίμνιά του. Ὁ βίος του μετέχει ἤδη εὐεστοῦς τινος καὶ πληροῦσιν ἤδη τὸν οἶκον αὐτοῦ πλὴν τῶν λιθίνων ὄπλων καὶ σκευῶν ἔργα τῆς κεραμοποιίας κατεσκευασμένα διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἐκ γῆς θηραϊκῆς, καθ' ἃ ἀπέδειξεν ἡ χημικὴ ἀνάλυσις¹. Εὐρίσκετο ἐν ἐπικοινωνίᾳ πρὸς γείτονας νήσους, οἷον τὴν Ῥόδον καὶ τὴν Μῆλον, ὡς δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῶν σχημάτων καὶ διαγραμμμάτων τῶν θηραϊκῶν ἀγγείων πρὸς ἀρχαῖα ἀγγεῖα τῶν εἰρημένων νήσων, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ὡς ἀποδεικνύουσι δύο εὑρεθέντες χρυσοὶ δακτύλιοι.

1) Fouquier ἐνθ. ἐν σ. 125 - 126.

Κατὰ ταῦτα ὁ Προθηραῖος εἶνε πανάρχαιος, ἀλλὰ δὲν εἶνε ὠγύγιος. Δυνάμεθα δὲ νὰ εἰπώμεν ὅτι ὡς ὁ βίος αὐτοῦ ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τοῦ βίου τῶν πρώτων ἀνθρώπων, οὕτω καὶ ἡ σωματικὴ αὐτοῦ κατασκευὴ ἦτο πολλῶν διαφόρος τῆς τοῦ ἀνθρωποειδοῦς τρωγλοδύτου καὶ παρεμφερῆς τῇ τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου, ὡς δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ κάτω τινὸς σιαγόνος εὐρεθείσης κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς, ἥτις οὐδὲν παρέχει τὸ ἰδιάζον ὑπὸ ἀνθρωπολογικὴν ἢ καὶ ἐθνολογικὴν ἐποψίν ἐξεταζομένη.¹

Αἱ γενόμεναι ἀνασκαφαὶ τῆς Θήρας καὶ Θηρασίας, προσκρούουσαι ἐνίοτε εἰς τὰς ἐκ τοῦ ἐδάφους δυσχερείας, ὑπῆρξαν μονομερεῖς, ἐν ᾧ ὀλόκληρον προϊστορικὸν χωρίον κεῖται τεθαμμένον ὑπὸ τὸ στρῶμα τῆς κισσήρου.² Εἰ καὶ ὁ βίος τῶν παναρχαίων ἐκείνων κατοίκων τῶν θηραϊκῶν νήσων, οἷον γνωρίζομεν αὐτὸν ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε τεκμηρίων, δὲν παρέχει πολλὴν τὴν ποικιλίαν οὐδ' ἡ τέχνη δεικνύει πολυμερῆ προαγωγὴν, οὐχ ἥττον συστηματικαὶ ἀνασκαφαὶ ἤθελον διασαφηνίσει ἐτι ἀκριβέστερον τὰ κατὰ τὴν ὑπαρξιν καὶ τὸν βίον τῶν κατοίκων τῆς προϊστορικῆς ταύτης πόλεως. Εὐχῆς δ' ἔργον εἶνε νὰ δοθῇ ποτε ἀφορμὴ πρὸς τοιαύτην συστηματικὴν ἔρευναν. Τότε μόνον θὰ καταστῇ δυνατὸν γνωρίζοντες πλησιέστερον τοὺς παλαιούς κατοίκους τῆς Θήρας νὰ μὴ ἀρκεσθῶμεν ἀποκαλοῦντας αὐτοὺς Προθηραῖους, ἀλλὰ νὰ βαπτίσωμεν αὐτοὺς ἴσως μέ τι τῶν ὀνομάτων τῶν ἀναφαινομένων ἤδη ἐν τῇ αὐγῇ τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας. Μέχρι δ' ἐκείνου τοῦ χρόνου μενέτωσαν ἀνώνυμοι πᾶσαν δ' ἀπόπειραν πρὸς ἀναγνώρισιν τοῦ λαοῦ εἰς ὃν ἀνήκουσι νομιζομεν ἐσπευσμένην. Τοιαύτην ἐπομένως θεωροῦμεν καὶ τὴν τοῦ **Lenormant**, ἀποκαλέσαντος αὐτοὺς Πελασγούς καὶ ὑποδείξαντος τὴν ὁμοιότητα ἣτις ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ἔργων τῆς προϊστορικῆς τῶν Θηραίων ἀγγειοπλαστικῆς καὶ τῶν δώρων ἅτινα ἐπὶ αἰγυπτιακῶν γλυπτικῶν ἔργων φαίνονται προς-

1) Fouqué εἰθ' ἂν. σ. 99.

2) Περὶ τῶν ἀνασκαφῶν καὶ εὐρημάτων τούτων ἴδε τὴν ἀνωτέρω σημειωθείσαν συγγραφὴν τοῦ Fouqué ἐν σ. 94-131.

κομίζοντες εις τους Αιγυπτίους βασιλείς οι πελασγικοί κάτοικοι των νήσων του Αιγαίου¹.

Τοιαῦτα ἐν ὀλίγοις τὰ περίσματα τῶν προϊστορικῶν μελετῶν ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἀρχαιοτάτους κατοίκους τῆς Ἑλλάδος. Βρίνομεν ἐπὶ εἰς κινδυνώδους ὅπου εὐχερεῖς αἱ παρανοήσεις, συγνή δὲ πολλάκις ἢ ἐκ προκαταλήψεως παραπλάνησις. Καὶ πῶς οὐ; πῶς θυνάμεθα οἱ τὰ χθεσινὰ πολλάκις μὴ θυνάμενοι νὰ ἐξακριβώσωμεν νὰ ἐρευνήσωμεν ἐν ἀναμνησθητῆτι ἀσφαλείᾳ τὰ λείψανα καὶ τὰς περιπετείας ἐποχῶν ἀπωτάτων; Ἡ ἀπόστασις αὐτῶν ἀπὸ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Ὀμήρου εἶνε τοιαύτη, ὥστε ἐπιλαμβανόμενοι τῆς μελέτης τούτων μετὰ τὴν ἐξερεύνησιν ἐκείνων θυνάμεθα νὰ λέγωμεν κατὰ τὴν εὐφυῆ ἔκφρασιν τοῦ Φίνλαῦ ὅτι μεταβαίνομεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν καθ' ἡμᾶς ἡμερῶν.

Τοιούτων ὠγγυγίων χρόνων ἡ μελέτη εἶνε ἔργον μακρὸν καὶ σύναμα ἔργον πολλῶν, ἀλλ' ἐπέστη καιρὸς νὰσχοληθῶμεν περὶ αὐτοὺς δραστηριώτερον. Ἡ δ' εὐκαιρία τῆς προσεχοῦς ἐν Ἀθῆναις συγκροτήσεως τοῦ συνεδρίου τῶν προϊστορικῶν ἐρευνῶν πεποιθᾶμεν ὅτι θέλει οὐκ ὀλίγον συντείνει εἰς τὴν ἐξερεύνησιν πολλῶν ζητημάτων συνδεομένων πρὸς τὴν γινῶσιν τῶν παλαιστατων πρὸ τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ μύθου κατοίκων τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ θέλει ἴσως δείξει τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τοὺς προϊστορικοὺς κατοίκους τῆς λοιπῆς Εὐρώπης.

1) Revue Archéologique τοῦ 1866 τόμ. 14 σ. 423-432.

ΦΟΙΝΙΚΕΣ

ΕΝ ΑΓΙΩ· ΓΕΩΡΓΙΩ· ΤΩ· ΠΑΡΑ ΤΗ· ΣΑΛΑΜΙΝΙ

Περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἡ Ἑλλάς ἀπὸ τῆς πελασγικῆς περιόδου μετέβη εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπάρχουσι πλεῖσται μὲν εἰκασίαι, πολλάκις ἀπ' ἀλλήλων τὰ μέγιστα ἀπέχουσαι, οὐδεμίᾳ δὲ βεβαιότητι. Ἀλλὰ τοῦθ' ὅπερ οὐδεὶς δύναται νὰ ἀμφισβητήσῃ, τοῦθ' ὅπερ δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς βέβαιον εἶνε αἱ ἀρχαιόταται σχέσεις τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἡ ἐπίδρασις ἣν ἔσχον αἱ σχέσεις καὶ ἐπικοινωνία αὕτη, ὅτε μὲν εἰρηνικῆ, ὅτε δὲ πολεμικῆ, ἐπὶ τὰς τύχας τῆς ἑλληνικῆς γῆς.

Ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὑφίστατο ἀπὸ χρόνων ἀρχαιοτάτων πολιτισμὸς μέγας. Κατὰ τὰς πρὸ ἡμῶν ἡμέρας, συνεργησάσης καὶ τῆς λεγομένης φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, ἐγεννήθησαν ἰδέαι τινὲς οὕτως εἰπεῖν συνθηματικαὶ περὶ τινῶν περιόδων τῆς καθόλου ἀνθρωπίνης ἱστορίας, αἵτινες ἐνίοτε καὶ τὴν σήμερον ὑφίστανται. Τοιαύτη εἶνε ἡ ἐπικρατήσασα ἰδέα περὶ τῆς στασιμότητος καὶ τοῦ ἀπολιτισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς καθόλου λαμβανομένης, ἡ ἰδέα περὶ τῆς βαρβαρότητος τῶν μέσων αἰώνων, ἡ περιφρόνησις τοῦ βυζαντινισμοῦ. Καὶ περὶ μὲν τῶν δύο ἄλλων ἐποχῶν δὲν πρόκειται ἐνταῦθα. Περὶ δὲ τῆς Ἀνατολῆς λεκτέον ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται σήμερον μετὰ τὰς μεγάλας ἀνακαλύψεις, τὰς ἐκτεταμένας ἐρεῦνας περὶ τῆς Αἰγύπτου, τῆς Ἀσσυρίας, τῆς Βαβυλωνίας, τῆς Φοινίκης νὰ ὑμειλῶμεν περὶ βαρβαρότητος τῶν ἀσιανῶν καὶ ἀφρικανικῶν τούτων λαῶν. Τὰ κράτη ταῦτα τὰ μέγала, αἱ ἀπέραντοι ἐκείναι μοναρχίαι ἀνέπτυσαν τὴν τέχνην καὶ τὰς ἐπιστήμας εἰς ἰκανῶς μέγαν βαθμόν· ἐκεῖ δὲ θάνατρέξωμεν ἵνα εὕρωμεν τὰ σπέρματα τοῦ πολιτισμοῦ, ὃν εἰς ἀκμὴν προήγαγεν ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ Ῥώμη. Θὰ ᾗτο δὲ παράδοξον νὰ περιμένωμεν ἀμέσως τὴν ὑψίστην αἴγλην τοῦ πολιτισμοῦ παρὰ τῶν πρώτων ἐκείνων λαῶν οἵτινες ἀποτελοῦσι

τὴν γέφυραν ἀπὸ τῆς πρώτης ἀγρίας καὶ κατὰ φύσιν διαίτης τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ φῶς τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης.

Τότε δὲν ἔπρεπε μέχρι τινὸς οὐδὲ τὴν Ἑλλάδα νὰ θεωρῶμεν ὡς ἐσυνείησε νὰ τιμᾷ αὐτὴν καὶ γεραίρῃ ἢ ἀνθρωπότης ἅπασα, ἐπειδὴ οὔτε τὸ ἐν πολέμῳ δίκαιον προήχθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸ σημεῖον ἠγαγεν αὐτὸ ἢ διεθνῆς φιλάνθρωπια τοῦ ἐρυθροῦ σταυροῦ, οὔτε ἡ πολιτεία ἔφθασεν εἰς τὴν ἐθνικὴν ἐνότητα ἢ νὰ βλέπομεν κατόπιν ἀναπτυχθεῖσαν, οὔτε τὸ δίκαιον διευτώθη ὡς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων νομοδιδασκάλων. Καὶ πάλιν δὲν ἔπρεπε νὰ θεωρῶμεν μέγα κατόρθωμα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὴν μεγάλην τῆς Ῥώμης μοναρχίαν καὶ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ δικαίου, ἐπειδὴ δὲν μετέβαιεν ὁ Ἀδριανὸς εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἀπὸ τοῦ Βρενθησίου δι' ἀτμοκινήτου ἢ δὲν ἐφωτίζοντο τὰ θεάματα τοῦ Ῥωμαϊκοῦ ἀμφιθεάτρου δι' ἠλεκτρικοῦ φωτός καὶ δὲν ἐπέλλοντο ἀπὸ τῶν ἐσχάτων τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους εἰς τὴν πρωτεύουσαν αἱ εἰδήσεις διὰ τοῦ τηλεγραφικοῦ σύρματος οὐδὲ συνεννοοῦντο οἱ αὐτοκράτορες μετὰ τοῦ ἐν Ὀστίᾳ στόλου διὰ τοῦ τηλεφώνου. Ἡ πρόοδος ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἶνε σχετικὴ. Ἄτοπος δὲ καὶ ἄδικος εἶνε ἡ κρίσις ὅταν ζητῶμεν νὰ μετρήσωμεν παρωχημένον τινὰ πολιτισμὸν ἀπὸ τῆς νεωτέρας σκοπίας τῆς ἡμετέρας προαγωγῆς καὶ διὰ τοῦ πῆχους τῆς σημερινῆς περιόδου. Ὅταν λοιπὸν ἐξετάσωμεν τὴν Ἀνατολὴν ἐν ἀληθείᾳ καὶ παραβολικῶς πρὸς τὴν Ἑλλάδα τῶν παναρχαίων χρόνων θὰ εὐρωμεν αὐτὴν λίαν προσηγμένην καὶ ἔχουσαν πολιτισμὸν πολλῷ ἀρχαιότερον. Ἐκεῖ θὰ εὐρωμεν τὰς ἀρχὰς τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης, τὰ μέτρα καὶ τὰ σταθμὰ, τὴν γεωδαισίαν, τὰ πλεῖστα τέλος τῶν ἀγαθῶν ὅσα ἐμφαίνουσι τὸν εὖ ἡγμένον ἀνθρώπον. Ἦτο δὲ φυσικὸν ὅτι τὸν πολιτισμὸν ἐκείνον θὰ προσηταιρίζετο σὺν τῷ χρόνῳ ὁ μᾶλλον ἀπολίτιστος ποιμενικὸς ἢ γεωργικὸς πληθυσμὸς τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν πρὸ τῶν ἠρωϊκῶν χρόνων.

Περὶ τούτου μαρτυροῦσιν ἤδη αὐτοὶ οἱ μῦθοι τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες εἰς ἐποίκους ἐκ τῆς Ἀνατολῆς, εἰς Φοίνικας καὶ Αἰγυπτίους, ἀποδίδουσι τὴν εἰσαγωγὴν τῶν πρώτων ἀρχῶν τῆς ἀνατροφῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ Ἑλλάδι. Εἰς αὐτοὺς ἀνέρχεται κατὰ τὴν πίστιν τῶν Ἑλλήνων ἡ πρώτη καλλιέργεια τῆς γῆς, ἡ κτίσις τῶν

πόλεων, ἡ εἰσαγωγή τῆς χρήσεως τῶν γραμμάτων καὶ τοῦ ἐμπορίου, εἰς αὐτοὺς τὸ δῶρον τῆς οἰκογενείας καὶ τοῦ γάμου, εἰς αὐτοὺς ὠρισμέναι τινὲς λατρεῖαι καὶ ἔθιμα. Τὰ ὀνόματα τοῦ Κέκροπος, τοῦ Κάδμου, τοῦ Πέλοπος, τοῦ Δαναοῦ φέρονται βεβαίως ἀμέσως εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἀναγνώστου. Τὰ ὀνόματα ταῦτα δὲν εἶνε ἱστορικά, ἀλλ' εἶνε προσωποποιήσεις τῆς τοιαύτης ἐξ Ἀνατολῶν ἐπελεύσεως τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὑπῆρξεν ἀληθῶς χρόνος καθ' ὃν τὰ τοιαῦτα μυθεύματα τῶν Ἑλλήνων ἐξηγοῦντο ἐν ἀμεταπτῶτῳ ἱστορικῇ πίστει καὶ ἐπιστεύετο μετὰ θρησκευτικῆς εὐλαθείας ὅτι ἀληθῶς ὁ Κέκροψ, ὅτι ἀληθῶς ὁ Δαναὸς ἦλθον ἐξ Αἰγύπτου καὶ ὅτι ἐπομένως ἐγκατέστησαν ἐν Ἑλλάδι αἰγυπτιακαὶ ἀποικίαι καθ' ὃν τρόπον διαλαμβάνουσιν οἱ μῦθοι. Ἡ εὐρεσις πυραμιδοειδῶν τινῶν κτιρίων ἐν Ἑλλάδι, συγγενειὰ τις τῆς τέχνης τῆς ἀρχαιοτάτης ἐν Ἑλλάδι πρὸς τὰ αἰγυπτιακὰ μορφώματα καὶ ἡ ὁμοιότης τινῶν ὀνομάτων συνετίλουν οὐκ ὀλίγον ὡς τεκμήριον εἰς τοὺς θέλοντας νὰ παραστήσωσι τὴν Ἑλλάδα ὡς συνέχισαν τῆς Ἀνατολῆς, νὰ φαιρέσωσιν ἀπ' αὐτῆς πάντα χαρακτῆρα πρωτοτυπίας καὶ νὰ ἐξηγήσωσιν ἰδίως τὴν ἑλληνικὴν θρησκείαν ὡς παραπεποιημένην τινὰ ἀντιγραφὴν τοῦ ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων ἱερέων μορφωθέντος συστήματος. Ἡ σημερινὴ ἐπιστήμη ἀπέχει βεβαίως ἀπὸ τῶν τοιούτων ὑπερβολῶν· ἀλλ' ἐπισης ὀνει νὰ παραδεχθῆ τὴν ἐναντίαν ἀρχὴν καθ' ἣν ὁ ἑλληνικὸς κόσμος ἐπλάσθη ἀφ' ἑαυτοῦ οἰοεὶ αὐτομάτως ἄνευ οὐδεμιᾶς ξένης ἐπιδράσεως. Εἶνε ἄσκοπος ἀληθῶς ἡ προσπάθεια τῶν θελόντων νὰ σώσωσι τὴν Ἑλλάδα διὰ τῶν τοιούτων ἰδεατικῶν δοξασμάτων ἀπὸ τῶν ρύπων ξενικῆς ἐπιδράσεως οἷους φαντάζονται αὐτοὺς. Τὴν Ἑλλάδα δὲν ἀτιμάζει, τὴν Ἑλλάδα τιμᾷ ἡ παραδοχὴ τῶν τοιούτων ξένων ἐρευνήσεων, ὁ δανεισμὸς ὀθνείων τινῶν θεῶν, ἡ δεξιῶσις τῶν ἀρχῶν τῆς ἀλλογενούς, πολλακίς ἀλλοκότου τέχνης. Ὑπῆρξαν μαθηταί, ἀλλ' ὑπερηκόντισαν τοὺς διδασκάλους ἐξοχώτατα. Εἰς τὴν γόνιμον αὐτῶν φαντασίαν, εἰς τὸν νεανικὸν εὐπλαστον αὐτῶν νοῦν δὲν ἀπετυπώθησαν τὰ διδάγματα τῆς Αἰγύπτου, τῆς Ἀσσυρίας καὶ τῆς Φοινίκης ὡς τύπος δακτυλίου ἐπὶ κηροῦ εὐμαλάκτου, ἀλλ' ὡς ἀκατάσκευος σπορὰ εἰς γῆν ἀγαθὴν.

Ἐν τῇ στιγμή ἐκείνῃ ἐτελέσθη ὡς ἐν μυστηρίῳ δημιουργία νέα καὶ ὁ νέος γόνος μόλις που ὠμοιάζε πρὸς τὸν γεννήτορα. Ὅτε δὲ ἠνδρώθη ἡ νέα Ἑλλάς περιφανῆς εἰς γόητρα καὶ κάλλος, ἐν τῇ κλαγγῇ τῶν ὄπλων τῶν ἠρωϊκῶν χρόνων οἱ Ἀχαιοὶ οἱ προελθόντες ἐκ τῶν πάλαι Πελασγῶν ἀναμιχθέντων ματὰ τῶν ἐξ Ἀνατολῆς στοιχείων εἶνε νέα πλάσις ὡς μετὰ κατακλυσμόν.

Ὁ δὲ λαὸς ὅστις ὡς ἄλλος Προμηθεὺς ἤνεγκε τὸ πῦρ εἰς τὸ νεόπλαστον τῶν Πελασγῶν γένος εἶνε μάλιστα οἱ Φοίνικες. Ὁ σημιτικὸς οὗτος λαὸς, συγγενῆς τῆν γλῶσσαν καὶ τὴν καταγωγὴν πρὸς τοὺς Ἑβραίους, τούτων μάλιστα ἀνεπλήρου τὴν θέσιν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἀνατολῇ. Κατοικοῦντες ἐν τῇ στενῇ λωριδί γῆς τῇ ἀποτελουμένη ἐκ τῶν πρὸς τὴν θάλασσαν χερσπέδων τοῦ Αἰθῶνου, ἐκεῖ ἐκτίσαν τὰς πόλεις αὐτῶν, τὴν Βύβλον, τὴν Σιδῶνα, τὴν Τύρον, καὶ ἀνέπτυξαν ἐγγύριον βιομηχανίαν ἀξίαν λόγου, εὐρισκόμενοι ἐν ἐπικοινωνίᾳ πρὸς τὰς χώρας τοῦ Εὐρράτου καὶ τοῦ Τίγριδος. Ἡ στενότης καὶ ἀνεπάρκεια τῆς χώρας αὐτῶν κατέστησαν αὐτοὺς ταχέως λαὸν ναυτίλων. Ἐνώπιον αὐτῶν ἔκειτο ἡ Μεσόγειος, ἀπέναντι δ' αὐτῶν ἡ νῆσος Κύπρος, πλουσία μετὰλλων καὶ ἄλλων ὕλων. Ἀπὸ τῆς Κύπρου μετέβησαν εἰς τὴν Ρόδον, ἐκεῖθεν δ' εἰς τὴν Κρήτην, προχωροῦντες δ' ἐν τῷ Αἰγαίῳ ἀπὸ νήσου εἰς νῆσον ἐφθασαν εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα, μάλιστα δὲ τὰς ἀνατολικὰς αὐτῆς ἀκτὰς, ἀπὸ τῶν Κυθήρων μέχρι τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ Μυνησίας. Ὁ χρυσὸς τῆς Σάμου, τῆς Σίφου καὶ τῆς Θάσου,¹ τὰ ὕλομανοῦντα δάση τῆς Ἑλλάδος, ὁ χαλκὸς τῆς Εὐβοίας,² τὰργυρωρυχεῖα, οἱ δοῦλοι οὓς ἐλάμβανον ἢ ἤρπαζον ἐξ Ἑλλάδος εἴκλυον αὐτοὺς ζωηρῶς ἄλλ' οἱ πρῶτοι αὐτῶν πλοῆς φαίνεται ὅτι ἤρξαντο δι' ἄλλον λόγον. Ἀνεζήτουν δὴλα δὴ χάριν τῶν ἰσχυρῶν τῆς Ἀνατολῆς τὴν πορφύραν, ἣν παρῆχον αἱ κογχύλαι αἰκατὰ τὰς ἐλληνικὰς θαλάσσας ἀλιευόμεναι.

Ἡ χρῆσις τῆς πορφύρας πρὸς βαφὴν πολυτελῶν ὕφασμάτων, παραπετασμάτων, ταπήτων ἦτο λίαν διαδεδομένη ἀπὸ τῆς ἀπω-

1) Movers Das Phönizische Alterthum. Τόμ. Γ' σ. 56.

2) αὐτ. σ. 66.

τάτης ἀρχαιότητος. Γνωστὴ εἶνε ἡ χρῆσις αὐτῆς ἐν Αἰγύπτῳ, Βαβυλωνίᾳ, Ἀσσυρίᾳ, Φοινίᾳ. Ἐν δὲ τῇ Ἀγίᾳ Γραφῇ γίνεται πολλάκις μνεῖα τῶν δι' αὐτῆς βεβαμμένων ἐνδυμάτων, πέπλων, σχοινίων.¹ Διασημώτατα δὲ μάλιστα ἦσαν παρὰ Ῥωμαίοις τὰ διβαφα τῆς Τύρου² καὶ ἡ πορφύρα τῆς Σιδῶνος.³ Ἄλλ' ἡ ἄγρα τῆς πορφύρας ἐγένετο οὐχ ἥττον κατὰ τε τὴν Ἰταλίαν καὶ τὰς ἑλληνικὰς χώρας. Ὁ Ἀριστοτέλης ποιεῖται μνεῖαν τῶν περὶ τὴν Τρωάδα κατὰ τὰ κρωτήρια Σίγειον καὶ Λεκτὸν ἀλισκομένων πορφυρῶν, ὁμοίως δὲ καὶ τῶν ἐν τῷ Εὐρίπῳ.⁴ Παρ' Ὀρατίῳ γίνεται λόγος περὶ τῆς λακωνικῆς πορφύρας⁵ ἢ δ' ἐρμιονικῆ ἀναφέρεται παρ' Αἰσχύλῳ⁶ καὶ Πλουτάρχῳ.⁷ Κατὰ δὲ τὸν Παυσανίαν «κόχλους εἰς βαφὴν πορφύρας παρέχεται τὰ ἐπιθαλάσσια τῆς Ἰακωνικῆς ἐπιτηδαιοτάτας μετὰ γέ τὴν Φοινικῶν θάλασσαν.»⁸ Αἱ δὲ πορφύραι τῶν Κυθῆρων ἦσαν οὕτως ὀνομασταὶ διὰ τὸ κάλλος αὐτῶν, ὡς λέγει Στέφανος ὁ Βυζάντιος, ὥστε ἡ νῆσος ἔφερε καὶ τὸ ὄνομα Πορφύρουσα.⁹ Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ τῶν ἑλληνικῶν θαλασσῶν ἠλίσκοντο αἱ πορφύραι ὡς ἐν Κῷ, Γυάρῳ¹⁰ καὶ Μαγνησίᾳ.¹¹ Ἦγεύοντο δὲ καὶ ἐν Νίσυρῳ, ἣτις ἐκαλεῖτο πάλαι καὶ Πορφυρίς ἀπὸ τῶν ἐν αὐτῇ πορφυρέων.¹²

1) Ἐξόδου XXV, 3, 4, 5. XXVI, 1, 36. XXVII, 16. XXVIII, 5, 6, 8, 15, 33.—Ἰουδιθ X, 49.—Ἄσματος ἀσμάτων VII, 5,—Ἐσθῆρ I, 6. VIII, 15.—Δανιὴλ V, 7.—Ἱερουσίμ X, 9.

2) Πλινίου Hist. Nat. VII, 39, 137.—Ὀρατίου ἐπωδῶν XII, 21. Ὁδῶν Β' 16, 35.

3) Lucan. III, 26.—Ὀρατίου ἐπιστολ. Α' 10, 26.

4) Τῶν περὶ τὰ ζῷα ἱστοριῶν E 547° 5, 6.

5) Ὁδῶν Β' 18, 7.

6) Ἀγαμέμν. στ. 958.

7) Ἐν βίῳ Ἀλεξάνδρου 36.

8) Ἰακωνικῶν 21, 6.

9) Ἐν λ. Κύθηρα «ἐκαλεῖτο δὲ Πορφύρουσα διὰ τὸ κάλλος τὸ παρὰ τῶν πορφυρῶν, ὡς Ἀριστοτέλης.» Ἰδὲ καὶ Εὐστάθιον εἰς Διονύσιον τὸν Περιηγητὴν 498.

10) Ἰδ. Bochart παρὰ τῷ Movers ἐνθ' ἀν. τόμ. Α' σ. 265.

11) Βεργιλίου Αἰνεσίδος V 251—Lucret. II 500.

12) Στέφανος Βυζάντιος ἐν λ. Νίσυρος.

Περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εὐρέσεως τῶν πορφύρων καὶ τῆς ἐξ αὐτῶν ἐξαιρέσεως τοῦ βαφικοῦ χυμοῦ δὲν ἔχομεν μόνον τὰς μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων, ἀλλὰ καὶ ἴχνη σώζόμενα μέχρι τοῦ νῦν. Τὸ πρῶτον κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Γάλλων ἐν ταῖς ἀρχαῖς τοῦ παρόντος αἰῶνος γενομένην ἐπιστημονικὴν ἐξερεύνησιν τῆς Πελοποννήσου παρατηρήθη ἡ ὑπαρξίς σωρῶν κογχυλίων τεθραυσμένων ¹, ἅτινα ἔπειτα ἐμελετήθησαν ἀκριβέστερον παρὰ τὸ Γυθειον καὶ ἐν Κυθήροις ὑπὸ τοῦ De Souley ² καὶ Lenormant ³. Κατὰ τὰς ἐρεῦνας τούτων ἐκ τῶν διαφόρων κογχυλίων ὧν ἐγένετο χρῆσις πρὸς ἐξαγωγήν τῆς πορφύρας ⁴ ἐν τῷ παρὰ τῷ Γυθείῳ σωρῷ εὐρέθη μόνον τὸ εἶδος *murex brandaris*. Ὁμοια ἐργαστήρια πορφύρας εὐρέθησαν καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσι τῆς ἀρχαιότητος. Ἐν Πομπηίοις εὐρέθησαν πλησίον βαφείων σωροὶ κογχυλίων τῶν γενῶν *murex* καὶ *purpura* ὧν ἡ χρῆσις εἶνε προφανής. ⁵ Ἐν δ' Ἀκυλῆια ἀνεκάλυψεν ὁ O. Schmidt τῷ 1867 τὴν ὑπαρξίν πορφυρείου ἐκ τῶν συνεσωρευμένων ὀστράκων τῶν εἰδῶν *Murex brandaris* καὶ *Murex trunculus*. ⁶ Παρόμοια ἴχνη σώζονται καὶ παρὰ τὸν Τάραντα ἐν θέσει καλουμένην Fontanella ἐνθα μέγιστος σωρὸς ὑπάρχει ἀπερριμμένος ἐκ τῶν εἰδῶν *murex trunculus* καὶ *murex brandaris*. Παρὰ δὲ τὰ κογχύλια εὕρηται καὶ ἐρείπια τινα κτιρίων ἐν οἷς ἦσαν ἐγκαθιδρυμένα τὰ βαφεῖα· διασώζονται δὲ καὶ ἴχνη ἐπιχρισμάτων μαρτυροῦντα περὶ τῆς κατεργασίας τῆς πορφύρας. ⁷ Ἀλλὰ τὰ κυριώτατα λείψανα τῆς πορφυρευτικῆς βιομη-

1) Expédition scientifique de la Morée. Histoire naturelle. Τόμ. Γ' σ. 190.

2) Revue Archéologique νέας σειράς τόμ. 9, σ. 216 - 218.

3) La légende de Cadmus ἐν ταῖς Premières civilisations τόμ. Β' σ. 367. - Τοῦ αὐτοῦ La Grande Grèce τόμ. Α' σ. 107.

4) Κατὰ τὰ πειράματα τοῦ Lacaze-Duthiers πορφυροῦσα κογχύλια εἶνε ἡ *Purpura lapillus*, *Purpura hemastoma*, *murex brandaris*, *murex trunculus*, *murex erinaceus* καὶ ἄλλα.

5) L o c a r d Histoire des mollusques dans l'antiquité. Paris 1884. σ. 191.

6) B r e h m Merveilles de la nature. Édition française par Rochebrune σ. 413.

7) L e n o r m a n t La Grande Grèce τόμ. Α' σ. 107.

χανίαις εὔρηται ἐν Φοινίκῃ. Ὅτι δ' οἱ Φοινίκαις κατέστησαν ἐν τῇ ἀρχαιότητι οὕτως εἰπεῖν οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς κογχυλευτικῆς ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ μύθου, ὃν ἀναγράφει ὁ Ἰούλιος Πολυδεύκης.¹ «Τύριοι λέγουσιν ὡς Ἑρακλῆς ἤρασθη νύμφης ἐπιχωρίας· Τύρος δ' ἦν τῇ νύμφῃ τοῦνομα. Εἶπετο δ' ἄρα τῷ Ἑρακλεῖ καὶ κύων κατὰ ἡδὴ τὸν παλαιὸν νόμον οἴσθα γὰρ ὅτι τοῖς ἥρωσι συνειρήσαν μὲν ἄχρι τῶν ἐκκλησιῶν οἱ κύνες. Ὁ τοίνυν Ἑράκλειος κύων κατὰ πέτρας ἐρπυσαν πορφύραν θεασάμενος, προύχουσης αὐτῇ τῆς σαρκός, ἐνθακὼν ὁ μὲν τὴν σάρκα ποιεῖται τροφήν, ὁ δὲ λύθρος ἄρα κατὰ χεῖλη τοῦ κυνὸς αἰμάξας ἐφοίνιζεν. Ὡς δὲ ἤκεν ὁ ἥρωσ παρὰ τὴν κόρην, ἤσθη θεασαμένη τὰ χεῖλη τοῦ κυνὸς ἀνθούντα ἀθήει βαφῆν, καὶ οὐκ ἔφη προσήσθαι τοῦ λοιποῦ τὸν Ἑρακλέα εἰ μὴ αὐτῇ κομίσειεν ἐσθῆτα τῶν τοῦ κυνὸς χειλῶν εὐειδεστέραν. Ὁ μὲν τοίνυν Ἑρακλῆς ἐξεῦρέ τε τὸ ζῶον καὶ τὸν λύθρον ἀνεμάξατο καὶ τὸ δῶρον ἐκόμισε τῇ κόρῃ, πρῶτος γενόμενος εὐρετῆς τῷ Τυρίῳ λόγῳ τῆς Φοινίσσης βαφῆς.»

Ἐπιφανέστατα δὲ ἦσαν τὰ ἐν Τύρῳ πορφυρεῖα ἅτινα ἦσαν οὕτω πολλὰ κατὰ τὴν πόλιν, ὥστε δυσχερὴς καθίστατο ἡ πορεία ἀνά τὰς ὁδοὺς αὐτῆς, καθ' ἃ βεβαίως ὁ Στράβων.² Σώζονται δὲ παρὰ τὴν Τύρον ἐπ' ἴσης σωροὶ κογχυλίων χρησιμευσάντων εἰς ἐξαγωγὴν τῆς πορφύρας. Ἐγένετο δ' αὐτόθι, ὡς βεβαιούσιν οἱ αὐτόπται, χρῆσις μόνου τοῦ *Marex trunculus*.³ Ἀλλὰ καὶ παρὰ τὴν Σιδῶνα εὐρέθη κάτωθεν τοῦ φρουρίου τοῦ Ἁγίου Λουδοβίκου σωρὸς τοιοῦτων κογχυλίων ἔχων ὕψος ἕξ μέχρις ὀκτώ μέτρων καὶ διάμετρον ἑκατὸν μέτρων κατὰ τὴν βᾶσιν. Ὅτι δ' αἱ κογχύλαι αὗται ἐχρησίμωσαν εἰς βαφὴν ἀποδεικνύει τὸ παρατηρούμενον ἐπ'

1) Α, 45 - 47.

2) Ἀνάλαβεν αὐτὴν τῇ τε ναυτιλίᾳ, καθ' ἣν ἀπάντων τῶν ἀεὶ κρείττους εἰσι κοινῇ Φοινίκαις, καὶ τοῖς πορφυρεῖσι. Πολὺ γὰρ ἐξήτασται παρὰ τὴν Τυρίαν καλλίστη πορφύρα· καὶ ἡ θήρα πλησίον καὶ τᾶλλα εὐκτορα τὰ πρὸς βαφὴν ἐπιτήδεια. Καὶ δυσδιάγωγόν μὲν ποιεῖ τὴν πόλιν ἡ πολυπληθία τῶν βαρβείων, πλουσίαν δὲ διὰ τὴν τοιαύτην εὐανδρίαν. Στράβ. ἰς'. 257.

3) Lenormant, ἐνθ. ἀν.

αὐτῶν θραῦσμα ἐξ οὗ ἐξήχθη ὁ χυμός. ¹ Ὅμοιοι δὲ κογχύλια ἐκ τῶν τοῦ εἶδους *murex trunculus* παρατηρήθησαν ἐπὶ τῆς ἀποκρήνου ἀκτῆς τῆς ὑπερκειμένης τοῦ λιμένος τῆς Σιδωνος ἐπιεκτεινόμεναι ἐφ' ἑκατοστίας ὄλας μέτρων καὶ ἀνερχόμεναι εἰς ἰκανὸν ὕψος².

Εἰς τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ πορφυρεῖα πρόκειται νὰ προσθέσω ἐνταῦθα ἐν ἀκόμῃ. Διαμείνας ἐπ' ἐσχάτων τριήμερον ἐν τῇ παρὰ τῇ Σαλαμῖνι νήσῳ Ἁγίῳ Γεωργίῳ, ἔνθα τὸ λοιμοκαθαρτήριον, ἔσχον εὐκαιρίαν νὰ παρατηρήσω ὅτι εὗρηται καὶ ἐπ' αὐτῆς σωροὶ κογχυλίων πορφυρούχων οἷοι οἱ παρατηρηθέντες ἐν τε τοῖς προμνησθεῖσι τόποις καὶ δὴ καὶ ἐν Γυθείῳ. Τὰ ἀπεριμμένα ταῦτα κογχύλια εὗρηται διεσπαρμένα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς νήσου κυρίως κατὰ τὸ νοτιοδυτικὸν αὐτῆς μέρος, τὸ πρὸς τὰ Ἀμπελάκια τὰ ἐπὶ τῆς Σαλαμῖνος. Καὶ εὗρηται μὲν καὶ σποράδην ἀπὸ τῶν παραλίων πρὸς τὰ ἐνδότερα, κατ' ἀποστάσεις συνεσφαιρωμένα, ἰδίως δὲ συμπεπυκνωμένα παρατηροῦνται ἐπὶ μῆκος μέτρων τινῶν καὶ ὕψος ὑπερβαῖνον ἑναχθοῦ τὸ ἡμισυ μέτρον κατὰ τινα θέσιν ἐγγύς τοῦ σήμερον καλουμένου Λοιμοκομείου, ἐγγύτατα τῆς ἀκτῆς. Ὁ σωρὸς οὗτος ἀποτελεῖται ἐκ στρομβωδῶν κογχυλίων ἐν οἷς ἐπικρατεῖ τὸ εἶδος τὸ κατὰ Λιναῖον καλούμενον *murex trunculus*: εὗρηται δὲ μεταξὺ τῶν πορφυρούχων τούτων κογχυλίων ἀναμειγμένα καὶ σπάνιά τινα ὄστρακα ἐκ τοῦ εἶδους *cerithium variable*. Ἄλλὰ τοῦθ' ὅπερ εἶνε χαρακτηριστικώτατον, τὰ μὲν ὄστρακα τοῦ γένους *murex* εἶνε τεθραυσμένα ἅπαντα καθ' ὃν τρόπον θὰ περιγράψω ἀμέσως κατωτέρω, τὰ δὲ *cerithia* εἶνε ἄθικτα. Τοῦτο εἶνε εὐνόητον, καθότι τὰ μὲν *cerithia* δὲν εἶνε τῶν πορφυρούχων κογχυλίων, οἱ δὲ *murices* εἶνε ἐκ τῶν παρεχουσῶν τὸν πολύτιμον βαφικὸν χυμόν. Ἐντεῦθεν γνωρίζομεν τὸν Ἁγίον Γεώργιον τὸν παρὰ τῇ Σαλαμῖνι ὡς νέον τόπον τῆς κατεργασίας τῆς πορφύρας ἄγνωστον μέχρι τοῦδε. Ἄλλ' εἰς τίνα λαὸν ἀποδοτέα αὕτη; Τίνες οἱ ἐν τῷ στενῷ τῆς Σαλαμῖνος θηρῶντες τὰ κογχύ-

1) De Sauley ἐνθ. ἀν.

2) Lortet La Syrie d'aujourd'hui σ. 80 παρὰ τῷ L o c a r d σ. 191.

λια καὶ ἐξ αὐτῶν ἐξάγοντες τὸν χρήσιμον αὐτοῖς χυμὸν καὶ τίνι τρόπῳ ἐγένετο τὸ ἔργον τοῦτο;

Ὡς εἶπομεν ἤδη, ἐν Γυθείῳ καὶ Κυθήροις εὕρηται στρωμα ἀπεριμιμένων κογχυλιῶν οἷον τὸ ἐν Ἀγίῳ Γεωργίῳ. Εἰς τίνας ἀποδοτέα ἢ ἐν τῷ τόπῳ ἐκείνῳ κατεργασία τῆς πορφύρας εἶνε ἀναμφισβήτητον. Τὸ ὄνομα τῶν Κυθήρων, ἢ αὐτόθι λατρεία τῆς Οὐρανίας Ἀφροδίτης, λείψανά τινά τῆς κυθηραϊκῆς τέχνης, αὐτὴ τέλος ἢ θέσις τῶν Κυθήρων ἀποδεικνύουσι πασιφανῶς τὴν ἐγκατάστασιν τῶν Φοινίκων ἐν τῇ νήσῳ καὶ τοῖς περιχώροις. Καὶ πράγματι τὸ μὲν ὄνομα τῶν Κυθήρων, ὅπερ οἱ Ἕλληνες λίαν χαρακτηριστικῶς ἀνήγον εἰς τὸν Κύθηρον τὸν υἱὸν τοῦ Φοίνικος¹, ἐρμηνεύεται ἐκ τῆς φοινικικῆς², ὁ λιμὴν αὐτῶν ἐκαλεῖτο Φοινικοῦς³, ἢ δὲ λατρεία τῆς Ἀφροδίτης ἀναφέρεται εἰς τοὺς Φοινίκας⁴. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ θέσις τῆς νήσου, κειμένης ἐν τῇ εἰσόδῳ κόλπου καὶ ἐν μικρᾷ ἀπὸ τῆς ἠπείρου ἀποστάσει, εἶνε ἢ ὑπὸ τῶν Φοινίκων συνήθως ἐπιζητούμενὴ πρὸς ἀσφαλῆ ἐγκατάστασιν τῶν ἀποθηκῶν αὐτῶν. Ἐν τοιαύταις μικραῖς νήσοις παρὰ τὰς ἀκτὰς, ἰδίως κατὰ τὰς ἐκβολὰς πλωτῶν ποταμῶν, ἐν κόλποις καὶ πλησίον ἀκρωτηρίων ἀναγνωρίζονται αἱ παλαιόταται ἐνοικήσεις τῶν Φοινίκων παρὰ τὴν Σικελίαν καὶ ἐν Ἰσπανίᾳ, κατὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Αἰγύπτου, τῆς Λιβύης, τῆς Πελοποννήσου⁵. Ἀναντιρρήτως λοιπὸν λείψανα τῆς φοινικικῆς κογχυλευτικῆς εἶνε οἱ σωροὶ οἱ εὕρισκόμενοι ἐν Κυθήροις καὶ ἐν Γυθείῳ, ἐνδεικνύοντες ἡμῖν τὸν τρόπον δι' οὗ οἱ καθ' Ὁμηρον π ο λ υ π α ἰ π α λ ο ἰ Φοίνικες κατεργάζοντο τὴν ἐκ τῶν νήσων πορφύραν, περὶ ἧς ποιεῖται λόγον ὁ Ἰεζεκιήλ.⁶

1) Σ τ έ ρ α ν ο ς Β ο ζ ἄ ν τ ι ο ς ἐν λ. Κύθηρα.

2) O l s h a u s e n Ueber phöniciſche Ortsnamen ἐν τῷ Ῥηνικῷ Μουσείῳ 1853 σελ. 327 ἐν σημ.—L e n o r m a n t Les premières civilisations Τόμ. Β' σελ. 368.

3) Ξ ε ν ο φ ῶ ν τ ο ς Ἑλλήν. Δ, 8, 7.

4) Ἡ ρ ο δ ὶ τ ο υ I, 105.—Π α υ σ α ν ἰ ο υ Ἀττικῶν 15,5—M o v e r s ἐν θ' ἄν. σ. 270 κ. ἐ.—M a s p e r o Geschichte der morgenländischen Länder im Altertum κατὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ Pietschmann σ. 245.

5) M o v e r s ἐν θ' ἄν. σ. 26.

6) XXVII, 7.

Ἄλλὰ καὶ περὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἀνάλογα ἔχομεν τεκμήρια. Καὶ ἐκ μὲν τοῦ ὀνόματος τῆς νησίδος οὐδὲν δύναται νὰ ἐξαχθῇ πόρισμα περὶ τοῦ παρελθόντος αὐτῆς. Φερωνυμουμένη ταυῦν ἀπὸ τῆς ἐπ' αὐτῆς μικρᾶς ἐκκλησίας εἶνε ἄγνωστον πῶς ἐκαλεῖτο ἐν τῇ ἀρχαιότητι¹. Ἐν γένει δ' οὐδεμία φαίνεται γινομένη αὐτῆς εἰδικὴ μνεῖα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Ὅτι ὅμως δὲν ἦτο παντάπασιν ἀοίκητος ἢ ὅτι τοῦλάχιστον ὑπῆρξεν ἐπ' αὐτῆς ναὸς τις, ἴσως ἐν ἡ θέσει κεῖται σήμερον ἡ ἐκκλησία, εἰκάζομεν ἐξ ἀραιῶν τιῶν λειψάνων τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς τέχνης τῶν μεταγενεστέρων χρόνων εὕρισκομένων περὶ αὐτήν. Ἄλλ' ἂν δὲν σώζηται μέχρις ἡμῶν ὄνομα τι τοῦ νησουλίου προδίδον τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τοὺς Φοίνικας, ἡ ἱστορία τῶν περιχώρων παρέχει τρανὰ μαρτύρια τῆς ἐν αὐτοῖς ἐγκαταστάσεως τῶν Φοινίκων. Ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Μαραθῶνος καὶ τῆς παρ' αὐτὸν πηγῆς Μακαρίας² ἀνεζητήθησαν τὰ ἔγνη φοινικικῶν ὀνομάτων.³ Ὁμοίως δ' ἐν τῷ τῆς Μουσουχίας καὶ τῷ τῶν Μεγάρων.⁴ Γνωστὴ δ' εἶνε ἡ λατρεία τῆς φοινικικῆς Οὐρανίας Ἀφροδίτης ἐν Ἀττικῇ⁵ καὶ ἡ ἐν Ἀθήναις ὑπαρξίς οἰκογενειῶν ἀναγούσων τὸ γένος εἰς τοὺς Φοίνικας, οἷοι οἱ Γεφυραῖοι⁶ καὶ οἱ

1) Ὁ Lolling ἐξέφρασεν ἐπ' ἐσχάτων τὴν εἰκασίαν ὅτι ὁ Ἅγιος Γεώργιος εἶνε ἡ μεγίστη τῶν νήσων ἃς οἱ ἀρχαῖοι ἐκάλοον Φαρμακούσσας, ἐν ᾧ συνήθως οἱ γεωγραφοῦντες ἀποδέχονται ὅτι Φαρμακούσσαι εἶνε αἱ τὴν σήμερον ὀνομαζόμεναι Κυράδες, ὧν τὸ ὄνομα ὁ αὐτὸς Lolling θεωρεῖ ὡς παραθωρὰν τοῦ Χοιράδες, ἀρχαίου κατ' αὐτὸν ἐκλειπόντος ὀνόματος τῶν πρὸ τοῦ Σκαρμαγακῆ κειμένων τούτων νησίδων. "Id. τὴν διατριβὴν αὐτοῦ Die Meerenge von Salamis ἐν τῇ συλλογῇ Historische und philologische Aufsätze Ernst Curtius an seinem siebenzigsten Geburtstag gewidmet. Berlin, 1884 σ. 7.

2) O l s h a u s e n ἐνθ. ἀν. σ. 330.—"Id. καὶ Oberhumm er Phönizier in Akarnanien. München, 1882. σ. 11 κ. ε.

3) G r a s e r ἐν τῷ Φιλολόγῳ τομ. XXX σ. 7. Ἄλλ' ἔδ. M i l e h h ö f e r ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ α' τεύχους τῶν ὑπὸ Curtius καὶ Kaupert ἐκδομένων χαρτῶν τῆς Ἀττικῆς σ. 26.

4) K i e p e r t Lehrbuch der alten Geographie σ. 244 ἐν σημ. 1.

5) Π α υ σ α ν ῖ ο υ Ἀττικῶν 11,6. 19,2.

6) Ἡ ρ ο δ ὶ του V, 57. 61.

Φοίνικες¹. Ἡ δὲ λατρεία τοῦ Μελικέροτου κατὰ τὸν ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου, προφανῆ ἔχουσα σχέσιν πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ φοινικικοῦ Μελκάρθ, οὐ διεσώθη καὶ τὸ ὄνομα μεταπλασθὲν καθ' ἑλληνικὸν τύπον, ἀποδεικνύει τὴν ἐν Κορίνθῳ ἐγκατάστασιν Φοινίκων, ἧτις καὶ ἄλλοθεν τεκμηριῶται². Τινὰ δὲ τῶν ἐν τοῖς τάφοις τῶν Μεγάρων καὶ τῆς Αἰγίνης εὐρεθέντων κτερισμάτων φαίνονται ἔχοντα φοινικικὴν ἀρχήν³. Ἐντεῦθεν παρέχονται ἡμῖν ἐκ τῶν ἐγγυτάτων ἀκτῶν τοῦ σαρωνικοῦ κόλπου ἰκανὰ τεκμήρια φοινικικῆς ἀποικίσεως, ἀρκοῦντα ὅπως πείσωσιν ἡμᾶς ὅτι εἰς τοὺς Φοίνικας ἀνέρχονται καὶ τὰ ἔχνη τῆς ἐν Ἁγίῳ Γεωργίῳ κογχυλευτικῆς. Ἄλλ' ἔχομεν πολλῶν προφανεστέρων ἀποδείξεις ἐξετάζοντες τὰ κατὰ τὴν ἐγγυτάτην Σαλαμίνα, ἧς καὶ τὸ ὄνομα καὶ αἱ μυθικαὶ ἀναμνήσεις καὶ ἡ θέσις οὐδεμίαν ἀφίνουσιν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ἐν ταῖς ἀρχαῖς τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς Ἑλλάδος ἐγκαθιδρύσεως Φοινίκων ἐν τῇ νήσῳ ἐκείνῃ ἧτις ἀρχομένου τοῦ πέμπτου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος παρίστη μάρτυς τῆς οἰκτρᾶς ἥττης τοῦ φοινικικοῦ στόλου συμμαχομένου τῷ περσικῷ.

Καὶ τὸ μὲν ὄνομα τῆς Σαλαμίνας δὲν εἶνε ἑλληνικόν. Ἐγένοντο μὲν διάφοροι ἀπόπειραι πρὸς ἐρμηνείαν αὐτοῦ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἥδη ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων, ἀλλ' αὐτὰ τὰ προταθέντα ἔτυμα ἐκ τῶν λέξεων σάλας ἢ σαλεύω, ἐκ τοῦ σάλα σημαίνοντος φροντίδα ἢ βλάβην, ἐκ τοῦ ἄλας ἢ θάλασσα,⁴ ἐνέχοντα πολὺ τὸ βεβιασμένον, ἀποδεικνύουσι τὴν ξενικὴν καταγωγὴν τοῦ ὀνόματος. Ἡ ὑπαρξίς αὐτοῦ καὶ ἐν Κύπρῳ, ἧτις ἔσχε στενοτάτην ἐπικοινωνίαν μετὰ τῆς Φοινίκης καὶ διέσωσεν ἐπιφανῆ ἔχνη τῆς ἐπ' αὐτὴν ἐπιδράσεως τῶν Φοινίκων, κατέστησεν εὐχερῆ τὴν εὐρεσιν τῆς σημιτικῆς ῥίζης εἰς ἣν ἀναφέρεται καὶ τῆς σημασίας

1) Ἡ σὺ χι ος ἐν λ.

2) Olshausen ἐνθ. ἀν. σ. 328 κ. ἐ. — Lenormant Les premières civilisations τόμ. Β' σ. 337. 391. — D u n c k e r Geschichte des Alterthums ἐκδ. Ε'. τόμ. Ε' σ. 44

3) Lenormant ἐνθ. ἀν. σ. 383 — 390.

4) Ἡ σὺ χι ος ἐν λ. Σαλαμίς. — P a r e - B e n s e l e r Wörterbuch der griechischen Eigennamen. Ἐκδ. Γ'. ἐν λ. — B u r s i a n Geographie von Griechenland. Τόμ. Α'. σ. 362 ἐν σημ. 2.

ἦν ἔχει τὸ ὄνομα δυνάμενον ἴσα καὶ ἡ λέξις εἰρήνη, τόπος εἰρήνης¹. Τοῦ σημαινομένου δὲ τῆς λέξεως φαίνεται ὅτι εἶχον ἔνοιαν καὶ αὐτοὶ οἱ ἀρχαῖοι.²

Ἐν δὲ τοῖς μύθοις τῆς νήσου ἀπαντᾷ καὶ ὁ περὶ τοῦ μυθώδους αὐτῆς βασιλέως Κυχρέως, τοῦ υἱοῦ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Σαλαμίνας, ἐξ οὗ καὶ τὸ παλαιὸν αὐτῆς ὄνομα Κύχρεια. Ὁ ἦρωσ οὗτος, ὁ συγγεόμενος μετὰ τοῦ ὄφρεως ὃν ἐφόρευσε, φαίνεται ἔχων φοινικικὴν ἀρχήν,³ ὡς ὁ Ζεὺς Ἐπικοίνιος (Ba'al-schalâm) ὁ ἐν αὐτῇ λατρευόμενος⁴ καὶ ὁ Ἡρακλῆς οὐ ἱερὸν ἰδρύθη ἐπὶ τῆς Ἀττικῆς ἐν τῷ στενοτάτῳ μέρει τοῦ κόλπου ἀπέναντι τῆς νήσου.⁵

Τέλος ἡ θέσις αὐτῆ τῆς Σαλαμίνας κειμένης ἐντὸς κόλπου ἀπέναντι τῆς ξηρᾶς, ἀναμνησκουσα τὰς θέσεις ἄς πρὸς ἐγκατάστασιν αὐτῶν ἐπεζήτουν οἱ Φοῖνικες, καθ' ἃ εἶπομεν ἀνωτέρω, πείθει εὐκόλως περὶ τῆς ἐν αὐτῇ ἐγκαταστάσεως τοῦ λαοῦ τούτου⁶ ἢ τοῦλάχιστον πειθαναγκάζει καὶ τοὺς ἐφεκτικωτάτους τῶν ἐρευνητῶν.⁷

Ἄν λοιπὸν ἀποδεχθῶμεν ὅτι Φοῖνικες εἶχον ἐγκαταστή κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους οὐ μόνον ἀλλαχοῦ τοῦ παρωικοῦ κόλπου, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Σαλαμίनि, εἰς τίνας ἄλλους παρ' αὐτοὺς εἶνε εὐλογον ἀποδοθῶσι τὰ ἔχνη τῆς κογχυλευτικῆς τὰ παρατηρηθέντα ὑπ' ἐμοῦ ἐν τῷ παρὰ τῇ Σαλαμίनि νησυδρίῳ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου; Εἰς τίνα ἄλλον παρὰ τὸν λαὸν ὄστις, ὡς ἀπεδείχθη ἀνωτέρω, ἦτο εἰδημονέστατος τῆς τέχνης τοῦ ἐξάγειν τὴν

1) Movers ἐνθ' ἄν. τόμ. Β' σ. 239.—Curtius Erläuternder Text der sieben Karten zur Topographie von Athen. Gotha. 1868 σ. 9—Lenormant ἐνθ' ἄν. σ. 381—Kiepert ἐνθ' ἄν. σ. 242 καὶ 282.

2) «Σάλαμα δὲ ἡ εἰρήνη» Στράβωνος Βυζάντιος ἐν λ. Σαλάμιοι.

3) Lenormant ἐνθ. ἄν. σ. 381 κ. ε.

4) Ἡσύχιος ἐν λ.—Kiepert ἐνθ' ἄν. σ. 282.

5) Curtius ἐνθ. ἄν. σ. 10.

6) Curtius ἐνθ. ἄν.

7) Lolling Der Tempel der Athena Skiras und das Vorgebirge Skiradion auf Salamis ἐν ταῖς Mittheilungen des deutschen archäologischen Institutes in Athen. τόμ. Α' σ. 129.

πορφύραν ἐκ τῶν αὐτῆν παρεχόντων κογχυλίων καὶ ὅστις ἐκ τῆς βιομηχανίας ταύτης ἀρυόμενος μεγάλη πλοῦτη δὲν ἀπώκνει νὰ ἐπιχειρῇ θαρραλέως μακροὺς πλόας καὶ νὰ ἐγκαθιδρῦνται ἐν ξένοις αἰγιαλοῖς;

Ἴσως μοι ἀντιπαρατηρηθῇ ὅτι δὲν εἶνε ἀπολύτως ἀναγκαῖον νὰ θεωρήσωμεν τὸ πορφυρεῖον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου φοινικικόν, ἀφ' οὗ καὶ ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις ἔχομεν μεμαρτυρημένην τὴν ὑπαρξιν τῆς κογχυλευτικῆς βιομηχανίας¹. Τοῦτο εἶνε ἐν μέρει ἀληθές. Γνωρίζομεν πράγματι ὅτι καὶ κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους ἤκμαζεν ἔτι ἐν Ἑλλάδι ἡ κογχυλευτικὴ, ἥτις μάλιστα ἐπεβαρύνθη ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου τοῦ Σεβήρου διὰ βαρέων φόρων, ὧν τὴν εἰσπραξιν ἦτο ἐντεταλμένος ἴδιος ὑπάλληλος, ὁ *rationalis purpurariorum* ἢ *procurator rationis purpurarum* καλούμενος².

Κατὰ δὲ τὸν ἕκτον αἰῶνα ὑπάρχει τις νεαρὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ποιουμένη μνείαν τῆς κογχυλευτικῆς. Καὶ κατὰ τὸν ἕβδομον δ' αἰῶνα μαρτυρεῖται ἡ ἐξακολούθησις τῆς ἀγρας τῆς πορφύρας ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς θαλάσσαις.³ Κατὰ δὲ τὸν δέκατον αἰῶνα ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ βυζαντιακοῦ κράτους Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος ἐν τῇ πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν συγγραφῇ ἀναγράφει τοὺς κογχυλευτὰς μετὰ τῶν πλωίμων καὶ χαρτοποιῶν ὡς ἔχοντας βασιλικὰ ἀξιώματα καὶ διὰ τοῦτο ἀπαλλαγέντας τῆς ὑποχρέωσως εἰς τὴν ὑπεβλήθησαν ἐπὶ Ῥωμανοῦ ὁ κληρὸς καὶ οἱ στρατιωτικοὶ ἄρχοντες τῆς Πελοπόννησου νὰ παράσχωσι χιλίους ἵππους ὅπως ἀποφύγωσι τὴν ἐπιβαλλομένην αὐτοῖς ἐπὶ τὴν Λογγο-

1) Τοιοῦτον ἐνδοιασμὸν ἐκφράζει καὶ περὶ τῶν ἐν Γυθείῳ σωρῶν ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος ἐν τῷ πρώτῳ τεύχει τῆς Β' ἐκδ. τῆς Ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους σ. 36 ἐν σημ.

2) H e r t z b e r g Geschichte Griechenlands unter der Herrschaft der Römer Τόμ. Γ' σ. 72 κ. ἐ.

3) Edicta A e t h i c i philosophi cosmographi κερ. 93. — "Ὅτι ὁ καλούμενος Αἰθικός ὁ Ἰστριος ἐξῆσε κατὰ τὸν ἕβδομον αἰῶνα ἐπὶ τῶν Μεροβιγγίων ἀπέδειξεν ὁ Wuttke. "Id. καὶ T e u f f e l Geschichte der römischen Literatur ἐκδ. Β' σ. 1134. Ἄλλὰ πρβλ. καὶ H e r t z b e r g ἐνθ' ἀν. σ. 65 κ. ἐ.

βαρδίαν στρατείαν.¹ Τέλος δὲ καὶ κατ' αὐτὸν τὸν δέκατον τρίτον αἰῶνα ἀρχόμενον γίνεται μνεία παρὰ Μιχαήλ τῷ Ἀχομινάτῳ τῶν ἐκ Χαλκίδος καὶ Καρύστου καὶ Ἀθήνηθεν εἰς Κέαυ ἐπὶ κογχυλευτικῶν πορθμείων διαπεραιουμένων.² Ἐκ πάντων τούτων ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ τὴν σήμερον ἐκλιποῦσα κογχυλευτικὴ βιομηχανία ὑφίστατο ἔτι ἐν Ἑλλάδι οὐ μόνον κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ τυχὸν εἰς ἀπόδειξιν ὅτι τὸ ἐν Ἀγίῳ Γεωργίῳ πορφυρεῖον δὲν ἀνέρχεται εἰς χρόνους παλαιοτέρους τῶν βυζαντιακῶν ἢ τῶν ῥωμαϊκῶν. Ἄλλως βεβαίως θὰ εἶχε τὸ πρᾶγμα ἂν εἶχομεν ῥητὴν μαρτυρίαν περὶ τῆς ἐν τῇ Σαλαμῖνι καὶ τῇ Ἀττικῇ καθόλου ἐν ἱστορικοῖς χρόνοις ὑπάρξεως τοιοῦτου ἐργαστηρίου ἢ ἀγρευτηρίου. Ἀλλὰ τὸ μόνον χωρίον ὅπερ ἠδύνατο νὰ ἐξηγηθῇ ὡς ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἐξάσκησιν τῆς τοιαύτης βιομηχανίας περὶ τὴν Ἀττικὴν, λέγω τὸ τοῦ Ἀχομινάτου, οὐδαμῶς ποιῆται μνείαν τοῦ τόπου ἐνθα ἐγίνετο ἡ ἄγρα τῶν κογχυλῶν, ἀλλὰ μόνον τῶν χωρῶν ὁπόθεν ἀφικνοῦντο πλωτικοὶ εἰς Κέαυ διὰ τῶν κογχυλευτικῶν πορθμείων.

Διὰ πάντας τούτους τοὺς λόγους πιστεύομεν ὅτι δὲν ἀπέχομεν τῆς ἀληθείας ἀποδίδοντες εἰς τοὺς Φοῖνικας τοὺς τὴν Σαλαμῖνα κατοικήσαντας τὴν συσώρευσιν τῶν πορφυρούχων κογχυλῶν ἐπὶ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, ἧς ὁμοία ἀπαντᾷ ἐν τε τῷ λακωνικῷ κόλπῳ καὶ κατὰ τὰ παράλια τῆς Φοινίκης. Ἀποδεικνύεται δὲ τοῦτο καὶ ἐκ τῆς ὁμοιότητος τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐν ἅπασιν τούτοις τοῖς πορφυρεῖοις ἐξήγετο ἐκ τῶν ὀστράκων ἡ πορφύρα. Ὡς εἶπομεν ἤδη καὶ ἀνωτέρω, αἱ παλαιαὶ κόγχυλαι αἱ κατὰ σωρούς εὕρισκόμεναι ἐν Γυθείῳ καὶ Τύρῳ, ὡς καὶ αἱ ἐν Τάραντι, ἔχουσι κατὰ τὴν αὐτὴν

1) Ἐκδ. Βόννης σ. 244.

2) Μιχαήλ Ἀχομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα ἐκδ. Σπυρ. Π. Λάμπρου τόμ. Β' σ. 275, 9-11 καὶ σ. 635. "18. καὶ τὸ ἔμὸν βιβλίον Αἰ Ἀθῆναι περὶ τὰ τέλη τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος σ. 31. Ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἔργοις ἐξέφρασα τὴν εἰκασίαν ὅτι ἡ ἀλίσια ἐγίνετο περὶ τὴν Ἐρμιόνην, τὴν Γύαρον καὶ τοὺς περικειμένους αἰγιαλοὺς, ὡς ἐν τῇ ἀρχαιότητι.

θέσιν τοῦ ὄστρακου, ἤτοι κατὰ τὴν δευτέραν καὶ τρίτην σπεῖραν τῆς ἔλικος, ἐντομὴν γενομένην διὰ κοπτεροῦ ἴσως ἐργαλείου πρὸς ἐξάρισιν τοῦ ἄνθους τῆς πορφύρας.¹ Ἀλλὰ τὴν αὐτὴν ἐντομὴν ἐν τῇ αὐτῇ θέσει βλέπομεν καὶ ἐν ταῖς σαλαμινίαις πορφύραις. Τοῦτο δὲ βεβαίως ἐννοεῖ ὁ Ἀριστοτέλης λέγων ὅτι τῶν μειζόνων περιελόντες τὸ ὄστρακον ἀφαιροῦσι τὸ ἄνθος.²

Εἶχε δὲ σπουδαῖον λόγον ἡ κατὰ τοῦτο τὸ μέρος ἐντομὴ ἐπειδὴ αἱ πορφύραι ἔχουσι κατ' Ἀριστοτέλη τὸ ἄνθος μεταξύ τῆς μήκωνος καὶ τοῦ τραχήλου.³ Εἶνε δὲ τὸ ἄνθος κατὰ τὰς παρατηρήσεις τοῦ Ἀριστοτέλους ἀπὸ χρώμα ἰδεῖν ὡςπερ ὑμὴν λευκός, ὃν ἀφαιροῦσιν θλιβόμενος δὲ βάπτει καὶ ἀνθίζει τὴν χεῖρα.⁴ Κατὰ δὲ τὰς παρατηρήσεις τῆς νεωτέρας ζωολογίας εἶνε κιτρινωπὸς ἀδὴν κείμενος πρὸς τὰ δεξιὰ τῶν βραγχιῶν τοῦ ζώου. Ἐξαγόμενον δ' ἐκ τούτου τὸ ἄνθος εἶνε λευκὸν ἢ κιτρινωπὸν, ἐκτιθέμενον δὲ εἰς τὸ ἠλιακὸν φῶς μεθίσταται ἀπὸ χρώματος εἰς χρώμα ἕως ἀποβαίνει ἰώδες ὅπερ γίνεται μᾶλλον μᾶλλον βαθύτερον ἐφ' ὅσον ἐκτίθεται εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἡλίου.⁵ Ἡ ἄγρα τῶν πορφυρῶν ἐγένετο κυρίως κατὰ τὸ ἔαρ.⁶ Ἐπειδὴ δὲ μεγίστη προσοχὴ ἀπητεῖτο ὅπως κοπῶσιν αἱ πορφύραι ζῶσαι, ἵνα μὴ ἀποθνήσκουσι συνεξεμέσωσι τὸ ἄνθος, ἐφύλαττον αὐτὰς, μέχρις οὐ ἀθροίσωσι καὶ σχολάσωσιν, ἐν-

1) De Saalcy ἐνθ' ἄν.—Lenormant La Grande Grèce τόμ. Α'. σ. 107. — 18. καὶ Gaillardot παρὰ τῷ Blümner ἐν τῇ Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern τόμ. Α' σ. 231 ἐν σημ.

2) Τῶν περὶ τὰ ζῷα ἱστοριῶν Κ' 547 α 23.

3) Ἐνθ' ἄν. 18. τὸ μακρὸν παρ' Ἀριστοτέλει περὶ πορφυρῶν χωρίον ὅλον 546 β 17—547 β 11 ὅπερ εἶνε ἐνιαχοῦ συγκεχυμένον. Πρβλ. τὴν μετάρρασιν καὶ τὰς σημειώσεις ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Aubert καὶ Wimmer τόμ. Α' σ. 484 κ. ε.

4) Ἐνθ' ἄν. σ. 547 α 17.

5) Brehm ἐνθ' ἄν. σ. 412. — Lo card ἐνθ' ἄν. σ. 185. 18. περὶ τοῦ χρώματος τῆς πορφύρας καὶ Blümner ἐνθ' ἄν. σ. 233.

6) Ἀριστοτέλης ἐνθ' ἄν. σ. 13. 18. καὶ τὴν περιγραφὴν τῆς ἄγρας παρὰ Πολυδεύκει Α, 47 κ. ε. καὶ Εὐδοκίᾳ τῇ Μακροβιολιτίσσει ἐν τοῖς Ἀνεκδότοις τοῦ Villosion τόμ. Α' σ. 42.

τὸς καλάθων¹ ἢ κεραμίων.² Τὸν δὲ τρόπον τῆς ἐξαιρέσεως τοῦ βαφικοῦ ἀδένης καὶ τὸ ἔργον τῶν πορφυροβάφων περιγράφει ὁ Πλίνιος³. Κατ' αὐτὸν ἄμα ἐξαγόμενον τὸ ἄνθος ἀνεμιγνύετο μεθ' ἄλατος, οὐ ἐνετίθεντο οὐγκίαι περὶ τὰς εἴκοσιν εἰς ἑκατὸν λίτρας χυμοῦ. Ὁ δὲ χυμὸς παρασκευαζόμενος ἐπὶ τρεῖς τὸ πολὺ ἡμέρας ἐβράσσετο κατόπιν ἐν μολυβδίνοις ἄγγεσιν ὑπὸ μετρίαν θερμοκρασίαν διὰ σωλῆνος ἀνταποκρινομένου πρὸς ἐστίαν ἀπωτέρω κειμένην. Σκοπὸς δὲ τῆς θερμάνσεως ἦτο ἡ ἐξάτμισις τοῦ ὕγρου, ὅπερ ἔπρεπε νὰ περιορισθῆ εἰς πεντακοσίας μόνον λίτρας ἀνὰ ἑκατὸν ἀμφορεῖς, ἦτοι εἰς τὸ δέκατον ἕκτον περίπου τοῦ ἀρχικοῦ. Κατὰ διαλείμματα ἀφηροῦντο μετὰ τοῦ ἐκ τῆς βράσεως ἀφροῦ καὶ αἱ σάρκες τῶν κογχυλίων αἱ τυχόν ἀπομεινῶσαι προσκεκολλημέναι εἰς τοὺς ἀδένας. Μετὰ δεκαήμερον δ' ἐν ὄλῳ ἐργασίαν τὸ χρῶμα εἶχεν ἤδη παρασκευασθῆ. Ὁ Πλίνιος ἀναγράφει κατόπιν τὸν τρόπον τῆς εἰς τὸ χρῶμα ἐμβαπτίσεως τῶν ὑφασμάτων καὶ τὰ κατὰ τὴν δοκιμασίαν καὶ βαφὴν αὐτῶν. Ἄλλ' ἄραγε ἅπαντα τὰ πορφυρεῖα ἦσαν ἄμα καὶ βαφεῖα ἢ ἴσως ἡ παρασκευὴ τῆς πορφύρας ἦτο ἔργον χωριστὸν ἀπὸ τῆς χρήσεως αὐτῆς πρὸς βαφὴν, ἥτις ἠδύνατο νὰ γείνη καὶ κατ' ἄλλον χρόνον; Νομίζω ὅτι τὸ τελευταῖον τοῦτο ἠδύνατο νὰ συμβῆ. Ἐξάγω δὲ τοῦτο ἐκ τοῦ Πλουτάρχου, ὡςτις διηγεῖται ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ἀλεξάνδρου⁴ ὅτι ὁ κατακτητῆς κυριεύσας τῶν Σούτων παρέλαβεν ἐν τοῖς βασιλείοις μεταξὺ ἄλλων καὶ πορφύρας ἐρμιονικῆς τάλαντα πεντακισχίλια «συγκειμένης ἡμὲν ἐξ ἐτῶν δέκα δειόντων δικκοσίων, πρόσφατον δὲ τὸ ἄνθος ὡςτις καὶ νεαρόν φυλαττούσης.» Ἐνταῦθα πρόκειται βεβαίως περὶ διατετηρημένης ὑγρᾶς βαφῆς, ταῦθ' ὅπερ ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῶν ἀμέσως ἐπομένων, ὅσον ταῦτα καὶ ἂν ὦσι δυσνόητα, εἰ μὴ

1) Ἀριστοτέλης ἐνθ' ἂν. 26 κ. ε. — Ἡσύχιος ἐν λ.

2) Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου συλλογὴ τῆς περὶ ζῶων ἱστορίας κατὰ τὴν ἐμὴν ἔκδοσιν ἐν τῷ Supplementum Aristotelicum τῆς βερολινεῖου ἀκαδημείας σ. 12, 10.

3) Hist. Nat IX, 133. *13. καὶ τὴν περιγραφὴν παρὰ Πολυδέεως: Α, 49 καὶ Ὁππιανῶ ἐν Ἄλιευτ. V, 600.

4) Κεφ. 36.

διεφθαρμένα.¹ Κατὰ ταῦτα ἡ πορφύρα διεφυλάσσετο ἐπὶ μακρὸν χρόνον δι' οἰουδήποτε τρόπου ἐν ὑγρᾷ καταστάσει, ἡδύνατο δὲ νὰ γείνη αὐτῆς χρῆσις πρὸς βαφήν καὶ πολὺ μετὰ τὴν ἐξαγωγήν τοῦ ἄνθους ἐκ τοῦ ὄστράκου.

Τούτων οὕτως ἐχόντων οὐδὲν ἀναγκάζει ἡμᾶς νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὕπου πορφυρεῖον ἐκεῖ καὶ βαφεῖον. Ἄλλὰ καὶ πρὸς τὴν ἀπλήν ἐξαγωγήν τῆς πορφύρας ἀπητεῖτο ἡ ἐν τοῖς τόποις ἐνθα ἐξηρεῖτο τὸ ἄνθος τῶν πορφυρῶν ὑπαρξίς ἐργαστηρίου, ὅσον πρόχειρον καὶ ἂν φαντασθῶμεν αὐτό. Καὶ τῷ ὄντι ἤδη ὁ Boblay παρετήρησεν ἐν Πελοποννήσῳ ἐνθα εὐρέθησαν σωροὶ κογχυλῶν διατετρημένων καὶ ἐρείπια παρακείμενα, ἐν οἷς ἀνεγνώρισε τὰ λείψανα βαφείων. Ὁμοια δὲ λείψανα ἀνεῦρε καὶ ὁ Lenormant ἐν Τάραντι.² Ἄλλὰ τοιαῦτα ἐρείπια δὲν φαίνονται ἐν ἹΑγίῳ Γεωργίῳ, ἐκτός ἂν θελήσωμεν νὰ αναγνωρίσωμεν ὡς λείψανα κτιρίου τοὺς ἐν τῷ βραχώδει κέντρῳ τῆς νησίδος συνεσωρευμένους μεγάλους λίθους, ὧν τινες φαίνονται ἀληθῶς κατεργασμένοι ὑπ' ἀνθρωπίνης χειρός. Ἄλλὰ δὲν παρίσταται, νομίζω, ἡ ἀνάγκη νὰ φαντασθῶμεν ὑπάρχον ἐν ἹΑγίῳ Γεωργίῳ οἰουδήποτε ἐργαστήριον. Ἡ νησίς κεῖται οὕτω πλησίον τῆς τε Σαλαμῖνος καὶ τῆς Ἀττικῆς, ὥστε οὐδεμία δυσκολία ὑπῆρχε διὰ τοὺς κογχυλευτάς νὰ ἐξαγάσῃ μὲν τὸ ἄνθος ἐν ἹΑγίῳ Γεωργίῳ, νὰ μεταφέρωσι δ' αὐτὸ τάχιστα ἐν ἄγγεσιν εἰς τὰ ἀπέναντι παράλια, ὅπως ἐκτελεσθῆ ἡ βράσις καὶ παρασκευῆ τῆς βαφῆς, ἂν μὴ καὶ αὐτὴ ἡ βαφικὴ ἐργασία. Ἄλλὰ καὶ τὸ ἔργον τῆς παρασκευῆς τῆς βαφῆς ἡδύνατο νὰ γίνηται ἐν τῇ νησίδι χωρὶς νὰ καταλίπη ἴχνη ἐπιφανῆ. Ὄταν ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἡ ἀλειεία ἐγένετο κατὰ τὸ ἔαρ, ἡ δ' ἐργασία διήρκει δεκαήμερον μόνον, ὡς εἶπομεν, διὰ τί νὰ φαντασθῶμεν ὅτι ἡ βράσις ἐγένετο ὑπὸ στέγην; καὶ τί ἄλλο ἀπητεῖτο πλὴν τῶν εὐκόλως διὰ τῶν κογχυλευτικῶν πορθμείων μετακομιζομένων μολυβδίνων ἀγγείων, ἐν οἷς αὕτη ἔτε-

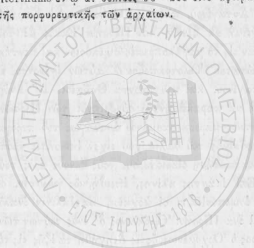
1) Ἀνεπιτυχεῖς θεωρῶ τὰς γενομένας ἀποπειράς πρὸς ἐξήγησιν τοῦ χωρίου ὡς εἰ ἐπρόκειτο περὶ ὑφασμάτων πορφυρῶν καὶ οὐχὶ βαφῆς ἐν ὑγρῷ. *18. Bl ū m n e r ἐνθ' ἂν. σ. 236 σημ. 2.

2) La Grande Grèce σ. 107

λειτο, ἢ κάμινός τις μόνον, ἥς τὰ ἔγχνη ἦτο εὐκολον νὰ ἐκλίπωσι διὰ τῶν αἰώνων;

Ὅπωςδὴποτε τὰ ἔγχνη τῆς ὑπάρξεως τῆς πορφυρευτικῆς βιομηχανίας ἐν τῷ παρὰ τὴν Σαλαμῖνα νησουλρίῳ εἶνε προφανῆ, πιθανώτατον δὲ νομίζω τὸ ἐντεῦθεν ἐξαγόμενον συμπέρασμα ὅτι ἐν ἀρχαιοτάτοις χρόνοις οἱ ἐν Σαλαμῖνι ἐγκαθιδρυθέντες Φοίνικες εἶνε οἱ τὴν πορφύραν ἐν Ἀγίῳ Γεωργίῳ κατεργαζόμενοι. ⁴

4) Ἐπαισθητὴ μοι ἦτο κατὰ τὴν σύνταξιν τῆς διατριβῆς ταύτης ἡ στήρησις τοῦ βιβλίου τοῦ W. A. Schmidt Forschungen auf dem Gebiete des Alterthums ἐν ᾧ αἱ σελίδες 96—213 εἶνε ἀριερωμέναι εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς πορφυρευτικῆς τῶν ἀρχαίων.

Η ΥΣΤΕΡΑΙΑ

ΤΗΣ ΕΝ ΠΛΑΤΑΙΑΙΣ ΝΙΚΗΣ

Ὅτε ἀρχομένου τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 479 ἀνηγγέλθη εἰς τὸν Μαρδόνιον ὅτι οἱ Ἕλληνες συνηθροίσθησαν ἐν τῷ Ἴσθμῳ ἵνα ἐπέλθωσι κατ' αὐτοῦ, ὁ στρατάρχης τῶν Περσῶν ἀπῆλθεν εἰς Θήβας. Ἐν ᾧ δὲ ἠτοίμαζεν ἐκεῖ τὰ τῆς ἀμύνης, προσεκλήθη εἰς δεῖπνον ὑπὸ τοῦ Ἀτταγίνου, πλουσίου Θηβαίου. Δι' ἄνδρα Θηβαῖον ἦτο μεγάλη τιμὴ νὰ ξενίξῃ τὸν Πέρσην. Ἐκτὸς δὲ τοῦ στρατηγοῦ ἐκλήθησαν εἰς τὸ μεγαλοπρεπὲς συμπόσιον καὶ πενήντα Περσῶν οἱ λογιμώτατοι. Ὀμοτράπεζοι δ' αὐτῶν ἐγένοντο, κληθέντες ὑπὸ τοῦ Ἀτταγίνου, καὶ πενήντα Θηβαῖοι. Δι' ἄνδρας Θηβαίους ἦτο τιμὴ νὰ παρακάθηνται σύνδειπνοι τῶν Περσῶν. Τὸ δεῖπνον ἦτο λαμπρῶς παρεσκευασμένον ἀναλόγως τοῦ περιφανοῦς ξένου· ὁ δὲ φιλομηδισμὸς τοῦ θαλιάρχου εἶχεν ἐπινοήσει τρόπον κατάλληλον ἵνα καταστήσῃ οἰκειότερους τοὺς ξένους πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ πολίτας. Ἐπὶ ἐκάστης κλίνης, ἐπειδὴ, ὡς γνωστὸν, οὕτω κατακεκλιμένοι ἐσυμποσίαζον οἱ ἀρχαῖοι, κατέκλινεν ἐναλλάξ ἓνα Θηβαῖον καὶ ἓνα Πέρσην. Ὀμόκλιнос δ' ἑνὸς τούτων τῶν Περσῶν ἦτο Θέρσανδρος ὁ Ὀρχομέσιος, ὅστις διηγήθη τὰ ἐξῆς εἰς τὸν Ἡρόδοτον. Τὸ δεῖπνον εἶχε τελειώσει καὶ οἱ συμπόται διέτριβον περὶ τὸ πίνειν, ὅτε εἶπε τὰ ἐξῆς ἑλληνιστὶ ὁ Πέρσης πρὸς τὸν Ὀρχομέσιον· «Ἐπειδὴ τώρα ἐγείνεις ὁμοτράπεζός μου καὶ ὁμόκλιнос, θέλω νὰ σοι ἀφήσω μνημόσυνον τῆς ἐμῆς γνώμης, ἵνα καὶ σὺ ἔχων γινῶσιν ἐκ τῶν προτέρων δυνηθῆς νὰ σκεφθῆς περὶ σεαυτοῦ τὰ συμφέροντα. Βλέπεις αὐτοὺς ἐδῶ τοὺς συμποσιαζόντας Πέρσας καὶ τὸν στρατὸν τὸν ὁποῖον ἀφήσαμεν ἐκεῖ κάτω, πλησίον εἰς τὸν ποταμὸν στρατοπεδευόμενον; Ὀλίγος καιρὸς θὰ παρέλθῃ καὶ ἐκ τούτων πάντων ὀλίγους τινὰς θὰ ἴδῃς τοὺς περισθενήσοντας». Ταῦτα ἔλεγεν ὁ Πέρσης καὶ ἅμα ἔχυνε δάκρυα πολλὰ. Ὁ δὲ Θέρσανδρος θαυμάσας

τὸν λόγον εἶπε πρὸς αὐτόν· «Λοιπὸν αὐτὰ πρέπει γὰρ τα εἶπης εἰς τὸν Μαρδόνιον καὶ εἰς τοὺς μετ' ἐκείνων ἐν ἀξιώμασιν ὄντας τῶν Περσῶν». Ἐκεῖνος δὲ εἶπε μετὰ ταῦτα· «Ἔνε, ὅ τι εἶνε ἀποφασισμένον νὰ γείνη ἐκ τοῦ θεοῦ δὲν δύναται ἄνθρωπος νὰ το ἀποτρέψῃ· διότι καὶ τὴν ἀλήθειαν ἂν εἶπη τις, δὲν θέλει νὰ τον πιστεύσῃ κανεὶς. Ταῦτα δὲ, εἰ καὶ πολλοὶ τῶν Περσῶν τὰ γνωρίζομεν, ἀλλ' ἀκολουθοῦμεν δεδεμένοι ὑπὸ τῆς ἀνάγκης. Εἶνε δὲ αὕτη ἡ βαρυτάτη θλιψὶς τῶν ἐν ἀνθρώποις, πολλῶν πραγμάτων νὰ ἔχη τις γνῶσιν καὶ νὰ μὴν εἶνε κύριος νὰ κάμῃ τίποτε».¹

Τοιαῦτα εἶπεν ὁ Πέρσης εἰς τὸν Ὀρχομένιον λόγια σοφὰ καὶ πικρὰ, ἐγκλείοντα τὴν προφητείαν τοῦ προσεχοῦς μέλλοντος. Μετ' ὀλίγας δὲ ἡμέρας συνεκροτεῖτο ἐν Πλαταιαῖς ἡ γνωστὴ ἐκείνη μάχη, καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες ἐπεκράτησαν ὀριστικῶς τῶν βαρβάρων. Τὸ ἀπόγευμα τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἐνίκων οἱ Ἕλληνες ἐν Μυκάλῃ, καὶ ἐτελεύτα ὁ κίνδυνος καὶ ἐνίκητο ὁ ἀγὼν μετὰ ἑνδεκα ὄλων ἐτῶν μάχας καὶ ἀγωνίας καὶ θηρώσεις.

Τὸ ἔργον τῶν Ἑλλήνων ἦτο διπλοῦν τὸ ἐξῆς, τὸ μὲν νὰ θύσωσιν εἰς τοὺς θεοὺς τὰ εὐχαριστήρια ἐπὶ ταῖς γενομέναις νίκαις καὶ νὰπολαύσωσι τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν, τὸ δὲ νὰ ἐξασφαλίσωσιν εἰς τὸ ἐξῆς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ νέας ἐπιδρομῆς τῶν βαρβάρων.

Τὸ πρῶτον ἦτο βεβαίως ἀκοπώτερον καὶ εὐχαριστότερον, οἱ δ' Ἕλληνες, θάπτοντες τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς καὶ τιμῶντες τοὺς θεοὺς τοὺς βοηθήσαντας αὐτοῖς εἰς τὴν νίκην, ἐτίλουν νόμιμα καθιερωμένα.

Ἡ λεία ὑπῆρξε πολλὴ μετὰ τὴν μάχην τὴν ἐν Πλαταιαῖς. Ὁ Πέρσης δὲν ἠδύνατο νὰποβάλλῃ οὐδ' ἐν τῇ ὥρᾳ τῶν πολέμων καὶ τῶν μαχῶν τὰς ἀπολαύσεις καὶ τὴν τρυφήν τῆς Ἀσίας ἐκείνης τῆς πλουσίας καὶ φιληδόνου, πρὸς ἣν μόνη ἑλληνικὴ πόλις μία, ἡ Σύβαρις, διαμφισβητεῖ τὸ προνόμιον τοῦ νὰ καταστῇ παροιμιώδης ἐπὶ τρυφῇ. Ἐκ τοῦ στρατοπέδου αὐτῶν δὲν ἔλειπεν οὔτε ὁ χρυσὸς οὐδὲ ὁ ἄργυρος ὅστις ἐκόσμηε τὰ μέγαρα τῆς πατρίου γῆς, οὐδ' αἱ κάμηλοι καὶ αἱ ἀρμάμαξαι καὶ οἱ μάγειροι καὶ αἱ παλλακίδες αἱ πολλαί. Τὴν λείαν ταύτην ὁ Πausανίας διὰ τοῦ κήρυκος παρήγ-

1) Ἡροδότου IX, 16.

γειλε νὰ μὴ ἐγγίση κανεὶς καὶ διέταξε τοὺς Εἰλωτας νὰ συγκομίσωσι τὰ λάφυρα. Ἀφελέστατα, ἀλλ' ὡς ἐν εἰκόνι περιγράφει ὁ Ἡρόδοτος τὴν συγκομιδὴν τῶν λαφύρων. «Παυσανίης δὲ κήρυγμα »ποιησάμενος μὴδένα ἄπτεσθαι τῆς λείης, συγκομίζειν ἐκέλευσε »τοὺς Εἰλωτας τὰ χρήματα. Οἱ δὲ ἀνὰ τὸ στρατόπεδον σκιδνά- »μενοι εὕρισκον σκηνάς κατεσκευασμένας χρυσῇ καὶ ἀργύρῳ, κλί- »νας τε ἐπιχρύσους καὶ ἐπαργύρους, κρητῆρας τε χρυσεούς καὶ φιά- »λας τε καὶ ἄλλα ἐκπώματα. Σάκκους τε ἐπ' ἀμαξίων εὕρισκον, »ἐν τοῖσι λέβητες ἐφαίνοντο ἐνεόντες χρυσεοὶ τε καὶ ἀργυροὶ ἀπό »τε τῶν κειμένων νεκρῶν ἐσκύλευον ψεῖλιά τε καὶ στρεπτοὺς καὶ »τοὺς ἀκινάκας ἐόντας χρυσεούς, ἐπεὶ ἐσθιτός γε ποικίλης λόγος »εἴγινετο οὐδὲ εἰς». ¹ Ἡ εἰκὼν εἶνε γραφικωτάτη. Φαντάσθητε τὴν ὑστεραίαν τῆς μάχης τὸ πεδῖον ἐκεῖνα τὸ μυριόνεκρον, ἐνθα τὴν προτεραίαν μέγας ἐγίνετο ἀγὼν καὶ συνεκρούοντο τὰ δόρατα καὶ αἱ ἀσπίδες καὶ ἔφρευεν ἡ ἵππος καὶ ἀντήχει ἡ ἀλαλαγὴ καὶ αἱ οἰμωγαὶ ὀλλύντων τ' ὀλλυμένων τε. Ἐκεῖ νῦν ἀκούονται τῆς νίκης μόνον οἱ ἀλαλαγμοὶ ἐν μέσῳ πολυθρηνήτου σωρείας οἰκείων καὶ φίλων νεκρῶν καὶ μυριάδων βαρβάρων οἵτινες κείνται πεσόντες οὐχ ἥττον γενναίως ὑπὲρ ἀγῶνος ἀδίκου. Ἄλλ' αἴφνης ἤχει τοῦ ἱεροῦ κήρυκος ἡ διάτορος φωνὴ καὶ οὐδεὶς τολμᾷ νὰ ἐπιληφθῇ τῶν λαφύρων ἐκείνων, ἅτινα δὲν εἶνε ὠρισμένα διὰ μόνους τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλ' ἀνήκουσι καὶ εἰς τοὺς θεοὺς καὶ τὰς θεαίνας. Τὸ φιλόχρυσον γένος τῶν Εἰλωτῶν λαμβάνει τὴν διαταγὴν νὰ συναγάγη καὶ φέρῃ ἐπὶ τὸ αὐτὸ τὴν λείαν. Οἱ Εἰλωτες σκορπίζονται ταχεῖς ἀνὰ τὸ στρατόπεδον, ὁ εἰς ἐδῶ, ὁ ἄλλος ἐκεῖ· οἱ μὲν εἰσέρχονται ἐκθαμβοὶ εἰς τὰς σκηνάς τὰς πλουσίας, οἱ δὲ θαυμάζουσι τὰς κλίνας καὶ τοὺς κρητῆρας καὶ τὰ ποτήρια. Ἄλλ' ὅποια ἡ ἐκπληξὶς τῶν ἄλλων περαιτέρω· ἐκεῖνοι οἱ σάκκοι ἐπὶ τῶν ἀμαξίων περιέχουσι λέβητας, ἀλλ' οἱ λέβητες ἐκεῖνοι εἶνε χρυσοὶ καὶ ἀργυροὶ καὶ οἱ Εἰλωτες διανοίγουσι μεγάλους τοὺς ὀφθαλμούς, διότι κρατοῦσι παρὰ τὸν Ἀσωπὸν ποταμὸν ἰδίαις χερσὶ σκευὴ ἀπείρως πολυτιμότερα τῶν ἀκαλλῶν ἐκείνων, ἐντὸς τῶν ὁποίων παρεσκεύαζον

1) Ἡροδότου IX, 80.

παρὰ τὸν Εὐρώταν τὸν μέλανα ζωμόν τοῦ λιτοῦ αὐτῶν δεσπότου. "Ἄλλοι ἐτράπησαν εἰς συναγωγὴν λείας προχειροτέρας· ὅτε μὲν πίπτοντες ἐπὶ τὰ γόνατα, ὅτε δὲ πρηνεῖς σκυλεύουσι τὰ πτώματα τῶν πεσόντων. Καὶ αἱ ἐσθῆτες εἶνε ποικίλαι καὶ πολυτελεῖς πρὸς τὴν πενιχρὰν αὐτῶν ἐξωμίδα. "Ἄλλὰ τίς θέλετε νὰ προσέξῃ εἰς τὰς ἐσθῆτας; "Ἐως τις γυμνώσῃ ἕνα νεκρὸν καὶ λάβῃ μίαν ἐσθῆτα, ὃ ἄλλος συνήγαγε ψέλια πολλὰ ἐκ τῶν χειρῶν καὶ πολλοὺς στρεπτοὺς ἐκ τῶν λαιμῶν καὶ πολλοὺς ἀκινάκας αἰμοσταγεῖς. "Ἄν εἶνε πολλὰ τούτων μεστὰ αἱμάτων καὶ λύθρου, τί σημαίνει; Εἶνε χρυσός, καὶ δὲν ὑπάρχει δι' αὐτοὺς κηλὶς δυναμένη νάμαυρώσῃ τὴν λάμψιν τοῦ χρυσοῦ. "Ἄλλος σύρει καμήλους πεφορτωμένας ἢ κάμηλος προκρούει ἐπὶ πτωμάτων καὶ ἴσως που ἀκούεται στεναγμὸς οὐπω ἐκπνεύσαντος τραυματίου.

"Ὅλην ταύτην τὴν ποικίλην καὶ πλήρη κινήσεων καὶ ἀντιθέσεων εἰκόνα ἐξάγομεν ἐκ τῶν ὀλίγων λέξεων τοῦ Ἡροδότου, ἃς παρεθήκαμεν ἄνωτέρω. "Ὅλα περιέχονται ἐν τοῖς ὀλίγοις ἐκείνοις στίχοις, ἀρκεῖ νάναγνωσθῶσι καὶ κατανοηθῶσι καλῶς. Τοιαύτας δὲ εἰκόνας, περιλαμβανομένας ἐν ὀλίγαῖς λέξεσιν ἃς ἀρκεῖ μόνον νάναπτύξῃ ἢ φαντασίᾳ, περιέχει πολλὰς τὸ ἔργον τοῦ Ἡροδότου, καὶ διὰ τοῦτο δικαίως ἔλεγεν ὁ μέγας Γερμανὸς ἱστορικός Niebuhr: «ὁ δικτρίθων περὶ τὴν φιλολογοῖαν θὰ ζήσῃ καὶ θὰ χαρῆ μὲ τὸν Ἡρόδοτον· πρέπει νάναγινώσκηται καὶ πάντοτε ἐκ νέου νάναγινώσκηται». Τὴν εἰκόνα δ' ἐκείνην ἀνάπτουσα διὰ μακρῶν οὐ μόνον ἵνα δεῖξω ἐν μικρῷ δείγματι τὸν γραφικὸν τρόπον τοῦ Ἡροδότου, ἀλλ' ἵνα δηλώσω τὴν διαφορὰν τῆς ἀρχαίας ἀπὸ τῆς νέας ἱστοριογραφίας ἐν ταῖς εἰκόσιν. Ἡ τέχνη ἡμῶν τῶν νεωτέρων ἐνασμενίζει εἰς εἰκόνας γραφικὰς. Καλλιτεχνουμένη μετὰ χρωμάτων καὶ τὸ ἔργον ἡμῶν στηρίζεται εἰς τὴν καταλληλὸν ἐναλλαγὴν τοῦ φωτὸς καὶ τῆς σκιᾶς. Λέγομεν δὲ ταῦτα, ἐνοεῖται, περὶ τῆς ἱστοριογραφίας ὡς καλῆς τέχνης, οὐχὶ δὲ περὶ τῆς ἱστορικῆς ἀναδιφήσεως. Ἄλλὰ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἡ ἱστορικὴ τέχνη εἶχεν ἄλλους κανόνας· αἱ εἰκόνας αὐτῆς εἶνε διαγράμματα, ἔχουσι πλαστικὸν τὸ κάλλος. Ὁ δὲ νεώτερος ἱστοριογράφος δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῆ φαντασμαγορῶν, ὅταν περιγραφᾷς τῶν ἀρχαίων πηγῶν μετα-

τρέπη εἰς εἰκόνας οἷας ἀπαιτεῖ ὁ νεώτερος κόσμος, ὅταν τὸ πλαστικὸν ἔργον μεταπλάσῃ εἰς ζωγραφίαν μόνον δ' εἶνε ἀνάγκη πᾶσαι αἱ γραμμαὶ τῆς ζωγραφίας ταύτης νὰ περιέχωνται ἐν τῇ ἀρχαίᾳ εἰκόνι. Καὶ δι' ἄλλον δὲ τινὰ λόγον ἀνέπτυξα τὴν περιγραφὴν ταύτην, ἵνα φανῇ ὅποια ἀξιόλογα θέματα ἱστορικῶν ζωγραφιῶν περιέχει ἡ ἀρχαία ἱστοριογραφία, μελετωμένη ὡς δεῖ. Ὅταν ἡ ἑλληνικὴ ζωγραφικὴ ἀνδρωθεῖσα ἐπιληφθῇ μεγάλων ἱστορικῶν θεμάτων δὲν θάμελήσῃ βεβαίως νὰ ἐπιχειρήσῃ εἰς ἐξεικόνισιν τῶν Εἰλωτῶν σκιδναμένων ἀνὰ τὸ στρατόπεδον καὶ συγκομιζόντων τὰ χρήματα.

Ἐμακρηγόρησα, παρεκκλίνας ἴσως τῆς εὐθείας ὁδοῦ· ἀλλ' ἡ ἱστορία ἐγκλείει τοσαύτην ὕλην, ἐμπνέει τοιαύτας ἰδέας, ὥστε κατ' ἀνάγκην ἐνίοτε ἡ εὐθεῖα ὁδὸς τῆς διηγήσεως χρησιμεύει μόνον ὡς ἀφορμὴ πρὸς ποικίλας παρεκβάσεις. Καὶ ἀλλαχοῦ μὲν εἶνε δυνατὸς ὁ χωρισμὸς τῆς ποικίλης ἱστορικῆς ὕλης διὰ τὴν ὑπαρξίν πολλῶν ἱστορικῶν ἐδρῶν, παντοίων συλλόγων, περιοδικῶν συγγραμμάτων, ἱστορικῶν μουσείων, ἀρχείων. Τὴν δ' ἐθνικὴν ἱστορίαν ζωοποιοῦσι πρὸ τῶν ὀμμάτων τοῦ λαοῦ τῶν μεγάλων ἐθνῶν τῆς ἐσπερίας καὶ ἀρκτῆας Εὐρώπης καὶ πίνακες ἀναμνηστικοὶ ἐπὶ τῶν οἰκιῶν τῶν μεγάλων ἀνδρῶν καὶ ἀγάλματα ἀνὰ τὰς ἀγυῖας καὶ τὰς πλατείας καὶ πᾶσα ἄλλη τέχνη, οὐ μόνον ἡ γραφικὴ ἐκ τοῦ ὀκρίθαντος τοῦ ἐργαστηρίου καὶ ἡ ὑποκριτικὴ ἐκ τοῦ θεατρικοῦ λογιεῖου, ἀλλὰ καὶ πᾶσα μικροτεχνία καθήκουσα μέχρι τῶν καθ' ἡμέραν ἀναγκῶν τοῦ βίου. Οὕτω δὲ βέβαια ἀναζῆ ὁ κόσμος ὁ παρελθὼν, οἰονεὶ βλέπων καὶ κινούμενος ἐν ἡμῖν, τὸ δ' ἐνεστὼς θερμαίνεται ὑπὸ τοῦ παρελθόντος καὶ φρονηματίζεται καὶ ἀνυψοῦται. Ἐν μὲν ἡμέραις εὐτυχίας παρίσταται οἰονεὶ κατὰ πᾶσαν στιγμὴν τὸ φάσμα δυστυχῆς παρελθόντος ἐπιφανεῖν ὡς ὁ δούλος τοῦ βασιλείως τῶν Μακεδόνων τὸ «Φίλιππε μέμνησο ὅτι ἄνθρωπος εἶ». Ἐν δὲ ἡμέραις ἐθνικῆς ὀδύνης καὶ αἰσχύνης ἀναστρεφόμενοι ἐν τοῖς θλιβομένοις οἱ αἴτιοι τῆς πάλαι δόξης μὲ φωνὴν μειλιχίαν ὡς ἀπ' ἄλλου ἀπωτάτου κόσμου ἐπιφανεῖν παραμυθοῦντες τὸ «θαρρεῖτε. Τάχ' αὔριον ἔσσει ἕμεινον».

Τοιαύτη ἡ ἱστορία ἐν τοῖς εὐδαίμοσιν ἐκείνοισ ἐθνεσι τοῖς φιλι-

στοροῦσι. Σοβαρεύεται ἀπὸ τῆς ἀκαδημειακῆς ἔδρας, παίζει μετὰ τῶν παιδίων, παρακάθηται εἰς τὴν τράπεζαν ὡς εἰκὼν ἐν τῷ τρυβλίῳ, προσκυνεῖ ἀπὸ τῶν τοίχων ὡς ζωγραφία, δρᾷ ἐπὶ τοῦ θεάτρου, ἐδραιοῦται ἐφ' ὑψηλῶν στηλοβατῶν ἀνά τὰς ὑδοὺς, βασιανίζει τὰς νύκτας τοῦ ἐπιστήμονος, εὐφραίνει τὰς ἐσπερίδας τῆς κόρης, εὐρίσκεται πανταχοῦ ἡμέρας καὶ νυκτός, ὅτε μὲν ὡς βιβλίον, ὅτε δὲ ὡς κόσμημα.

Ἄλλὰ δὲν εἶνε παρ' ἡμῖν τοιαύτη ἡ ἱστορία· θεωρεῖται δὲ μᾶλλον ῥικνὴ καὶ ἀλλόκοτος μάμμη μυθολογοῦσα περὶ πραγμάτων ἀδιαφόρων ἀπὸ ἐδρῶν τινῶν γυμνασιακῶν καὶ ἀκαδημειακῶν. Ἡ ἥκιστα ἐντιμὸς αὕτη θέσις πρέπει νὰ ἐκλίπη τῇ συνεργίᾳ πάντων τῶν δυναμένων νὰ σώσῃσι τὴν τιμὴν αὐτῆς. Ἡ ἱστορία ἄς μείνη σοβαρὰ ἐνθα πρέπει· ἀλλ' ἄς γείνη αἰμιλὴ ὅταν δύναται καὶ πρέπει, ἄς γείνη κτῆμα πάντων καὶ πασῶν, πάντοτε καὶ πανταχοῦ, ἄς γείνη ἐνδιαφέρουσα ἀπὸ ἀδιαφόρου, ἀγάπητὴ ἀντὶ μισητῆς, ἄς ἀφθῇ τοῦ βίου, ἄς ἀνέρχεται εἰς τὸ παρελθὸν ἀπὸ τοῦ παρόντος καὶ ἄς κατέρχεται εἰς τοῦτο ἀπ' ἐκείνου, καὶ τότε μόνον θὰ διδάξῃ ἀληθῶς καὶ θὰ ὑψώσῃ καὶ θὰ φρονηματίσῃ.

Μετὰ τὴν γραφικὴν ἐξεκόνισιν τῆς τυγκομιδῆς τῶν λαφύρων ὑπὸ τῶν Εἰλωτῶν ὁ Ἡρόδοτος διδάσκει ἡμᾶς πρᾶγμα ἄξιον σιγματομοῦ, ἂν ἐγένετο ἀληθῶς. Λέγει δὴλα δὴ ὅτι οἱ Εἰλωτες ὅσα μὲν τῶν λαφύρων δὲν ἠδύναντο νὰ κρύπτωσιν ἐφανέρονον, ἀλλὰ καὶ πολλὰ πράγματα κλέπτοντες ἐπόλουν πρὸς τοὺς Αἰγινητάς καὶ ὅτι ἐκείθεν ἔλαβον ἀρχὴν οἱ μεγάλοι πλοῦτοι τῶν Αἰγινητῶν, οἵτινες ἠγόραζον παρὰ τῶν Εἰλωτῶν τὸν χρυσὸν ὡς ὄντα δῆθεν χαλκόν. Τὸ διπλοῦν ἔγκλημα τῆς κλοπῆς τῶν Εἰλωτῶν καὶ τῆς ἀπάτης τῶν Αἰγινητῶν εἶνε δυστυχῶς οὕτως ἑλληνικόν, ἔχον πολλὰ ἀνάλογα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀρχαίας καὶ νέας Ἑλλάδος, ὥστε μὰ τὴν ἀλήθειαν δὲν θὰ ἐδίσταζον νὰ παραδεχθῶ αὐτὸ, ὡς ἐγένετο δεκτὸν ὑπὸ πάντων τῶν ἀσχοληθέντων περὶ τὴν περίοδον ταύτην τῆς ἱστορίας. Μόνον δὲ τινὰς δισταγμοὺς ἐξήνεγκεν ὁ Ἄγγλος Lloyd, ὅστις ἐξέδωκε πρὸ ἐννεκετίας δίτομον ἱστορίαν τοῦ αἰῶνος τοῦ Περικλεούς. Ἄλλὰ καὶ οὗτος, ἐκφράσας τινὰς δισταγμοὺς τὸ πρῶτον, παραδέχεται ἔπειτα τὴν μαρτυρίαν τοῦ H-

ροδότου, λέγων ὅτι οἱ Ἑλλώτες ἔκρυψαν πιθανῶς τὰ πράγματα εἰς τόπους ἔνθα οὐδ' αὐτοὶ ἔπειτα ἠδύναντο νὰ ἐπανεύρωσιν αὐτὰ καὶ ὅτι οἱ Αἰγινῆται ἠγόρασαν παρὰ τῶν Εἰλώτων οἰνεὶ τὸ μυστήριον τῶν κεκρυμμένων τούτων θησαυρῶν ἐκτὸς τῶν σκευῶν καὶ ὄπλων ἅτινα ἠγόρασαν παρ' αὐτῶν ἀμέσως. Περὶ δὲ τοῦ λεγομένου ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ὅτι ἐπώλουν τὸν χρυσὸν ἀντὶ χαλκοῦ λέγει ὅτι οἱ Ἑλλώτες, ἔνεκα τῆς ἀποκλειστικῆς αὐτῶν δουλοσύνης ὑπὸ τοὺς Σπαρτιάτας, ἦσαν περὶ τὰ πολύτιμα τῶν μετάλλων ὁμοίως ἀμαθεῖς ὅσον οἱ Ἑλβετοὶ, οἵτινες δηλώσαντες τὰς σκηνάς καὶ σκυλεύσαντες τὰ σώματα τῶν Βουργουνδίων ἐν Granson τῷ 1486 ὑπὸ Κάρολον τὸν Τολμηρὸν, ἔχαιρον λαμβάνοντες τὴν τιμὴν χαλκοῦ διὰ σκευὴ χρυσαῖ ἅτινα πάντως δὲν θὰ ἠδύναντο ποτε νὰ κρύψωσιν ἢ νὰ μεταχειρισθῶσι πρὸς τι.⁴

Ἄλλ' ἡ ἀναλογία αὕτη εἶνε ἐζητημένη, νομίζω δὲ μᾶλλον ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου λεγόμενα εἶνε ἐξ ἐκείνων τῶν λόγων, τῶν παραδόσεων, αἵτινες, ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν τῶν Αἰγινητῶν τὸ πρῶτον διαδοθεῖσαι, ἔμειναν ἔπειτα λεγόμεναι ὑπὸ τῶν φησούντων τὸν πλοῦτον τῆς ἐμπορικωτάτης ταύτης νήσου. Ὅτι δὲ καὶ ἄλλως ὁ Ἡρόδοτος παρέλαβε τοιοῦτους λόγους ἀπευθυνομένους κατὰ τῶν Αἰγινητῶν, γίνεται δῆλον ἐξ ὅσων αὐτὸς ἀναφέρει ὅτι ἐν τοῖς κενοταφίοις, ἅτινα ἐχώθησαν ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις διὰ τοὺς ἐπαισχυνομένους ὅτι ἀπέσχον τῆς μάχης ἐν Πλαταιαῖς, ὑπῆρχε καὶ τάφος Αἰγινητῶν καλούμενος ὅστις λέγεται χωθεῖς μετὰ δέκα ἔτη παρακλήσει τῶν Αἰγινητῶν ὑπὸ Κλεάδου τοῦ Πλαταιέως, ὄντος προξένου αὐτῶν.² Καὶ ὅμως αὐτὸς ὁ Ἡρόδοτος μνημονεῖει ἀλλαχοῦ τῶν Αἰγινητῶν ὡς μετασχόντων τῆς μάχης.³

Ἐν δὲ τοῖς διηγήμασι τοῦ Ἡροδότου περὶ τῶν μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην γενομένων ὑπάρχουσιν οὕτω πολλὰ τὰ διακρινόμενα εὐχερῶς ὅτι εἶνε λόγοι τῶν Ἑλλήνων, ὥστε δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι καὶ ταῦτα τὰ περὶ Αἰγινητῶν εἶνε μυθεύματα τῶν μεταγενεστέρων. Πρέπει νὰ φαντασθῶμεν ὅτι ὁ Ἡρόδοτος δὲν

1) Lloyd The age of Pericles. London. 1875. Τόμ. Α' σελ. 101.

2) Ἡ ρ ο δ ό τ ο υ. IX, 85.

3) Ἡ ρ ο δ ό τ ο υ. IX, 31.

ἦτο σύγχρονος τῶν περσικῶν πολέμων, ὅτι ἔγραφε περὶ τὰς τέσσαρας δεκάδας ἐτῶν μετὰ τὴν μάχην τῶν Πλαταιῶν, μέχρι δ' ἐκείνου τοῦ χρόνου ἡ πλουσία φαντασία τῶν Ἑλλήνων εἶχε διακοσμήσει τὰ γεγονότα ἀφειδῶς καὶ εἶχε περιυφάνει περὶ τὰ ἀληθῶς συμβάντα πέπλον πλασμάτων μονοῦ ἀδιαφανῶν. Ὡς συμβαίνει σχεδὸν πάντοτε περὶ τὰς τοιαύτας ἐποχὰς, ἐκάστη πόλις, ἕκαστον ἱερόν, ἐκάστη φατρία, ἕκαστος οἶκος ἐφιλοτιμοῦντο νὰ ἐξάρωσι τὰς ἰδίας ἀρετὰς καὶ νὰ μειώσωσι τὰς ὑπηρεσίας τῶν ἄλλων. Ὁ Ἡρόδοτος δὲν ἦτο φιλοψευδής, οὐδ' ἠδύνατο νὰ πατηθῇ αὐτός· ἀλλ' ἡ συγγραφή αὐτοῦ ἔχει ταύτην τὴν βάσιν· ἐγὼ δὲ ὀφείλω λέγειν τὰ λεγόμενα, πείθεσθαί γε μὴν οὐ παντάπασιν ὀφείλω, καὶ μοι τοῦτο τὸ ἔπος ἐχέτω ἐς πάντα τὸν λόγον¹.

Τοιοῦτο μὲν τὸ ἔθος τοῦ Ἡροδότου, ἀλλ' ἡμεῖς ἔχομεν τὸ δικαίωμα ἢ μᾶλλον τὸ χρέος νὰ ἐξετάζωμεν τὰ λεγόμενα ταῦτα καὶ νὰ ποκαθαίρωμεν διὰ τῆς κριτικῆς μεθόδου τὰ φαινόμενα ἀληθῆ ἀπὸ τῶν καθαρῶν πλασμάτων.

Ὅτε δὲ τέλος συνεφορήθησαν ὅπως δὴ ποτε τὰ λάφυρα, πρῶτον ἔργον τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρξε νὰ ἐξαίρεσῶσι τὰ ὀφειλόμενα εἰς τοὺς θεούς. Καὶ πρῶτον μὲν ἐξείλον δεκάτην τῶ ἐν Δελφοῖς θεῶ, εἶτα δὲ ἄλλην δεκάτην τῶ Ὀλυμπίῳ Διὶ καὶ τέλος τρίτην εἰς τὸν ἐν Ἴσθμῷ Ποσειδῶνα². Καὶ ἐκ μὲν τῆς δεκάτης τοῦ ἐν Ἴσθμῷ θεοῦ κατεσκευάσθη ἐπτάπηχυς χαλκοῦς Ποσειδῶν, ἐκ δὲ τῆς τοῦ Ὀλυμπίου ἀγάλμα δεκάπηχυ χαλκοῦ Διός, ὃν εἶδεν ἐν Ὀλυμπίᾳ καὶ ὁ περιηγητὴς Πausanias, φέροντα εἰς τὰ δεξιὰ τοῦ βήθρου ἐγγεγραμμένας τὰς πόλεις τὰς μετασχούσας τοῦ ἔργου, εἴκοσι καὶ ἐπτὰ τὸν ἀριθμόν³. Ἐκ δὲ τῆς δεκάτης τοῦ δελφικοῦ θεοῦ κατεσκευάσθη τρίπους χρυσοῦς ἐπὶ τρικεφάλου χαλκοῦ ὄψεως. Τὸ ἀνάθημα δὲ τοῦτο εἶνε ἄξιον πολλοῦ λόγου διότι κατὰ τὴν κοινὴν πεποιθήσιν, εἰς ἣν πάνυ ὀλίγοι ἀντετάχθησαν, διασώζεται μέχρι

1) Ἡροδότου VII, 152.

2) Ἡροδότου IX, 81.

3) Πausanίου Ἡλιακῶν 23, 1.

τοῦ νῦν. Διὰ τοῦτο δ' εἶνε ἀνάγκη νὰ λαλήσω περὶ αὐτοῦ διὰ μακροτέρων.

Πρῶτος τῶν ἀρχαίων ποιούμενος λόγον περὶ τούτου τοῦ ἀναθήματος εἶνε ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας, λέγων αὐτολεξεί τάδε «Συμφορήσαντες δὲ τὰ χρήματα καὶ δεκάτην ἐξελόντες τῶ ἐν Δελφοῖσι θεῷ, ἀπ' ἧς ὁ τρίπους ὁ χρύσεος ἀνετέθη ὁ ἐπὶ τοῦ τρικαρήνου ὄφιος τοῦ χαλκίου ἐπιστεῶς ἄγχιστα τοῦ βωμοῦ κτλ. ¹» Καὶ ἀλλαγῶ δὲ γίνεται λόγος παρ' Ἡροδότῳ περὶ τούτου τοῦ τρίποδος ².

Μακρότερον δὲ περὶ τούτου λόγον ποιεῖται ὁ Θουκυδίδης· ἐνθα παρ' αὐτῷ γίνεται λόγος περὶ τῶν παρανόμων διαιτημάτων τοῦ Πausανίου ἐν Βυζαντίῳ ἀναφέρει ὁ ἱστορικός ὅτι οἱ σύμμαχοι ἀνεσχόπουν τὸ παρελθόν τοῦ Σπαρτιάτου ἵνα ἴδωσιν ἂν εἶχεν ἤδη πράξει τι ἐναντίον τῶν καθεστώτων νομίμων. Καὶ εὑρισκον λοιπὸν ὅτι «ἐπὶ τὸν τρίποδα ποτε τὸν ἐν Δελφοῖς, ὃν ἀνέθεσαν οἱ Ἑλληνας ἀπὸ τῶν Μήδων ἀκροθίνιον, ἠξίωσεν ἐπιγράψασθαι αὐτὸς ἰδίᾳ τὸ ἔλεγειον τόδε:

Ἑλλήνων ἀρχηγός, ἐπεὶ στρατὸν ὤλεσε Μήδων,

Πausανίας Φοίβῳ μνήμ' ἀνέθηκε τόδε.

»Τὸ μὲν οὖν ἔλεγειον οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐξεκόλαψαν εὐθύς τότε ἀπὸ τοῦ τρίποδος τοῦτο καὶ ἐπέγραψαν ὀνομασί τὰς πόλεις ὅσαι »ξυγκαθελοῦσαι τὸν βάρβαρον ἔστησαν τὸ ἀνάθημα ³.» Καὶ αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις, αἱ ὀλίγαι δὲ ἄλλαι ὧν τὸ ὄνομα εἶχεν ἐπιγραφῆ ἐπ' ἐκείνου τοῦ τρίποδος, ἐκαυχῶντο ὅτι ἡ πόλις αὐτῶν μετέσχε τοῦ πανελληνίου ἀγῶνος, ὡς ἐποίουν οἱ Πλαταιεῖς μετὰ πεντήκοντα ἔτη, ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ⁴. Ἄλλὰ καὶ ἄλλοι τῶν ἀρχαίων συγγραφέων μνημονεύουσι τοῦ τρίποδος τούτου. Οὕτω δὲ ὁ Δημοσθένης ἐν τῷ κατὰ Νεαίρας λόγῳ, ἧ ὅστις ἄλλος εἶνε ὁ γράψας ἐκεῖνον τὸν λόγον, λέγει τὰ ἐξῆς: «Ἐφ' οἷς φυσηθεῖς »Πausανίας ὁ τῶν Λακεδαιμονίων βασιλεὺς ἐπέγραψεν ἐπὶ τὸν

1) Ἡροδότου IX, 81.

2) Ἡροδότου VIII, 82.

3) Θουκυδίδου I, 132.

4) Θουκυδίδου III, 57.

» τρίποδα ἐν Δελφοῖς, ὃν οἱ Ἕλληνες οἱ ναυμαχῆσαντες, κοινῇ ποι-
νησάμενοι, ἀνέθηκαν ἀριστεῖον τῷ Ἀπόλλωνι ἀπὸ τῶν βαρβάρων,

Ἑλλήνων ἀρχηγός, ἐπεὶ στρατὸν ὄλεσε Μήδων,

Παυσανίας Φοῖβω μνήμ' ἀνέθηκε τότε,

»ὡς αὐτοῦ τοῦ ἔργου ὄντος καὶ τοῦ ἀναθήματος, ἀλλ' οὐ κοινοῦ
»τῶν συμμάχων. Ὀργισθέντων δὲ τῶν Ἑλλήνων οἱ Πλαταιεῖς
»λαγγάνουσι δίκην τοῖς Λακεδαιμονίοις εἰς τοὺς Ἀμφικτύονας χι-
»λίων ταλάντων ὑπὲρ τῶν συμμάχων καὶ ἠνάγκασαν αὐτοὺς ἐκ-
»κόψαντας τὰ ἐλεγεία ἐπιγράψαι τὰς πόλεις τὰς κοινωνούσας τοῦ
»ἔργου ¹». Πλὴν δὲ τούτων ποιοῦνται μνεῖαν τοῦ τρίποδος ὁ Κορ-
νήλιος Νέπωσις ², ὁ Αἴλιος Ἀριστείδης ³, ὁ Σουίδας ⁴, ὁ Πλούταρχος
ἐν τῷ περὶ τῆς Ἡροδότου κακοηθείας ⁵. Ἀξιωμακόμενα δ' εἶνε
δύο χωρία τοῦ Διοδώρου καὶ Παυσανίου. Καὶ ὁ μὲν Διόδωρος λέγει
τάδε: «Οἱ δ' Ἕλληνες ἐκ τῶν λαφύρων δεκάτην ἐξελόμενοι κατε-
ασκέυασαν χρυσοῦν τρίποδα καὶ ἀνέθηκαν εἰς Δελφοὺς, ἐπιγρά-
ψαντες ἐλεγείον τότε:

Ἑλλάδος εὐρυχόρου σωτῆρες τόνδ' ἀνέθηκαν,

δουλοσύνης στυγερᾶς ῥυσάμενοι πόλιος» ⁶.

Ἄν τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο ἦτο γνήσιον, θὰ ἦδύνατο ἴσως νὰ εἶνε
τὸ γραφὲν μετὰ τὴν ἐκκόλαψιν τῶν γραμμάτων ἅτινα ἐχαράχθη-
σαν διαταγῇ τοῦ Σπαρτιάτου Παυσανίου. Ἄλλ' ὑπάρχουσι λόγοι
δι' οὓς ἀναγκαζόμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο
εἶνε ὑποβολιμαῖον, ὡς ἄλλα τινὰ ἀναφερόμενα ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Διο-
δώρου. Τότε δὲ τὰ ὑπ' αὐτοῦ λεγόμενα δὲν φαίνονται διαφωνοῦντα
πρὸς τὰς ἄλλας μαρτυρίας ἃς ἐξέθηκα ἀνωτέρω. Τέλος δὲ σπου-
δαῖον εἶνε χωρίον τι τοῦ περιηγητοῦ Παυσανίου ἔχον ὡς ἔπεται·
«Ἐν κοινῷ δὲ ἀνέθεσαν ἀπὸ ἔργου τοῦ Πλαταιᾶσιν οἱ Ἕλληνες
»χρυσοῦν τρίποδα, δράκοντι ἐπικείμενον χαλκῷ. Ὅσον μὲν δὴ χαλ-

1) Δ η μ ο σ θ ἔ ν ο υ ς κατὰ Νεαίρας, 97-98.

2) P a u s a n. 1.

3) Ὑπὲρ τῶν τεττάρων σελ. 175. ἐκδ. Dindorf. Πρὸς καὶ σελ. 281.

4) Ἐν λ. Παυσανίας.

5) Κεφ. 42.

6) Δ ι ο δ ῶ ρ ο υ XI, 33.

»κὸς ἦν τοῦ ἀναθήματος, σῶον καὶ ἐς ἐμὲ ἔτι ἦν οὐ μέντοι κατὰ
 »τὰ αὐτὰ καὶ τὸν χρυσὸν οἱ Φωκίων ὑπελίποντο ἡγεμόνες». ¹ Αἱ
 λέξεις αὗται ὑπεθυμίζουσι σχεδὸν τὰς λέξεις τοῦ Ἡρόδοτου μὲ
 μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ μὲν Πausanias ὀνομάζει δράκοντα, ὁ δὲ
 Ἡρόδοτος ὄφιν, προσθέτων καὶ ὅτι ὁ ὄφις ἦτο τρικάρηνος. Προς-
 θέτει δὲ ὁ Ἡρόδοτος καὶ ὅτι ὁ ὄφις ἔκειτο ἄγχιστα τοῦ βω-
 μοῦ, τοῦθ' ὅπερ παραλείπει ὁ Pausanias. Ἄλλ' ἐκ τῆς σειρᾶς καθ'
 ἦν μνημονεύει τὰ ἐν Δελφοῖς ἀνάθηματα γίνεται δῆλον ὅτι τὸν
 αὐτὸν τρίποδα ἐν τῇ αὐτῇ θέσει ἔννοεῖ καὶ ἐκεῖνος. Μανθάνο-
 μεν δὲ παρὰ τοῦ Pausanias, ἐξ ἄλλου αὐτοῦ χωρίου, ὅτι τὸ ἐλε-
 γειον οὐ μνεῖαν ποιεῖται ὁ Θουκυδίδης ὡς ἐκκολαφθέντος ἦτο ἔργον
 τοῦ Σιμωνίδου. ²

Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ φαντάσθωμεν τὴν ἀνάθεσιν τοῦ τρί-
 ποδος τούτου γενομένην ὡς ἐξῆς. Εὐθύς ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μά-
 χης ἐχωρίσθη ἡ δεκάτη ἡ ὠρισμένη διὰ τὸν ἐν Δελφοῖς θεόν. Ὁ
 Pausanias, ἀναλαβὼν τὴν φροντίδα περὶ κατασκευῆς καὶ ἀνιδρύ-
 σεως τοῦ ἀναθήματος, διατάσσει νὰ ἐπιγράψωσι τὴν μνημονευθεῖ-
 σαν ἐπιγραφὴν ἄλλ' οἱ Ἕλληνες ἐξανίστανται κατὰ τῆς αὐθαι-
 ρεσίας αὐτοῦ, δι' ἧς ἤθελε νὰ παραστήσῃ ἑαυτὸν ὡς τὸν νικήσαν-
 τα τοὺς Μήδους καὶ ἀναθέντα τὸν τρίποδα. Οἱ Ἀμφικτύονες,
 συνειδότες καὶ τῶν Λακεδαιμονίων, ἀναδέχονται τὸ ἔργον καὶ τὸ
 ἐπιγράμμα ἐκκολάπτεται, ἀντ' αὐτοῦ δὲ πρόκειται νὰ τεθῇ νέα
 ἐπιγραφὴ. Ἀλλὰ τότε ἄρχεται ὁ ζῆλος καὶ ἡ ἀμιλλα τῶν συνα-
 γωνισαμένων καὶ πρὸς ἀποφυγὴν σκανδάλων ἀποφασίζεται νὰ θεω-
 ρηθῇ τὸ μνημεῖον ὡς κοινὸν ἀνάθημα τῶν συναγωνισαμένων κατὰ
 τῶν βαρβάρων καὶ νὰ γραφῶσι τὰ ὀνόματα πασῶν τούτων τῶν
 πόλεων ἐπὶ τοῦ τρίποδος. Ἐντεῦθεν δ' ἐξηγοῦνται καὶ αἱ διαφοραὶ
 αἱ ὑπάρχουσαι μεταξύ τῆς ἀναγραφῆς τῶν ὀνομάτων τῶν πόλεων ἐν
 τῇ βάσει τοῦ ἀγάλματος τοῦ Διὸς ἐν Ὀλυμπίᾳ, περὶ ἧς εἶπον
 ἄνωτέρω, καὶ τοῦ σωζομένου τούτου ἀναθήματος. Διότι ὁ κατάλογος
 παρὰ τῷ Pausanias περιορίζεται εἰς εἰκοσιεπτὰ μόνας πόλεις, ὁ δὲ

1) Pausanias Φωκικῶν 13,5.

2) Pausanias Λακωνικῶν 8, 1.

τοῦ δελφικοῦ τρίποδος, περιλαμβάνων ταύτας πάσας, περιέχει καὶ τὰ ὀνόματα τῶν Θεσπιέων, Ἑρετριέων, Λευκαδίων καὶ Σιφνίων οἵτινες δὲν ἦσαν ἀναγεγραμμένοι ἐπὶ τοῦ ἀναθήματος τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ. Ὑπῆρχε δ' ὁμοῦ λόγος νὰ περιληφθῶσι καὶ τούτων τὰ ὀνόματα, ἅτε μετασχόντων τοῦ πανελληνίου κατὰ τῶν Περσῶν ἀγῶνος.

Ἄλλὰ ποῦ σώζεται τὸ ἀνάθημα τοῦτο; Ἦδη ἀνωτέρω ἀνεφερα ὅτι κατὰ τὸν περιηγητὴν Πausανίαν οἱ Φωκεῖς εἶχον ἀφαιρέσει ἐκ τοῦ ἀναθήματος ὅσα μέρη ἦσαν χρυσαῖα. Βραδύτερον δέ, ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου, ὅστις πολλὰ τῶν ἐν Ῥώμῃ καὶ κατὰ τὴν Ἑλλάδα γλυπτικῶν ἔργων διέταξε νὰ μετακομισθῶσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, μετεφέρθη εἰς τὴν νέαν μητρόπολιν τοῦ βυζαϊκοῦ κράτους καὶ ἀνιδρύθη κατὰ τὸν Ἱππόδρομον. Μαρτυροῦσι δὲ τοῦτο πολλοὶ τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων, εἰς τῶν σχολιαστῶν τοῦ Θεουκυδίδου¹, οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς Εὐσέβιος², Σωζομενός³ καὶ Σωκράτης⁴, ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος⁵, ὁ Ζώσιμος⁶, ὁ Κωδινός⁷. Μνεῖαν δὲ ποιοῦνται τοῦ ἀναθήματος τούτου καὶ πρὸ τῆς ἀλώσεως καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων οἱ πλεῖστοι τῶν ἐπισκεψαμένων τὴν μεγάλην ἐκείνην πόλιν περιηγητῶν, ἀπὸ τοῦ Χριστοφόρου Buondelmonte τοῦ μεταβάτος ἐκεῖσε. Ἄλλ' οὐδεὶς εἶχε προσέξει δεόντως εἰς τὸ ἀνάθημα τοῦτο καὶ οὐδεὶς εἶχεν ἀναγνωρίσει τὰς ἐπιγραφὰς αὐτοῦ φέρει. Τῷ δὲ 1856 ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Journal de Constanti-
nople ἀκριβέστερα περὶ αὐτοῦ εἰδήσεις. Ὑπὸ ταύτης παρακινήθεις ὁ ἐκεῖ τότε διατρίβων Γερμανὸς καθηγητὴς Frick ἤσχολήθη περὶ αὐτὸ ἀκριβέστερον. Μετὰ τινα δὲ χρόνον ὁ τότε ἐν Μυτιλήνῃ πρόξενος τῆς Ἀγγλίας, νῦν δὲ διευθυντὴς τοῦ βρεττανικοῦ μουσείου

1) Εἰς Θεουκυδ. I, 432.

2) Ἐν βίῳ Κωνσταντίνου III, 54.

3) Ἐκκλ. Ἱστορ. II, 5.

4) Ἐκκλ. Ἱστορ. I, 16.

5) Ἱστορ. ἐκκλ. VIII, 33.

6) II, 31.

7) Περὶ ἀγαλμάτων 55 ἐκδ. Βόννης.

Newton, τῇ συνεργασίᾳ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βρεττανικῆς πρεσβείας ἐνεργήσας τὰ δέοντα, κατώρθωσε νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸν καθαρισμόν καὶ τὴν ἐντελῆ ἐκχῶσιν τοῦ ἀναθήματος τοῦ ἰδρυμένου ἐν τῷ Ἀτμεϊδάν.

Εἶνε δὲ τοῦτο πλέγμα τριάδος ὄφρων ἐκ χαλκοῦ, ἀποτελούμενον ὑπὸ εἴκοσιν ἐννέα σπειρῶν καὶ ἔχον ὕψος μέτρων 5,55. Τούτων τῶν σπειρῶν αἱ δεκαπέντε ἦσαν πρότερον κατακεχῶσμένοι. Ὑφύονται δὲ τὸ πλέγμα τοῦτο ἐπὶ βάσεως ἐκ γρανίτου, ἣτις εἶνε προσθήκη τῶν μεταγενεστέρων βυζαντιτικῶν χρόνων, ὅτε τὸ ἔργον μετεσκευάσθη εἰς πίδακα ὕδατος, διατρηθὲν ἐσωτερικῶς. Τὰ τρία σώματα τῶν ὄφρων περιπλέκονται χαριέντως καὶ μετὰ μεγάλης τέχνης, ὡς μαρτυροῦσιν οἱ ἐξ αὐτοψίας ἰδόντες τὸ ἔργον. Ἐπὶ δὲ τῶν σπειρῶν εἶνε ἐπιγεγραμμένα τριάκοντα καὶ ἐν ὀνόματα πόλεων ἑλληνικῶν, ἐκείνων αἰτινες συγκαθεῖλον τὸν βάρβαρον ὑπεράνω δὲ τούτων φέρεται ἐν ἄλλῃ σπείρᾳ ἐπιγραφή ἣτις δὲν διαγινώσκειται καλῶς, φαίνεται δ' ἴσως καὶ περιέχουσα λάθη τινὰ τοῦ γλύπτου ἐνομίση δὲ ἡμῶς σημαίνουσα τάδε: « ΑΠΟΛΟΝΙ ΘΕΩΙ ΑΝΑΘΕΜΑ ΤΟΝ ΕΛΛΑΝΟΝ » (sic). Τὰ δὲ ὀνόματα τῶν πόλεων τῶν ἐς αἰὶ ἀξίων μνήμῃ, γεγραμμένα διὰ γραμμῶν ἀρχαϊκῶν καὶ ἐνίοτε ἐν τύποις διχλεκτικοῖς, εἶνε τὰ ἐξῆς: Λακεδαιμόνιοι, Ἀθηναῖοι, Κορίνθιοι, Τεγεᾶται, Σεκυόνιοι, Αἰγινᾶται, Μεγαρεῖς, Ἐπιδαύριοι, Ἐρχομένιοι, Φλειάσιοι, Τραζάνιοι, Ἐρμιονεῖς, Τιρύνθιοι, Πλαταιεῖς, Θεσπιεῖς, Μυκανεῖς, Κεῖοι, Μάλιοι, Τένιοι, Νάξιοι, Ἐρετριεῖς, Χαλκιδαεῖς, Στυρεῖς, Γαλιεῖοι, Ποτειδαῖται, Λευκάδιοι, Φανακτορεῖς, Κύθιοι, Σίρριοι, Ἀμπρακιῶται, Λεπρεᾶται. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι τινὲς τῶν ἀρχαιολογούντων ἀπειρήθησαν νὰμφισθητήσωσι τὴν γνησιότητα τοῦ ἀναθήματος τούτου, στηριζόμενοι εἰς τινὰς διαταγμούς ἀναφερομένους εἰς ἰδιορρυθμίας τῶν ἐπιγραφῶν αἰτινες εἶνε γεγλυμμένοι ἐπὶ τῶν σπειρῶν τῶν δραχόντων. Ἐζήτησαν δὲ νὰ εὗρωσι καὶ ἀντίθεσιν τῷ σωζομένου ἐν Ἀτμεϊδάν μνημείου πρὸς τὰ λόγια τῶν συγγραφέων. Ὁ μάλιστα δ' ἀντιτείνας εἶνε ὁ Κοῦρτιος, ὅστις καὶ ἰδίαν περὶ τοῦ μνημείου τούτου διατριβὴν ἀνέγνω πρὸ τῆς ἐν Γοττῆγγη ἀκαδημείας τῶν ἐπιστημῶν τῇ 7 Δεκεμβρίου

τοῦ 1861¹. Ἀλλὰ νομίζω ὅτι δὲν ὑπάρχει λόγος νάμφισβητήσωμεν τὰ λεγόμενα περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς τεχνικῆς κατασκευῆς τοῦ μνημείου ὑπὸ τοῦ προμηνημονευθέντος Frick, ὅστις ἔγραψεν ἀκριβεστάτην περὶ τοῦ μνημείου μονογραφίαν². Περὶ δὲ τῆς γνησιότητος τῶν ἐπιγραφῶν, ὧν τὰ ἰδιόρρυθμα ἐξηγοῦνται πληρέστατα ἐκ διαλεκτικῶν τύπων καὶ διαφορῶν τῆς γραφῆς, ἀρκεῖ νά στηριχθῶμεν ἀφόβως εἰς τὴν γνώμην δεινοῦ στηλοκόπα, τοῦ ἐν Βερολίῳ καθηγητοῦ Kirchhoff. Ἀδεῶς ἄρα δυνάμεθα καὶ ἡμεῖς νά δεχθῶμεν ὅτι ἐν τῷ Ἀτμιῶδαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἔχομεν βυζαντιακὴν ἀπομίμησιν καὶ παραχάραξιν τῆς βάσεως τοῦ ἀπολωλότος δελφικοῦ τρίποδος, ὅστις χρυσοῦς ὦν εἶχε βεβαίως ἦδη πρὸ τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν μετακομίσεως ἀρπαγῆς, ἀλλ' ἔχομεν αὐτὸ τὸ ἀνάθημα τῶν Ἑλλήνων τὸ ἀνατεθὲν εἰς τὸν δελφικὸν θεὸν ὡς δεκάτη τῆς λείας τῆς ἀπὸ τῶν βαρβάρων.

Τοιαῦτα ὑπῆρξαν τὰ ἐπίσημα ἀνάθηματα τῶν Ἑλλήνων πάντων ὁμοῦ εἰς τοὺς θεοὺς. Ἀλλ' ἐπρόκειτο νά λάβωσι μέρος τῶν λαφύρων καὶ αἱ πόλεις καὶ οἱ ἀριστεύσαντες τῶν ἰδιωτῶν καὶ οἱ λοιποὶ τῶν ἀγωνισαμένων. Μετὰ δεινὴν φιλονεικίαν, ἧς μνησίαν ποιεῖται ὁ Πλούταρχος³, διαλλαγέντες τέλος οἱ Ἕλληνες ἐξεχώρησαν ὀγδοήκοντα τάλαντα εἰς τοὺς Πλαταιεῖς, οὗτοι δ' ἐκοδόμησαν ἐξ αὐτῶν τὸ ἱερόν τῆς Ἀθηνᾶς καὶ ἔστησαν τὸ ἄγαλμα αὐτῆς καὶ διεκόσμησαν τὸν ναὸν διὰ ζωγραφικῶν καὶ τινες διεσώζοντο μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Χαιρωνέως. Βεβαίως δ' ἐδόθησαν δῶρα καὶ εἰς τοὺς ἀριστεύσαντας τῶν Ἑλλήνων ἐν Πλαταιαῖς, ἀλλ' ὁ ἀγαθὸς Ἡρόδοτος δὲν ἠδυνήθη νά μάθῃ τὰ ἀριστεία ταῦτα, ἀλλὰ προσθέτει μετὰ πεποιθήσεως δ ο κ ε ω δ' ἔ γ ω γ ε καὶ τ ο υ τ ο ι σ ι δ ο θ ἦ ν α ι. Τοῦτο δὲ μόνον φαίνεται μαθὼν βεβαίως, ὅτι ὑπὲρ τοῦ Πausανίου ἐξηρέθησαν δέκα πάντα καὶ ἐδόθησαν αὐτῷ, γυναῖκες, ἵπποι, κάμηλοι καὶ ἐκ παντὸς ἄλλου εἶδους ὁμοίως⁴. Βεβαίως δὲ

1) Nachrichten von der Königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen 1861.

2) Ἐν τῷ τρίτῳ Supplement-Band der Jahrbucher 1859 σ. 487 κ.ε.

3) Ἐν βίῳ Ἀριστείδου, 20.

4) Ἡ ρ ο δ ὄ τ ο υ IX, 81.

ὑπῆρχον μεταξὺ τῶν γυναικῶν καὶ Ἑλληνίδες οἷα ἡ Κόρα ἐκείνη, ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἡγητορίδου καὶ παλλακίς τοῦ Πέρσου Φαρανδάτους, ἧτις, διαρκούσης ἔτι τῆς μάχης γενομένη αὐτόμολος, εἶχε προσέλθει εἰς τὸν Πausανίαν, ὅστις καὶ ἠλευθέρωσεν αὐτήν. Ἰδοῦ πῶς περιγράφει ὁ Ἡρόδοτος τὸ πρᾶγμα· «Κοσμησαμένη χρυσῶ πολλῶ καὶ αὐτὴ καὶ αἱ ἀμφίπολοι καὶ ἐσθῆτι τῇ καλλίστῃ τῶν παρεουσέων, καταβάσα ἐκ τῆς ἀρμαμάξης ἐχώρει ἐς τοὺς Λακεδαιμονίους ἔτι ἐν τῆσι φονῆσι ἑόντας, ὁρῶσα δὲ πάντα ἐκεῖνα διέπειποντα Πausανίην, πρότερόν τε τὸ οὖνομα ἐξεπισταμένη καὶ τὴν πάτρην ὥστε πολλάκις ἀκούσασα, ἔγνω τε τὸν Πausανίην καὶ λαβομένη τῶν γουνάτων ἔλεγε τάδε· ὦ βασιλεῦ Σπάρτης, ῥῦσαί με τὴν ἰκέτιν αἰχμαλώτου δουλοσύνης. Σὺ γὰρ καὶ ἐς τότε ὤνησας, τοὺς δὲ ἀπολέσας τοὺς οὔτε δαιμόνων οὔτε θεῶν ὅπιν ἔχοντας»¹. Ἄλλη, ὡς βλέπομεν, εἰκὼν, ἡμῶζυγος τῆς ἄλλης τῆς παριστώσης τοὺς Ἑλλώτας σκιδναμένους ἀνά τὸ στρατόπεδον.

Τοιαῦτα ὑπῆρξαν τὰ λάφυρα τῶν Ἑλλήνων. Διανημηθέντες δὲ ταῦτα ἐφρόντισαν περὶ τῆς ταφῆς τῶν ἰδίων νεκρῶν. Καὶ οἱ μὲν Λακεδαιμόνιοι κατεσκευάσαντο τριπλᾶς θήκας, μίαν μὲν διὰ τοὺς ἐφήβους τοὺς παρὰ Λακεδαιμονίους καλουμένους ἱρένας, ἄλλη δὲ διὰ τοὺς Σπαρτιάτας καὶ τρίτην διὰ τοὺς Ἑλλώτας. Χωριστὰ δὲ ἔθαψαν τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς οἱ Τεγεᾶται καὶ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Μεγαρεῖς καὶ οἱ Φλιάσιοι. Ἄλλοι δὲ τῶν Ἑλλήνων διέταξαν ἔπειτα τὴν κατασκευὴν κenoταφίων, ἐπαισχυνόμενοι διὰ τὴν ἀπὸ τῆς μάχης ἀπεστώ, ὡς λέγει ὁ Ἡρόδοτος²· καὶ ἐδεικνύοντο ἔπειτα τοιαῦτα κenoτάφια, ἐν οἷς καὶ τὸ τῶν Αἰγινήτων, κατὰ τὸν ψευδῆ, ὡς νομίζω, λόγον περὶ οὗ ἐποιησάμην λόγον ἀνωτέρω.

Θάψαντες δὲ καὶ τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς οἱ Ἕλληνες ἠρώτησαν τὸν ἐν Δελφοῖς θεὸν πῶς νὰ διατάξωσι τὰ κατὰ τὴν πανελλήνιοι θυσίαν. Ἡ δὲ Πυθία ἀπεκρίθη εἰς αὐτοὺς νὰ θύσωσιν εἰς τὸν Δία τὸν Ἑλευθέριον, ἀλλ' ἐπέβαλεν εἰς αὐτοὺς καθαρτήριόν τινα ὄρον. Ἡ θυσία

1) Ἡροδότου IX, 76.

2) Ἡροδότου IX, 85.

ἔπρεπε νὰ γείνη διὰ πυρὸς καθαροῦ, ἀλλὰ τὸ πῦρ τὸ κατὰ τὴν χώραν τῶν Πλαταιῶν εἶχε μιανθῆ ὑπὸ τῶν βαρβάρων. Διὰ τοῦτο δ' ἔπρεπε νὰ λάβωσιν οἱ Ἕλληνες ἄλλο καθαρὸν ἐκ Δελφῶν ἀπὸ τῆς κοινῆς ἐστίας. Περιῆλθον λοιπὸν τὴν χώραν καὶ τὸ στρατοπέδον οἱ ἄρχοντες τῶν Ἑλλήνων ἀναγκάζοντες τοὺς ἔχοντας πῦρ νὰ ποσθέσωσιν αὐτὸ, ἐφρόντισαν δὲ νὰ στείλωσιν εἰς τοὺς Δελφοὺς ἄνδρα ὅστις ταχέως λαβῶν νὰ φέρῃ πάλιν εἰς Πλαταιὰς τὸ πῦρ ὡς τάχιστα. Εἶχε δὲ τοῦτο διπλὴν καὶ βαθεῖαν θρησκευτικὴν σημασίαν ἔπρεπεν ὁ ἀναλαμβάνων τὸ ἔργον νὰ σπύσῃ ἐκ Δελφῶν, ἵνα κομίσῃ τὸ πῦρ ὡς καθαρῶτατον ὅσον τὸ δυνατόν ὀλιγωτέρας ὥρας μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς κοινῆς ἐστίας μετάδοσιν αὐτοῦ, νὰ τρέξῃ δὲ πολὺ, ἵνα ὁ ἐν μέσῳ χρόνος ὑπάρξῃ ὅσον τὸ δυνατόν ἐλάχιστος καὶ θεωρηθῆ τὸ ἱερὸν πῦρ αἰνεῖ συνεχές. Τὸ ἔργον ἀνέλαθεν ὁ Πλαταιεὺς Εὐχίδας καὶ τρέξας εἰς Δελφοὺς ἤγγισε μὲν τὸ σῶμα αὐτοῦ καὶ περιεράντισεν αὐτὸ, ἐστεφανώθη δὲ μὲ θάφνην καὶ λαβῶν ἀπὸ τοῦ βωμοῦ τὸ πῦρ δρομαίως πάλιν ἐπέστρεψεν εἰς τὰς Πλαταιὰς καὶ ἐπανῆλθε πρὸ ἡλίου δυσμῶν. Ἀσπασάμενος δὲ τοὺς πολίτας καὶ τὸ πῦρ παραδοὺς εὐθύς ἔπεσε καὶ μετὰ μικρὸν ἐξέπνευσεν. Οἱ δὲ Πλαταιεῖς τιμῶντες τὴν μνήμην αὐτοῦ ἔθαψαν ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Εὐκλείας Ἀρτέμιδος, ἐπιγράφοντες τὸ ἐξῆς τετράμετρον:

Εὐχίδας Πυθῶδε θρέξας ἦλθε τῶδ' αὐθημερόν· 1

Τοιαύτη ἐγένετο τότε ἐν Πλαταιαῖς ἡ τελετὴ, ἀλλὰ προσέτι ἀνετέθη εἰς τοὺς Πλαταιεῖς καὶ τὸ ἐξῆς ἐνιαυσία θυσία ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος. Τὴν δὲ θυσίαν ταύτην πιστῶς ἐξηκολούθησαν τελοῦντες ἐν πομπῇ οἱ Πλαταιεῖς μέχρι τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων. Ἔτι ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Πλουτάρχου τῆ δεκάτῃ ἕκτῃ τοῦ κατὰ Βοιωτοὺς Ἀλαλκομενίου μηνὸς ἅμα τῇ ἡμέρᾳ σαλπικτικῆς ἐγκλεισόμενος τὸ πολεμικὸν προεξήρχετο τῆς πομπῆς. Εἶποντο δὲ ἅμαξαι μυρσίνης μεστὰι καὶ στεφανωμάτων καὶ μέλας ταῦρος καὶ νεανίσκοι ἐλεύθεροι κομίζοντες χοὰς οἴνου καὶ γάλακτος ἐν ἀμφορεῦσι καὶ στάμνους ἐλαίου καὶ μύρου. Ἦσαν δ' ἐλεύθεροι, διότι εἰς οὐδένα δοῦλον ἐπέ-

1) Π λ ο υ τ ἄ ρ χ ο υ Ἀριστ. 20.

τρέπετο νὰ μετάσχη τῶν περὶ τὴν διακονίαν ἐκείνην διὰ τὸ τοὺς ἄνδρας ἀποθανεῖν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας. Τελευταῖος δ' ἔκλειε τὴν πομπὴν ὁ ἄρχων τῶν Πλαταιέων, εἰς ὃν τὸν ἄλλον χρόνον δὲν ἦτο ἐπιτετραμμένον νὰ ἐγγίση σίδηρον οὐδὲ νὰ φορέσῃ ἄλλην ἐσθῆτα πλὴν λευκῆς, φορῶν τότε χιτῶνα πορφυροῦν. Οὗτος σηκώσας ἀπὸ τοῦ γραμματοφυλακίου ὕδριαν προῆγε διὰ μέσης τῆς πόλεως ξιφῆρης ἐπὶ τοὺς τάφους. Εἶτα δὲ λαβὼν ὕδωρ ἀπὸ τῆς κρήνης μετὰ τὰς ἰδίας του χεῖρας ἀπέλουε τὰς στήλας καὶ ἔχριεν αὐτάς μετὰ μύρον καὶ πρὸ τῆς πυρᾶς σφάζας τὸν ταῦρον καὶ εὐχθηεῖς εἰς τὸν Δία καὶ τὸν Ἑρμῆν τὸν Χθόνιον, προστάτην τῶν ὑπὸ γῆν κειμένων, προσεκάλει τοὺς γενναίους ἄνδρας τοὺς ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἀποθανόντας ἐπὶ τὸ δαίπνον καὶ τὴν αἰμακουρίαν. Ἐπειτα κρατῆρα κεράσας οἴνου καὶ ποιήσας σπονδὴν ἐπέλεγε· «Προπίνω τοῖς ἀνδράσι τοῖς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων ἀποθανούσι»¹.

Οὕτως ἐπανηγύριζον οἱ Ἕλληνες ὑπερπεντακόσια ὄλα ἔτη μετὰ τὴν μάχην τὴν ἐπενεγκοῦσαν αὐτοῖς τὴν ἐλευθερίαν, καὶ δουλειούντες ἤδη, τὴν ἀνάμνησιν τῆς μεγάλης ἡμέρας. Φαίνεται, τότε οἱ Ἕλληνες δὲν ἐλησμόνουσαν ταχέως καὶ εὐκόλως ὅσα εἶχον καθήκον νὰ ἐνθυμῶνται.

¹) Π λ ο υ τ ἄ ρ χ ο υ Ἄριστ. 24.

ΕΚ ΤΩΝ ΙΝΔΙΚΩΝ ΤΟΥ ΚΤΗΣΙΟΥ

Εἰς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἱστορικῶν, ὧν τὰ συγγράμματα ἀπωλέσθησαν, εἶνε καὶ Κτησίης ὁ Κνίδιος, ὁ ἰατρός τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν Ἀρταξέρξου τοῦ Μνήμονος, παρ' ᾧ διέμεινε μακρὰ ἔτη¹. Τῶν δὲ συγγραφῶν αὐτοῦ αἱ ἐπιφανέσταται ἦσαν τὰ Περσικὰ καὶ τὰ Ἰνδικά.² Καὶ τὰ μὲν Περσικὰ, ἀποτελούμενα ἐκ βιβλίων εἴκοσι καὶ τριῶν, ὧν τρία περιλαμβάνον τὴν ἀσσυριακὴν, τρία τὴν μηδικὴν καὶ τὰ λοιπὰ τὴν ~~πρωτικὴν~~ ἰστορίαν, γνωρίζομεν ἐξ ὀλίγων ἀποσπασμάτων περιτωζομένων κυρίως τὸ μὲν παρὰ Διοδώρῳ τῷ Σικελιώτῃ, ὅστις ἐχρήσατο τῇ συγγραφῇ τοῦ Κνιδίου ἰατροῦ, τὸ δὲ παρὰ τῷ Φωτίῳ, ὅστις παρέχει ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ αὐτοῦ ἀνάλυσιν τινῶν ἐκ τῶν βιβλίων τῆς συγγραφῆς³. Τῶν δὲ Ἰνδικῶν τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα εἶνε σχετικῶς ὀλιγώτερα· περι-
 συνελέχθησαν δ' ἐκ τοῦ Ἀρριανοῦ, Στράβωνος, Ἀριστοτέλους, Αἰλιανοῦ, Παυσανίου, τῶν Παραδοξογράφων, τοῦ Πλουτάρχου, Στεφάνου τοῦ Βυζαντίου, τοῦ Τζέτζη καὶ τινῶν ἄλλων, ἰδίως δ' ἐκ τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Φωτίου⁴. Ἐν τοῖς ἀποσπάσμασι τούτοις δὲν διεσώθη, ὡς εἶδος, ὁ ἀρχικὸς τύπος τῶν συγγραφῶν τοῦ Κτησίου, οὐδ' ἡ διάλεκτος αὐτῶν, ἥτις ἦτο ἡ ἰωνικὴ. Διεσώθη δ' ἡμῖν ἐν αὐτοῖς μᾶλλον ἢ οὐσία καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν ὑπ' αὐτοῦ γραφέντων ἢ αὐτὸ αὐτοῦ τὸ κείμενον. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι τινὲς μὲν τῶν μετα-

1) Κατὰ τὸν Τζέτζη (Ἱστορ. I, 82 κ. ἐ.)

ἐν Πέρσῃσι διετέλεσε χρόνονε ἑπτὰ καὶ δέκα.

Ἄλλ' ἴδε τὰς περὶ τῆς ἐν Περσίᾳ διαμονῆς τοῦ Κτησίου συζητήσεις παρὰ τῷ ἐκδότῃ τῶν ἀποσπασμάτων αὐτοῦ Καρόλῳ Μυλλέρῳ ἐν ἐπιμέτρῳ τῆς παρὰ Διδότῳ ἐκδόσεως τοῦ Ἡροδότου τῷ 1862, σ. 1 κ. ἐ.

2) Ἰδ. C. M ü l l e r ἐνθ' ἀν. σ. 3 κ. ἐ.

3) P h o t i i Bibliotheca ἐκδ. Βεκκῆρου σ. 35 κ. ἐ.—Ἰδ. καὶ Müller ἐνθ' ἀν. σ. 12-79.

4) Ἐνθ' ἀν. σ. 45 κ. ἐ. — Müller ἐνθ' ἀν. σ. 79-107.

γενεστέρων συγγραφέων, ἐξ ὧν συνελέχθησαν τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα, ἠνθολόγησαν τὰ ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ διὰ μακροτέρων καὶ πιστότερον, τινὲς δὲ εἰκαιότερον καὶ διὰ βραχέων. Προφανὲς δ' εἶνε ὅτι ἐκεῖνοι πλησιάζουσι μᾶλλον πρὸς τὸ ἀρχικὸν κείμενον ὅσοι διέσωσαν αὐτοῦ μακρότερα καὶ ἦττον ἐπιτετημημένα τὰ τεμάχια· δυνάμεθα δὲ νὰ εἰκάσωμεν περὶ αὐτῶν ὅτι εἶχον ἐνώπιόν των αὐτὸ τὸ κείμενον τοῦ Κνιδίου ἱστορικοῦ, ἐν ᾧ οἱ ἀπλῆν ἢ βραχεῖαν ποτε μόνον μνείαν ποιούμενοι τῶν ὑπ' αὐτοῦ λεγομένων ἐνίοτε οὐδ' ἀπ' εὐθείας παρελάμβανον τὰ χωρία τοῦ Κτητίου, ἀλλ' ἐκ δευτέρας χειρὸς.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ Κτησίας, καίπερ ὡς παραδοξογράφος καὶ ψευδολόγος κατηγορούμενος ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, εἶνε οὐχ ἦττον συγγραφεὺς ἄξιος πολλοῦ λόγου, οὐ τῶν πλήρων ἔργων ἢ ἀπώλεια εἶνε ἀξιοθρήνητος, νομίζομεν ὅτι δικαίαν θὰ ἐμποιήσωμεν χαρὰν εἰς τοὺς φίλους τῆς κλασικῆς ἱστοριογραφίας ἀνακοινοῦντες ἐνταῦθα τρία ἀποσπάσματα τῶν Ἰνδικῶν αὐτοῦ, ὧν τὰ δύο πληρέστερα τῶν μέχρι τοῦδε ἐκ τοῦ Φωτίου καὶ Αἰλιανοῦ γνωστῶν.

Τὰ τρία ταῦτα ἀποσπάσματα σώζονται ἐν τῇ Συλλογῇ τῆς περὶ ζῳων ἱστορίας τῇ συνταχθείσῃ κατὰ τὰ μέσα τοῦ δεκάτου αἰῶνος διαταγῇ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, οὗ γνωστός εἶνε ὁ περὶ τὰ ἀρχαῖα γράμματα ζῆλος ὁ προκαλέσας τὴν σύνταξιν διαφόρων συλλογῶν ἐκ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, οἵαι τὰ Ἱππιατρικὰ, τὰ Γεωπονικὰ, ἢ μεγάλη συλλογὴ ἐκ τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν ἢ εἰς πεντήκοντα τρία διηρημένη κεφάλαια, ὧν ἐλάχιστα, ἀλλὰ σπουδαιότατα διὰ τὰ ἐν αὐτοῖς κατειλεγμένα ἀποσπάσματα ἐκκρίτων συγγραφέων, ἐσώθησαν μέχρις ἡμῶν. Ἡ ζωολογικὴ αὕτη ἠνθολογία κυρίαν βάσιν ἔχουσα τὴν ἐκ τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραφῶν ἐπιτομὴν Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου, ἀπηρτίζετο ἐκ τεσσάρων βιβλίων, ὧν ἦτο γνωστὸν μέχρι τοῦ 1880 μόνον τὸ πρῶτον, περιλαμβάνον οὕτως εἰπεῖν τὸ γενικὸν μέρος τῆς ζωολογίας¹. Κατὰ δὲ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἀνεκάλυφα

1) Τὸ πρῶτον τοῦτο μέρος εὑρηται ἐκδεδομένον ἐκ τινος ἄθωνικοῦ κώδικος παρὰ τοῦ Rose ἐν τοῖς Anecdota Graeca et Graecolatina, Berlin, 1870. Τόμ. Β' σ. 3-40.

ἐν τινι τῶν κατὰ τὸ Ἅγιον Ὅρος βιβλιοθηκῶν τὸ δεύτερον βιβλίον, περιλαμβάνον τὰ ζῳοτοκοῦντα¹. Ἐν αὐτῷ ὁ ἐκλογεὺς περιγράφει τὰ διάφορα ζῷα τοῦ γένους τούτου, προτάσσων περὶ ἐκάστου τὴν κατ' Ἀριστοφάνη τὸν Βυζάντιον φυσιολογικὴν καὶ ἀνατομικὴν περιγραφὴν καὶ ἐπισυνάπτων ἔπειτα ἐν ἀκολουθίᾳ διάφορα ἀνέκδοτα περὶ τοῦ ἐν λόγῳ ζῳου, εἰλημμένα κυρίως ἐκ τοῦ Αἰλιανοῦ καὶ τοῦ ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀναστασίου (491-518) ἀκμάσαντος Τιμοθέου τοῦ ἐκ Γάζης, σπανιώτερον δὲ καὶ ἐξ ἄλλων συγγραφέων, οἷος ὁ Ψευδαριστοτέλης ἐν τῷ περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων, Βασίλειος ὁ Μέγας, ὁ Φιλοστόργιος, ὁ Σουίδας. Μεταξὺ δὲ τῶν σπανιωτέρων τούτων ἀποσπασμάτων εὗρηται καὶ τὰ ἐκ τοῦ Κτησίου, περὶ ὧν ἐνταῦθα ὁ λόγος. Ὅτι δὲ τὰποσπάσματα ταῦτα ἀνήκουσιν εἰς τὸν Κνίδιον ἱστορικὸν γίνεται δῆλον οὐ μόνον ἀπὸ τῆς ἐπιγραφῆς ἐκ τοῦ Κτησίου, ἣν φέρουσιν αὐτῶν τὸ δεύτερον καὶ τρίτον, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς παραθέσεως πρὸς τὴν βραχυτέραν ἐπιτομὴν αὐτῶν τὴν ἀπαντώσαν παρ' Αἰλιανῷ καὶ Φωτίῳ.

Τὰποσπάσματα ταῦτα δημοσιεῶ κατωτέρω παραθέτων καὶ τὴν παρὰ τοῖς εἰρημένοις συγγραφεῦσιν ἐπιτομὴν.

Α'.

Ἐκ τῆς Φωτίου Βιβλιοθήκης
ἐκδ. Bekker

(σ. 46 α 38 - 46 β 13.)

Ἐκ τῆς Συλλογῆς Κωνσταντίνου
τοῦ Πορφυρογεννήτου II, 67.

(Suppl. Arist. σ. 3, 27 - 54, 17).

Ὅτι ἐν μέσῃ τῇ Ἰνδικῇ ἄνθρωποι εἰσι μέλανες, καλοῦνται πυγμαῖοι, ὁμόγλωσσοι τοῖς ἄλλοις Ἰνδοῖς· μικροὶ δὲ εἰσι λίαν, οἱ μακρότατοι αὐτῶν πηχέων δύο, οἱ δὲ πλεῖστοι ἐνὸς ἡμίσεως πήχεος, κόμην δὲ ἔχουσι μακροτάτην, μέχρις ἐπὶ τὰ γόνατα καὶ

Εἰσὶ δὲ ἐν τοῖς Ἰνδοῖς οἱ Πυγμαῖοι καλοῦνται. χώρα δ' αὐτῶν πολλή μέση ἐν τῇ Ἰνδικῇ καὶ ἄνθρωποι εἰσι μέλανες, ὡς περ οἱ ἄλλοι Ἰνδοὶ καὶ ὁμόγλωσσοι ἐκείνοις, μικροὶ δὲ κάρτα, καὶ οἱ μακρότατοι αὐτῶν εἰσι πήχεων δύο, οἱ δὲ πλεῖστοι πήχεος <ε-

1) Τὸ τε πρῶτον βιβλίον καὶ τὸ δεύτερον, ἐκτετυπωμένα ἤδη πλήν μέρους τῶν πινάκων, ἐκδίδω ἕσον οὕτω ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ τοῦ Supplementum Aristotelicum τῆς ἐν Βερολίῳ ἑκαδημείας.

ἔτι κατώτερον, καὶ πώγωνα μέγιστον πάντων ἀνθρώπων ἔπειδ' ἂν οὖν τὸν πώγωνα μέγα φύσωσιν, οὐκέτι ἀμφιέννυνται οὐδὲν ἱμάτιον, ἀλλὰ τὰς τρίχας τὰς μὲν ἐκ τῆς κεφαλῆς ὀπισθεν καθιένται πολὺ κάτω τῶν γονάτων, τὰς δὲ ἐκ τοῦ πώγωνος ἔμπροσθεν μέχρι ποδῶν ἐλκομένας, ἔπειτα περιπυκασάμενοι τὰς τρίχας περὶ ἅπαν τὸ σῶμα ζώννυνται, χρώμενοι αὐταῖς ἀντὶ ἱματίου. αἰδοῖον δὲ μέγα ἔχουσιν, ὥστε ψάθειν τῶν σφυρῶν αὐτῶν, καὶ παχύ. Αὐτοὶ δὲ σιμοί τε καὶ αἰσχροί.

νός >¹ καὶ ἡμίσεος, ἄνδρες καὶ γυναῖκες· ἕως μὲν οὖν ἂν ὡς παῖδες μικροὶ, ζύλινα ἱμάτια φοροῦσι, καὶ περιέρχονται οὕτως ἡμισεσμένοι· ἔπειδ' ἂν δὲ νεανίσκοι γένωνται, κομῶσι, καὶ οἱ ἄλλοι πάντες Πυγμαῖοι² κόμην ἔχουσι μακροτάτην μέχρι ἐπὶ τὰ γόνατα καὶ ἔτι κατωτέρω καὶ πώγωνα μέγιστον πάντων ἀνθρώπων, ὥστε ἔλκεσθαί φασιν αὐτούς³ πρὸς τοῖς ποσίν, ἅτε μικρῶν ὄντων, τοὺς πώγωνας, ἐξόπισθεν δὲ τὴν κόμην εἶναι πολὺ κάτωθεν τῶν γονάτων. ἔπειδ' ἂν γούν τὸν πώγωνα μέγα φύσωσιν⁴, οὐκέτι ἀμφιέννυνται οὐδὲν ἱμάτιον, ἀλλὰ τὰς τρίχας τὰς μὲν τῆς κεφαλῆς ὀπισθεν καθιένται, τὰς δὲ ἐκ τοῦ πώγωνος ἔμπροσθεν ἔπειτα περιπυκασάμενοι τὰς τρίχας περὶ πᾶν τὸ σῶμα ζώννυνται, καὶ οὕτως ἀνθ' ἱματίου ταῖς θριξίν ἀμπέχονται. καὶ τὸ αἰδοῖον σφύδρα μέγα ἔχουσιν, ὥστε ψάθειν τῶν σφυρῶν αὐτοῖς, καὶ παχύ. αὐτοὶ δὲ εἰσι σιμοί τε καὶ αἰσχροὶ καὶ εὐκότες τοῖς ἄλλοις Ἰνδοῖς. εἰσὶ δὲ καὶ αἱ γυναῖκες αὐτῶν μικραὶ καὶ αἰσχραὶ, ὥσπερ οἱ ἄνδρες.

1) ἐν δὲ λείπει ἐν τῷ κώδικι. — 2) κώδ. πηγμαῖοι 3) ἴσως γραπτέον αὐτῶν. 4) κώδ. μέγα φύωσιν.

Τοῦ ἀποσπάσματος τούτου ἡ συνέχεια εὔρηται πλὴν τῆς Συλλογῆς τοῦ Πορφυρογεννήτου παρά τε τῷ Φωτίῳ καὶ τῷ Αἰλιανῷ¹, συμφωνεῖ δὲ πλείοτερον πρὸς τὴν παρά τῷ δευτέρῳ ἐπιτομὴν, ὡς δεικνύει ἡ ἐξῆς παράθεσις.

Κατὰ Φωτίου

Κατ' Αἰλιανόν

Κατὰ Κωνσταντίνου

Τὰ δὲ πρόβατα Παρά γε τοῖς Ψύλλοις καλουμένοις τῶν εἰσιν ὡσπερ κριοὶ καὶ αὐτῶν ὡς ἄρνες, καὶ οἱ ὄνοι καὶ αἱ βόες Ἰνδῶν (εἰσὶ γὰρ καὶ ὀλίγω μείζονες· τὰ δὲ σχεδὸν ὅσον κριοὶ, καὶ Λιθύων ἕτεροι) οἱ ἵπ- πρόβατα αὐτῶν ἐστί οἱ ἵπποι αὐτῶν καὶ οἱ ἡμίονοι καὶ τὰ ἄλλα ὧν οὐ μείζους, καὶ τὰ κτήνη πάντα οὐδὲν μείζω κριῶν.

οἱ ὄνοι δὲ τοσοῦτοι γίνονται τὸ μέγεθος καὶ οἱ ἡμίονοι καὶ οἱ βοῦς καὶ πᾶν κτήνος ἕτερον ἢ τι οὖν.

B.

¹ Ἐκ τῆς Φωτίου Βιβλιοθήκης.

² Ἐκ τοῦ Αἰλιανοῦ

³ Ἐκ τῆς Συλλογῆς Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου II, 556³.

Bekker σ. 46 6 35-39.

(IV, 32)

(Supplem. Aristotel. σ. 139, 13 - 140, 2)

Ἔστι τὰ πρόβατα Ἰνδῶν καὶ αἱ αἰ- δῶν ὅποια μαθεῖν ἄ- γες μείζους ὄνων εἰσὶ, ξιον. τὰς αἰγας καὶ νες ὄνων τῶν μεγίστων καὶ τίχτουςιν ἀνά τὰς οἷς ὄνων τῶν με- εἰσὶ καὶ <τίχτει⁴.....

1) Περί ζώων XVI, 37.

2) Κώδ. μ ε τ ζ ο ν.

3) Τοῦ κώδικος ὄντος τιλοφωρῶτου τινὰ μὲν κενὰ συμπληρωθέντα ἐσημείωσα διὰ τῶν ἀγκυλῶν <>, τὰ δὲ δυσχερῆ πρὸς συμπλήρωσιν ἐδήλωσα διὰ στιγμῶν ἴσων τὸν ἀριθμὸν πρὸς τὰ γράμματα ὅσα φαίνονται λείποντα.

4) Πιθανῶς συμπληρωτέον τί χ τ ε ι μ ε χ ρ ι ε ς ε ξ.

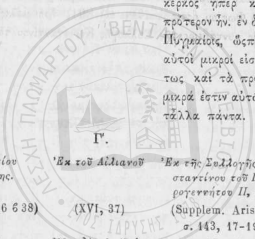
τεσσάρων (Müller γίστων μείζονας ἀ- ἐκά>στη οἷς καὶ αἰξ
τέσσαρα) καὶ ἐξ ὧς κούα καὶ ἀποκύνει ὡς ἐπὶ τὸ πολὺν τριῶν
ἐπὶ τὸ πολὺ, ἔχουσι τέτταρα ἐκάστην δὲ <οὔτε τις οἷς οὔτε
δὲ οὐράς μεγάλας μείω γε μὴν τῶν τρι- αἰξ> ἐλάσσω τιχτεῖ· αἰ
διὸ τῶν τοκάδων ἀ- ὦν οὐτ' αἰξ Ἰνδική δὲ πλεῖραι τέσ<σαρα-
ποτέμνουσιν, ἵνα δὴ οὐτ' ἂν οἷς ποτε τέ- ἔχουσι δὲ οὐράς> πλα-
κωνται ὀχεύεσθαι.

κοι καὶ τοῖς μὲν προ- τεῖας αἰ τε οἷς καὶ αἰ
βάτοις αἰ οὐραὶ πρὸς αἶγες καὶ μακρὰς κ<αἰ
τὸν πόδα τέτανται, ὀλίγου αὐτῆς τῆς> γῆς
αἰ δὲ αἶγες μηκίστας ψαυούσας· αἰ δὲ καὶ
ἔχουσιν, ὡς τ' ἐπιψαύ- ἔλκουσιν ἐπὶ τῆς γῆς
εἰν γῆς ὀλίγου, τῶν τὰ<ς κέρκ>ους ἔχουσι
μὲν οὖν οἰῶν τῶν τί- δὲ ὕσον πήχεως τὸ πλά-
κτειν ἀγαθῶν ἀποκό- τος, τῶν μὲν οὖν τοκά-
πτουσι τὰς οὐράς οἰ- δων οἰ<ων ἀπο>τέ-
νομεις, ἵνα ἀναβαίνων- μνουσι τὰς κέρκους· οὐ
ται, ἐκ δὲ τῆς πιμελῆς γὰρ οἰαί τε βαίνεσθαι
τῆς τούτων καὶ ἔλαιον εἰσιν, ἔαν μὴ <ἀπο-
ἀποθλίβουσι τῶν δὲ τμη>θῶσιν αἰ οὐραὶ.
ἀρρένων διατέμνουσι καὶ ἰσθίειν ἡδὺ ἐστὶ
τὰς οὐράς, καὶ ἐξαι- πάνυ τοῦτο, ὁ.....ς
ροῦσι τὸ στέαρ καὶ ἰ- δὲ ἔχει ἐκάστη καὶ
πιρράπτουσι, καὶ ἐνοῦ- δέκα μνάς ἔλκουσα,
ται πάλιν ἡ τομῆ, καὶ πέντε δὲ ἐκάστη ἢ
ἀφανίζεται τὰ ἴχνη μικροτάτη οὐρά, ἔλαιον
αὐτῆς.

δὲ ποιοῦσιν ἀπὸ τοῦ
στέατος τούτου, καὶ
ἐπὶ τῷ ὄψω τούτῳ μάλιστα
χρῶνται τῷ ἔ-
λαιῳ, τῶν δὲ ἀρρένων
οἰῶν ἀνασχίσαντες τὴν
κέρκον ἐξαιροῦσιν¹ ὀλ-

1) Κώδ. ἐξ αἰρούσιν.

κὴν τρεῖς μῶξ, ἐνίων
 δὲ καὶ τέσσαρας, εἴτα
 συναψαντες ὑγιεῖς ποι-
 οῦσιν. εἰ γὰρ καὶ μὴ
 ἦν τοῦτο ποιεῖν, οὐκ
 ἂν ἐδύναντο αἰοῖς τὰς
 κέρκους φέρειν. τοῦτο
 δὲ ποιοῦσι δι' ἐνιαυτοῦ
 αἰ. φύει γοῦν αὐθις τὸ
 στέαρ καὶ γίνεται ἡ
 κέρκος ἤπερ καὶ τὸ
 πρότερον ἦν. ἐν δὲ τοῖς
 Πυγμαλίοις, ὥσπερ καὶ
 αὐτοὶ μικροὶ εἰσιν, οὐ-
 τως καὶ τὰ πρόβατα
 μικρὰ ἔστιν αὐτῶν καὶ
 τὰλλα πάντα.

Ἐκ τῆς Φωτίου
 Βιβλιοθήκης.

Ἐκ τοῦ Αἰλιανῶ

Ἐκ τῆς Συλλογῆς Κων-
 σταγγίνου τοῦ Πορφυ-
 ρογεννήτου II, 572.

(ἐκδ. Bekker σ. 46 638)

(XVI, 37)

(Supplem. Aristotel.
 σ. 143, 17-19.)

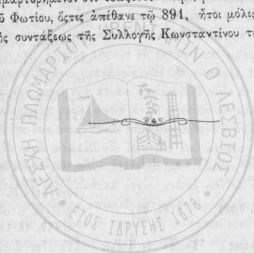
Ἦς δὲ οὔτε ἡμερος
 οὔτε ἄγριός ἐστιν ἐν
 τῇ Ἰνδικῇ.

Ἦν δὲ ἐν Ἰνδοῖς

οὐ φασι γίνεσθαι οὔτε
 ἡμερον οὔτε ἄγριον
 Ἰνδικῇ ὅλως γῆ, οὐδ'
 μυσάττονται δὲ καὶ
 ἂν φάγοι Ἰνδῶν οὐδεὶς
 ἐσθίειν τοῦδε τοῦ ζώ-
 ος κρέας οὐδέν περ
 οἱ Ἰνδοί, καὶ οὐκ ἂν
 μᾶλλον ἢ ἀνθρώπου.
 γεύσαιντό ποτε ὑείων,
 ὥσπερ οὖν οὐδὲ ἀν-
 θρωπέων οἱ αὐτοί.

Τοιαῦτα τὰ τρία ἀποσπάσματα τοῦ Κτησιῶ ἐν τῇ Συλλογῇ τοῦ Πορφυρογεννήτου. Πλὴν τούτων ὑπάρχουσιν ἐν αὐτῇ καὶ ἄλλα

τινὰ ὀλίγα πηγάζοντα μὲν ἐκ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως, εἰλημμένα δ' ἕμως ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους ἢ τοῦ Αἰλιανοῦ. Ἀλλὰ τάνωτέρω ἀναγραφέντα ἐλήφθησαν οὐχὶ ἐμμέσως, ἀλλ' ἀμέσως ἐκ τῶν Ἰνδικῶν τοῦ Κτησίου, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τε τοῦ μείζονος τῶν δύο πρώτων μήκους ἐν παραβολῇ πρὸς τὴν ἑπατομὴν τοῦ Αἰλιανοῦ καὶ Φωτίου καὶ ἐκ τῆς ῥητῆς μνείας τοῦ ὀνόματος τοῦ συγγραφέως, τοῦθ' ὅπερ ποιεῖ ὁ ἐκλογεὺς διὰ τοὺς συγγραφεῖς ὧν εἶχε τὰ ἔργα ἐνώπιόν του. Βεβαιοῦται δ' ἐντεῦθεν ὅτι ὅτε συνετάσσετο ἡ Συλλογὴ, ἤτοι κατὰ τὰ μέσα τοῦ δεκάτου αἰῶνος, ἐσώζοντο ἀκόμη τὰ Ἰνδικὰ τοῦ Κτησίου ἴσως πλήρη, οὐδ' εἶνε τοῦτο παράδοξον ἀφ' οὗ εἶνε μεμαρτυρημένον ὅτι ἐσώζοντο ἀκόμη μετὰ καὶ τῶν Περσικῶν ἐπὶ τοῦ Φωτίου, ὅστις ἀπέθανε τῷ 891, ἤτοι μόλις ἥμισυ αἰῶνα πρὸ τῆς συντάξεως τῆς Συλλογῆς Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου

ΠΕΡΙ ΔΕΞΙΠΠΟΥ

ΚΑΙ ΤΗΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΕΡΟΥΛΩΝ ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ.

Αἱ ἡμέραι τῆς ἀθηναϊκῆς εὐκλείας εἶχον ἤδη ἀπὸ πολλοῦ παρελθῆαι. Ἐξ ἡμέρας ὁ τύραννος Ἀριστίων, πολιορκουμένης τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν λεγεῶνων τοῦ Σύλλα, εἰς μὲν τὴν ἱεροφάντιν ζητοῦσαν ἡμικτον κριθῶν πρὸς θυσίαν ἔστειλε πέπερι, τὸν δὲ ἱερὸν λύχνον τῆς θεοῦ τὸν ἐν τῷ Ἐραχθείῳ ἀπεσθηκότα διὰ σπᾶνιν ἐλαίου περιεῖδε¹, συναπεσθίσθη καὶ ἡ ἀκμὴ τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ πόλις ἑάλω· περὶ μέσας δὲ νύκτας φοβεροὶ ὑπὸ τὸν ἦχον σαλπύγγων καὶ κερᾶτων πολλῶν εἰσῆλθασαν μετ' ἀλαλαγμῶν οἱ Ῥωμαῖοι καὶ τὸ αἷμα ἔρρῆ κατὰ πάντα τὸν ἐντὸς τοῦ Διπύλου Κεραμεικόν. Ἄλλ' ἐν τοσοῦτῳ κατὰ τὴν μακρὰν πολιορκίαν εἶχεν ἀπομείνει μὲν ψιλὴ ἢ δενδροφορωτάτῃ Ἀκαθήμεια καὶ τοῦ Λυκείου τὸ ἱερὸν ἄλλος, κοπέντα ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Σύλλαν, εἶχον δὲ κατασκαφῆ τὰ σκέλη μεταξὺ τῆς πειραϊκῆς πύλης καὶ τῆς ἱεράς, εἶχε πυρποληθῆ τὸ Ἰωδαῖον ἐκεῖνο, εἶχον κατακαῆ τοῦ Πειραιῶς τὰ πλείστα, μηδὲ τῆς θαυμαστῆς τοῦ Φίλωνος ὀπλοθήκης ἐξαιρουμένης, καὶ εἶχεν οὗτος συσταλῆ εἰς ὀλίγην κατοικίαν², εἶχεν ἀπολέσει ἡ πόλις ἐπὶ βραχὺ τὴν Δῆλον, ἥτις ὅπωςδῆποτε ἠφρανίσθη καὶ ἠρημώθη, τέλος δὲ εἶχε δυσχεράνει τὰς τύχας τῆς πόλεως καὶ ταπυνώσει τὸ φρόνημα τῶν Ἀθηναίων αὐτὸς αὐτῶν ὁ ἄρχων, ὁ τύραννος Ἀριστίων. Εἰκονικῶς περιγράφεται οὗτος ὡς ἄνθρωπος ἐξ ἀσελγείας ὁμοῦ καὶ ὠμότητος ἔχων συγχειμένην τὴν ψυχὴν, καὶ τὰ χεῖριστα τῶν μιθριδατικῶν συνερρηκότα νοσημάτων καὶ παθῶν εἰς ἑαυτὸν ἀνειληφώς καὶ τῆ πόλει, μυρίους μὲν

1) Πλουτάρχου Σύλλας 13.

2) Στράβων Θ' 395.

πολέμους, πολλές δὲ τυραννίδας καὶ στάσεις διαπεφευγυῖα πρότερον, ὡς περ νόσημα θανατηφόρον εἰς τοὺς ἐσχάτους καιροὺς ἐπιτιθόμενος¹. Μετὰ δὲ τῆς παρακμῆς τῆς πολιτικῆς συνεπῆλθε καὶ ἡ κατάπτωσις τοῦ ἐμπορίου, αὕτη δὲ συνεπῆνεγκε τὴν ἐλάττωσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων, ὥστε καὶ νὰ πωλῶσι τὴν πολιτείαν ἤρξαντο εἰς τοὺς γλιχομένους νὰ κληθῶσιν Ἀθηναῖοι. Δὲν συνέρρεον πλέον εἰς Ἀθήνας καὶ μάλιστα εἰς τὸν Πειραιᾶ κατὰ πλήθη οἰμέτοιχοι ἐκ τῶν ἄλλων Ἑλληνίδων πόλεων, πρὸς δὲ Λυδοὶ καὶ Φρύγες καὶ Σύροι καὶ ἄλλοι παντοδαποὶ βάρβαροι, οὐδ' ἡδύνατο νὰ βῆθῃ τὸ ἐξῆς περὶ τῆς πόλεως ὅτι ἦτο ἐμπορεύεσθαι ἡδίστη τε καὶ κερδάλωτάτη². Ἡ πόλις ἡ ἔχουσα τοὺς καλλίστους τῶν λιμένων καὶ πλείστας ἄλλοτε ὑποδεχομένη ναῦς ἐξίστατο νῦν πρὸς τὸν κατάπλου μεγάλης αἰγυπτίας σιταγωγῆς τῶν ἀπ' Αἰγύπτου εἰς Ἰταλίαν καταπλευσῶν, καὶ κατήρχοντο οἱ ἄστοι εἰς Πειραιᾶ ὀφόμενοι τὴν ἐπιώτατον τῆς Ἰσίδος ταύτην ναῦν³. Ἡ δ' ἐξαγωγή πᾶσα εἶχε περιορισθῆ εἰς μέλι ὑμήτιον καὶ ἄπτικόν ἔλαιον, πρὸς δὲ εἰς λίθους πεντελικούς μέλλοντας νὰ κοσμηθῶσι τῶν νικητῶν τὰ μέγαρα καὶ τοὺς ναοὺς· τὰ δὲ κατὰ τὴν Λαυρεωτικὴν ἀργυρεῖα ἦδη ἐπὶ Στράβωνος ἐξέλειπον, ἐπαύετο δὲ ἦδη καὶ αὕτη ἡ ἀναχώνευσις τῶν παλαιῶν ἐκβολᾶδων καὶ σκωριῶν, ἐξ ὧν οἱ ἀρχαιότεροι ἀπεκᾶθαιρον ἀργυριον⁴. Ἐντεῦθεν δ' αἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἦσαν ἡ πόλις ἡ πανταχοῦ γῆς, ἑλληνικῆς τε καὶ βαρβαρικῆς, ἐξαπροτέλλουσα τὰς ἀργυρὰς αὐτῆς γλαῦκας, τὰς ἐξ Ἀθηνῶν παρθένους, ὡς ἐκάλεσεν ὁ Εὐριπίδης τὰ τετράδραγμα⁵, ὧν χιλιάδας εἶχε συλλέξει ὁ φιλοχρήματος Γύλιππος ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ὧν μυριάδας συναπεκόμιζον ἐν ἀγγείοις ἐκείθεν εἰς Ῥώμην θριαμβεύοντες καὶ ὁ Φλαμινί-

1) Πλουτάρχου Σύλλας 13.

2) Ξενοφῶντος Πέροι III, 4—3.

3) Λουκιανοῦ πλοτον ἡ εὐχαί.

4) Στράβωνος Θ' 399.

5) Ἰδ. Πολυδεύκους Θ, 75.

νος καὶ ὁ Ἀκίλιος καὶ ὁ Ῥήγιλλος καὶ Σκηπίων ὁ Ἀσιατικὸς¹. Θὰ ἦσαν λοιπὸν αἱ Ἀθηναὶ ἄδοξός τις ὅπως πόλις καὶ πενομένη, ἂν μὴ εἶχον ἤδη τότε τὸ γόητρον ἐκεῖνο τῆς ἀρχαιότητος ὅπερ καθίσταται αὐτὰς σεβαστὰς μέχρι καὶ νῦν. Οὕτω δὲ ζώντων τῶν Ἀθηναίων ἐν τῷ παρελθόντι καὶ διὰ τοῦ παρελθόντος βίον δανεικόν, πᾶσα αὐτῶν πρᾶξις ἦτο μᾶλλον ἀνάμνησις καὶ κατὰ συνθήκην ἐπανάληψις τῶν ἤδη ποτὲ πεπραγμένων καὶ βεβιωμένων, τῶν δὲ τότε τελουμένων πολλὰ εἶχον μόνον εὐσχημον τὸ ὄνομα, ἦσαν δὲ νοῦ κενά, ἦσαν εἰδῶλα μόνον παλαιῶν πραγμάτων. Ὁ δὲ ἀληθὴς αὐτῶν βίος συνίστατο εἰς τὴν θεραπείαν τῶν ἰσχυρῶν τῆς ἡμέρας. Εἰς μὲν τὸν Πομπήσιον ἐποίουν ἐπίγραμμα

Προσεδοκῶμεν, προσεκνουῦμεν, εἶδομεν, προπέμπωμεν·

εἰς δὲ τὸν Καισαρα ὑπετάσσοντο νικῶντα, τὸν Ἀντώνιον προσεφώνουν φιλαθηναίων, ἐκάλουν νέον Διόνυσον καὶ συνήκισον τῇ Πολιάδι, εἰς τὸν Αὐγουστον καὶ τὴν θεὰν Ῥώμην ἐκτιζον ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ναόν, τοὺς δὲ λοιποὺς αὐτοκράτορας ἐπέγραφον φιλέλληνας καὶ σωτῆρας καὶ κτίστας καὶ εὐεργέτας καὶ θεοὺς. Ἄλλὰ πολλοὶ τούτων καὶ ἐφοίτων εἰς τὰς Ἀθήνας, θέλοντες νὰ ἴδωσι τὴν ἔνδοξον γῆν καὶ νὰ θαυμάσωσι τὰ ἔργα τῆς ἀρχαίας τέχνης. Οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ἐκόσμουσαν τὴν πόλιν ἄρχοντες τε καὶ ἰδιῶται δι' οἰκοδομῶν αἰεὶ νέων, ὁ Ἀγρίππας διὰ θεάτρου, ὁ Ἀνδρόνικος διὰ τοῦ Πύργου τῶν Ἀνέμων, ὁ Φιλόπαππος διὰ τοῦ γνωστοῦ μνημείου ἐπὶ τοῦ Μουσειοῦ, ὁ Ἀδριανὸς διὰ τῆς ἡμιονύμου πύλης, διὰ τοῦ εἰς πέρας ἀχθέντος ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διός, διὰ τῶν ὑδραυλικῶν αὐτοῦ ἔργων, Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς διὰ τοῦ ἐπὶ Ῥηγίλλῃ Ὠδείου καὶ τοῦ Παναθηναϊκοῦ σταδίου καὶ ἄλλοι δι' ἄλλων. Ἄλλὰ καὶ ἡ γλυπτικὴ ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἐν τούτῳ τοῦ χρόνου ὄψιγενῆ τινα καλὰ ἔργα γλυφέντα ὑπ' Ἀθηναίων, τῶν πλείστων μακρὰν τῆς πατρίδος βιωσάντων, λέγω τὸν ὑπὸ τοῦ Ἀπολλωνίου ποιηθέντα κορμόν τοῦ Ἡρακλείους, τὸ ἀγάπημα τοῦτο τοῦ Winckelmann, τὴν μεδικεῖαν Ἀφροδίτην τοῦ Κλεομένου, τὸν κληθέντα Γερμανικόν τοῦ ἄλλου Κλεομένου, τὸν φαρνήσιον Ἡρα-

1) Τίτου Λιβίου XXXIV, 52. XXXVII, 46, 58, 59.

κλέα τοῦ Γλύκωνος, τὴν Ἀθηνᾶν τοῦ Ἀντιόχου, τὸν ἄμφορέα τοῦ Σωσιβίου, τὸν κρατῆρα τοῦ Σαλπίωνος, τὰνάγλυφα τὰ κοσμοῦντα τὸ σήμερον σωζόμενον ὑποσκήνιον τοῦ διονυσιακοῦ θεάτρου καὶ εἴ τι ἄλλο¹. Ἔτι δὲ κατὰ τὰ τέλη τοῦ πρώτου μ. Χ. αἰῶνος ἐξήγοντο ἐκ τῶν ἀθηναϊκῶν ἐργαστηρίων πολλὰ ἀγάλματα μαρμάρου, πρὸς δὲ καὶ χρυσελεφάντινα, ἰδίως ἀποστελλόμενα εἰς Ἰωνίαν². Ἀλλὰ καὶ ἀρπαγαὶ ἐγίνοντο πολλαὶ ἀγαλμάτων καὶ ἔργων τῆς ἀρχαίας τέχνης, ἀπὸ Δολαβέλλα καὶ Οὐέρρου, μάλιστα δὲ ἀπὸ Σεκουῦνδου Καρρίνου εἰσηγησαμένου, εἰς ὃν δὴ ἀνετίθη ἡ ἐντολὴ νάπαγαγῃ μᾶλλον πολλὰ ἢ καλὰ ἀγάλματα, ἐπειδὴ ἐπρόκειτο νὰ κοσμηθῇ δι' ἔργων ἑλληνικῆς σμίλης τοῦ Νέρωνος ὁ χρυσοῦς οἶκος³. Πενιχρὰ δ' ὅμως ἦσαν ὅσα ἡ ζωγραφικὴ καὶ μουσικὴ τῶν χρόνων ἐκείνων ἐν Ἀθήναις ἐφιλοτέχνει· τῶν δ' ἐπῶν τοῦ ποιητοῦ Ἀντιγόγου τοῦ στεφανωθέντος ἐν τοῖς Παναθηναίοις⁴ τὴν ποιητικὴν πτωχεῖαν τεκμαιρόμεθα ἀναγκασίως ἐκ τῶν μετρίων συγχρόνων στιχοῦργημάτων.

Ἄλλ' ὅπωςδὴποτε οὐ μόνον ὁ ἔρωσ τῆς τέχνης τῆς ἀρχαίας εἴλκυε τοὺς νικητὰς πρὸς τὴν πάλαι ἐνδοξον πόλιν, ἀλλὰ καὶ τῆς φύσεως αἰ καλλοναὶ καὶ ἡ ἀνάμνησις τῆς παλαιᾶς παιδείας. Ἐθεώρουσαν δὲ ἀτελῆ τὴν ἑαυτῶν παιδείουσιν οἱ Ῥωμαίων παῖδες ἂν μὴ ἐπισκέπτοντο τὰς Ἀθήνας. Καὶ διέμενε λοιπὸν χρόνον μακρὸν ἐν τῇ πόλει Πομπώνιος ὁ Ἀττικὸς ἐπικληθεὶς, εὐεργετῶν τοὺς ἀστούς, καὶ ἤρχετο ὁ Κικέρων ἐν ἄκροασθῇ τῶν μαθημάτων Ἀντιόχου τοῦ Ἀσκαλωνίτου. Ἐδῶ εὐρίσκαμεν τὸν Ἀντώνιον καὶ τὸν Βροῦτον, τὸν Ὀράτιον καὶ Βεργίλιον, τὸν Προπέρτιον καὶ τὸν Ὀβίδιον, τὸν Λουκανὸν καὶ τὸν Ἀπουλήιον, τὸν Ἀδριανὸν καὶ Σεπτίμιον τὸν Σεβῆρον. Ὁ δὲ Αὐλὸς Γέλλιος χαίρων ἀπέλαυε τῶν φυσικῶν θελγῆτρων τῆς Κηφισσίας, ἀποφεύγων μὲν τὰττικὰ καύματα ὑπὸ τὴν σκιάν τῶν πυκνοφύλλων δένδρων, παρὰ δὲ τὸν ψίθυρον

1) Overbeck Geschichte der griechischen Plastik έκδ. Γ' τόμ. Β' σ. 372-397.

2) Φιλοστράτου Ἀπολλων. Τυαν. V, 20.

3) Τακίτου Ann. XV, 45.

4) Corpus inscriptionum Graecarum αρ. 200.

των ὑδάτων καὶ ὑπὸ τὰς μολπὰς τῶν πτηνῶν ἀκρωόμενος τῶν δι-
 δαγμάτων Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, ἅτινα ἔπειτα κατὰ τὰς μακρὰς
 χειμερινὰς νύκτας παρῆχον αὐτῷ ἀφορμὴν εἰς συγγραφὴν τῶν
 Ἀττικῶν Νυκτῶν¹. Οὐ μόνον δ' ἐκ Ῥώμης συνέρρεον οἱ ὀρεγόμε-
 νοι παιδεῖας εἰς Ἀθήνας, ἀλλὰ καὶ ἀπανταχόθεν τῆς ἑλληνικῆς τε
 καὶ βαρβαρικῆς γῆς. Ἐνταῦθα ἐλθὼν κατέκλειεν ἑαυτὸν τῷ 19
 π. Χ. ὁ Ζάρμανος Ἰνδὸς ἀπὸ Βαργόσης, οὕτω κ α τ ἄ τ ἄ π ἄ-
 τ ρ ι α Ἰ ν δ ῶ ν ἔ θ η ἑ α υ τ ὸ ν ἀ π α θ α ν α τ ῖ σ α ς².
 Ἐδῶ ἐδείχθη ἐν ὄλῳ αὐτοῦ τῷ μεγαλείῳ, κατὰ τὸν Φιλόστρα-
 τον³, ὁ διάσημος Καππαδόκης Ἀπολλώνιος ὁ Τυαννεύς. Ἐξ Ἀθη-
 νῶν ἤρχετο ὁ Λυδὸς Πausanias τῆς ἐν Ἑλλάδι: περιοδεῖας καὶ
 ἔγραφεν ἔπειτα τὴν Ἑ λ λ ἄ δ ο ς π ε ρ ι ἑ ἡ ἡ σ ι ν, τὸν μέγαν
 τοῦτον ἐπιτάφιον τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ δόξης. Ἐδῶ κατήχθη
 μόλις πού τὸν βαρβαρικὸν αὐτοῦ κἀνδυν ἀποβαλὼν ὁ ἀγαθὸς Σα-
 μοσατεὺς καὶ ἐκαθαίρετο ἡ ψυχὴ του εἰς τὰ νάματα ἀκραιφνοῦς
 ἑλληνισμοῦ. Αὕτη τέλος ἦτο ἡ πρώτη πόλις τῆς ἐντεῦθεν Ἑλλάδος,
 ἐξ ἧς ἤρχετο κηρύττων ὁ δαιμόνιος Παῦλος τὰ δόγματα τῆς νέας
 θρησκείας. Αἱ Ἀθηναὶ εἶχον καταστῆ τὸ σχολεῖον τοῦ κόσμου ὅλου,
 οὐχὶ ὅτι ἦσαν τὸ μόνον, καθότι ἐπ' ἱστῆς ἤμαζον αἱ σχολαὶ τῆς
 Ταρσῦ καὶ Ἀντιοχείας, τῆς Μυτιλήνης, τῆς Νεαπόλεως καὶ
 Μασσαλίας, μάλιστα δὲ τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς Ῥώμης, ἀλλὰ
 διότι ἐνταῦθα ἡ πόλις ὅλη εἶχε μεταβληθῆ εἰς μέγα σχολεῖον.
 Εἶνε δὲ γνωστὰ τῶν ἐφήβων τὰ ἔργα καὶ αἱ ἀσκήσεις καὶ αἱ τι-
 μαὶ αἱ ἀποδιδόμεναι εἰς τοὺς σ ω φ ρ ο ν ι σ τ ἄ ς αὐτῶν καὶ κο-
 σμητὰς, ὧν ὅλη σειρά ἐν Ἑρμοῦ σχήματι διεσώθη μέχρις ἡμῶν.
 Ἦτο δὲ ἡ πόλις μεστή ῥητόρων καὶ σοφιστῶν ἐκ πάσης γωνίας
 ἑλληνικῆς γῆς, διδασκόντων τὰ κατὰ πλήθη συρρέοντα μειράκια,
 ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐν ἡλικίᾳ ἄνδρας τοὺς ἐπὶ παιδείᾳ εἰς Ἀθήνας
 φοιτῶντας. Μεγάλῃ δ' ἐθεωρεῖτο τιμὴ καὶ μεγάλα συναπέφερε
 κέρδη ἡ κατάληψις τῶν λεγομένων θ ρ ὶ ν ω ν, τοῦ τῆς φιλοσο-

1) Noctes Atticae I, 2, 2.—XVIII, 10, 1.

2) Σ τ ρ ἔ β ω ν ο ς ΙΕ' 720.

3) Ἀπολλών. Τυαν. VI, 17.—VI, 6.

φίας, τῆς ρητορικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς. Ἄλλὰ δυστυχῶς δὲν ἠδύ-
ναντο ἅπαντες οὗτοι οἱ διδάσκαλοι νὰ παραβληθῶσιν οὔτε πρὸς
τὸν ἀγαθὸν Κύπριον Δημόνακτα τὸν ἀξιωθέντα παρὰ τῶν Ἀθη-
ναίων τῆς προσηγορίας πα τ ρ ὄ ς¹, οὔτε πρὸς τὸν ἀφιλάργυρον
Χρῆστον², οὔδὲ πρὸς τὸν σοφὸν Λογγῖνον, ὅστις ἐμελλεν ὕστερον ἐν
Παλμύρᾳ νὰ κύψῃ τὴν κεφαλὴν ὑπὸ τὴν σπάθην τοῦ Ῥωμαίου
δημίου. Τούναντίον δ' ἐπεκράτει ἀβελτερία καὶ διαφθορὰ καὶ χλι-
δῆ πολλή, οἱ δὲ πλεῖστοι τῶν σοφιστῶν ἐνόμιζον ὅτι ἤρκει εἰς
ἐνδειξιν σοφίας τὸ καθειμένον αὐχμηρὸν γένειον καὶ ἡ ἀχώριστος
συντροφία τῆς πῆρας καὶ τῆς βακτηρίας καὶ ἡ γνωστὴ κομπορ-
ρημοσύνη καὶ τὰ στωμύλματα διδασκάλων ἀναξίων, ἅτινα πάντα
κακίζει ἀστείως, ἀλλ' οὐκ ἄνευ καυστικῆς πικρίας ὁ γλυκὺς Λου-
κιανός.

Τοιοῦτος ὁ κοινωνικὸς καὶ ἠθικὸς βίος τῶν Ἀθηναίων κατὰ
τοὺς πρώτους μετὰ Χριστὸν αἰῶνας· περὶ δὲ πολιτικοῦ βίου ὀλί-
γος δύναται καὶ πρέπει νὰ γείνη λόγος. Διέσωζον μὲν οἱ Ἀθη-
ναῖοι σκιάν τινα ἐλευθερίας χαρισθεῖσαν αὐτοῖς χάριν τῶν προγό-
νων, ὡς ρητῶς εἶπεν εἰς αὐτοὺς νικῶν καὶ ὁ Σῦλλας καὶ ὁ Καῖ-
σαρ, καὶ εἶχον διατηρήσει κατὰ τὸ πλεῖστον τὰς παλαιὰς ἀρχάς
καὶ τὸ ἐξωτερικὸν σχῆμα τῶν δημοκρατουμένων Ἀθηνῶν καὶ
τὸν Ἄρειον Πάγον καὶ τὴν Βουλὴν καὶ τοὺς ἄρχοντας, ἀλλ' ἦσαν,
ἐπαναλαμβάνω, πάντα ταῦτα ἀναμνήσεις, ἀλλ' ἦσαν πάντα ταῦτα
ὀνόματα κενά. Τοῦτο δὲ καταδεικνύεται μάλιστα ἐντεῦθεν, ὅτι τὰ
μὲν ὀνόματα τῶν ἀρχῶν εἶχον μείνει τὰ αὐτὰ, ἡ δὲ πολιτεία
εἶχε καταστῆ ἀριστοκρατικὴ τις ἢ μᾶλλον πλουτοκρατικὴ. Οὕτω
δὲ ὁ Ἄρειος Πάγος καὶ ὁ Στρατηγὸς ἐπὶ τὰ ὄπλα ἀπέβησαν αἱ
κυριώταται τῶν ἀρχῶν τῆς πόλεως· παρ' αὐτοῖς δὲ ἐξεκλησίαζε
μὲν ὁ δῆμος καὶ ἡ βουλὴ, ἧτις συνέκειτο ἐπὶ Ἀδριανοῦ ἐκ 500 ἢ
μᾶλλον 539 βουλευτῶν, ἀλλὰ κυριώτατον αὐτῶν ἔργον ἦτο τὸ
ἀπονέμειν στεφάνους ἐν οὐ δέοντι καὶ περισσαινέιν τοὺς δωροφοροῦν-
τας τὴν πόλιν. Οἱ δ' ἐννέα ἄρχοντες δὲν ἐκληροῦντο πλέον ὡς

1) Λουκιανὸς Δημόνακτος βίος 68.

2) Φιλοστράτου βίαι σοφιστῶν II, 11, 1

ἄλλατε, ἀλλ' ἐχειροτονοῦντο ἐκ τῶν ὀλίγων δυναμένων νὰ ὑποστώσι τὰ βάρη καὶ τὰς δαπάνας τῆς ἀρχῆς. Πλὴν ἀλλ' ὅμως καὶ οὕτω συχνὰ ἐπέλειπον οἱ μετερχόμενοι τὴν ἀρχὴν, ὥστε καὶ δὲν ἦτο τι ἀσύνηθες ἢ ἀναρχία. Εἰς ταύτην τὴν ἠθικὴν παρακμὴν καὶ τὴν ἀδυναμίαν τὴν πολιτικὴν πρὸς συμπλήρωσιν τῆς θλιβεραῖς εἰκόνας ἐκείνων τῶν χρόνων πρέπει νὰ προστεθῇ ἡ περὶ τὰ θεῖα ἀδιαφορία καὶ ψυχρότης. Ἦδη ἀπὸ πολλοῦ οἱ δώδεκα θεοὶ καὶ οἱ ἥρωες καὶ ἐπάωνμοι τῆς ἄττικῆς χθονὸς δὲν ἦσαν τὰ μόνα σεβάσματα τῶν παλαιῶν Ἑρεχθειδῶν, ἐνωρὶς δὲ ἦδη εἶχον ἀναστῆ εἰς τὸν Ὀλυμπον τὸν ἑλληνικὸν θεοὶ ἐπήλυδες ἐξ Αἰγύπτου, Περσίας καὶ Φοινίκης. Ἀλλ' ἐπειτα ταχέως ἐσάλευσε τὴν πίστιν εἰς παλαιούς τε καὶ νέους θεοὺς ἡ ψευδὴς φιλοσοφία τῶν σοφιστῶν καὶ ἡ λατρεία τῶν καισάρων. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Χριστιανισμὸς, καίπερ μέχρι τοῦ τρίτου μ. Χ. αἰῶνος πλὴν τῶν γῆσων καὶ τῆς Κορίνθου ἐλάχιστα ῥιζώθεις ἐν τῇ ἐντεῦθεν Ἑλλάδι, ἦκιστα δ' ἐν Ἀθήναις, ὅθεν ὁ Παῦλος εἶχεν ἀπέλθει ἀπρακτὸς καὶ μονοῦ καταγελώμενος, καὶ αὐτὸς ὁ Χριστιανισμὸς οὐχ ἤττον συνέτεινε εἰς τὸ νὰ κλονίσῃ τὰς πεποιθήσεις καὶ αὐξήσῃ τὴν ἀμφιβολίαν καὶ ἀδιαφορίαν. Ἐντεῦθεν δὲ οἱ Ἀθηναῖοι, ὧν εἶχεν εὖρει κατείδωλον τὴν πόλιν ὁ Παῦλος, οἱ εὐλαβῶς τηροῦντες τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους τῆς ἀρχαίας λατρείας καὶ τοὺς εἰς τὴν πόλιν ἐρχομένους ποιοῦντες μύστας τῶν Ἐλευσιμίων, δὲν ἦσαν κατὰ τὸν δεῦτερον καὶ τρίτον μ. Χ. αἰῶνα οἱ θεοσεβέστατοι πάντων Ἑλλήνων οὐδὲν ἐπίστευον κατὰ βάθος, οὐδὲ θὰ προῦκάλουν τὴν δίκην νέων ποτὲ Ἑρμοκοπιδῶν. Πῶς νὰ πιστεύσωσιν εἰς τὸν θεὸν τοῦ ἐλέους οἱ χθῆς καὶ πρῶην καγγάσαντες ἐπὶ ποῖς θεοπνεύστοις λόγοις τοῦ Ἀποστόλου ἢ πῶς γὰ θύσωσιν ἀκόμη εἰς τὴν Παλλάδα, ἣτις δὲν ἦτο πλέον παρθένος ἀφ' ἧς ἡμέρας ἐγένετο σύζυγος τοῦ ἑραστοῦ τῆς Κλεοπάτρας, ἢ πῶς νὰ κτίσωσι ναοὺς τοῦ Διονύσου καὶ τοῦ Θησέως οἱ τῶρα σέβοντες τὸν Δροῦσον καὶ τὸν Ἀντίνοον, ἢ πῶς νὰ λατρεύωσι τὴν Ἴσιν ἐκείνην τὴν αἰγυπτίαν, ὅτε ἦδη καθίδρυσαν παρὰ τὸν Παρθενῶνα ναὸν τῆς μεγάλης καὶ μόνης θεᾶς τοῦ τότε κόσμου, τῆς *Dea Roma* ;

Τοιαύτη ἡ θέσις ἐν ἧ εὕρισκοντο οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τοὺς πρῶ-

τους μετὰ Χριστὸν αἰῶνας. Ἦσαν κληρονόμοι μικροὶ τῆς οὐσίας ἐνδόξων πατέρων, ἧς οἱ τόκοι ἔτρεφον ἔτι αὐτοὺς μεγαλαυχούοντας μὲν ἐπὶ πατραγαθῶν, οὐδὲν δὲ ἴδιον δυναμένους νὰ ἐπιδείξωσιν. Ἄλλ' ὁ μὲν παλαιὸς ἐκεῖνος κόσμος εἶχε πλέον παρέλθει καὶ καταρρεύσει, οὐδ' εἶχε τὴν δύναμιν νὰ ἐπαναγάγῃ εἰς ζωὴν ἀληθινήν τοὺς στερουμένους ἰδίας οὐσίας. Ἐπρεπε δὲ νὰ φανῶσι κίνδυνοι πικροὶ οὓς δὲν ἠδύνατο νὰ ποσοδῆσῃ ἡ χάρις οὐδὲ τὸ ἔλεος, ἐδέησε νὰ παραστῶσιν ἡμέραι πονηραὶ καθ' ἃς ὁ βίος δὲν ἦτο χλιαρὰ ἀνάμνησις, ἀλλὰ μοχθηρὰ ὀδύνη, ἐχρειάσθη νὰ φάγωσιν αἰῶνας ὄλους ἄρτον ζυμωμένον μὲ ἰθρῶτα καὶ αἷμα, νὰ ἐνστερνωθῶσι τὰ διδάγματα τῆς θρησκείας ἧτις διδάσκει τὴν ἀγάπην, ἵνα τέλος ἀνεύρωσιν ἀδελφοὺς ὅπου μόλις ὑπεδείκνυον αὐτοὺς οἱ ἀσυνείδητοι παλμοὶ τῆς καρδίας των καὶ ἀναβαπτισθῶσι πρὸς νέαν ζωὴν καὶ ἴδωσι τὸ φῶς νέας ἡμέρας. Τὴν σειρὰν τούτων τῶν πονηρῶν ἀγῶνων ἀνοίγει ἡ πρώτη κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐπιδρομὴ τῶν Γόθων καὶ ἡ ὑπ' αὐτῶν ἄλωσις τῶν Ἀθηνῶν, ἣν προτίθειμαι ἐνταῦθα νὰ φηγήθῃ διὰ βραχείων.

Μετὰ τὸν Ἀδριανὸν οὐδεὶς τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων εἶχε δεῖξει εὐμενεστέρας ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος διαθέσεις τοῦ Γαλλικηνοῦ, ὅστις ἀπὸ τοῦ 254 μ. χ. συναρῶν τῷ πατρὶ Βαλεριανῷ μετὰ τὸ τούτου ὀδυνηρὸν ἐν Ἑδέσσει τέλος τῷ 260 μόνος ἀνέλαθε τὰς ἡνίας τοῦ μεγάλου Ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ ἤρχεν ἄφ' οὗ πρῶτον εἶχε καταβάλλει τοὺς ἀντιποιομένους τὸ σκῆπτρον. Ἦτο δὲ ὁ Γαλλικηνὸς ἀνὴρ ἀγαπητῶς ἔχων πρὸς τὰ ἔργα τῆς εἰρήνης, φίλος τῶν καλῶν τεχνῶν καὶ λάτρης τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἠγάπα τὴν ποίησιν, καὶ ὡς ἄλλοι τῶν πρὸ αὐτοῦ αὐτοκρατόρων δὲν ἀπηξίου τῶν Μουσῶν τὴν φιλίαν ἦτο ποιητῆς. Ἀλλὰ καὶ τῆς φιλοσοφίας ἠρᾶτο· ἰδίᾳ δὲ ἀναφέρεται ἡ φιλία αὐτοῦ πρὸς τὸν συγγραφέα τῶν Ἐννεαδῶν, τὸν νεοπλατωνικὸν Πλωτίνον, διατρίβοντα κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον ἐν Ἰταλίᾳ. Φυσικὴ ἦτο λοιπὸν ἡ ἀγάπη αὐτοῦ καὶ πρὸς τὰς Ἀθήνας. Διὸ καὶ τῶν Ἐλευσινίων ἐγένετο μύστης καὶ εἰς τοὺς πολίτας ἐζήτησε νὰ ἐγγραφῇ καὶ τὴν ἐπώνυμον ἀρχὴν περιεβλήθῃ καὶ εἰς τοὺς τῆς βουλῆς τῆς ἐν Ἀρείῳ Πάγῳ ἤξιωσε νὰ καταριθμηθῇ. Ἄλλ' ὁ ἀνὴρ οὗτος, ὅστις δὲν εἶχε χαρακτῆρα ἀδύνατον καὶ ἀνίκανον, ἀλλ'

ἀπ' ἐναντίας εἶχεν ἐπιδείξει ἰσχὺν καὶ θάρρος πολὺ μάλιστα ἐν τῇ καταδιώξει τῶν ἀντιποιουμένων τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ σφετεριστῶν, ὃ περιεργός οὗτος ἀνὴρ ἐφαίνετο πεπλασμένος πρὸς τὰς λεπτὰς ἡδονὰς τῆς εἰρήνης καὶ τὴν τρυφήν τῆς εὐζωίας μᾶλλον ἢ πρὸς τὴν σιδηρᾶν ἐπιμονὴν καὶ τόλμην ἣν ἀπῆτει ἢ καταπολέμησις φοβερῶν ἐπιδρομέων. Καὶ λοιπὸν χαίρων παρεῖχεν εἰς τὸν ὄχλον τὸν ῥωμαϊκὸν θεάματα καὶ πανηγύρεις καὶ μονομάχων ἀγῶνας καὶ ἐνετρύφα εἰς θαλίας καὶ πότους, οἶνοι παίζων ἐν τῇ ἀρχῇ, ἐν ᾧ συνεδόνει τὸν ῥωμαϊκὸν κόσμον ἀπὸ θεμελίων ἢ ἐπιδρομῆ τῶν Γότθων, σήμερον εἶπερ ποτὲ ἀπειλητικωτέρα καὶ ὀλεθριωτέρα.

Ἄπόπειραι ἐπιδρομῆς κατὰ τῆς κυρίως Ἑλλάδος εἶχον γέινει ἤδη ἐνωρίς. Ἦδη περὶ τὸ 167 μ. χ. ἐπὶ Μάρκου Δύρηλιου, ὅτε πᾶσαι αἱ δυνάμεις τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἦσαν ἐστραμμέναι κατὰ τῶν Μαρκομάνων, γερμανικόν τε ἢ δακικὸν φύλον, οἱ Κροσώβωκοι, εἶχον προέλθει μέχρι τῆς φωνικῆς Ἑλατείας· ἀλλ' οἱ ἐχθροὶ εἶχον διωχθῆ διὰ τῆς γενναίας ἀντιστάσεως τῶν ἐγγχωρίων ὧν ἡγεῖτο ὁ ἀθλητῆς Μνησίβουλος. Οἱ δὲ Γότθοι δὲν ἐπέδραμον ἐπὶ Γαλλικηνοῦ τὸ πρῶτον ἀπὸ τῶν βορείων γερμανικῶν αὐτῶν οἰκήσεων κατὰ τῶν νοτιῶν χωρῶν τῆς Εὐρώπης. Ἦδη ἀρχομένου τοῦ τρίτου μ. Χ. αἰῶνος εἶχον ἐπέλθει τὸ πρῶτον κατ' ἐπαρχιῶν τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἐπωφελοῦμενοι ἀπὸ τῶν συχνῶν περισπασμῶν τῆς αὐτοκρατορίας, ἀπὸ τῶν ἐμφυλίων ἐρίδων τῶν ἀπαιτητῶν τοῦ θρόνου, ἀπὸ τῆς παρακμῆς τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τῶν Ῥωμαίων, ἀπὸ τῆς οἰκονομικῆς κρίσεως ἣτις εἶχε διασαλεύσει τὴν κοινωνικὴν εὐεστῶ τοῦ κράτους, εἶτα δὲ ὑποβοηθούμενοι ὑπὸ τῶν φυσικῶν καταστροφῶν αἰτινες εἶχον ἐξασθενήσει καὶ ἐξερημώσει τὰς χώρας, ἦτοι τῶν σεισμῶν, μάλιστα δὲ τοῦ δεινοῦ ἐκείνου λοιμοῦ ὅστις πεντεκαίδεκα ὅλα ἔτη διαρκέσας ἐφθειρε τὰς ἀρίστας δυνάμεις τῶν ἑλληνικῶν μάλιστα χωρῶν. Καταλείποντες τὰς περὶ τὴν σημερινὴν Πρωσσίαν οἰκήσεις αὐτῶν εἶχον εἰσελάσει εἰς τὴν πρὸς βορρᾶν τοῦ Εὐξείνου Πόντου γῆν, εἶχον καταλάβει τὰς περὶ τὸν Βορυσθένην καὶ Τάναϊν χώρας καὶ συμπαραλαβόντες ἄλλα πολλὰ φύλα γοθτικά τε καὶ σκυθικά ἤρξαντο ἐπιδρομῶν τολημῶν εἰς τὴν πλουσίαν, ἀλλ' ἀνεπαρκῶς ὑπερασπιζομένην Δακίαν, τὴν Μοι-

σίαν, τὴν Θράκην, τὴν Μακεδονίαν. Τὸ χρυσίον καὶ τακτικοὶ ἐτήσιοι φόροι τελευτούμενοι εἰς τοὺς βαρβάρους ἀπεσώθησαν ἐφ' ἰκανὸν χρόνον τὸν κίνδυνον ἄλλ' ὅτε οἱ Ῥωμαῖοι ἠθέλησαν νάντιστώσι διὰ τῶν ὕπλων, ἡ τόλμη καὶ ἡ τύχη ἐβοήθησαν τοὺς Γότθους. Ὁ αὐτοκράτωρ Δέκιος ἔπεσε παρὰ τὸ Forum Trebonii, ἡ Φιλιππούπολις ἀλοῦσα ὑπέστη σκληροτάτην μοῖραν, δεκακισμύριοι δὲ ἄνδρες λέγονται φονευθέντες κατὰ τὴν ἄλωσιν. Ἡ Θεσσαλονίκη ἔπειτα ἐπολιορκήθη μετὰ μανίας καὶ μόλις ἐσώθη διὰ τῆς καρτερίας τοῦ ἀνδρείου Οὐάλεντος. Ὅτε δὲ, μάλιστα διὰ τὴν καρτερικὴν ἀντίστασιν στρατηγῶν Ῥωμαίων, οἱ ὁ Κλαύδιος καὶ ὁ Αὐρηλιανός, ἠναγκάσθησαν οἱ Γότθοι νὰ ποστῶσι τῶν παριστρίων χωρῶν, τέμνουσι νέαν ὁδὸν πρὸς τὰς ἑλληνικὰς ἐστίαις. Εἶχον ἤδη κατορθώσει τὴν ὑποταγὴν τῶν περὶ τὴν σημερινὴν Κριμαίαν τόπων καὶ εἶχον γίνεαι κύριοι τοῦ κατὰ τὸν Βόσπορον παλατιοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου, κατερχόμενοι οὕτω καὶ εἰς τὰ παράλια καὶ ἀποβαίνοντες κατ' ὀλίγον δύναμις ναυτικῇ. Ἐντεῦθεν λοιπὸν ὀρμώμενοι ἐπὶ φαύλων πλοιαρίων καὶ συμπαραλαμβάνοντες δι' ἀπειλῶν ναύτας Ἕλληνας ἐκ τῶν ἀκτῶν ἐκείνων ἤρξαντο μετὰ τόλμης ἀκαταγωνίστου πλεόντες τὰς εἰς αὐτοὺς τῶς ἀγνωστούς θαλάσσας. Καὶ πρῶτον μὲν κατηθύνθησαν εἰς τὰ παράλια τῆς Κολχίδος καὶ κατέλαβον τὴν Πιτυοῦντα τῷ 256 μ. Χ. κατὰ δὲ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἐπέδραμον ἐπὶ τὴν Τραπεζοῦντα, ἧς ἡ ἄλωσις ἐπέπλησε τρόμου τὸν ἑλληνικὸν κόσμον, εἶτα δὲ προέβησαν καὶ περαιτέρω. Ἡ Καλχηδὼν, ἡ Νικομήδεια, ἡ Νίκαια, ἡ Κίος, ἡ Ἀπάμεια καὶ ἡ Προῦσα ἔπεσαν εἰς τὰς χεῖρας τῶν βαρβάρων. Τέλος δὲ μετὰ τινα ὀλίγα ἔτη, ἐπωφελοῦμενοι καὶ ἀπὸ τῆς ἐν Βυζαντίῳ στάσεως τῶν στρατευμάτων καὶ τῆς ἐντεῦθεν ἐπιβου- σῆς καταστροφῆς, διέβησαν μὲν ἐν ἔτει 262 καὶ πάλιν τὸν Δούναβιν, εἰσῆλασαν εἰς τὴν Θράκην καὶ τὴν Μακεδονίαν, ἀπὸ δὲ θαλάσσης κατῆλθον εἰς τὴν Ἰωνίαν καὶ τὰς ἀκτὰς τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἠφάνισαν τὸν ἐν Ἐφέσῳ διάσημον ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος καὶ διέσπειραν ἀπανταχοῦ τὸν φόβον, τὴν ἐρήμωσιν, τὰς φλόγας καὶ τὸ αἷμα.

Δὲν εἶνε δυσχερὲς νὰ φαντασθῶμεν ὅποιαν ἐντύπωσιν ἀναγκασίως ἐνεποιεῖ εἰς τοὺς βαρβάρους τοὺς κατελθόντας ἀπὸ τῶν βηγγιμῶν

τῆς Βαλτικῆς ἢ ὄψις ἢ ἱλαρὰ καὶ ἱπαφρόδιτος τῶν ὑδάτων τοῦ Αἰγαίου καὶ πῶς ἐμελλε νὰ προσελκύη αὐτοὺς εἰς ἐπιδρομὰς αἰεὶ νέας καὶ νέας κατακτήσεις ἢ εὑρεσις πόλεων ἀβουήτων καὶ λείας προχείρου καὶ ἢ ὑπὸ τῆς φύσεως ἐσχηματισμένη μεταξὺ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς ἐντεῦθεν Ἑλλάδος γέφυρα πλουσιῶν καὶ εὐφόρων νήσων. Ὁ εὐχερὴς ἀπὸ ὄρμου εἰς ὄρμον πλοῦς, ἢ ἀκίνδυνος ἀπὸ νήσου εἰς νήσον προσόρμισις ἦτο καὶ διὰ τὰ μικρὰ τῶν ὑπερβορείων Γερμανῶν σκάφη τόλμημα οὐχὶ μέγα. Ἄρα μόλις ὡς οἱ Γότθοι διέβησαν τὸν Ἑλλησπόντον, καὶ ἠέντεῦθεν Ἑλλάς ἐχρεώσται νὰ καταληφθῇ ὑπὸ φόβου.

Τοιοῦτος φόβος εἶχεν ἐγκαίρως καταλάβει καὶ τὴν ῥωμαϊκὴν ἀρχήν. Ἦδη ὁ Δέκιος ἐφοβεῖτο μὴ οἱ Γότθοι εἰσβάλωσι διὰ τῶν Θερμοπυλῶν ἀποδεικνύεται δὲ ταῦτα ἐκ τῆς μερίμνης αὐτοῦ ἀποστείλαντος εἰς τὸν ἀνθύπατον Ἀχαΐας Μισσαλᾶν βοηθὸν τὸν Κλαύδιον, τὸν ἔπειτα γενόμενον αὐτοκράτορα¹. Ἄλλ' εὐτυχῶς ἀπεσοδῆθη τότε ὁ κίνδυνος, οὐδὲ προσέβησαν οἱ βάρβαροι μέχρι τῶν Θερμοπυλῶν, ἐπειδὴ ἄλλως πολὺ ἀμφίβολον εἶνε ἂν θὰ ἔσωζον τὴν Ἑλληνίδα γῆν οἱ περὶ τὸν Κλαύδιον 420 γεφυρωσμένοι στρατιῶται καὶ οἱ χίλιοι νεωστὶ στρατολογηθέντες καὶ ὅσοι τῶν ἐγχωρίων ἐμελλον νὰ συμπαρακολουθήσωσιν αὐτῶ. Ἄλλως ὁ φόβος ἦτο μεγαλύτερος νῦν ἐπὶ Γαλλικῶν, ἐπειδὴ τῷ 262 εἶχον ἐπέλθει ἤδη οἱ Γότθοι μέχρις Ἀχαΐας κατόπισιν τῶν περὶ τὸ Βυζάντιον δεινῶν ἄλλ' ἀπέκρουσαν αὐτοὺς τότε βοηθούμενοι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων μισθοφόρων ὁ στρατηγὸς Μαρκιανός.

Ἄλλὰ καὶ οἱ ἐν Ἀθήναις εἶχον προῖδει τὸν κίνδυνον. Τὰ τεῖχη τῆς πόλεως εἶχον μὲν μεγάλως βλαβῆ κατὰ τὴν ἐπὶ Σύλλα πολιορκίαν, ἀλλ' οὐχὶ παντελῶς εἶχον δὲ ταῦτα ἕκτοτε ἐπανορθωθῆ οὐκ ἀπιθάνως, ὡς εἰκάζεται ἐκ τῆς κατὰ τοῦ ληγάτου τοῦ Καίσαρος, τοῦ Κοίντου Φουφίου Καληνοῦ, ματαίως πολιορκουντος τὴν πόλιν, γενναία ἀντίστασις τῶν Ἀθηναίων.² Κατὰ δὲ τὸν πρῶτον μετὰ Χριστὸν αἰῶνα βλέπομεν τὸ τεῖχος κατὰ τὸ βορειανατολι-

1) Trebell. Pollio Claudius 16.

2) Πλουτάρχου Καῖσαρ 43. — Δίων Κασσιός XLIII 142.

κὸν καὶ ἀνατολικὸν μέρος τῆς πόλεως κατεσκευασμένον ἐκ πλίνθων¹. Ἐπὶ δὲ Βαλεριανοῦ ἀνωκοδομήθη τὸ τεῖχος². Εἰς τὸ Βαλεριάνειον τοῦτο τεῖχος ἐθεωροῦντο μέχρι τινὸς ἀνήκοντα τὰ περισωθέντα λείψανα περιβόλου ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως ἐπὶ πεντακόσια βήματα πρὸς βορρᾶν κατὰ τὸν Κεραμεικὸν διευθυνομένου, εἶτα δὲ κάμπτοντος πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἐκτεινομένου μὲν κατ' εὐθεῖαν περὶ τὰ ἐξακόσια βήματα, εἶτα δὲ παρὰ τὸν Ἅγιον Δημήτριον τὸν Κατηφόρην ἀνερχομένου πάλιν πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν. Εἰς τοιαύτην δὲ εἰκασίαν ἤγεν ἡ βία μεθ' ἧς φαίνεται κατεσκευασμένος ὁ περίβολος ἐν χρόνοις κρίσιμοις ἐξ ὕλικου ἐτοιμοῦ παραλαμβανομένου πρὸς εὐχεραστέρην ἐπιτέλεσιν τοῦ ἔργου τῆς οἰκοδομίας³. Ἄλλ' ἀπὸ τινων ἐτῶν δὲν γίνεται ἀποδεκτὴ παρὰ τῶν ἀρχαιολογούντων ἡ τοιαύτη γνώμη, εἰκάζεται δὲ ὅτι τὸ τεῖχος ἐκεῖνο ἐκτίσθη κατὰ τοὺς φραγκικοὺς χρόνους⁴. Ὅτε δὲ κατὰ τὸ προτελευταῖον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Γαλλικανοῦ, τῷ 267 μ. Χ, ἀπειλητικώτεροι καὶ τολμηρότεροι ἐπὶ τὴν ἐντεύθεν Ἑλλάδα κατεφέροντο οἱ Γότθοι, οἱ διαταγῇ τοῦ αὐτοκράτορος τὴν ἐπίσκευσιν τῶν τειχῶν τῶν διαφόρων μάλιστα παραλίω πόλεων ἐπιτετραμ-

1) Βιτρουβίου II, 8, 9.—Πλινίου Hist. Nat. XXXV, 14, 472. —Is. καὶ Ross Archäologische Aufsätze τόμ. Α' σ. 232.

2) Ζώσιμος σ. 28, 1 ἐκδ. Βόννης «καὶ Ἀθηναῖοι μὲν τοῦ τείχους ἐπεμελοῦντο, μηδεμίαν ἐξότι Σύλλας τοῦτο διέφθειρεν ἀξιωθέντος φροντίδος κτλ.» — Ζωνάριος σ. 593, 6 ἐκδ. Βόννης «τὴν Θεσσαλονικὴν ἐπολιόρκησαν μὲν, οὐ μέντοι καὶ εἶλον' εἰς διὰς δὲ τοσοῦτον ἅπαντας περιέστησαν [ὡς Ἀθηναῖους μὲν ἀνοικοδομῆσαι τὸ τεῖχος τῆς ἐαυτῶν πόλεως, καθηρημένον ἐκ τῶν τοῦ Σύλλα χρόνων] κτλ.» — Σύγκελλος σ. 715, 12 ἐκδ. Βόννης «τότε τεῖχος Ἀθηναῖοι ἀνωκοδόμησαν καθαιρεθὲν ἀπὸ τῶν Σύλλου χρόνων».

3) Κομμανοῦ δης ἐν τῷ φυλλαδίῳ «Γενικὴ συνέλευσις τῶν μελῶν τῆς ἐν Ἀθήναις ἀρχαιολογικῆς ἐταιρίας συγκροτηθεῖσα τῇ 5 Ἰουνίου 1860 σ. 13 καὶ ἐν τῷ ὁμοίῳ φυλλαδίῳ τοῦ 1861 σ. 20.—Π. Περβάνογλου ἐν Φιλίστορι, τόμ. Α' σ. 271.

4) W. Vischer ἐν τῷ Ἑλβετικῷ Μουσειῳ τόμ. Γ' σ. 72.—Curtius Erläuternder Text zu den sieben Karten von Athen σ. 57.—G. Wachsmuth Die Stadt Athen σ. 705.

μένοι Κλεοδάμος καὶ Ἀθηναῖος πιθανώτατα ἐπισκεύασαν πάλιν καὶ τῶν Ἀθηνῶν τὰ τείχη.

Καὶ ὁ χεῖμαρρος ἤδη κατήρχετο κατακλύζων τὰ πρὸ ποδῶν. Κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 267 μ. Χ. Γότθοι ἐκ τῶν ἀνατολικῶν, ἰδίως ἐκ τοῦ φύλου τῶν Ἐρούλων, ἡγουμένου τοῦ ἡγεμόνος αὐτῶν Ναυλοβάτου, ἐπὶ 500 πλοίων, ἀριθμούμενοι περὶ τοὺς 25,000, ἀνήχθησαν ἐκ τῆς Μαιώτιδος (τῆς ἀζοφικῆς θαλάσσης), εἰσῆλασαν πρῶτον εἰς τὸ δέλτα τοῦ Δουνάβεως καὶ διὰ τοῦ ποταμοῦ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς χώρας, εἶτα δ' ἐστράφησαν πρὸς τὸν θρακικὸν Βόσπορον, καὶ ἐπέδραμον ἐπὶ τὸ Βυζάντιον καὶ τὴν Χρυσόπολιν. Καὶ ἠττήθησαν μὲν ἐνταῦθα κατὰ γῆν τε καὶ θάλασσαν ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν στρατηγῶν Κλεοδάμου καὶ Ἀθηναίου καὶ ὑπὸ τοῦ ναυάρχου Βενεριανοῦ ὥστε καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσι πρὸς τὸν Πόντον, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ θαρρήσαντες διὰ τὸν ἐν τῇ ναυμαχίᾳ θάνατον τοῦ Βενεριανοῦ ἐπῆλθον δεινότεροι, κατευθυνόμενοι πρὸς νότον. Καταλαμβάνουσι τὴν Κύζικον, δηρῶσι τὰς ἀσιατικὰς παραλίαις, κυριεύουσι τὴν Ἀἴμνον καὶ Σκυρον καὶ διευθύνονται πρὸς τὰς ἀνατολικὰς ἀκτὰς τῆς Ἀχαΐας, ὡς ἐκαλεῖτο ἡ ὅλη Ἑλλάς ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους.

Τότε λοιπὸν κυριεύουσιν ἐν παραδόξῳ ταχύτητι καὶ τόλμῃ τὴν Σπάρτην καὶ τὸ Ἄργος καὶ τὴν Κόρινθον. Διὰ νὰ ἐννοήσωμεν τὸ αἰφνίδιον τῆς καταστροφῆς πρέπει νὰ αναλογισθῶμεν ὅτι ἡ Πελοπόννησος εὐρίσκετο ἐν ἐπιθλιβρωτέρῳ θέσει ἢ αἱ Ἀθῆναι, ὧν περιεγράψαμεν τὴν κατάστασιν κατὰ τοὺς τοὺς χρόνους ἐν ἀρχῇ. Ἐν καταπτώσει ὄντας πολιτικῆ τε καὶ κοινωνικῆ, πενομένουσ, μάτην πειρωμένους νὰ ἀνακύψωσι τὴν κεφαλὴν πλὴν τῶν ἄλλων δεινῶν ἀπὸ τοῦ φοβεροῦ λοιμοῦ, ἀβοηθήτους δέ μένοντας κατ' ἀνάγκην παρὰ τῆς ὑπὸ παντοίων σάλων κλυδωνιζομένης Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς, εὗρε τοὺς Ἕλληνας τῆς Πελοποννήσου πρόχειρα καὶ βέβαια θύματα ἢ πειρατικῆ ἐπιδρομῆ τῶν Ἐρούλων, βοηθουμένων καὶ ὑπὸ ἡμοφύλων λαῶν κατὰ γῆν κατελθόντων. Πρὸς τοὺς ἀνικάνους ἐκείνους ἀπογόνους τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων οὐς ἠράνιζον ἀπὸ αἰῶνων οἱ σεισμοὶ καὶ λοιμοὶ καὶ ἡ ἰδία πενία καὶ διασθορά, ἀλλ' οἵτινες δὲν εἶχον ἀντικαχθῆ ἤδη δεκάδας ἐτῶν πολλὰς κατὰ πολεμίων

ἤτό τι καταπληκτικὸν ἢ φοβερὰ ἐπιδρομὴ τούτων δὴ τῶν ὑπερ-
 θορείων. Καὶ μόνη αὐτῶν ἡ θεὰ ἡδύνατο νὰ προεκφοβήσῃ τοὺς ἐπ'
 αὐτοὺς τὸ πρῶτον ἐπαρχομένους· διότι ἦσαν φοβεροὶ μὲν τὴν πολεμι-
 κὴν πείραν, δεινοὶ δὲ τὴν ὄψιν, γενειᾶται, ἀχύμηνραν ἔχοντες τὴν
 κόμην καὶ τὸ γένειον· ἀπὸ τῶν ὤμων αὐτῶν ἐκρέμαντο δοραὶ ἄ-
 γριων θηρίων, ἐν δὲ ταῖς στιβαραῖς αὐτῶν χερσὶν ἔφερον ὡς ὄπλα
 κορύνας καὶ ἀκόντια ἐκ χειρὸς καὶ ἀπὸ τόξων ὧν ἡ ἀνάπαλις
 ἐγέννα φόβον. Ἦσαν ἄνδρες ἄγριοι τοσαῦτον ὥστε πολιορκοῦντες
 τὴν Φιλιππούπολιν ἐνέπλησαν τάφρον τινὰ, ἣν ἤθελον νὰ ἐπι-
 χύσωσι, κτείναντες τὰ ἄχρηστα τῶν ὑποζυγίων καὶ τοὺς νοσοῦν-
 τας ἢ γηραιούς τῶν αἰχμαλώτων, Πρόσθετε εἰς τὴν εἰκόνα ταύτην
 τὸ μέγεθος τῶν ἀπειλῶν καὶ τῆς βοῆς, τὴν ὕμνην τῆς ἐφόδου,
 τὴν ἀπερίοριστον καὶ παράτολμον ἀλκὴν, τὴν ἀκαταγώνιστον ἀν-
 δρίαν, τὸ γοργόν καὶ ἔμμονον τοῦ βαρβάρου καὶ τότε φαντάσθητε
 τίνες οἱ Ἑβρουλοὶ οἱ καταλαβόντες τὰς Ἀθήνας ἐν ἔτει 267 μ. Χ.

Ἡ πόλις κατελήφθη πιθανῶς ἐξ ἐνέδρας, διότι ἄλλως δὲν
 ἐξηγῆται πῶς εὐρίσκομεν τὰς Ἀθήνας αἴφνης ἐαλωκυίας. Οὐδὲν
 μὲν τὸ παράδοξον ἂν ἤθελον καταχθῆ οἱ Γότθοι εἰς τὸν ἀτειχι-
 στον Πειραιᾶ καὶ ἀποβῆ ἐκεῖ, ἀλλὰ δικαίως περιμένε τις ἀντι-
 στασιν παρὰ τῶν Ἀθηναίων ἐν νεωστὶ εἶχε τειχισθῆ ἡ πόλις
 καὶ ὅτινες οὔτε τόσον ἀδύνατοι ἦσαν ὅσον οἱ Πελοποννήσιοι, οὐδὲ
 τὸ παρ' ἅπαν ἴσως θὰ ἴστεροῦντο τῆς βοηθείας ῥωμαϊκῆς τινος
 στρατιᾶς, ἴστω καὶ ἀνεπαρκούς. Οὕτω λοιπὸν δι' ἐνέδρας ἐάλωσαν
 αἱ Ἀθηναί. Ἡ δὲ ἡσυχος πόλις τῶν σχολείων μετεβλήθη εἰς πε-
 δῖον βαρβαρικῶν δηλώσεων. Καὶ αἱ μὲν πηγαὶ περὶ τῆς ἀλώσεως
 τῆς πόλεως καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ὑπὸ τῶν βαρβάρων διαπραχθεισῶν
 βικιοτήτων εἶνε ἀνεπαρκεῖς, ὥστε δὲν γνωρίζομεν τὸ μέγεθος τῆς
 καταστροφῆς, ἀλλ' ἡ ἱστορικὴ ἀναλογία πείθει ἡμᾶς νὰ παραδει-
 χθῶμεν καὶ διὰ τὰς Ἀθήνας τὴν τύχην τῶν ἄλλων Ἑλληνίδων
 πόλεων. Ὁ ἀλαλαγμὸς τῶν βαρβάρων ἀντήχησε περὶ τὴν ἱεράν
 Ἀκρόπολιν, τὸ δὲ ξίφος αὐτῶν καὶ ὁ πέλεκυς κατέσφαζεν ἀνηλεῶς
 τὰ ἀπὸ Φουφίου Καληνοῦ, μᾶλλον δὲ ἀπὸ Σύλλα, τρεῖς ἤδη ὅλους
 αἰῶνας καὶ ἐπέκεινα ἀπείρατα πολέμων πλήθη τῶν Ἀθηναίων. Ἡ
 πυρπόλησις ἦτο δωρηφόρημα σύνθητες τῆς μανίας τῶν Γότθων

δὲν ἐξεύρομεν ὅμως ποῖα τῶν ἀθηναϊκῶν μνημείων παρεδόθησαν τότε εἰς τὰς φλόγας. Πιθανώτατα δὲ δύναται νὰ ῥηθῇ περὶ τοῦ ᾠδείου τοῦ ὑπὸ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ οἰκοδομηθέντος, ὅτι τότε κατεκρήνη διότι τοῦτο κἄν, ὅτι ἐγένετο παρανάλωμα τοῦ πυρὸς τὸ πολυτελές τοῦτο κτίριον, ἐγένετο φανερόν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς αὐτοῦ, ὅτε εὐρέθησαν πλὴν ἡλῶν ἐκ τῶν συγγρατούντων τὰς δοκοὺς τῆς στέγης καὶ κέραμοι κεκαυμένοι· εἶνε δὲ καὶ ἄλλως προφανῆ τὰ ἔχγη πυρκαϊᾶς. Ἄλλ' οἱ Ἑρουλοὶ δὲν ἦλθον μόνον εἰς Ἀθήνας καὶ διῆλθον ἡ πόλις παρείχε καὶ πλοῦτον καὶ τρυφήν καὶ ταῦτα πάντα δὲν ἠδύνατο νὰπολαύσωσιν οἱ νικηταὶ ἐν μῆ μόνῃ ἡμέρᾳ. Ἡ κατοχὴ τῆς πόλεως διήρκει. Ὅτε δὲ τὴν πρώτην οἰανδ' ἢποτε ἀντίστασιν τῶν ἠττηθέντων εἶχε καταβάλει τὸ ἀκόνητιον καὶ ὁ πέλεκυς, εἶχον δὲ κορεσθῆ αἱ πρώται ἡρμαὶ τῆς λύσσης τοῦ νικητοῦ, βλέποντος σπινθηρακίζοντα ἐν νυκτὶ ὑπὸ τὸν γλυκὺν τῆς Ἀττικῆς οὐρανὸν τὰ πρῶτα πυρπολήματα τοῦ δαυλοῦ, ὅτε περίφοβοι οἱ Ἀθηναῖοι καταλείποντες τὴν πόλιν κατέφυγον εἰς τὰ μετεωρότερα τῆς χώρας, τότε οἱ νικηταὶ ἐνόησαν ὅτι ἰδική των ἦτο ἡ πόλις ἢ διὰ τῶν ὄπλων κτηθεῖσα καὶ ἤρξαντο δροῦντες ἢ σώζοντες.

Ὁ Βυζαντινὸς Ζωναρᾶς διηγεῖται σκηνὴν ἣτις χρησιμεύει πρὸς χαρακτηρισμὸν καθολικὸν τῆς διανοίας καὶ τῶν ἔργων τῶν Γότθων. «Συναγαγόντες, λέγει ὁ Βυζαντινὸς ἱστορικός, πάντα τὰ ἐν τῇ πόλει βιβλία, καῦσαι ταῦτα ἠβούλοντο. Εἰς δὲ τις τῶν συνετῶν «παρ' αὐτοῖς δοκούστων ἀπειρξε τοὺς ὁμοφύλους τοῦ ἐγγειρήματος, «φάμενος ὡς περὶ ταῦτα οἱ Ἕλληνες ἀσχολούμενοι πολεμικῶν ἀμελοῦσιν ἔργων καὶ οὕτως εὐχείρωτοι γίνονται.¹»

Ἡ διήγησις αὕτη, καὶ ἀληθὴς ἂν μὴ εἶνε καὶ ἀκριβῶς ἂν μὴ λέγη τὰ πράγματα, δεικνύει ὅμως ἐν περιλήψει ὅτι διενουῶντο περὶ τῶν ἔργων τῆς ἑλληνικῆς τέχνης οἱ Γότθοι καὶ πῶς ἐχρῶντο αὐτοῖς.

Ἄλλὰ τὸ λόγιον τοῦ συνετοῦ Γότθου ἦτο μόνον κατὰ τὸ ἡμισυ

¹ Ζωναρᾶς σ. 605, 2-6 ἐκδ. Βόννης.

ἀληθινόν· ἴσως εἶχεν ἀκούσει ὁ ὑπερβόρειος μαχητὴς ὅτι οὐχ ἅπαξ εἶχον οἱ Ἀθηναῖοι ἐγγχειρίσει τὴν τύχην τῆς πόλεως εἰς λογίους καὶ φιλοσόφους ἄνδρας, καὶ ὅτι δὲν εἶχεν ὑπάρξει πάντοτε χρυσῆ ἡ τύχη αὐτῆ· ἴσως εἶχέ τις τῶν τὰ τῶν Γότθων φρονησάντων Ἑλλήνων δεῖξει εἰς αὐτοὺς τὰ ἔχνη τῶν ἐπὶ τοῦ περιπατητικοῦ φιλοσόφου Ἀριστιάνου συμφορῶν τῆς πόλεως· ἀλλὰ δὲν ἦτο ὁμῶς καθ' ὀλοκληρίαν ἀληθές, ὅτι «περὶ ταῦτα ἀσχολούμενοι οἱ Ἕλληνες πολεμικῶν ἀμελοῦσιν ἔργων καὶ οὕτως εὐχειρώτοι γίνονται».

Καθ' ὃν χρόνον οἱ Ἐβρουλοὶ ἐπέδραμον εἰς τὴν Ἑλλάδα, αἱ Ἀθηναῖαι ἦσαν ἀκόμη, ὡς καὶ κατόπιν μέχρι τῶν ἡμερῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἡ πόλις τῶν λογίων καὶ τῶν γραμμάτων. Ἐζων τότε ἐν Ἀθήναις οἱ σοφιστὰὶ Γενέθλιος καὶ Καλλίνικος οἱ ἐκ τῆς Πετραίας Ἀραβίας, Ἀφίνης ὁ νεώτερος, οἱ ἐκ Συρίας Παῦλος καὶ Ἀνδρόμαχος, προεστώτες τῶν ῥητορικῶν, ἦτοι κατέχοντες τὸν θρόνον τῆς ῥητορικῆς, καὶ ἄλλοι¹. Ἀλλὰ πάντων τῶν τότε ἐν Ἀθήναις ζώντων λογίων διεπρεπεν ὁ Πόπλιος Ἐρένιος Δέξιππος, ὁ υἱὸς τοῦ Πτολεμαίου². Ὁ Δέξιππος ὡς ὢν ἐκ τοῦ παλαίου οἴκου τῶν Ἐρεννίων, οἵτινες ἀνήκον εἰς τὸ ἱερατικὸν γένος τῶν κηρύκων³, ἦτο οἰκοθεν ἰερεὺς παναγῆς⁴. Κατήγετο δὲ ἡ οἰκογένεια αὐτοῦ ἐκ τοῦ δήμου τῆς Ἀκαμαντίδος φυλῆς Ἐρμου, διὸ καὶ ἔφερε τὸ δημοτικὸν Ἔρμειος. Διὰ δὲ τὸ λαμπρὸν τοῦ γένους καὶ τὴν συμπαρομαρτοῦσαν εὐπορίαν καὶ πανηγυριάρχης

1) *Id. Hertzherg Geschichte Griechenlands unter der Herrschaft der Römer* Τόμ. Γ' σ. 202.

2) Ὅτι ὁ Δέξιππος εἶχε πατέρα Πτολεμαῖον καταδεικνύεται ἐκ τῆς ἐν C. I. G. ἐπιγραφῆς ὑπ' ἀριθ. 380 ἣτις ἀνετυπώθη ἐν τῷ C. I. A. τόμ. Γ' ἀριθ. 716 καὶ παρὰ τῷ *Kaibel Epigrammata graeca ex lapidibus conlecta* ἀρ. 878 σ. 363. Ἄλλ' ἐν τούτοις ὁ Σουΐδας ἐν. λ. ἀναφέρει ὡς πατέρα αὐτοῦ, προφανῶς ἐσφαλμένως, τὸν Δέξιππον. *Id.* καὶ C. I. A. ἀρ. 716 καὶ 714.

3) *Id. Boeckh* ἐν C. I. G. τόμ. Α' σ. 440.

4) C. I. G. 380.—C. I. A. τόμ. Γ' ἀρ. 716. *Id.* καὶ τὴν παρὰ *Κουμανοῦ* ὁ ὁδη δημοσιευθεῖσαν ἐν τῷ Ἀθηναίῳ, τόμ. Δ' σ. 201, ἐπιγραφῆν, νῦν εὐρισκομένην καὶ ἐν τῷ C. I. A. ἀρ. 70α (Τόμ. Γ' μέρ. Α' σ. 484).

ἐγένετο καὶ ἀγῶνοθέτης τῶν μεγάλων Παναθηναίων¹.

Ὁ γνωρίζων τίνα τότε ἀξίαν ἐκέκτητο καὶ ὁποίας τιμὰς ἀπελάμβανον παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις τὰ ὀλίγα παλαιὰ γένη τοῦ τόπου, ἅμα δὲ οἱ ῥήτορες καὶ οἱ σοφισταὶ ἐνοσεῖ εὐκόλως ὁποῖαν δαιμονίαν πειθῶ ἦτο εἰκὸς νὰ ἐξασκήσῃ ἐπὶ τοῦ πλήθους ὁ Δέξιππος ὅτε παρέστη ἡ στιγμή τοῦ κινδύνου καὶ τῆς σωτηρίας. Ὁ ἀνὴρ δὲν ἦτο ἄγνωστος εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Δι' ἄλλον οἰονδήποτε θά ἤρκει κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἡ ἐξ ἐπιφανοῦς γένους καταγωγὴ· ἀλλὰ διὰ τὸν Δέξιππον προσετίθετο εἰς τὴν ἀπὸ τῆς καταγωγῆς τιμὴν ὁ σεβασμὸς τῶν σπουδαστῶν καὶ τῶν περὶ τὰ γράμματα ἀσχολουμένων πρὸς τὸν ῥήτορα καὶ σοφιστὴν, πρὸς τὸν λόγιον ἱστορικόν προσετίθετο ἡ ἀγάπη τοῦ δήμου ὃν ὑπεθώπευον καὶ εὐμενῆ καθίστανον τὰ εἰς τὴν ἀγῶνοθεσίαν τῶν Παναθηναίων ἐπακολουθοῦντα δωρήματα. Ἐντεῦθεν δὲν ὑπῆρξε διὰ τὸν Δέξιππον δυσχερές νὰ περιβληθῇ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἄρχοντος βασιλείας, ἐνὸς τῶν ἐννεά τῶν καλουμένων κοινῶ ὀνόματι θεσμοθετῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπώνυμον ἀρχὴν νὰ ἄρξῃ, τοῦτο δὲ πιθανῶς πρὸ τῆς εἰςβολῆς τῶν Γότθων εἰς Ἀθήνας². Περὶ δὲ τοῦ χρόνου τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ πει-

1) C. I. G. 380 — C. I. A. τόμ. Γ' ἀρ. 716.

2) αὐτ. "Ιδ. καὶ C. I. A. Τόμ. Γ' ἀρ. 717. Περὶ τοῦ χρόνου καθ' ὃν ὁ Δέξιππος ἤρξε τὴν ἐπώνυμον ἀρχὴν ὑπάρχει διαφωνία. Καὶ ὁ μὲν Boeckh ἐνθ' ἂν. ἀποδέχεται ὅτι ἐγένετο ἄρχων πρὸ τῆς ἐκδρομῆς τῶν Ἐρούλων, ἐξάγων τοῦτο ἐκ τῆς ἀποσιωπῆσεως τοῦ κατ' αὐτῶν ἀνδραγαθήματος τοῦ Δεξιππου ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 380 τοῦ C. I. G. ἐπιγραφῆ, ἐν ἣ ὅμως γίνεται μνηεὶα τῆς εἰς ἄρχοντα αὐτοῦ ἀναρρήσεως. Ὁ δὲ Corsini (Fasti Hellenici II, 167. — IV, 490), ὁ Neubauer (Commentationes Epigraphicae. Berolini. 1869) καὶ ὁ Dumont (Essai sur la chronologie des archontes athéniens postérieurs à la CXXIIe Olympiade. Paris. 1870 σ. 110 καὶ 117) ἀποδέχονται ὅτι ἐγένετο ἄρχων περὶ τὸ 270' ὑπ' ὄρους δὲ συντάσσεται ταύτη τῇ γνώμῃ ὁ Niebuhr ἐν τῇ εἰσαγωγῇ εἰς τὴν ἐν τῇ βονναίᾳ σειρᾷ τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων ἔκδοσιν τοῦ Δεξιππου. Τούναντιον δὲ φρονεῖ ὅτε Ellissen (Zur Geschichte Athens nach dem Verluste seiner Selbständigkeit. Göttingen. 1848 σ. 139) καὶ ὁ Petit de Juleville Histoire de la

Θόμεθα διὰ τούτους ἐξῆς λόγους. Ἐχομεν ἐπιγραφὴν ἐν Ἀθήναις εὐρεθεῖσαν καὶ ἐγκεκολλημένην ἐπὶ τῆς βάσεως ἀνδριάντος τοῦ Δεξιππου ἀπολεσθέντος¹. Ἰδρύεται δὲ ὁ ἀνδριὰς ὑπὸ τῶν παίδων τοῦ ἀνδρὸς ἀρετῆς ἕνεκα τῇ συνεπινεύσει τῆς ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλῆς καὶ τῆς βουλῆς τῶν ἐπτακοσίων πενήκοντα, ἔνθα ἄξιος σημειώσεως εἶνε καὶ ὁ ἔκτακτος ἀριθμὸς τῶν βουλευτῶν. Καὶ αἱ μὲν τιμαὶ καὶ αἱ ἀρχαὶ ὧν ἠξιώθη ὁ Δέξιππος, ἐν αἷς καὶ αὐταί, ἢ τοῦ βασιλείως καὶ ἢ τοῦ ἄρχοντος, καταριθμοῦνται ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς στήλης, τὸ δὲ ὅλον ἀνάθημα καὶ τὸ ἐπόμενον ἐπίγραμμα καταδεικνύει σαφῶς ὅτι ἡ ἰδρυσις τοῦ ἀνδριάντος ἐγένετο ἐπὶ μόνῃ τῇ δεξιότητι τοῦ Δεξιππου ὡς ἱστορικοῦ. Καὶ δὴ ἐξυμνεῖται ἐν τῷ ἐπιγράμματι ἡ ἱστορικὴ πίστις τοῦ ἀνδρὸς, τὸ φιλάληθες αὐτοῦ καὶ παρατηρητικόν, ἐπιλέγεται δὲ ὅτι περιβόητος ἢ φήμη αὐτοῦ

Grèce sous la domination romaine. Paris. 1875 σ. 339. — Ὁ δὲ Hertzberg δὲν ἀποφαίνεται περὶ τοῦ χρόνου καθ' ὃν ὁ Δέξιππος ἐγένετο ἄρχων (ἐνθ' ἄν. σ. 175).

1) Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἀποκειμένη νῦν ἐν τῷ κατὰ τὸ Λουβρον μουσειῷ (ἴδ. F. G. Ohner Musée impérial du Louvre. Les inscriptions Grecques ἀρ. 149 σ. 220 κ. ἐ.) ἔχει ὡδε κατὰ τὸ C. I. A. Τόμ. Γ' 716.

• Κατὰ τὸ ἐπερώτημα τῆς ἐξ Ἀρ[ε]ίου Πάγου βουλῆς καὶ τῆς βουλῆς
• τῶν ψ' καὶ τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων τὸν ἄρχαντα τὴν τοῦ βασι-
• λείως ἐν θεσμοθέταις ἀρχὴν καὶ ἄρχαντα τὴν ἐπώνυμον ἀρχὴν καὶ πα-
• νηγυριαρχήσαντα καὶ ἀγωνοθετήσαντα τῶν μεγάλων Παναθηναίων, οἵ-
• κοθεν ἱερέα παναγῆ, Π(όπλιον) Ἐρ(έν)νιον Δέξιππον Πτολεμαίου Ἐρ-
• μειον, τὸν ῥήτορα καὶ συγγραφεῖα, ἀρετῆς ἕνεκα οἱ παῖδες.

• Ἀλλῆ καὶ μύθοισι καὶ ἐν βουλαῖσι κρατίστους
• ἄνδρας ἀγακλείτους γέινετο Κεκροπίη,
• ὧν ἓνα καὶ Δέξιππον, ὃς ἱστορίην ἐσαβρήσας
• αἰῶνος δολιχὴν ἀτρεκέως ἔγραπεν.
• καὶ τὰ μὲν αὐτὸς ἐπέθετο, τὰ δ' ἐκ βιβλίων ἀναλίσας
• εὖρατο παντοίην ἱστορίης ἀτραπὸν.
• ἢ μέγα κλεινὸς ἀνὴρ, ὃς νοῦ ἄπο μυρίων ὄμμα
• ἐκτείνας χρόνιους πρήξιας ἐξέμαθεν.
• φήμη μὲν περιβόητος ἄν' Ἑλλάδα, τὴν δὲ νεανθῆς
• αἶνος Δεξιππῶ δῶκεν ἐρ' ἱστορίῃ.
• τοῦνεκα δ[ὲ] καὶ παῖδες ἀγάκλειτον γενετῆρα
• μορφένεα λιθοῦ θῆκαν ἀμειβόμενοι :

ἀνά τὴν Ἑλλάδα ἐφ' ἱστορίῃ. Μόνον δὲ μίαν λέξιν τοῦ ἐπιγράμματος εἶνε ξένη τῶν ἔργων τῆς εἰρήνης, ἡ λέξις δὲ ἧς ἄρχεται τὸ ἐπίγραμμα

ἀλκῆ καὶ μύθοισι καὶ ἐν βουλαῖσι κρατίστους
ἄνδρας ἀγακλειτοὺς γείνατο Κεκροπίη.

Ἄλλ' ἡ βραχεῖα αὕτη λέξις ἀναφέρεται μᾶλλον καθόλου εἰς τοὺς Ἀθηναίους, οὐχὶ δὲ εἰς τὸν Δεξιππον, περὶ οὗ γίνεται λόγος εἰδικῶς ἀπὸ τοῦ τρίτου στίχου καὶ ἐξῆς. Καὶ ὅμως ὁ Δεξιππος εἶνε ὁ ἀνὴρ ὁ ἐκδιώξας, ὡς θὰ ἴδωμεν ἀμέσως παρακατιόντες, τοὺς Γότθους ἐκ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀποκαταστήσας πάλιν τοὺς Ἀθηναίους εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν. Ἄν λοιπὸν μετὰ τοῦτο τὸ γεγονός εἶχεν ἰδρυθῆ τὸ ἄγαλμα, διὰ τί ἤθελεν ἀποσιωπηθῆ οὕτω καθ' ὀλοκληρίαν τὸ ἀνδραγάθημα τοῦ ἥρωος καὶ ἤθελον διαψιλευθῆ μόνον ὕμνοι καὶ ἔπαινοι εἰς τὸν ῥήτορα καὶ σοφιστὴν; Καὶ εἶνε μὲν ἀληθῶς οἱ χρόνοι περὶ ὧν νῦν πρόκειται πολλῶ διάφοροι τῶν ἡμερῶν καθ' ἃς ἔζη ὁ Αἰσχύλος, ὅστις καίπερ ἀράμενος τὰς καλλίστας τῶν νικῶν ἐπὶ θεάτρου αὐτοῦ τοιοῦτον ἐποίει ἑαυτῷ ἐπιτάφιον

ἀλεὴν δ' εὐδόκιμον μαραθῶνιον ἄλλος ἂν εἴποι
καὶ βαθυκαϊτήεις Μῆδος ἐπιστάμενος,

γαυριῶν ἐπὶ τῷ ὅτι ὑπῆρξε μαραθωνομάχος καὶ ἀμελῶν νὰ ὑπομνήσῃ ὅτι ἦτο ὁ ποιητὴς τῆς Ὀρεστείας. Ἄλλ' οὐχ ἦττον δὲν θὰ ἦτο οὔτε φυσικὸν οὔτε πιθανόν, ἰδρύνοντες οἱ παῖδες τοῦ Δεξιππου ἀνδριάντα τοῦ πατρὸς μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Ἀθηναίων νὰποσιωπήσωσι τὸ κατόρθωμα τοῦ πατρὸς τοῦ καταγαγόντος τοὺς πολίτας εἰς τὰς ἰδίας ἐστίας. Πρὸς ἐξήγησιν δὲ τοιαύτης τινὸς ἀποσιωπήσεως δὲν θὰ ἤρκει οὔτε ἡ σχολιότης τῶν χρόνων οὔτε τὸ γεγονός τῆς αὐτοσχεδίου ἀνακηρύξεως τοῦ Δεξιππου ὡς στρατηγοῦ ὑπὸ πλήθους συναγελασθέντος, ὥστε καὶ νὰ μὴ εἶνε ἀναγεγραμμένος ὡς τοιοῦτος ἐν τοῖς χρονικοῖς τῆς πόλεως¹⁴. Ἄλλὰ πάντα ταῦτα ἐκλαμβάνομεν ὡς ἀνεπαρκεῖς οικονομίας, ὧν δὲν ἔχομεν ἀνάγκην, καθότι οὐδαμῶς βιάζει ἡμᾶς νὰποδεχθῶμεν τὴν ἀνίδρυσιν τοῦ ἀνδριάντος ὡς γενομένην μετὰ τὴν εἰσβολὴν τῶν Γότθων τὸ

14) Niebuhr ἐνθ' ἂν.

γεγόνος ὅτι ὁ Δέξιππος τὴν χρονικὴν αὐτοῦ ἱστορίαν, περὶ ἧς ὁ λόγος κατωτέρω, ἔγραφεν ἔτι ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Κλαυδίου τοῦ Γοθικοῦ καὶ ὅτι ἐπομένως ἐπ' αὐτοῦ ζήσαντος μετὰ τὸν Γαλλικὸν πρέπει νὰ νιδρῦθῃ ὁ ἀνδριὰς καὶ νὰ ἐγράψῃ τὸ ἐπίγραμμα. Ἐξ οὐδενὸς τῶν στίχων τοῦ ἐπιγράμματος ἐπιταί κατ' ἀνάγκην ὅτι διὰ τοῦτο τὸ ἱστορικὸν ἔργον, τὴν καθολικὴν ἱστορίαν, ἐκρίθη ἄξιος ἀνδριάντος ὁ ἀνὴρ. Διὰ τί τάχα νὰ μὴ ὑπονοήσωμεν ἄλλο τι τῶν ἔργων αὐτοῦ; Καὶ ἂν δὲ θελήσωμεν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ καθολικὴ ἱστορία ἐννοεῖται ἐνταῦθα, δὲν εἶνε πιθανὴ ἢ ὑπόθεσις ὅτι ὁ ἥδη γνωστὸς καὶ ἐξ ἄλλων ἱστορικῶν αὐτοῦ ἔργων Δέξιππος ἐγνώρισε καὶ τούτου τοῦ συγγράμματός του μέρη εἰς τοὺς Ἀθηναίους πρὶν ἐφίκηται τοῦ τέρατος τῆς διηγήσεως; Διὰ τούτους τοὺς λόγους πείθεται ὅτι πρὸ τοῦ ἔτους 262 μ. χ. εἶχε γείνει ὁ Δέξιππος ἄρχων βασιλεὺς καὶ ἄρχων ἐπώνυμος, ὅτι πρὸ τῆς ἀλώσεως τῶν Ἀθηνῶν εἶχε δώσει ἢ βουλή τῶν ψν' καὶ ἡ ἐξ Ἀρείου Πάγου τὴν ἄδειαν εἰς τοὺς παῖδας τοῦ ἀνδρός νὰ ιδρῦσαι καὶ ζῶντος αὐτοῦ τὸν ἀνδριάντα τοῦ ἀγακλειποῦ γενετῆρος. Ἄλλ' ὅμως ὑπάρχουσι, νομίζω, λόγοι ὅπως ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ ἀνδριὰς ιδρῦθη ὀλίγα μόνον ἔτη πρὸ τῆς ἐπεδρομῆς τῶν Ἐρούλων¹.

1) Ἐν τινι ἐφηβικῇ ἐπιγραφῇ τῆς λέ Παναθηναϊδος ἐπιγράφεται μεταξὺ τῶν ἐφήβων καὶ Ἐρένιος Δέξιππος. Τοῦτον ὁ Neubauer (ἐνθ' ἀν.) ὑπέλαθεν ὡς τὸν ἡμέτερον, συμφωνεῖ δὲ τούτῳ καὶ ὁ Dumont (ἐνθ' ἀν.). Ἀλλὰ κατὰ τὴν λέ Παναθηναῖδα ἀγωνοθέτης ἦτο ὁ ἱστορικὸς Δέξιππος, συμπίπτει δὲ ἡ Παναθηναῖς αὕτη πιθανώτατα πρὸς τὸ ἔτος 262-263 μ. χ. ὡς ἀποδεικνύει ὁ Dittenberger (Commentationes philologicae in honorem Th. Mommseni σ. 242 κ. ἐ.—C. I. A. τόμ. Γ' ἀρ. 1202). Ὡστε ὁ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἀναφερόμενος Δέξιππος εἶνε ὁ υἱός. Ἄρα μετὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ἰδρυθέντα τὸν ἀνδριάντα εἰς ὃν ἀναφέρεται τὸ ἐπίγραμμα ἐν ᾧ γίνεται μνησὶα καὶ τῆς παναθηναϊκῆς ἀγωνοθεσίας τοῦ Δεξιππου. Ἰδρῦθη ἄρα οὗτος, νομίζω, μεταξύ τῶν ἐτῶν 262 καὶ 267. Ἀρχαιοτέρα δ' αὐτῆς φαίνεται ἡ ἐπιγραφὴ ἢ κάτωθεν τοῦ Ἐρμοῦ τοῦ Δεξιππου τοῦ στηθέντος ὑπὸ τῶν παίδων, τοῦ Δεξιππου καὶ τῆς Ἐρμωνακτείας (C. I. A. τόμ. Γ' ἀρ. 717)· εἰκάζω δὲ τοῦτο ἐκ τῆς ἐν αὐτῇ ἀποσιωπήσεως τῆς παναθηναϊκῆς ἀγωνοθεσίας τοῦ Δεξιππου. Βλέποντες δ' ἐν ταύτῃ τῇ στήλῃ μὴ ἀναγραφόμενον ἐν τοῖς τέκνοις τοῦ

· *Αν δ' ἀληθῶς οὕτω δικαιούμεθα νὰ χρονολογήσωμεν τὰ πράγματα, οὐδεὶς θὰ ἐκπλαγῆ τότε ἀκούων ὅτι ὁ ταιούτων τιμῶν λαχῶν ἐν τῇ πόλει· καὶ τοσούτων ἀξιωθείς Δέξιππος κατάρθρωσε νὰ συναγάγῃ τοὺς φεύγοντας Ἀθηναίους καὶ ἐνθαρρύνας αὐτοὺς διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ λόγου νὰ καταγάγῃ νικητὰς εἰς τὴν πόλιν, ἐκδιώκων τοὺς ἐν αὐτῇ βαρβάρους.

· Διηγήθητι ἀνωτέρω ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν Ἀθηναίων, φεύγοντες τὴν ὁρμὴν τῶν Γότθων, ἀφῆκαν τὴν πόλιν καὶ ἐσώθησαν εἰς τὰ ὄρεινότερα τῆς χώρας. Πόσοι οἱ φυγόντες, ποῦ κυρίως διηυθύνθησαν, πόσον χρόνον ἐκεῖ ἔμειναν, τίνας παρασκευὰς ἐποίησαν πρὸς τὴν κάθοδον, περὶ τούτων πάντων δὲν ἔχομεν ἀκριβεῖς εἰδήσεις. Ἄλλ' αἴφνης βλέπομεν τὸν Δέξιππον ἡγούμενον διςχιλίων ἀνδρῶν καὶ ἔτοιμον νὰ κατέλθῃ μετ' αὐτῶν εἰς τὴν πόλιν, προσφωνοῦντα δὲ αὐτοὺς πρὸ τῆς μάχης καὶ παρέχοντα ἐλπίδας περὶ νίκης¹. Λέγει εἰς αὐτοὺς ὅτι ἡ δύναμις αὐτῶν δὲν εἶνε φαύλη, διότι διςχιλιοὶ ἠθροίσθησαν οἱ πάντες καὶ ἔρμυνότατον ἦτο τὸ χωρίον ἀφ' οὗ ὁρμώμενοι ἐπὶ σποράδας τοὺς πολεμίους καὶ ἐνεδρεύοντες τὰς παρόδους αὐτῶν θὰ καταφοβήσωσιν αὐτοὺς. Περραγμένοι ὄντες τῇ ὕλῃ οἱ Ἀθηναῖοι, ἦτοι περιφυλασσόμενοι ὑπὸ τοῦ δάσους πλησίον τοῦ ὁποίου ἐπρόκειτο νὰ πολεμήσωσιν, ἔμελλον νὰ ἐμβάλωσιν εἰς πολλὴν ἀνησυχίαν τοὺς Γότθους, αἵτινες ἠναγκασμένοι νὰ ποιῶσι τὰς προς-

Δεξιππου τὸν Ἐρένιον Πτολεμαῖον τὸν ἀναφερόμενον ἐν τῇ ἐφηδικῇ στήλῃ περὶ ἧς ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν ἀλλως τὸ πρᾶγμα ἢ ἀποδεχόμενοι ὅτι ὁ Πτολεμαῖος δὲν ἦτο υἱὸς τοῦ Δεξιππου ὁμώνυμος τῷ πάπῳ, ὡς ἀποφαίνεται ὁ Dittenberger (C. I. A. τόμ. Γ' μέρ. Α' σ. 433), ἀλλ' ἀναψίδε ἐξ ἀδελφοῦ. "Ὅτι δὲ ὁ ἱστορικὸς Δεξιππος εἶχεν ἀδελφοὺς μαρτυρεῖται ἐν τῇ ὑπ' ἄρ. C. I. A. τόμ. Γ' ἄρ. 714 ἀναθηματικῇ ἐπιγραφῇ, ἣτις νομίζω ὅτι πρέπει νὰ ἐξηγηθῇ ὡς ἀναφερομένη εἰς τὸν πατέρα τοῦ ἱστορικοῦ Δεξιππου. "Αν δ' οὕτως ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, ἀποδεκτέον ὅτι καὶ ἡ ἐπωνυμία ἀρχὴ τοῦ Δεξιππου ἀνέρχεται εἰς χρόνον ἀρχαιότερον τοῦ ἔτους 262 μ. X.

1) Ἴδε τὴν δημηγορίαν τοῦ Δεξιππου ἐν τοῖς σωζομένοις ἀποσπάσμασι τῶν Σκυθικῶν αὐτοῦ ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Βόννης σ. 26 κ. ἑ. καὶ παρὰ τῷ Müller ἐν τοῖς Fragmenta Historicorum Graecorum Τόμ. Γ' σ. 680 κ. ἑ.

βολὰς κατ' ἀποστάσματα ἐκ διαφόρων μερῶν κατὰ τῶν Ἀθηναίων, ἀφανῶν ὄντων, καὶ τὰ ἀκόντια αὐτῶν καὶ τόξα ματαίως θὰ ῥίπτωσι καὶ ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Δέξιππον μάλλον θὰ βλάπτωνται. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι διὰ τὴν ἐκ τοῦ δάσους ἀσφάλειαν εὐχερῶς μὲν θὰ βλάπτωσι, τοξεύοντες ἐπίσκοπα καὶ ἐξ ὑπερδεξιῶν, δυσκόλως δὲ θὰ βλάπτωνται. Περὶ δὲ τῆς ἐκ τοῦ συστάδην μάχης, ἂν παραστῆ χρεία, παραινεῖ ἐκείνο νὰ συλλογισθῶσιν, ὅτι οἱ μέγιστοι κίνδυνοι μεγίστας καὶ προθυμίας παρέχονται καὶ ὅπου ὑπάρχει ὀλίγη ἐλπίς σωτηρίας ἐκεῖ εἶνε καὶ ἡ ἀντίστασις προθυμοτέρα καὶ πολλάκις ἐπέτυχον τὰ ἀνέλπιστα. Διότι, ἐπιφέρει, οὐδὲ ἠδύνατό τις ἀνθρώπων νὰ ἔχη μεγαλειτέρας ἀφορμὰς ἀγανακτήσεως τῶν Ἀθηναίων, οἵτινες ἐβλεπον τὰ γένη αὐτῶν καὶ τὴν πόλιν κατεχομένην ὑπὸ τῶν ἐναντίων. Παρέχει δὲ εἰς τοὺς μαχητάς του καὶ τὴν ἐλπίδα, ὅτι θὰ συνεπιτεθῶσι κατὰ τῶν βαρβάρων οἱ κατ' ἀνάγκην καὶ ἀκουσίως μετ' αὐτῶν συστρατεύοντες, ἐλπίζοντες νὰ πολεῦσωσι τὴν ἐλευθερίαν των, ἀρκεῖ μόνον νὰ μάθωσι τὴν ἔφοδον τῶν Ἀθηναίων.

Τὰς ἀρίστας δὲ παρέχει τῶν ἐλπίδων καὶ γίνεται ἐνθους ὁ ῥήτωρ ὅτε προσθέτει «Μανθάνω δὲ ὅτι καὶ ἡ δύναμις τοῦ βασιλέως ἀπὸ ναυτικῆ δὲν εἶνε μακρὰν, μέλλουσα νὰ βοηθήσῃ ἡμῖν μετὰ τὴν αὐτὴν δὲ συντασσόμενοι κράτιστα θὰ συνεπιχειρήσωμεν τὴν εἰσβολὴν. Καὶ ἐπὶ τῶνδε νομίζω ὅτι καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν αὐτὴν αταύτην ἣν ἡμεῖς ἔχομεν προθυμίαν θὰ ἐμπνεύσωμεν. Καὶ ἐγὼ δὲ αὐτὸς βλέπετε ὅτι δὲν εἶμαι ἐξω κινδύνου οὔτε εὐδαιμονοστέραν ἀτύχην ἔχω καὶ ὅμως ἐκτίθεμαι εἰς τὸν κίνδυνον τὸν προκείμενον, ἀρετῆς ἐπιθυμῶν καὶ θέλων νὰ σώσω διὰ τῆς βοηθείας μου τὰ αἰμιώτατα καὶ νὰ μὴ καταλύσω τὴν ἀξίωσιν τῆς πόλεως ὅση αἰμοὶ δύναμις. Καὶ συμβουλεύω ὑμῖν τοῦτο νὰ σκεφθῆτε ὁ μὲν θάνατος καταλαμβάνει πάντας τοὺς ἀνθρώπους, τὸ δὲ νὰ καταλύσῃ τις τὸν βίον ἐν τοῖς περὶ τῆς πατρίδος ἀγῶσι τοῦτο εἶνε ἀῤῥθλον κάλλιστον φέρον δόξαν ἀίδιον¹.» Καὶ τελευτᾷ λέγων «Κα-

1) «Ἐπεισι μὲν ἡ τελευτὴ πάντας ἀνθρώπους καταλύσαι τὸν βίον, ἐν τοῖς περὶ τῆς πατρίδος ἀγῶσιν ἄθλον κάλλιστον καὶ δόξαν ἀίδιον

αλὸν δὴ γνωρίσαι τὸ πάτριον ἡμῶν σχῆμα καὶ αὐτοὺς τοῖς Ἑλλησιν ἀρετῆς καὶ ἐλευθερίας γενέσθαι παράδειγμα, καὶ παρά τε αὐτοῖς οὖσι καὶ τοῖς ἐπιγιγνομένοις εὐκλείας ἀειμνήστου μετασχεῖν, ἀεργῶ δεικνύντας, ὡς καὶ ἐν ταῖς συμφοραῖς τὸ φρόνημα τῶν Ἀθηναίων οὐχ ἥττηται. Σύνθημα δὲ τοῦ πολέμου παιῖδας καὶ τὰ ἀφίλτατα ποιησάμενοι καὶ τὸ ταῦτα διασώσασθαι, ἐς τὴν ἀντίστασιν συνταττώμεθα, θεοὺς ἐφόρους ἀρωγοὺς ἐπικαλεσάμενοι.»

Ὁ λόγος οὗτος, ὃν ἀναγράφει αὐτὸς ὁ ἱστορικός καὶ δεστις εὐτυχῶς διεσώθη μετὰ τῶν ἄλλων ὀλίγων ὑπολειφθέντων ἀποσπασμάτων τῶν ἔργων του, ὁ λόγος οὗτος ἁμοιάζει πρὸς τὰ ῥήματα ἄλλων χρόνων τῆς Ἑλλάδος καὶ νομίζει τις ὅτι ἀκούει ἁμιλοῦντα τὸν Βρασιδᾶν. Ὡς εἰκὸς δὲ τοῦ γενναίου μαχητοῦ καὶ ῥήτορος οἱ λόγοι ἐπήνεγκον τὸ ποθούμενον ἀποτέλεσμα. Οἱ Ἀθηναῖοι, βλέποντες πρὸ αὐτῶν τὸν ἄλλοτε ἄρχοντα καὶ ἀγωνοθέτην ἐκείνον, οὐ ἔβλεπον καθ' ἑκάστην τὸν ἀνδριάντα ἐστημένον ἐν τῇ πόλει, ἥτις νῦν δὲν ἦτο πλέον ἰδικῆ των, προσαγορεύοντα αὐτοὺς οὕτω πατρικῶς καὶ μετ' ἀκράτου φιλοπατρίας καλοῦντα ἐπὶ τὴν ἀνάκτησιν τῶν πατρῶων, ἐνεψυχώθησαν πολὺ ὑπὸ τῶν λόγων αὐτοῦ, καὶ ἀνέθηκαν εἰς αὐτὸν τὴν στρατηγίαν.

Ἄλλὰ τίνες οἱ διεσχίλιοι ἄνδρες οὗς ἐνεθάρρυνεν ὁ Δέξιππος, ποῖον τὸ θάσος ὅπερ θὰ παρεῖχε τοῖς Ἀθηναῖσι μαχομένοις ἀσφάλειαν, ποῖον τὸ ἐρμυνάτατον χωρίον, τίς ὁ περιμενόμενος στόλος τοῦ βασιλέως;

Ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Γότθων εἶχε τέλος συγκινήσει τὴν ψυχὴν τοῦ αὐτοκράτορος Γαλλικνοῦ, καίτοι δὲ ἡ ἀποστασία τῆς Ζηνοβίας ἐν Παλμύρῃ καὶ οἱ παρὰ τὸν Δούναβιν κίνδυνοι ἀπησχόλουν τὰς κυριωτάτας δυνάμεις τοῦ κράτους, αὐτὸς μὲν ὁ Γαλλικνὸς μετὰ τοῦ Μαρκιανοῦ ἡγούμενος στρατιᾶς διέβη ἀπὸ τῆς Ἰταλίας εἰς τὴν ἐλληνικὴν χερσόνησον, διέταξε δὲ τὸν Ῥωμαϊκὸν στόλον

• φέρων. • Ἄλλὰ τὸ προφανῶς διεσθαρμένον τοῦτο χωρίον νομίζω ὅτι πρέπει νὰ διορθωθῇ ὡς ἐξῆς. • ἔπεισι μὲν ἡ τελευταῖη πάντας ἀνθρώπους • καταλῦσαι δὲ τὸν βίον ἐν τοῖς περὶ τῆς πατρίδος ἀγῶσιν ἄθλον κάλλι-
• στον καὶ δόξαν ἀίδιον φέρον. • Κατὰ ταῦτα δὲ καὶ μετέφρασα.

ὕπὸ τὸν Κλεόδαμον νὰ πλεύσῃ ἀπὸ τοῦ Βοσπόρου εἰς Ἀχαΐαν. Καὶ ὁ μὲν αὐτοκράτωρ διέμενον ἀκόμη ἐν ταῖς βορείαις χώραις, ὁ δὲ στόλος βεβαίως ἤδη εἶχε καταβῆ εἰς τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας, καὶ οὗτος εἶνε ὁ ὑπὸ τοῦ Δεξιππου ὑποδεικνυόμενος βοηθός. Τούτων δὲ οὕτως ἐχόντων καὶ ἐπειδὴ ὁ Πειραιεὺς ἦτο κατειλημμένος ὑπὸ τῶν Γόθων, ὥστε θὰ ἦτο δυσχερὴς ἢ μετὰ τῶν χερσαίων Ἀθηναϊκῶν δυνάμεων συνενόησις ἐκεῖθεν, νομίζω ὅτι πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ ἐρυμνότατον χωρίον καὶ ἡ ὕλη ἢ φράσσουσα τοὺς Ἀθηναίους πρέπει νὰ ζητηθῶσιν οὐχὶ ἐν τῷ σημερινῷ ἐλαιῶνι, ὡς συνήθως ὑποτίθεται¹, ἀλλ' ἐν τοῖς περὶ Κηφισσίαν τόποις². Ἄν ἐνταῦθα μεταφέρωμεν τὴν σκηνὴν τοῦ πολέμου, εὐχερέστερον θὰ ἐννοήσωμεν τοὺς λόγους τοῦ Δεξιππου. Μόνον ἐκεῖθεν ἠδύνατο τὸ μὲν νὰ ἐνεδρεύσῃ τὰς παρόδους τῶν πολεμίων³, τὸ δὲ νὰ καταφύγῃ ἐν περιπτώσει ἀποτυχίας εἰς τὰ μετέωρα⁴, ἦτοι τὰ περὶ τὴν Δεκέλειαν.

Ἄν δὲ ἀποδεχθῶμεν τοὺς Ἀθηναίους συνηθροισμένους ἐν τοῖς περὶ Κηφισσίαν τόποις, εὐκόλως φανταζόμεθα αὐτοὺς δυναμένους νὰ εὐρίσκωνται ἐν συνενόησει καὶ πρὸς τὸν βασιλικὸν στόλον διὰ τοῦ στενοῦ τῆς Σταμάτας καὶ τοῦ μαραθωνικοῦ πεδίου.

Κατὰ τοῦ στόλου δὲ τούτου φαίνεται ὅτι ἐζήτουν νὰ μνησθῶσιν οἱ κατέχοντες τὰς Ἀθήνας Γόθοι, καὶ ἴσως ἐντεῦθεν ἀμελοῦντες τῶν ἀπὸ γῆς κινδύνων κατέστησαν εὐχερεστέραν εἰς τοὺς περὶ τὸν Δεξιππον τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως. Ἦσαν δὲ οὗτοι, ὡς εἴπομεν,

1) Ellissen ἐνθ' ἄν. σ. 127. — Finlay Griechenland unter den Römern γερμ. μεταφρ. σ. 84.

2) Ἴδ. καὶ Hertzberg ἐνθ' ἄν. σ. 179. — Ὁ δὲ Petit de Julleville ἐνθ' ἄν. σ. 335 γράφει ὅτι οἱ κάτοικοι ἔφυγον εἰς τὰ δάση τὰ καλύπτοντα τότε τὰς σήμερον ἀπεψιλωμένας κλιτύας τῆς Πάρνηθος καὶ τοῦ Πεντελικοῦ. — Ὁ Σύγκελλος σ. 717, 18 ἐκδ. Βόννης ποιεῖται λόγον περὶ ἐνέδρας τῶν Ἀθηναίων κατὰ τινὰς δυσχωρίας.

3) * καὶ τὸ χωρίον ἐρυμνότατον, ὅθεν ὀρμωμένους χρῆ τοὺς πολεμίους *κακοῦν σποράσι τε ἐπιτιθεμένους καὶ τὰς παρόδους αὐτῶν ἐνεδρεύοντας*.

4) * ἀναχωρήσομεν εἰς τὸ μετέωρον σὺν ἀσφαλείᾳ.*

δισχίλιοι, πιθανῶς ἄστοι τε καὶ ἀγρόται, μαθηταί, ἴσως δὲ καὶ παλαιοὶ καὶ νέοι στρατιῶται.

Ἐνικλήθησαν δὲ οἱ Ἑρούλοι δι' ἐνέδρας τῶν Ἀθηναίων ὡς μαρτυρεῖ ὁ Σύγκελλος¹. Πόθεν δὲ εἰσῆλασαν οἱ Ἀθηναῖοι εἰς τὴν πόλιν καὶ κατὰ τίνα τρόπον ἐγένετο ἡ ἀλώσις αὐτῆς δὲν γνωρίζομεν, τῶν πηγῶν οὐσῶν τὸ μὲν ἀνεπαρκῶν, τὸ δὲ λίαν συγκεχυμένων.

Ἡ αὐτὴ δὲ σύγχυσις ἐπικρατεῖ καὶ ὡς πρὸς τὸν ὄρισμόν τοῦ χρόνου καθ' ὃν ἐγένετο ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Ἑρούλων εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἡ ἐπανάκτησις τῆς πόλεως. Καὶ τινες μὲν τῶν ἱστορικῶν ἀκολουθοῦντες τῷ συνεχιστῇ τοῦ Δίωνος² καὶ τῷ Ζωναρᾷ³, οἵτινες ἀναφέρουσι τὸ γεγονός εἰς τὸ πρῶτον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Κλαυδίου, ἀποδέχονται ὡς χρονολογίαν τῶν συμβάντων τούτων τὸ ἔτος 269 μ. χ.⁴ Ἄλλ' ὁ Ῥωμαῖος Τρεβέλλιος Πολλίων⁵ καὶ ὁ Βυζαντινὸς Σύγκελλος⁶ ποιοῦνται μνείαν τῆς ἀλώσεως καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἐκδιώξεως ὡς γενομένης ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Γαλλιηνοῦ. Ἐξηγεῖται δὲ ἡ σύγχυσις τοῦ συνεχιστοῦ τοῦ Δίωνος καὶ τοῦ Ζωναρᾶ δι' ἀναχρονισμοῦ προελθόντος ἐκ τῆς μεγαλειτέρας σημασίας τῶν γοθτικῶν ἐπιδρομῶν ἐπὶ Κλαυδίου, ὅστις καὶ Γοθτικὸς ἐπωνομάσθη. Διὸ οἱ πλεῖστοι τῶν νεωτέρων ὡς ἔτος τῆς ἀλώσεως ἀποδέχονται τὸ 267⁷, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀνωτέρω.

1) Ἐνθ' ἄν.

2) Müller *Fragmenta Historicorum Graecorum* Τόμ. Δ' σ. 196, ἀπόσπ. 1.

3) Ἐκδ. Βόννης σ. 605, 1-9.

4) Boeckh ἐν C. I. G. τόμ. Α' σ. 439.—Fröhner ἐνθ' ἄν. σ. 221.—Neubauer ἐνθ' ἄν.—Dumont ἐνθ' ἄν.—Kaibel ἐνθ' ἄν. σ. 363.

5) Ἐν βίῳ Γαλλιηνοῦ 14.

6) Ἐνθ' ἄν.

7) Zinkeisen *Geschichte Griechenlands* Μέρ. Α' σ. 519.—Ellissen ἐνθ' ἄν. σ. 129.—Finlay ἐνθ' ἄν. σ. 84.—Herzberg ἐνθ' ἄν. σ. 172 ἐν σημ. 33 β.—Παπαρηγόπουλος ἐν Ἱστορ. ἑλλ. ἔθους τόμ. Β' σ. 513.—Κομμανοῦδης ἐν Ἀθηναίου τόμ. Δ' σ. 201.—Ὁ δὲ Petit de Julleville ἐνθ' ἄν. ἀποδέχεται ὡς ἔτος τῆς ἀλώσεως τὸ 268 ἢ τὸ 269.

Πόσον δὲ χρόνον μετὰ τὴν ἄλωσιν τῶν Ἀθηναίων ἐγένετο ἡ ἐκ τῆς πόλεως ἐκδίωξις τῶν Ἑρούλων δὲν γνωρίζομεν. Ἀλλ' ὅτε τρόπος τῆς ἀνακτήσεως τῆς πόλεως καὶ ὁ γνωστός χαρακτήρ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Γότθων κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους, αἵτινες ἐπεχειροῦντο ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἐσπευσμένης δηλώσεως μᾶλλον ἢ ὀριστικῆς ἐγκαταστάσεως, πείθει ἡμᾶς ὅτι ἡ ἐν Ἀθήναις διαμονὴ ὑπῆρξε βραχυτάτη. Ἀλλ' ὅτι οἱ ἄστοι κατερχόμενοι εἰς τὴν πόλιν εἶχον ὅπως δῆποτε περὶ πολλῶν νὰ μεριμνήσωσι καὶ πολλὰς ζημίας γενομένας νὰ ἐπανορθώσωσιν εἶνε οὐχ ἥττον φανερόν. Ὅτι δὲ καὶ ὁ Δέξιππος μετέσχε τοῦ ἔργου τῆς ἀναρθώσεως ἀποδεικνύεται νομίζω ἐξ ἐπιγραφῆς τινος εὐρεθείσης κατὰ τὴν πρό τινων ἐτῶν γενομένην κατασκαφῆν τοῦ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως πύργου δετις μέχρι τινὸς φραγκικὸς νομιζόμενος ἀπεδείχθη ἐν τέλει ὡς ὑπὸ τῶν Τούρκων κτισθεὶς μεταξύ τοῦ 1656 καὶ 1687¹. Ἐν ταύτῃ λοιπὸν τῇ ἐπιγραφῇ ἀναφέρεται ὁ Δέξιππος ὡς ἀναστήσας τῇ πόλει τὸ ἐφαρμόζον ἀκροστόλιον τῆς παναθηναϊδος σκάφης, ἥτοι τοῦ ὁμοιώματος πλοίου τοῦ χρησιμεύοντος κατὰ τὴν πομπὴν τῶν Παναθηναίων, καὶ τὸ ἔδος τῆς θεοῦ. ² Εἰ καὶ δὲν ὀρίζεται εἰδικώτερον ὅποια τούτου ἡ βλάβη, νομίζω ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ ζημιῶν ἃς ἐπήνεγκεν ἡ εἰσβολὴ τῶν Ἑρούλων, αἵτινες εἶνε μικρὸν βεβαίως μέρος τῆς ὅλης εἰς τὰς Ἀθήνας ἐπελθούσης συμφορᾶς.

1) Λυσάνδρου Καυταντζόγλου Περί τοῦ ἐν τῇ Ἀκροπόλει Ἀθηναίων καταστραφέντος τουρκικοῦ πύργου ἐν τῷ Ἀθηναίῳ τόμ. Ε' σ. 296 κ. ἐ.

2) Κουμανούδης ἐνθ' ἀν.—C. I. A. τόμ. Γ' ἀρ. 70x. — Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἀναφέρει ὁ Dittenberger (Sylloge inscriptionum Graecarum σ. 501, ἀρ. 563) εἰς τὴν αὐτὴν Παναθηναϊδα, εἰς ἣν ἀνήχεται καὶ ἡ ἀγωνοθεσία τοῦ Δεξιππου ἧς γίνεται μνησὶ ἐν τῇ ἀνωτέρῳ (ἴδ. σ. 86 ἐν σημ.) παραθεσίῳ ἀναθηματικῇ ἐπιγραφῇ, ἥτοι εἰς τὴν τρι-
ακοστὴν πέμπτην ἧς τὸ ἔτος εἶνε τὸ 262-263. Ἀλλὰ νομίζω ὅτι οὐδὲν κωλύει νὰ ποδεχθῶμεν ὅτι ὁ Δέξιππος ἐγένετο πλεόν ἢ ἅπαξ ἀγωνοθέτης τῶν Παναθηναίων, καὶ δὴ καὶ μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Ἀθηναίων εἰς τὴν πόλιν.

Καί τοιοῦτο μὲν τὸ ἥρωϊκὸν ἔργον τοῦ Δεξιππου πρὸς ἀπέλευ-
θέρωσιν τῆς πατρίδος ἀπὸ τῶν Γότθων, οἵτινες οὕτω διὰ τοὺς
ἀπανταχόθεν ἐπιχειμένους κινδύνους, παρὰ τε τῶν αὐτοκρατορικῶν
δυνάμεων καὶ παρὰ τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἤρξαντο ἀντιφιλοτιμού-
μενοι, ἠναγκάσθησαν τό γε νῦν ἔχον νὰ καταλίπωσι τὴν Ἑλλάδα,
πλείστους τῶν ἑαυτῶν ἀπολέσαντες.

Ἄλλ' ὁ Δέξιππος δὲν ὑπῆρξε μόνον ἥρωες τιμήσας ἑαυτὸν καὶ
τὴν πόλιν διὰ τῆς ἐκδιώξεως τῶν βαρβάρων. Γνωρίζομεν δ' αὐ-
τὸν καὶ ὡς ἱστορικὸν ἀξιόλογον, γράψαντα τὰ μετὰ Ἀλέ-
ξανδρον ἐν βιβλίοις τέσσαρσι, τὰ Σκυθικὰ, ἐν οἷς πε-
ριεγράφησαν οἱ ἀγῶνες τῶν Ῥωμαίων κατὰ τῶν Σκυθῶν, οἵτινες
συνεχέοντο μετὰ τῶν Γότθων, καὶ τὴν Χρονικὴν ἱστορίαν
ἣτις προέβαινε μέχρι τοῦ αὐτοκράτορος Κλαυδίου ¹, εἰ καὶ ὁ Δέ-
ξιππος φαίνεται ζήσας καὶ μέχρι τῶν αὐτοκρατόρων Αὐρηλιανοῦ
καὶ Πρόβου, ἧτοι μέχρι τοῦ 282 μ. χ. ².

Τῶν δ' ἔργων τούτων οὐδὲν διεσώθη ἡμῖν πλῆρες, ἀλλὰ μόνον
πολλὰ αὐτῶν ἀποσπάσματα, κατὰ τὸ πλείστον ἀτελῆ καὶ λίαν
διεφθαρμένα. Διεσώθησαν δὲ ταῦτα ἐν τῷ περὶ πρεσβειῶν
κεφαλαίῳ τῶν ἱστορικῶν ἐκλογῶν Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεν-
νήτου, ὅπερ περιλαμβάνει τὰ οἰκεῖα ἐκ τῶν Σκυθικῶν τοῦ Δεξιπ-

1) Περὶ τῶν συγγραμῶν τοῦ Δεξιππου Ἰδ. Φωτίου Βιβλιοθήκη
σ. 64 α. 11—6 32 ἐκδ. Bekker.—Εὐνάπιον σ. 56 κ. ε. ἐκδ. Βόννης.
—Τοῦ αὐτοῦ Βίον Πορφυρίου ἐν τέλει.—Εὐαγρίου ἐκκλ. ἱστορ. V,
24.—Niebuhr ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τῆς βουναίας ἐκδόσεως τοῦ Δεξιπ-
που σ. XV κ. ε. — C. Müller ἐν Fragmenta Historicorum Graecorum
Τόμ. Γ' σ. 666. — Οὐκ ὀρθῶς δ' ὁ Ellissen ἐνθ' ἀν. σ. 126
σημ. 2 ἀποφαίνεται κατὰ τῆς διακρίσεως τοῦ ἱστορικοῦ Δεξιππου ἀπὸ
τοῦ ὁμωνύμου περιπατητικοῦ φιλοσόφου.

2) *Σοῦιδος ἐν λ. «Δέξιππος Δεξιππου ὁ Ἐρένιος χρηματίας Ἀ-
θηναῖος ῥήτωρ, γεγονώς ἐπὶ Βαλεριανοῦ καὶ Γαλλιανοῦ καὶ Κλαυδίου
» δευτέρου καὶ Αὐρηλιανοῦ, τῶν βασιλέων Ῥωμαίων.»—Εὐνάπιος
» ἐν βίῳ Πορφυρίου «τοὺς χρόνους (τοῦ Πορφυρίου βίου) εἰς Γαλλικὴν
» καὶ Κλαυδίον εἰκάζειν συνέβαινε, Τάχιτον τε καὶ Αὐρηλιανὸν καὶ
» Πρόβον· καθ' οὗς ἦν καὶ Δέξιππος ὁ τὴν χρονικὴν ἱστορίαν συγ-
» γράψας.»

που ἀποσπάσματα, καὶ ἐν τῷ περιγνημῶν κεφαλαίῳ τῶν αὐτῶν ἐκλογῶν ὡν μέρος, περιλαμβάνον ἀποσπάσματα τῶν τε Σκυθικῶν καὶ τῶν μετὰ Ἀλέξανδρον, διεφύλαξε παλίμψηστός τις κωδὶξ τῆς ἐν Βατικανῷ βιβλιοθήκης. Ὁ δὲ Φώτιος καίπερ ἀνογνοὺς, ὡς λέγει, καὶ τὰς τρεῖς συγγραφὰς τοῦ Δεξίππου, παρέχει μόνον ἐκ τῶν μετὰ Ἀλέξανδρον τὰ κατὰ τὴν εἰς σατραπείας διαίρεσιν τοῦ μεγάλου μακεδονικοῦ κράτους. Τέλος δὲ ἄλλα τινὰ μικρὰ ἀποσπάσματα τοῦ Δεξίππου συνέλεξαν οἱ νεώτεροι ἐκ διαφόρων ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Λατίνων συγγραφέων, ποιουμένων μνείαν αὐτοῦ. Ὁ Φώτιος λέγει περὶ τοῦ λεκτικοῦ τρόπου τοῦ Δεξίππου ὅτι αἶσθε τὴν φράσιν ἀπέριττός τε καὶ ὄγκω καὶ »ἀξιώματι χαίρων, καὶ ὡς ἂν τις εἴποι ἄλλος μετὰ τινος σαφηνείας »Θουκυδίδης, μάλιστα γὰρ ἐν παῖς σκυθικαῖς ἱστορίαις». Καὶ βεβαίως μὲν ταῦτα εἶνε ἔπαινος ὑπερβολικός, ἀλλ' ἐφ' ἑτέρου πρέπει νὰ κριθῆ ὁ Δεξίππος ἐπιεικέστερον ἢ ὡς συνήθως παρὰ τοῖς νεωτέροις, μάλιστα δὲ τῷ Niebuhr. Ὅτι δ' ὁ λόγος αὐτοῦ ἔχει καὶ δύναμιν καὶ κάλλος ἠδυνήθη ἤδη ὁ ἀναγνώστης νὰ κρίνῃ ἐκ τῶν μικρῶν ἀνωτέρω παρατεθέντων ἀποσπασμάτων τῆς πρὸς τοὺς Ἀθηναίους δημηγορίας αὐτοῦ.

Τοῦ Δεξίππου τὸ ἱστορικὸν ἔργον συνεχίσθη ὑπὸ τοῦ Εὐναπίου γράψαντος Χρονικῆς ἱστορίας μετὰ Δέξιππον βιβλία ἰδ', ἧς συνέχεια εἶνε οἱ Ἱστορικοὶ λόγοι τοῦ Ὀλυμπιοδώρου. Οὕτω δὲ δύναται νὰ θεωρηθῆ ὁ Δεξίππος καὶ ὡς ἱστορικός ὁ πρῶτος βυζαντιακὸς συγγραφεὺς, ὅπως δύναται ὡς ἥρωος νὰ ἐπικληθῆ ὁ πρῶτος ἀγωνιστὴς τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος.

ΤΟ ΠΕΡΙ ΚΤΙΣΕΩΣ ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑΣ ΧΡΟΝΙΚΟΝ

Ἐν τῷ ἱστορικῷ ζητήματι περὶ τῆς εἰς τὴν Πελοπόννησον ἐποικίσεως τῶν Σλάβων σπουδαίαν κατέλαβε θέσιν ἀπὸ Fallmerayer εἰσηγησαμένου¹ τὸ βραχὺ χρονικὸν περὶ κτίσεως Μονεμβασίας, ὅπερ ἐν ἔτει 1749 ἐδημοσίευσεν ὁ Pasini². Τοῦ χρονικοῦ τούτου, ὅπερ ἐξεδόθη παρεφθαρμένον, εὔρον ἐν Ἀγίῳ Ὅρει δύο ἕτερα ἀπόγραφα, συντείνοντα τὸ μὲν εἰς ἐπανόρθωσιν τοῦ κειμένου, τὸ δὲ εἰς τὴν ἔρευαν περὶ τῆς γενέσεως καὶ ἱστορικῆς σημασίας τοῦ χρονικοῦ. Πρὶν ἢ δὲ προῶ εἰς τὴν ἔρευαν τῶν ζητημάτων ἄτινα προκαλεῖ ἢ κατὰ σύγκρισιν μελέτη τῶν τριῶν ἀντιγράφων τοῦ χρονικοῦ, παραθέτω ἐνταῦθα καὶ τὰ τρία, δηλῶν τὸ μὲν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Ταυρίνου διὰ τοῦ στοιχείου Τ, τὸ δὲ δεύτερον, ἀποκείμενον ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου³, διὰ τοῦ Κ καὶ τὸ τρίτον τὸ ἐκ τῆς μονῆς τῶν Ἱερώων⁴ διὰ τοῦ Ι. Καὶ τὸ μὲν κείμενον τῆς ταυρινεῖου ἐκδόσεως ἀναδημοσιεύω ὡς ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Pasini, τὰ δὲ ἄθωνικὰ ἀπόγραφα ἐπανορθῶ, ἀναγράφων ἐν ταῖς σημειώσεσι μόνας τὰς σπουδαίας διαφορὰς τῶν γραφῶν, οὐχὶ δὲ καὶ τὰ πολλὰ ἰδίως ἐν τῷ κουτλουμουσιακῷ κώδικι ἀπαντῶντα περὶ τὴν ὀρθογραφίαν πταίσματα τοῦ βιβλιογράφου

1) Fallmerayer *Fragmente aus dem Orient*. Ἐκδ. Β' ὑπὸ Thomas. Stuttgart. 1877 σ. 508 κ. ἐ. ἐν σημ. **. — *Historische Geschichte Griechenlands vom Mittelalter bis auf unsere Zeit* ἐν τῷ 85 τόμῳ τοῦ Α' τμήματος τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Ersch καὶ Gruber σ. 106 κ. ἐ. — Κ. Παπαρρηγόπουλου Ἱστορία τοῦ Ἑλλ. ἔθνους τόμ. Γ' σ. 230 κ. ἐ. — Hertberg *Geschichte Griechenlands seit dem Absterben des antiken Lebens bis zur Gegenwart* Τόμ. Α' σ. 128 σημ. 2.

2) *Codices manuscripti bibliothecae regii Taurinensis Athenaci*. MDCCXLIX. Τόμ. Α' σ. 417 κ. ἐ.

3) Ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 220 κώδικι τοῦ 15' αἰῶνος σ. 194, α—196, β.

4) Ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 329 κώδικι φ. 203, α—β.

T

Γένος οἱ Ἄβαρες ἔθνος Οὐνικόν καὶ Βουλγάριον. εἶχον γὰρ τὰς κόμας μακρὰς πάνυ δεδεμένας πρηνθίοις καὶ πεπλεγμένας, ἡ δὲ λοιπὴ φορεσία αὐτῶν ὁμοία τῶν λοιπῶν Οὐνων. οὗτοι ὑπῆρχον ἔθνος τῶν ἀμαζοβίων τῶν ὑπὸ τὸν Καύκασον τὰ ἐπέκεινα παιδία νεμόμενοι ἐπεὶ ἐπικακῶν πεπόνθασι παρὰ τῶν γαιτινῶτων αὐτοῖς Τούρκων τοῦτο φεύγοντες ἰδίας ἀπαναστάντες γῶρας καὶ τὸν αἰγιαλὸν τοῦ Εὐξείνου διαβάντες ἀφίκοντο ἐπὶ τὸν Βόσπορον. ἐκεῖθεν δὲ ἀπάραντες διήλθαν τόπους πολλοὺς ἔθνῶν. τούτοις παρατυγχάνουσιν ἀνταγωνιζόμενοι μέχρις οὐ τὰς ὄχθας τοῦ Ἰστροῦ κατελήφασιν καὶ πρὸς Ἰουστινιανὸν ἐπρεσβεύσαντο αἰτουῦντες δεχθῆναι αὐτούς. τοῦ δὲ βασιλέως φι-

K

Ἐκ τῶν ἡμερῶν¹ τῶν Ἀθάρων ἄχρι τῆν σήμερον ἤσπε. Γένος οἱ Ἄβαρες ἔθνος οὐνικόν καὶ βουλγαρικόν· εἶχον γὰρ τὰς κόμας μακρὰς πάνυ², δεδεμένας πρηνθίοις³ καὶ πεπλεγμένας⁴. ἡ δὲ λοιπὴ φορεσία αὐτῶν ὁμοία τῶν λοιπῶν Οὐνων. οὗτοι⁵ ὑπῆρχον ἔθνος τῶν ἀμαζοβίων τῶν ὑπὸ τὸν Καύκασον τὰ ἐπέκεινα παιδία⁶ νεμόμενοι ἐπεὶ δὲ κακῶς⁷ πεπόνθασι παρὰ τῶν γαιτινῶτων αὐτοῖς Τούρκων, τούτους⁸ φεύγοντες, τῆς⁹ ἰδίας ἀπαναστάντες γῶρας καὶ τὸν αἰγιαλὸν τοῦ Εὐξείνου διαβάντες ἀφίκοντο ἐπὶ τὸν Βόσπορον. Ἐκεῖθεν δὲ ἀπάραντες διήλθον τόπους πολλῶν ἔθνῶν. τούτοις παρατυγχάνουσιν ἀνταγωνιζόμενοι μέχρις οὐ τὰς ὄχθας τοῦ Ἰστροῦ κατελήφασιν,

I

Ἐν ἔτει τῷ ς ξ δ' α' τῆς τοῦ κόσμου κατασκευῆς ὅπερ ἦν ἔτος λβ' τῆς βασιλείας Ἰουστινιανοῦ τοῦ μεγάλου εἰσῆλθον¹ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεις ἔθνους παραδόξου, τῶν Ἀθάρων λεγομένων, καὶ συνέτρεχε πάντα ἡ πόλις εἰς τὴν θέαν αὐτῶν ὡς μηδέποτε ἰωρακότες ἔθνος τοιοῦτον. εἶχον γὰρ τὰς κόμας μακρὰς πάνυ, δεδεμένας πρηνθίοις καὶ πεπλεγμένας². ἡ δὲ λοιπὴ φορεσία αὐτῶν ὁμοία τῶν λοιπῶν Οὐνων. οὗτοι, καθὼς ὁ Εὐάγριος λέγει ἐν τῷ πέμπτῳ αὐτοῦ λόγῳ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ἔθνος ὄντες τῶν ἀμαζοβίων τῶν ὑπὲρ τὸν Καύκασον τὰ ἐπέκεινα πεδία νεμόμενοι, ἐπεὶ κακῶς πεπόνθασι παρὰ τῶν γαιτινῶτων αὐτοῖς Τούρκων, τούτους³

K. 1) εἰς τὴν ἡμέραν 2) πάνυ 3) πρηνθίοις 4) πεπλεγμένας 5) οὗτος 6) ἐπέκεινα παιδία 7) ἐπεὶ ἐπικακῶς 8) τούτοις 9) δὲ

I. 1) εἰσῆλθεν 2) πεπλεγμένας 3) ταύτους

Τ

λανθρώπως αὐτοὺς δε-
ξαμένου ἔλαχον παρ'
αὐτοῦ ἔχειν τὴν κατοί-
κησιν ἐν χώρᾳ Μοισίας
ἐν πόλει Δωροστόλῳ
τὴν νῦν καλουμένην
Δρίστρα. καὶ ἐξ ἀπό-
ρων εὐποροὶ γενόμενοι
καὶ εἰς πλῆθος ἐκτα-
θέντες, καὶ ἀμνήμονες
καὶ ἀχάριστοι εὐρε-
θέντες, οἶκον Ῥωμαί-
ους καταστρεψόμενοι.
Θράκας καὶ Μακεδό-
νας αἰχμαλωτίζοντες
καὶ αὐτὴν τὴν βασι-
λίδα κατατρέχοντες.

Τοῦ δὲ Μαυρικίου
τῶν σκήπτρων ἐπι-
λημμένου κατὰ τὸ 5
ἑβδομηκοστὸν. ε. ἔτος.
ὁ δὲ χαμνὸς λύει
σπονδὰς αἰτῶν ὑπέ-
ρογκα καὶ ἐχειρώσατο
Θετταλίαν Ἑλλάδα
Ἀττικὴν καὶ Ἔβροια.
καὶ Πελοπόννησον. καὶ
καταφείραντες τὰ
γένη κατώκησαν αὐ-
τοὶ ἐν αὐτῇ. οἱ δὲ
δυνηθέντες ἐκφυγεῖν

Κ

καὶ πρὸς Ἰουστινια-
νὸν ἐπρεσβεύσαντο, αἰ-
τούντες δεχθῆναι αὐ-
τοὺς. Τοῦ δὲ βασι-
λέως φιλανθρώπως αὐ-
τοὺς δεξαμένου¹, ἔλα-
χον παρ' αὐτοῦ ἔχειν
τὴν κατοίκησιν ἐν χώ-
ρᾳ Μυσίας² ἐν πόλει
Δωροστόλῳ τῇ³ νῦν
καλουμένη⁴ Δρίστρα.
Καὶ ἐξ ἀπόρων εὐπο-
ροὶ γενόμενοι καὶ εἰς
πλῆθος ἐκταθέντες καὶ
ἀμνήμονες καὶ ἀχά-
ριστοι εὐρεθέντες ἤ-
κον⁵ Ῥωμαίους κα-
ταστρεψόμενοι, Θρά-
κας καὶ Μακεδονίαν
αἰχμαλωτίζοντες καὶ
αὐτὴν τὴν βασιλίδα
κατατρέχοντες.

Τοῦ Μαυρικίου τῶν
σκήπτρων⁶ ἐπιλημ-
μένου⁷ κατὰ τὸ ἑξα-
κισχιλιοστὸν ἑβδομη-
κοστὸν⁸ ε' ἔτος, ὁ δὲ
χαγάνος⁹ λύει τὰς
σπονδὰς¹⁰ αἰτῶν ὑπέ-
ρογκα καὶ ἐχειρώσατο
Θετταλίαν, Ἑλλάδα,

Ι

φεύγοντες, τῆς ἰδίας
ἀπάναστάντες χώρας
καὶ τὸν αἰγιαλὸν τοῦ
Εὐξείνου διαβάντες,
ἀφίκοντο εἰς τὸν Βό-
σπορον. Ἐκεῖθεν δὲ ἀ-
πάραντες διήλθον τό-
πους πολλῶν ἔθνων,
τοῖς παρατυγχάνουσιν
αὐτοῖς βαρβάρους ἀν-
ταγωνιζόμενοι μέχρις
αὐτὰς ὄχθας τοῦ Ἰ-
στρου κατειλήφασι¹,
καὶ πρὸς Ἰουστινιανὸν
ἐπρεσβεύσαντο, αἰ-
τούντες δεχθῆναι αὐ-
τοὺς. Τοῦ δὲ βασιλέ-
ως φιλανθρώπως αὐ-
τοὺς προσδεξαμένου²,
ἔλαχον παρ' αὐτοῦ ἔ-
χειν τὴν κατοίκησιν
ἐν χώρᾳ Μυσίας ἐν
πόλει Δωροστόλῳ τῇ
νῦν καλουμένη³ Δρί-
στρα. Καὶ ἐξ ἀπόρων
εὐποροὶ γενόμενοι καὶ
εἰς πλῆθος πολὺ ἐκτα-
θέντες⁴, καὶ ἀμνήμο-
νες καὶ ἀχάριστοι εὐ-
ρεθέντες ἤκον⁵ Ῥω-
μαίους καταστρεψό-

Κ. 1) δεξαμένον 2) μασίας 3) τῆν 4) καλουμένην
5) οἶκον 6) σκήπτωρ 7) ἐπιλημένου 8) ἑξακισχιλιό-
στῳ ἑβδομηκοστῳ 9) χαμνός 10) σπονδὰς

Ι. 1) κατελήφασι 2) προσδεξάμενος 3) καλουμέ-
νην 4) ἐκτεθέντες 5) ἤκον

Τ

δισπάρησαν. καὶ ἡ μὲν τῶν Πατρῶν πόλις κατοικήσθη ἐν τῇ τῶν Καλάβρων χώρα τοῦ Ῥηγίου. οἱ δὲ Ἄργιοι ἐν τῇ Ὀρόβῃ. οἱ δὲ Κορίνθιοι ἐν τῇ Αἰγίνῃ μετώκησαν. τότε καὶ οἱ Λάκωνες τὸ πατρῶον ἔδαφος καταλοιπόντες ἐν τῇ Σικελίᾳ ἐξέπλευσαν κατοικούντες ἐν τόπῳ καλούμένῳ Δέμενα καὶ ἀντὶ Λακεδαιμονιτῶν Δεμαινίται κατονομάζονται. οἱ δὲ λοιποὶ ἐκ τῶν ἐπισήμων δύσβατον τόπον παρὰ τὸν τῆς θαλάσσης αἰγιαλὸν εὐρόντες καὶ πόλιν ὑψυχράν οἰκοδομήσαντες καὶ Μονεμβασίαν ταύτην ὀνομάσαντες. διὰ τὸ μίαν ἔχει τῶν ἐν αὐτῷ εἰσπορευομένων τῶν εἰσοδῶν. ἐν αὐτῇ τῇ πόλει κατώκησαν μετὰ τοῦ ἰδίου ἐπισκό-

Κ

Ἄπτικὴν καὶ Εὐβοίαν¹ || καὶ Πελοπόννησον, καὶ καταφθίραντες τὰ γένη κατώκησαν αὐτοὶ ἐν αὐτῇ. Οἱ δὲ δυνηθέντες ἐκφυγεῖν δισπάρησαν. Καὶ ἡ μὲν τῶν Πατρῶν πόλις κατοικήσθη ἐν τῇ τῶν Καλάβρων² χώρα τοῦ Ῥηγίου³, οἱ δὲ Ἄργεῖοι⁴ ἐν τῇ Ὀρόβῃ⁵, οἱ δὲ Κορίνθιοι ἐν τῇ Αἰγίνῃ μετώκησαν. Τότε καὶ οἱ Λάκωνες τὸ⁶ πατρῶον ἔδαφος καταλοιπόντες ἐν τῇ Σικελίᾳ ἐξέπλευσαν κατοικούντες ἐν τόπῳ καλούμένῳ⁷ Δέμενα καὶ ἀντὶ Λακεδαιμονιτῶν Δεμαινίται⁸ κατονομάζονται. Οἱ δὲ λοιποὶ δύσβατον τόπον παρὰ τὸν τῆς θαλάσσης αἰγιαλὸν εὐρόντες καὶ πόλιν ὑψυχράν οἰκοδομήσαντες

Ι

μενοί¹, Θράκας καὶ Μακεδόνας αἰχμαλωτίζοντες καὶ αὐτὴν τὴν βασιλίδα κατατρέχοντες, καὶ τὰ περὶ αὐτὴν ἀφειδῶς ληϊζόμενοι. Παρέλαβον δὲ καὶ τὸ Σίρμιον, πόλιν τῆς Εὐρώπης² ἐπίσημον, ἣτις ἐν Βουλγαρίᾳ οὖσα νῦν καλεῖται Στρίωμος, πρῶν μὲν ὑπὸ Γηπαίδων³ κρατουμένην, Ἰουστίνῳ δὲ τῷ βασιλεῖ παραδοθεῖσαν παρ' αὐτῶν. Διὰ ταῦτα οὖν συνθῆκαι ἐποιεῖδιστοι ὑπὸ Ῥωμαίων γεγόνασι πρὸς αὐτοὺς, ὑποσχομένων⁴ παρέχειν αὐτοῖς φόρον ἐτήσιον χρυσοῦ χιλιάδας π'. Καὶ ἐπὶ τούτοις ἐπηγάσαντο οἱ Ἄβαρεις ἡσυχάζειν. Τοῦδὲ Μαυρικίου τῶν σκήπτρων ἐπιλημμένου⁵ κατὰ τὸ ἐξακισχιλιοστὸν⁶ ἡ' ἔτος⁷

Κ. 1) εὐβοία || Κώδ. φ. 194,6 2) καλαύρων 3) ρυγίου 4) ἄργιοι 5) ὀρόβι 6) τὸ τὸ 7) καλούμενον 8) δεμαινίται

Ι. 1) καταστρεψάμενοι 2) εὐρώπης 3) γειπιδων 4) ὑποσχομένους 5) ἐπειλημένων 6) ἐξακισχιλιοστῷ 7) ἐν τῷ ᾧ κάτω φέρονται γεγραμμένα ἐρυθροῖς γράμμασι τάδε Μαυρικός δὲ στεφθεὶς ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ.

Τ

που. οἱ δὲ ἕτεροι τῶν ἐπισήμων μετὰ τῶν θερμάτων νομῆς καὶ ἀγροικικῶν κατωκήθησαν ἐν τοῖς παρακειμένοις ἐκεῖσε τραχυνοῖς τόποις. οἱ καὶ ἐπεσχάτων Ἰζακωνίας ἐπωνομάσθησαν. διὰ τὸ καὶ αὐτοὺς τοὺς Λακωνας Ἰζακωνας μετονομασθῆναι. τοίνυν οἱ Ἄβαραι κατασχόντες τὴν Πελοπόννησον διώκησαν ἐπὶ χρόνους σιη. μῆτε τῶν Ῥωμαίων βασιλεῖ, μῆτε ἐτέρῳ ὑποκείμενοι, ἤγουν ἀπὸ τοῦ ς^{ης} ἔτους τῆς τοῦ κόσμου κατασκευῆς ὅπερ ἦν ἕκτον ἔτος τῆς βασιλείας Μαυρικίου καὶ μέχρι τοῦ τριακοστοῦ τρεῖς καὶ δεκάτου ἔτους ὅπερ ἦν ἔτος δ. τῆς βασιλείας Νικηφόρου τοῦ Παλαιοῦ, τοῦ ἔχοντος υἱοῦ Σταυρακίου. μόνου δὲ τοῦ Ἀνατολι-

Κ

καὶ Μονεμβασίαν ταύτην ὀνομάσαντες διὰ τὸ μίαν ἔχειν¹ τῶν ἐν αὐτῷ εἰσπορευομένων τὴν εἰσοδὸν ἐν αὐτῇ τῇ πόλει κατόκησαν μετὰ τοῦ ἰδίου αὐτῶν ἐπισκόπου. Οἱ δὲ τῶν θερμάτων νομῆς² καὶ ἀγροικοῖς³ κατοικήσθησαν ἐν τοῖς παρακειμένοις ἐκεῖσε τραχυνοῖς τόποις οἱ καὶ ἐπὶ ἐσχάτων Ἰζακωνίας ἐπωνομάσθησαν διὰ τὸ⁴ καὶ αὐτοὺς τοὺς Λακωνας Ἰζακωνας μετονομασθῆναι. Τοίνυν οἱ Ἄβαραι κατασχόντες τὴν Πελοπόννησον διήρκεσαν⁵ ἐπὶ χρόνους σιη. μῆτε τῶν Ῥωμαίων βασιλεῖ⁶ μῆτε ἐτέρῳ ὑποκείμενοι, ἤγουν ἀπὸ τοῦ ς^{ου} ἔτους τῆς τοῦ κόσμου κατασκευῆς ὅπερ ἦν ἕκτον ἔτος τῆς βασιλείας Μαυρικίου καὶ μέχρι τοῦ ς^{ου} || τρια-

Ι

πρεσβεύουσιν οἱ Ἄβαραι πρὸς αὐτὸν ἀξιοῦντες ταῖς π' χιλιάσι τοῦ χρυσοῦ ἅς ἐλάμβανον¹ παρὰ Ῥωμαίων προστεθῆναι ἄλλας εἴκοσι. Ὁ δὲ βασιλεὺς τῆς εἰρήνης ἐπιέμενος κατεδέξατο τοῦτο. Ἄλλ' οὐ διήρκεσε² ὁ τῆς συνθήκης λόγος περαιτέρω δύο ἐνιαυτῶν. Χαγάνος γὰρ ὁ αὐτῶν ἡγεμῶν ἄλλοτε ἄλλην πρόφασιν ποιούμενος εἰς τὸ εὐρεῖν ἀφορμὴν πολέμου καὶ αἰτῶν ὑπερόργα ὡς ἐν τινι παρηκουσθῆ λύει τὰς συνθήκας καὶ ἑξαπιναιῶς Σιγγιδόνα παραλαμβάνει, πόλιν τῆς Θράκης, ἀφύλακτον ταύτην εὐρῶν, πρὸς δὲ καὶ Ἀδύγούστας καὶ τὸ Βιμινάκιον νῆσος δὲ ἐστὶ τοῦτο μέγαλη τοῦ Ἰστρου.³ Παρέλαβε δὲ καὶ τὴν Ἀγχίαλον⁴ τὴν νῦν Μεσσήνην⁵ τῆς

Κ. 1) ἔχει 2) νομῆς 3) ἀγροικί 4) διάτη 5) διήκαισαν 6) βασιλείων || Κώδ. φ. 195, α.

Ι. 1) ἐλάβανον 2) οὐ διεήρκεσε 3) ἐν τῷ κώδικι λύειν τὰς συνθήκας ἀφύλακτον — Ἰστρου καὶ ἑξαπιναιῶς — Θράκης 4) ἀχίαλον 5) μεσσηνήν

T

κοῦ μέρους τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ Κωρίνθου καὶ μέχρι Μαλαίου τοῦ Σθλαβινοῦ ἔθνους. διὰ τὸ τραχὺς καὶ δύσβατον καθαρῶντος στρατηγὸς Πελοποννήσου ἐν τῷ αὐτῷ μέρει ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων βασιλέως κατεπέμπετο. εἰς δὲ τῶν τοιούτων στρατηγῶν ὀρμώμενος μὲν, ἀπὸ τῆς μικρᾶς Ἀρμενίας. Φατριάς δὲ τῶν ἐπονομαζομένων Σεληρῶν. συμβαλῶν τῷ Σθλαβιανῶν ἔθνει πολεμικῶς εἰλέ τε καὶ ἠράνισεν εἰς τέλος, καὶ τοῖς ἀρχῆθεν οἰκῆτορσιν, ἀποκαταστῆναι τὰ οἰκεία παρέσχεν. τοῦτο μαθῶν ὁ προειρημένος βασιλεὺς Νικηφόρος, καὶ χαρᾶς πλησθεὶς διὰ φροντίδος ἔθετο τὰς πόλεις ἀνακαινίσαι. καὶ ἄς οἱ Βάρβαροι κατηδάφθησαν, ἐκκλησίας ἀνοικοδομησαι, καὶ αὐτοὺς τοὺς Βαρβάρους

K

κοσιστοῦ τριςκαίδεκάτου ¹ ἔτους ὑπερῆν ἔτος δ'ον τῆς βασιλείας Νικηφόρου τοῦ παλαιοῦ τοῦ ἔχοντος ² υἱὸν Σταυράκιον ³. Μόνου δὲ τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ Κωρίνθου καὶ μέχρι Μαλαίου ⁴ τοῦ Σθλαβινοῦ ⁵ ἔθνους διὰ τὸ τραχὺ ⁶ καὶ δύσβατον καθαρῶντος στρατηγὸς Πελοποννήσου ἐν τῷ αὐτῷ τῷ μέρει ὑπὸ τοῦ Ῥωμαίων βασιλέως κατεπέμπετο. Εἰς δὲ τῶν τοιούτων στρατηγῶν, ὀρμώμενος μὲν ἀπὸ τῆς μικρᾶς Ἀρμενίας, φατριάς ⁷ δὲ τῶν ἐπονομαζομένων Σκληρῶν, συμβαλῶν τῷ Σθλαβιανῶν ἔθνει πολεμικῶς εἰλέ τε καὶ ἠράνισεν εἰς τέλος καὶ τοῖς ἀρχῆθεν οἰκῆτορσιν ⁸ ἀποκαταστῆναι τὰ οἰκεία παρέσχεν. Τοῦτο μαθῶν ὁ προειρημένος βασιλεὺς Νικη-

I

Μακεδονίας, καὶ πολλὰς ἐτέρας πόλεις ἐχειρώσατο τὰς ὑπὸ τὸ Ἰλλυρικὸν τελούσας. Ἦλθεν ¹ δὲ καὶ μέχρι τῶν τοῦ Βυζαντίου προαστείων τὰ πάντα ληιζόμενος. Ἠπειλεῖ δὲ καὶ τὰ Μακρὰ τεῖχη καταστρέψαι. Ὀλίγοι δὲ τινες αὐτῶν τὸν πορθμὸν τῆς Ἀβύδου διαβάντες καὶ τὰ τῆς Ἀσίας χωρία ληισάμενοι αὐθις ἀνέστρεψαν. Ὁ δὲ βασιλεὺς πρέσβεις παρὰ τὸν χαγάνον ἐξαπέστειλεν Ἐλπίδιον πατρικίον σὺν Κομμεντιόλῳ ² προσθήκην τῶν πᾶκτων ποιούμενος, καὶ ἐπὶ ταύτῳ εἰρήνην ἄγειν ὁ βάρβαρος καθωμολόγησε. Μικρὸν δὲ ἠσυχάσας πάλιν τὰς σπονδὰς διαλύει καὶ καταπολεμῆ δεινῶς τήν τε Σκυθίαν χώραν καὶ τὴν Μυσίαν, καταστρέψας δὲ ³ φρούρια πάμπολλα. Ἐν ἐτέρῳ δὲ εἰς-

K. 1) τρεῖς καὶ δεκάτου 2) ἔχοντον 3) σταυρακίου 4) μαλαίου 5) θλαβινοῦ 6) τραχεῖ 7) φατριάς 8) οἰτορσιν

I. 1) ἦλεν 2) κομμεντιόλῳ 3) τὸ δὲ ἀφαιρετέον.

Τ

Χριστιανούς ποιῆσαι τὴν δὲ μετοχίαν τῶν Πατέρων ἀναλαθὼν τῷ ἔδαφει τῶν Πατέρων αὐτοὺς ἀπεκατέστησε μετὰ τοῦ ἰδίου αὐτῶν ποιμένος, ὃς ἦν Ἀθανάσιος τὸ ὄνομα. ἀρχιεπισκοπὴ τυγχάνουσα πρότερον. ἐτιμήθη εἰς μητρόπολιν παρὰ τοῦ αὐτοῦ Νικηφόρου, πατριαρχούντος Ἐπιφανίου ἐδόθη πρὸς αὐτὴν κατ' ἐπίδοσιν, καὶ ἡ ἀγιωτάτη ἐπισκοπὴ Λακεδαιμονίας καὶ ἡ Μεθώνη καὶ ἡ Κορώνη. ἀπὸ δὲ τῆς βασιλείας κυροῦ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ πατριαρχούντος κυροῦ Εὐστρατίου ἐτιμήθη ἡ ἀγιωτάτη ἐπισκοπὴ Λακεδαιμονίας εἰς μητρόπολιν ἐπισκοποῦντος κυροῦ Θεοδοσίου ἐν ἔτει σϛϛα.

Μετὰ τὸ ὑποταγῆναι τὸν ἐνθαῦτα τόπον

Κ

φόρος καὶ χαρᾶς πλησθεὶς διὰ φροντίδος ἔθετο τὰς πόλεις ἀνακαίνισαι καὶ ὡς οἱ βάρβαροι κατηδάρισαν ἑκκλησίας ἀνοικοδομηῆσαι καὶ αὐτοὺς τοὺς βαρβάρους Χριστιανούς ποιῆσαι, τὴν δὲ μετοχίαν τῶν Πατρῶν ἀναλαθὼν τῷ ἔδαφει τῶν Πατρῶν αὐτοὺς ἀπεκατέστησε μετὰ τοῦ ἰδίου αὐτῶν ποιμένος ὃς ἦν Ἀθανάσιος τοῦ ὀνομα. Ἀρχιεπισκοπὴ δὲ τυγχάνουσα πρότερον ἐτιμήθη εἰς μητρόπολιν παρὰ τοῦ αὐτοῦ Νικηφόρου. Πατριαρχούντος δὲ Ἐπιφανίου ἐδόθη πρὸς αὐτὴν κατ' ἐπίδοσιν καὶ ἡ ἀγιωτάτη ἑπισκοπὴ Λακεδαιμονίας καὶ ἡ Μεθώνη καὶ ἡ Κορώνη.

Ἀπὸ δὲ τῆς βασιλείας κυρ Ἀλεξίου

Ι

βολῇ ἐχειρώσατο πᾶσαν τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν τὴν τε παλαιὰν Ἡπειρον καὶ Ἀττικὴν καὶ Εὐβοίαν¹. Οἱ² δὲ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ ἐφορμήσαντες πολέμῳ ταύτην εἶλον³ καὶ ἐκβαλόντες τὰ εὐγενῆ καὶ ἑλληνικὰ ἔθνη καὶ καταφθείραντες κατόκησαν αὐτοὶ ἐν αὐτῇ. Οἱ δὲ τὰς μαιφίλους αὐτῶν χεῖρας δυνηθέντες ἐκφυγεῖν, ἄλλοι ἀλλαχῇ διεσπάρησαν. Καὶ ἡ μὲν τῶν Πατρῶν πόλις μετωκίσθη ἐν τῇ τῶν Καλαβρῶν⁴ γῶρᾳ τοῦ Ῥηγίου⁵, οἱ δὲ Ἀργεῖοι ἐν τῇ νήσῳ⁶ τῇ καλουμένῃ Ὀρόβῃ, οἱ δὲ Κορίνθιοι ἐν τῇ νήσῳ τῇ καλουμένῃ Αἰγίνῃ μετόκησαν. Τότε δὲ καὶ οἱ Λάκωνες τὸ πατρῷον ἔδαφος κα-

K. 1) κατηδάρισαν, μεθ' ὃ ἔπεται μικρὸς ἄγραφος χώρος, ἀφεθείς ἴσως πρὸς ἐγγραφὴν ἀριθμοῦ 2) μετοχίαν 3) ἀναλαθὼν || Κωδ. φ. 195, 6 4) πρὸ τοῦ πρώτου γράμματος, ὅπερ ἔμελλε νὰ καλλιγραφηθῆ κεφαλαῖον, λησμονηθέντος.

I. 1) εὐβοίαν 2) οἱ 3) εἶλον || Κωδ. φ. 203, 6 4) καλαυρῶν 5) ρηγίου 6) νύσῳ ὡς καὶ κατωτέρω

Τ

εὐδοκία Θεοῦ, καὶ ὑπὸ τὴν χεῖραν τῶν κραταιῶν καὶ ἁγίων ἡμῶν αὐθεντῶν καὶ βασιλέων πρῶτος κατέλαβεν ὁ ἀρχιερεὺς ὁ τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Μονεμβασίας κυρὸς Γρηγόριος Ἐξαρχος ὧν δὲ καὶ τὰ ἐκκλησιαστικά δίκαια ἔχων πάσης Πελοποννήσου, ἐχειροτόνησεν εἰς τὸ Ἀμύκλιν Νικηφόρον τὸν διάκην καὶ εἰς τὴν ἐπισκοπὴν τοῦ Ἑλους τὸν κυρὸν Μάρκον ἔτι ἐχειροτόνησεν ἐπὶ τὴν ἁγιωτάτην μητρόπολιν Λακεδαιμονίας εἰς Σκευοφύλακα τὸν Παρασακουντινόν, καὶ τὸν Μαλώταρα σακελάριον καὶ χαρτοφύλακα τὸν Εὐγένιον. μετὰ δὲ ταῦτα προεδρεύσαντος τῆς μητροπόλεως τοῦ πανιερωτάτου μητροπολίτου Κρήτης ἐχειροτόνησε καὶ αὐτὸς εἰς τὸ Ἀμύκλιν τὸν Καψοβάδα καὶ

Κ

τοῦ Κομνηνοῦ πατριάρχου κῦρ Βύστρατιου ἐτιμήθη ἡ ἁγιωτάτη ἐπισκοπὴ Λακεδαιμονίας εἰς μητρόπολιν, ἐπισκοποῦντος κῦρ Θεοδοσίου ἐν ἔτει ς^οφφ^ηϛ^οα^ο. Μετὰ τὸ ὑποταγεῖναι τὸν ἐνταῦθα τόπον εὐδοκία Θεοῦ καὶ ὑπὸ τὴν χεῖρα τῶν κραταιῶν καὶ ἁγίων ἡμῶν αὐθεντῶν καὶ βασιλέων πρῶτος κατέλαβεν ὁ ἀρχιερεὺς...¹ ὁ τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Μονεμβασίας κῦρ Γρηγόριος ἔξαρχος δὲ ὧν καὶ τὰ ἐκκλησιαστικά δίκαια ἔχων πάσης Πελοποννήσου ἐχειροτόνησεν εἰς τὸ Ἀμύκλιν Νικηφόρον τὸν Διακῆν² καὶ εἰς τὴν ἐπισκοπὴν τοῦ Ἑλου³ τὸν κῦρ Μάρκον ἔτι ἐχειροτόνησεν ἐπὶ τὴν ἁγιωτάτην μητρόπολιν Λακεδαιμονίας εἰς σκευοφύλακα⁴ τὸν Παρασακουντινόν καὶ

Ι

ταλιπόντες οἱ μὲν ἐν τῇ νήσῳ Σικελίας ἐξέπλευσαν, οἱ καὶ εἰς ἔτι εἰσὶν ἐν αὐτῇ ἐν τόπῳ καλουμένῳ Δέμενα¹ καὶ Δεμενίται² ἀντὶ Λακεδαιμονιτῶν κατονομαζόμενοι καὶ τὴν ἰδίαν τῶν Λακῶνων διάλεκτον διασώζοντες. Οἱ δὲ δύσβατον τόπον παρὰ τὸν τῆς θαλάσσης αἰγιαλὸν εὐρόντες καὶ πόλιν ὄχυράν οἰκοδομήσαντες καὶ Μονεμβασίαν ταύτην ὀνομάσαντες διὰ τὸ μίαν ἔχειν τῶν ἐν αὐτῷ εἰσπορευομένων τήνεϊσθον ἐν αὐτῇ τῇ πόλει κατέκησαν μετὰ καὶ τοῦ ἰδίου αὐτῶν ἐπισκόπου. Οἱ δὲ τῶν θρεμμάτων νομεῖς καὶ ἀγροικοὶ κατωκίσθησαν ἐν τοῖς παρακειμένοις ἐκεῖσε τραχανοῖς τόποις, οἱ καὶ ἐπ' ἐσχάτων Τζακωνίαι³ ἐπωνομάσθησαν. Οὕτως οἱ Ἄβαροι τὴν Πελοπόννησον

Κ 1) χώρος ἀγραφὸς ὡσεὶ δι' ἐπτά γράμματα. 2) διακῆν 3) ἔλου 4) κευοφύλακα

Ι. 1) δέμενα 2) δεμενίται 3) τζακονίαι.

Τ

Κ

Ι

μετά τὴν τελευταίαν αὐ-
τοῦ τὸν Εὐάρεστον, ὁ
δὲ Βούτας Γρηγόριος
τὸν Εὐγένιον. ἐρωτη-
θεὶς καὶ Ἄθανάσιος
ἱερεὺς ὁ Κοντοκότζης
κληρικὸς Λακεδαιμο-
νίας γηραιὸί πάνυ. ἐ-
ξεῖπε ὅτι ἐγὼ ἐδού-
λευον τὸν Ἐξερῶ ἐπί-
σκοπον κυρὸν Βασί-
λειον τὸν ἀνατολικόν.
ἐπὶ τῇ προεδρίᾳ Κρή-
της, τότε δὲ ἦν ὁ μη-
τροπολίτης Μονεμβασ-
σίας κυρὸς Νικόλαος
ὅστις ἠθέλησεν ἐπιταῖς
ὑπ' αὐτὸν ἀγιωτάταις
ἐπισκοπαῖς Ἐλους καὶ
Μαΐνης χειροτονῆσαι
ἐπισκόπους. προσκα-
λεσάμενος οὖν καὶ τὸν
Κρήτην πρόεδρον Λα-
κεδαιμονίας ἐπὶ τὴν
τούτων χειροτονίαν.
ἐγένετο δὲ φιλονικία
μέσον αὐτῶν ὡς ἀντι-
ποιουμένων τῆς Μο-
νεμβασίας τὴν ἀγιω-
τάτην ἐπισκοπὴν Ἀ-
μηκλήου ἅτε καὶ τῆς
τῶν παλαιῶν Πατρῶν
μητροπόλεως ἐγκρα-

τὸν Μαλωταρᾶν σα-
κελλάριον καὶ χαρτο-
φύλακα τὸν Εὐγένιον.
Μετὰ δὲ ταῦτα προ-
εδρεύσαντος τῆς μη-
τροπόλεως τοῦ πανιε-
ρωτάτου μητροπολί-
του Κρήτης ἐχειροτό-
νησεν καὶ αὐτὸς εἰς
τὸ Ἀμύκλιν τὸν Κα-
ψοβάδην καὶ μετὰ
τὴν τελευταίαν αὐτοῦ
τὸν Εὐάρεστον. Ὁ δὲ
Βούτας¹ Γρηγόριος
τὸν Εὐγένιον. Ἐρω-
τηθεὶς² καὶ Ἄθανά-
σιος ἱερεὺς ὁ Κοντο-
κότζης κληρικὸς Λα-
κεδαιμονίας γηραιὸς³
πάνυ ἐξεῖπε ὅτι ἐγὼ
ἐδούλευον τὸν Ἐξερῶ
ἐπίσκοπον κυρ Βασί-
λειον τὸν ἀνατολικόν
ἐπὶ τῇ προεδρίᾳ
του⁴ Κρήτης. Τότε
δὲ ἦν καὶ ὁ μητρο-
πολίτης Μονεμβασίας
κυρ Νικόλαος, ὅστις
ἠθέλησεν ἐπὶ ταῖς ὑπ'
αὐτὸν ἀγιωτάταις ἐ-
πισκοπαῖς || Ἐλους⁵
καὶ Μαΐνης χειροτονῆ-
σαι ἐπισκόπους. Προς-

κατασχόντες καὶ κα-
τοικήσαντες ἐν αὐτῇ
διήρκεσαν ἐπὶ χρόνοις
διακοσίοις ὀκτωκαί-
δεκα μῆτε τῷ τῶν
Ῥωμαίων βασιλεῖ μῆ-
τε ἐτέρῳ ὑποκείμενοι,
ἤγουν ἀπὸ τοῦ ς' ἔτος
ἔτους τῆς τοῦ κόσμου
κατασκευῆς ὅπερ ἦν
ἕκτον ἔτος τῆς βασι-
λείας Μαυρικίου καὶ
μέχρι τοῦ 5ου ἔτους
ὅπερ ἦν τέταρτον ἔτος
τῆς βασιλείας Νικηφό-
ρου τοῦ παλαιοῦ τοῦ ἔ-
χοντος <υἱόν>¹ Σταυ-
ράκιον. Μόνου δὲ τοῦ
ἀνατολικοῦ μέρους τῆς
Πελοποννήσου ἀπὸ
Κορίνθου καὶ μέχρι
Μαλλέου² τοῦ Σθλα-
θηνοῦ³ ἔθνους διὰ τὸ
τραχὺ καὶ δύσβατον
καθαρεύοντος, στρα-
τηγὸς Πελοποννήσου
ἐν αὐτῷ τῷ⁴ μέρει
ὑπὸ τοῦ Ῥωμαίων βα-
σιλέως κατεπέμπετο.
Εἰς δὲ τῶν ὑπὸ⁵ τοι-
ούτων στρατηγῶν ὄρ-
μώμενος μὲν ἀπὸ τῆς
μικρᾶς Ἀρμενίας, φα-

Κ. 1) βου τ ά ς 2) ἐ ρ ω τ ῖ θ ι 3) γ η ρ α ι ο ἰ || Κώδ. φ. 196, α.

4) τὸ τοῦ λείπει 5) ἔ λ ο υ ς

Ι. 1) τὸ υἱὸν λείπει ἐν τῷ κώδικι 2) μα λ α ἰ ο υ 3) σ θ α β ι ν ο ῦ

4) τ ὸ 5) τὸ ὑ π ὸ διαγραφτέον 5) φ α τ ρ ι ά ς

Τ

τῆς ὧν ἐπιγούν ταῖς φιλονεικίαις ταῦτα ἀνεφάνη ἀπό πολλῶν μαρτύρων ὅτι τῆ τῆς Λακεδαιμονίας ὑπόκειται διό καὶ τὴν νικῶσαν ὁ Κρήτης ἀπέλαβε. Ἐγὼ ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Κρήτης καὶ πρόεδρος Λακεδαιμονίας Νικηφόρος, ὠκοδόμησα τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Δημητρίου ἀνήγειρά τε ἐκ βῆθρων αὐτῶν μύλωνας, αὐτὴν Μαγούλαν, καὶ ἐφύτευσα καὶ ἐλαιῶνας καὶ περιβόλαια ἐν αὐτῇ καὶ τὴν λεύκην ἀμπέλωνα ἐφυτευτικῶς ἠγόρασα τε καὶ τὰ συνεγκύς τῆς ἐκκλησίας ὁσπήτια τοῦ Χαρτοφύλακος Εὐγενίου.

Ἔτους ς ὦ κ ινδ. ι. μετὰ τὸν Νικηφόρον, ὀρισμὸς τοῦ βασιλέως ἀπεστάλη πρόεδρος Λακεδαιμονίας μητροπολίτης Σου-

Κ

καλεσάμενος οὖν καὶ τὸν Κρήτης πρόεδρον Λακεδαιμονίας ἐπὶ τῇ τούτων¹ χειροτονίᾳ, ἐγένετο δὲ φιλονεικία μέσον αὐτῶν ὡς ἀντιποιοιμένου τοῦ Μονεμβασίας² τὴν ἀγιωτάτην ἐπισκοπὴν Ἀμυκλίου³ ἅτε καὶ τῆς τῶν Παλαιῶν Πατρῶν μητροπόλεως ἐγκρατῆς ὧν. Ἐπιγούν ταῖς φιλονεικίαις ταῦτα⁴ ἀνεφάνη ἀπὸ πολλῶν μαρτυριῶν ὅτι <τῇ>⁵ τῆς Λακεδαιμονίας ὑπόκειται διὸ καὶ τὴν νικῶσαν⁶ ὁ Κρήτης ἀπέλαβε.

Ἐγὼ ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Κρήτης καὶ πρόεδρος Λακεδαιμονίων Νικηφόρος ὠκοδόμησα τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Δημητρίου ἀνήγειρα δὲ καὶ ἐκ βῆθρων αὐτῶν μύλωνας εἰς τὴν Μαγούλαν, καὶ ἐφύτευσα καὶ ἐλαιῶνας καὶ πε-

Ι

τριάς¹ δὲ τῶν ἐπονομαζομένων Σκληρῶν συμβαλὼν τῷ Σθλαβινῷ² ἔθνεϊ πολεμικῶς εἰλέ τε καὶ ἠφάνισε εἰς τέλος καὶ τοῖς ἀρχῆθεν οἰκήτοσι ἀποκαταστήναι τὰ οἰκεία παρέσχεν. Τοῦτο μαθὼν ὁ προειρημένος βασιλεὺς Νικηφόρος καὶ χαρᾶς πλησθεὶς διὰ φροντίδος ἔθετο τὸ καὶ τὰς ἐκεῖσε πόλεις ἀνακαινίσαι καὶ ἄς οἱ βάρβαροι ἠδάφισαν³ ἐκκλησίας ἀνοκοδοῦναι⁴ καὶ αὐτοὺς τοὺς βαρβάρους Χριστιανούς ποιῆσαι. Διὸ καὶ ἀναμαθὼν τὴν μετοικίαν οὐ διατρίβουσιν οἱ Πατρεῖς κελεύσει αὐτοῦ τούτους τῷ ἐξ ἀρχῆς ἐδάφει⁵ ἀπεκατέστησε μετὰ καὶ τοῦ ἰδίου αὐτῶν ποιμένος ὅς ἦν τὸ τνικαῦτα Ἀθανάσιος τοῦνομα καὶ μητροπόλεως δίκαια ταῖς

Κ. 1) τοῦτου 2) μονεμβασία 3) ἀμυκλείου 4) ταύτη 5) τὸ τῆ λείπει 6) νικῶσαν

Ι. 1) φατριάς 2) σθαβινῷ 3) ἠδάφισαν 4) ἐν μὲν τῷ κειμένῳ ἀνακαινίσαι, ἐν δὲ τῇ ᾠκ ἀνοικοδομησαι 5) ἐδάφει

Τ

γδαίας ὁ Λουκάς καὶ ἐπρόσμενε καμπόσον καιρὸν ἔτους 5 ω λ η ἰνδ. ι γ. καὶ μετ' αὐτὸν ἦλθε γνήσιος ἀρχιερεὺς Νεῖλος Λακεδαιμονίας καὶ ἔστησεν τὴν ἐκκλησίαν ἔτους 5 . . . μηνὶ Μαΐῳ ἰνδ. ζ. καὶ ἐκ τῶν προσόδων αὐτῶν φωταγωγεῖν αὐτὴν προσηκόντως καὶ δαψιλῶς. τυπώσαντες ἀνάπτεσθαι καθεκάστην ἡμέραν ἀπάσης τῆς δοξολογίας κανδήλας λη. εἰς ὧν ἀκοιμήτους καὶ μηδέποτε σβενουμένους κανδήλας θ. καὶ κηρούς καθεκάστην ἡμέραν ζ. ἐν δὲ ταῖς ἀγίαις κυριακαῖς ι ε. τυπούμεν δὲ καὶ ἐκ τῶν δεσποτικῶν μεγάλων ἑορτῶν τινὰς λαμπράς καὶ ὀλοφώτους τὰς φωταφίας ἐντε ἑλαίῳ καὶ κηρῷ τὰς πέντε ταύτας τὴν τε ἁγίαν τοῦ Χριστοῦ γέννησιν καὶ τὰ ἅγια θεοφάνια καὶ τὸ ἅγιον πάσχα. καὶ τὴν ἁγίαν

Κ

ριβόλαια ἐν αὐτῇ καὶ εἰς τὴν Λευκὴν ἀμπελώνας ἐμρυτευτικῶς¹ ἠγόρασα δὲ καὶ τὰ συνέγγυς τῆς ἐκκλησίας ὁσπίτια τοῦ χαρτοφύλακος Εὐγενίου.

Ἐτους 5 ω κ' ἰνδικτιῶνος ι' μετὰ τὸν Νικηφόρον ὀρισμῶ² τοῦ βασιλέως ἀπεστάλη πρόεδρος Β Λακεδαιμονίας μητροπολίτης Σουγδαίας ὁ Λουκάς³ καὶ ἐπρόσμενε καμπόσον καιρὸν ἔτους 5 ω λ η' ἰνδικτιῶνος ι γ' καὶ μετ' αὐτὸν ἦλθεν γνήσιος ἀρχιερεὺς Νεῖλος⁴ Λακεδαιμονίας καὶ ἔστησεν τὴν ἐκκλησίαν ἔτους 5 ψ . . . μηνὶ Μαίῳ ἰνδικτιῶνος ζ' καὶ ἐκ τῶν προσόδων αὐτῶν φωταγωγεῖν αὐτὴν προσηκόντως καὶ δαψιλῶς, τυπώσαντες⁵ ἀνάπτεσθαι καθ' ἑκάστην ἡμέραν εἰς πάσας τὰς δοξολογίας || κανδήλας λη' εἰς ὧν ἀκοιμήτους καὶ

Ι

Πάτριαι παρέσχετο, ἀρχιεπισκοπῆς προτῆς χρηματιζούσης. Ἀνακοδόμησέ τε ἐκ βάθρων καὶ τὴν πόλιν αὐτῶν καὶ τὰς τοῦ θεοῦ ἁγίας ἐκκλησίας, πατριαρχοῦντος ἔτι Ταρρασίου τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν. Τὴν δὲ Λακεδαίμονα πόλιν ἐκ βάθρων καὶ αὐτὴν ἀνεγειράς καὶ ἐνοικίας ἐν αὐτῇ λαὸν σύμμικτον Καφάρους τε καὶ Θρακησίους καὶ Ἀρμενίους καὶ λοιποὺς ἀπὸ διαφόρων τόπων τε καὶ πόλεων ἐπισυναχθέντας ἐπισκοπὴν καὶ αὐτὴν ταύτην κατέστησεν καὶ ὑποκεισθαι τῇ τῶν Πατρῶν μητροπόλει ἐθέσπισεν, προσαφιερῶσας καὶ ἑτέρας δύο ἐπισκοπὰς, τὴν τε Μεθώνην καὶ τὴν Κορώνην. Διὸ καὶ οἱ βάρβαροι τῇ τοῦ θεοῦ βοηθείᾳ καὶ χάριτι κατηχηθέντες ἐβαπτίσθησαν καὶ τῇ τῶν Χριστιανῶν προσετέθησαν πίστει, εἰς

K. 1) ἐμρυτευτικῶς 2) ὀρισμὸς 3) Λουκάς 4) Νεῖλος 4) τυπώσαντας || Κώδ. φ. 196, 6

Τ

κοίμησιν τῆς ὑπεραγίας θεοτόκου. καὶ τὴν ἁγίαν ὕψωσιν τοῦ τιμίου σταυροῦ. ταῦτα ἡμῶν ἡ ἀναξιώτης σκοπίσασα καὶ λυσιτελῆ κρίνασα ἐτύπωσε καὶ ἐξέθετο. εἰ δὲ τοῖς μεθ' ἡμᾶς ἁγιωτάτοις δεσπόταις οὐκ εὐλογα ταῦτα οὔτε δίκαια δόξει, τὸ κρεῖττον καὶ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς γνώμην συμφέρον οἰκονομεῖωσαν. λογίζομεθα γὰρ ὡς εἰ οὐκ ἄρεστά αὐτοῖς ταῦτα φανῆ. μείζωνα πάντως καὶ ἀξιεπαιnéστερα βουλεύονται. εἰ δὲ λυσιτελῆ ταῦτα καὶ αὐτοῖς δόξη παρακαλοῦμεν καὶ στέρεξαι καὶ ἐπικυρῶσαι αὐτά.

Κ

μηδέποτε σβεννυμένης κανδήλας θ' καὶ κηρούς καθ' ἐκάστην ἡμέραν ζ', ἐν δὲ ταῖς ἁγίαις Κυριακαῖς κηρούς ιε'. Τυπούμεν δὲ καὶ ἐκ τῶν δεσποτικῶν μεγάλων ἑορτῶν γεῖναι λαμπράς καὶ ὀλοφώτους τὰς φωταψίας ἐν τε ἐλαίῳ καὶ κηρῷ τὰς πέντε ταύτας, τὴν τε ἁγίαν τοῦ Χριστοῦ γεννησιν καὶ τὰ ἅγια Θεοφάνεια καὶ τὸ ἅγιον Πάσχα καὶ τὴν ἁγίαν κοίμησιν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου καὶ τὴν ἁγίαν ὕψωσιν τοῦ τιμίου σταυροῦ. Ταῦτα ἡμῶν ἡ ἀναξιώτης σκοπίσασα καὶ λυσιτελῆ κρίνασα ἐτύπωσε¹ καὶ ἐξέθετο. Εἰ δὲ τοῖς μεθ' ἡμᾶς ἁγιωτάτοις δεσπόταις οὐκ εὐλογα ταῦτα οὔτε δίκαια δόξη² τὸ κρεῖττον καὶ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς κατὰ γνώμην συμφέρον οἰκονομεῖωσαν. Λογίζομεθα γὰρ ὡς εἰ οὐκ ἄρεστά αὐτοῖς ταῦτα

Ι

δόξαν καὶ εὐχαριστίαν τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν.

Κ

φανῆ, μείζονα πάντως
καὶ ἀξιοπαινέστερα
βουλεύονται. Ἐὶ δὲ
λυσιτελῆ ταῦτα καὶ
αὐτοῖς δόξῃ, παρακα-
λοῦμεν καὶ στέρξαι
καὶ ἐπικυρῶσαι αὐτά.

Ἡ σύγκρισις τῶν τριῶν τούτων ἀπογράφων τοῦ χρονικοῦ διδάσκει ἡμᾶς ὅτι τὰ μὲν δύο τούτων, τὸ τοῦ ταυρινείου καὶ τὸ τοῦ κουτλουμουσιακοῦ κώδικος, ἀνήκουσιν εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν, ἅτε περιλαμβάοντα πλὴν ἐλαχίστων διαφορῶν τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς ὕλην καὶ τὰ κυριώτερα λάθη τῶν βιβλιογράφων τὰ αὐτά. Διαφέρει δὲ τούτων σπουδαίως τὸ ἰθνηρικὸν ἀπόγραφον, ἀπὸ μὲν τοῦ τέλους παραλείπον σχεδὸν ὀλόκληρον τὸ δεύτερον ἡμῖς, ἐν δὲ μέσῳ τῷ κειμένῳ περιέχον χωρία ἐντελῶς λείποντα ἐν τοῖς δύο λοιποῖς κώδιξιν. Ἄλλ' ἐξετάσωμεν τὰς προσθήκας ταύτας μίαν πρὸς μίαν. Εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τὸ ἀπόγραφον I περιλαμβάνει χωρίον ἐν ᾧ γίνεται λόγος περὶ τῆς ἀφίξεως πρέσβειων τῶν Ἀθάρων εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Τὸ χωρίον τοῦτο φαίνεται παραληημένον ἐκ τῆς χρονογραφίας τοῦ Θεοφάνους¹, ὡς διδάσκει ἡ παραβολὴ τοῦ συγγραφέως τούτου.

I.

Θεοφάνης.

Ἐν ἔτει τῷ ςξδ^ο τῆς τοῦ κόσμου κατασκευῆς ὕπερ ἦν ἔτος λβ' τῆς βασιλείας Ἰουστινιανοῦ τοῦ μεγάλου εἰςῆλθον ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεις ἔθνους παραδόξου, τῶν Ἀθάρων λεγομένων, καὶ συνέτρεχε πᾶσα ἡ πόλις εἰς τὴν θέαν αὐτῶν ὡς

Τῷ δ' αὐτῷ χρόνῳ εἰςῆλθεν ἔθνος ἐν τῷ Βυζαντίῳ παράδοξον τῶν λεγομένων Ἀθάρων, καὶ πᾶσα ἡ πόλις συνέτρεχεν εἰς τὴν θέαν αὐτῶν. ὡς μηδέποτε ἑωρακότες τοιοῦτον ἔθνος.

1) Ἐκδ. Βόννης σ. 359, 4-9.

μηδέποτε έωρακότες έθνος τοι-
ούτον.

Σημειωτέον δέ οτι η χρονολογία ην παρέχει το Ιθηριτικόν χει-
ρόγραφον δέν περιέχεται έν τῷ ἀναλόγῳ χωρίῳ τοῦ Θεοφάνους,
ἀλλά παραλαμβάνεται έκ τῆς καθόλου σειρᾶς τῆς συγγραφῆς αὐ-
τοῦ. Ἡ δέ φαινομένη διαφωνία περί τὸ έτος δέν εἶνε πραγματι-
κή, ἀπ' ἐναντίας δ' ἀμφοτέρω ἀναφέρουσι τὸ γεγονός εἰς τὸ έτος
558 μ. Χ. εἰ καί ὁ μὲν Θεοφάνης ἀναγράφει τὸ έτος ςν' ἀπό κτί-
σεως κόσμου, ὁ δέ χρονογράφος τὸ ςξδ'. Ἀλλ' ὁ μὲν Θεοφάνης
χρηται τῇ κατ' Ἀλεξανδρεῖς χρονολογίᾳ, ἥτις ὡς έτος τῆς κτί-
σεως τοῦ κόσμου ἀποδέχεται τὸ 5493, ὁ δ' ἡμέτερος χρονογράφος
τῇ έν Κωνσταντινουπόλει συνήθει (τῷ 5508, ὅταν δέ πρόκειται
περί τῶν τεσσαρῶν τελευταίων μηνῶν τοῦ έτους τῷ 5509, ἐπειδὴ
τὸ βυζαντιακόν έτος ἤρχετο τῇ 1 Σεπτεμβρίου.)¹

Ἡ δέ δευτέρα παρὰ τῷ Ιθηριτικῷ χρονογράφῳ μεγάλη προσθή-
κη ἀπό τῶν λέξεων Παρέλαβον δέ καί τὸ Σίρμιον
μέχρι τῶν φρούρα πάμπολλα δέν δύναται νάναχθῆ εἰς
ένα ὠρισμένως τῶν γνωστῶν συγγραφέων, οὐδὲ φαίνονται τὰ ιστο-
ρούμενα ἀποτελοῦντα έν συνεχεῖ χωρίον τῶν περισωθέντων ιστορι-
κῶν, εἶνε δέ μᾶλλον, ὅσον δύναμεθα νά κρίνωμεν, ἀνθολογία έκ
τοῦ Εὐαγρίου, Θεοφάνους καί Θεοφυλάκτου τοῦ Σιμοκάττου.

I. ΕΤΟΣ ΙΑΡΥΣΗΣ Εὐαγγριος (V, 12)

Παρέλαβον δέ καί τὸ Σίρμιον, Τὸ Σίρμιον πρὸς τῶν βαρβά-
πόλιν τῆς Εὐρώπης ἐπίσημον, ρων εἰλω, πρῶην μὲν ὑπὸ Γη-
ῆτις έν Βουλγαρίᾳ οὐσα νῦν κα- παιδῶν κρατούμενον, Ἰουστίνῳ
λεῖται Στρίωμος, πρῶην μὲν ὑπὸ δέ πρὸς αὐτῶν παραδοθέν.

1) Ἐκ τῆς χρονολογίας τοῦ Ιθηριτικοῦ χρονικοῦ 6064, ἥτις ὡς ἀνω-
τέρω ἀποδεικνύεται δέν διαφωνεῖ πρὸς τὴν τοῦ Θεοφάνους, ἐξάγεται, νο-
μιζῶ, ὅτι ἡ προσθεῖα τῶν Ἀβάρων μετέθη εἰς Κωνσταντινουπόλιν κατὰ
τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ έτους 558. Τότε δ' ἐξηγεῖται καί ὁ λόγος δι'
ὃν ὁ χρονογράφος ἀναφέρει τὸ λδ' έτος τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ καί
οὐχί τὸ λα', ὡς ὁ Θεοφάνης, καθότι τὸ λα' εἶχεν ἤδη συμπληρωθῆ τοῦ
Ἰουστινιανοῦ ἀναβάντος εἰς τὸν θρόνον κατὰ μῆνα Αὐγούστον τοῦ 527.

Γηπαίδων κρατουμένην, Τουστίνω δὲ τῷ βασιλεῖ παραδοθεῖσαν παρ' αὐτῶν.

Διὰ ταῦτα οὖν συνθῆκαι ἐπονείδιστοι ὑπὸ Ῥωμαίων γεγονάσι πρὸς αὐτοὺς, ὑποσχομένων παρέχειν αὐτοῖς φόρον ἐτήσιον χρυσοῦ χιλιάδας π'. Καὶ ἐπὶ τούτοις ἐπηγγείλαντο οἱ Ἄβαρεις ἥσυχάζειν.

Τοῦ δὲ Μαυρικίου τῶν σκήπτρων ἐπηλειμμένου κατὰ τὸ ἑξακισχιλισὸν ἢ ἔτος πρεσβεύουσιν οἱ Ἄβαρεις πρὸς αὐτὸν ἀξιῶντες ταῖς π' χιλιάσι τοῦ χρυσοῦ ἃς ἐλάμβανον παρὰ Ῥωμαίων προστεθῆναι ἄλλας εἴκοσι. Ὁ δὲ βασιλεὺς τῆς εἰρήνης ἐφιέμενος κατεδέξατο τοῦτο.

Ἄλλ' οὐ διήρκεσε ὁ τῆς συνθήκης λόγος περαιτέρω δύο ἐνιαυτῶν. Χαγάνος γὰρ ὁ αὐτῶν ἡγε-

Θεοφύλακτος

(ἐκδ. Βόννης σ. 38, 21—39, 4)

Αἱ δὲ συνθῆκαι ἐπονείδιστοι Ῥωμαίοις μετὰ γὰρ τηλικούτου κολοφῶνα κακοῦ, οἷά πως ἀγωνοθέται καθήμενοι, ὥσπερ ἄθλον εὐδοξίας δῶρα λαμπρὰ τοῖς βαρβάροις παρείχοντο, ὀγδοήκοντα τε χιλιάδας χρυσῶν καθωμολόγουν ἀν' ἕκαστον ἔτος τοῖς βαρβάροις ἐγκαταβάλλεσθαι δι' ἐμπορίας ἀργύρου τε καὶ ποικίλης ἐσθῆτος.

Θεοφάνης

(ἐκδ. Βόννης σ. 38, 6—11).

Τῷ δ' αὐτῷ μηνὶ πρεσβεύουσιν οἱ Ἄβαρεις πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μαυρικίον, οἱ πρὸ ὀλίγου χρόνου τὸ Σέρμιον χειρωσάμενοι, πόλιν τῆς Εὐρώπης ἐπίσημον, ἠξίουσαν ταῖς ὀγδοήκοντα χιλιάσιν χρυσοῦ, αἷς ἐλάμβανον κατ' ἔτος παρὰ Ῥωμαίων, προστεθῆναι ἄλλας κ'. Ὁ δὲ βασιλεὺς εἰρήνης ἐφιέμενος τοῦτο κατεδέξατο.

Θεοφύλακτος

(ἐκδ. Βόννης σ. 39, 4—40, 19).

Οὐ περαιτέρω δὲ διήρκεσαν τῶν δύο ἐνιαυτῶν αἱ σπονδαί. Κατηυθαδιάσατο γὰρ Ῥωμαίων

μῶν ἄλλοτε ἄλλην πρόφασιν ποιούμενος εἰς τὸ εὐρεῖν ἀφορμὴν πολέμου καὶ αἰτῶν ὑπέρογκα ὡς ἐν τινι παρηκούσθῃ λύει τὰς συνθήκας καὶ ἑξαπιναιῶς Σιγγιδόνα παραλαμβάνει, πόλιν τῆς Θράκης, ἀφύλακτον ταύτην εὐρῶν, πρὸς δὲ καὶ Αὐγούστας καὶ τὸ Βιμινάκιον νῆσος δὲ ἐστὶ τοῦτο μεγάλη τοῦ Ἰστρου. Παρέλαβεν δὲ καὶ τὴν Ἀγχίαλον, τὴν νῦν Μεσσήνην τῆς Μακεδονίας, καὶ πολλὰς ἐτέρας πόλεις ἐχειρώσατο τὰς ὑπὸ τὸ Ἰλλυρικὸν τελούσας.

ὁ παρὰ τοῖς Οὐννοῖς χαγᾶνος οὕτω λεγόμενος . . . καὶ δῆτα δυσανασχετοῦντος τοῦ αὐτοκράτορος, περιφρονεῖ τὰς συνθήκας καὶ τοὺς ὄρκους ταῖς αὔραις φέρων ἐδίδου· ἀθρόον τε τὴν πολέμῳ φίλην ἀράμενος σάλπιγγα, τὰς δυνάμεις συνήθροϊζε καὶ τὴν Σιγγιδόνα τὴν πόλιν ἑξαπιναιῶς ἄφρακτον οὖσαν ἐλάμβανεν, πολεμικῶν τε ὀργάνων χηρεύουσαν διὰ τὸ ἐκ τῆς εἰρήνης ῥαθυμίαν πολλὴν ὑπερεκχεῖσθαι τῆς Θράκης . . . ἀνελών τε Αὐγούσταν καὶ τὸ Βιμινάκιον [αὕτη δὲ νῆσος καθέστηκε περὶ τὰ ῥεῖθρα τοῦ Ἰστρου Θεοφύλ. 315,11] (πόλεις δ' αὐταὶ λαμπραὶ ὑπὸ τὸ Ἰλλυρικὸν φορολογούμεναι) παρατυκὰ στρατοπεδεύεται, καὶ τὴν Ἀγχίαλον περιτέμνεται, τὰς τε περιοικίδας κώμας ἐδήρωσε.

Θεοφάνης

(ἐκδ. Βόννης σ. 390, 1.)

Ἡπεῖλει δὲ καὶ τὰ Μακρὰ
τείχη καταστρέψαι.

Ἡπεῖλει δὲ καὶ τὰ Μακρὰ
τείχη καταστρέψαι.

Θεοφάνης

(ἐκδ. Βόννης σ. 390, 2—5)

Ὁ δὲ βασιλεὺς πρέσβεις παρὰ τὸν χαγᾶνον ἑξαπέστειλεν Ἐλπιδιον πατρίκιον σὺν Κομμεντιόλῳ προσθήκην τῶν πάκτων ποι-

Ὁ δὲ βασιλεὺς Ἐλπιδιον τὸν πατρίκιον σὺν Κομμεντιόλῳ πρέσβεις πρὸς τὸν χαγᾶνον ἑξαπέστειλεν. Καὶ ὁ βάρβαρος ἐπὶ ταῖς

ούμενος· καὶ ἐπὶ τούτῳ εἰρήνην τῶν πάκτων συνθήκαις εἰρήνην
ἄγειν ὁ βάρβαρος καθωμολόγησε. ἄγειν καθωμολόγησεν.

Θεοφάνης

(ἰκδ. Βόννης σ. 395, 19 - 396, 3).

Μικρὸν δὲ ἡσυχάσας πάλιν
τάς σπονδάς διαλύει καὶ κατα-
πολεμῆ δεινῶς τήν τε Σκυθίαν
χώραν καὶ τήν Μυσίαν, κατα-
στρέψας φρούρια πάμπολλα.

Τούτῳ τῷ ἔτει ὁ τῶν Ἀθά-
ρων χαγάνος, τάς σπονδάς δια-
λύσας, τήν τε Μυσίαν καὶ Σκυ-
θίαν κατεπολεμῆ δεινῶς, κατα-
στρέψας τήν τε Ῥατιάρναν καὶ
Κωνωνίαν καὶ Ἄκυσ καὶ Δορό-
στολον καὶ Ζαρπάδα καὶ Μαρ-
κιανούπολιν.

Ἄλλὰ πλὴν τούτων ὑπάρχει ἐν τῷ ἰσθηρτικῷ ἀπογράφῳ καὶ
ἑτέρα προσθήκη ἐν τέλει, ἢ ἀπὸ τῶν λέξεων τήν δὲ Λακε-
δαίμονα πόλιν μέχρι τέλους τοῦ χρονικοῦ. Πόθεν ἐπήγαγε
τὸ χωρίον τοῦτο τὸ πραγματευόμενόν τὰ κατὰ τὴν ἀνοικοδόμη-
σιν τῆς πόλεως Λακεδαιμόνος καὶ τήν ἐν αὐτῇ ἐνοικήσιν συμμί-
κτου λαοῦ¹ δὲν γνωρίζω. Ἄλλὰ καὶ ἄλλας τινὰς μικρὰς προσθή-
κας τοῦ χειρογράφου δὲν εὐρίσκομεν παρὰ τοῖς γνωστοῖς Βυζαν-
τινοῖς συγγραφεῦσι· ταιαυταὶ δὲ εἶνε ἢ ἐν σελίδι 100 καὶ τὰ περὶ
αὐτὴν ἀφειδῶς ληιζόμενοι, τὰ μεταξύ τῶν χωρίων τοῦ
Θεοφυλάκτου καὶ Θεοφάνους ἐν σελίδι 102 ἤλθεν δὲ καὶ μὲ-
χρι τῶν τοῦ Βυζαντίου προαστείων τὰ πάντα ληι-
ζόμενος καὶ τὰ ὀλίγα δὲ τινες αὐτῶν τὸν πορθμὸν
τῆς Ἀβύδου διαβάαντες καὶ τὰ τῆς Ἀσίας χω-
ρίας ληισάμενοι αὐθις ἀνέστρεψαν, ὡς καὶ τινες

1) Ὅποιοι οἱ Κάθηροι περὶ ὧν γίνεται λόγος ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ δὲν
δυνάμεθα νίπορανοῦμεν. Ἔννοεῖ ὁ χρονογράφος ἄρα τοὺς Καθεύρους
ἐκείνους οὓς ὁ μὲν Κεδρηνὸς ἀναφέρει μετὰ τῶν Σαρακηνῶν, Περσῶν
καὶ Ἀράβων (II, 569, 15), ἢ δὲ συνέχεια τοῦ Θεοφάνους μετὰ τῶν Λί-
γυπτιῶν, Ἰνδῶν, Περσῶν, Ἀσσυρίων, Ἀρμενίων, Χάλδων, Ἰβήρων
καὶ Ζηχῶν (55, 6), ἢ τοὺς παρὰ Κωνσταντίνῳ τῷ Πορφυρογεννήτῳ Κα-
θάρους (Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν 171, 15 κ. ε.),

βραχέϊαι φράσεις ἅς παρενείρει τὸ ἰθνηρικὸν ἀπόγραφον μεταξὺ τῆς διηγήσεως ἢν παρέχουσι τὰ δύο ἄλλα, εἰς ὧν τὴν ἐξέτασιν μεταβαίνομεν πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἐρεύνης τοῦ ὄλου τοῦ ἀποτελοῦντος τὸ ἰθνηρικὸν χρονικόν.

Ἐξετάζοντες τὰ δύο μακρότερα χρονικά, τὸ ἐκ Ταυρίνου καὶ τὸ κουτλουμουσιακόν, ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ ἰθνηρικόν, παρατηροῦμεν ὅτι τὰ πρῶτα σύγκεινται ἐκ τριῶν εὐδιακρίτων μερῶν, τοῦ μὲν ἐν ἀρχῇ ἀφηγουμένου τὰ κατὰ τοὺς Ἄβαρας μέχρι τῆς βασιλείας τοῦ Μαυρικίου, τοῦ δὲ μέσου πραγματευομένου τὰ κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Ἀβάρων καὶ Σλάβων εἰς τὴν Πελοπόννησον, τὴν ὑπὸ τοῦ βασιλέως Νικηφόρου ἐπιστροφὴν αὐτῶν εἰς τὸν Χριστιανισμὸν καὶ τὰ κατὰ τὴν μητρόπολιν Πατρῶν μέχρι τοῦ αὐτοῦ βασιλέως, τοῦ δὲ τρίτου καὶ τελευταίου περιλαμβανόντος εἰδήσεις ἀναγομένας εἰς τὰς μητροπόλεις Μονεμβασίας καὶ Λακεδαιμονίας. Τῶν μερῶν τούτων τὸ ἰθνηρικὸν χρονικὸν περιέχει μόνα τὰ δύο πρῶτα.

Μελετῶντες δὲ τὸ καὶ εἰς τὰ τρία χρονικά κοινὸν μέρος, ὅπερ, ὡς εἶδομεν, εἶνε πλουσιώτερον ἐν τῷ ἰθνηρικῷ κώδικι, εὐρίσκομεν εὐθύς ἐν ἀρχῇ τοῦ ὡς εἴρηται πρώτου μέρους τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ ἀνωτέρω ἐν σελίδι 109 παρατεθέντος χωρίου τοῦ Θεοφάνους μετὰ μόνης τῆς διαφορᾶς ὅτι προστίθεται ἐν αὐτοῖς περὶ τῶν Ἀβάρων ὅτι εἶνε γένος οὐνικόν καὶ βουλγαρικόν.

Κ. ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΗΣ 1878 Θεοφάνης

(ἐκδ. Βόννης σ. 359, 7-9)

Εἶχον γὰρ τὰς κόμας μακρὰς πάνυ, δεδεμένας πρηνθίοις καὶ πεπλεγμένας ἢ δὲ λοιπὴ φορεσία αὐτῶν ὅμοια τῶν λοιπῶν Οὔνων.	Εἶχον γὰρ τὰς κόμας ὀπισθεν μακρὰς πάνυ δεδεμένας πρηνθίοις καὶ πεπλεγμένας. Ἡ δὲ λοιπὴ φορεσία αὐτῶν ὅμοια τῶν λοιπῶν Οὔνων,
---	---

Ἐπιτεταὶ δὲ χωρίον, κοινὸν καὶ εἰς τὰ τρία ἀπόγραφα, ὅπερ, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἰθνηρικοῦ χρονικοῦ, πηγάζει ἐκ τοῦ Εὐαγγρίου καθὼς ὁ Εὐάγγριος λέγει ἐν πέμπτῳ αὐτοῦ λόγῳ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας. Καὶ πραγματι εὐρίσκομεν τὸ χωρίον παρ' αὐτῷ.

Κ.

Οὔτοι ὑπῆρχον ἔθνος τῶν ἀμαξοβίων τῶν ὑπὸ τὸν Καύκασον τὰ ἐπέκεινα πεδιάς νεμόμενοι· ἐπεὶ δὲ κακῶς πεπόνθησιν παρὰ τῶν γειτνιώντων αὐτοῖς Τούρκων, τούτους φεύγοντες τῆς ἰδίας ἀπαναστάντες χώρας καὶ τὸν αἰγιαλὸν τοῦ Εὐξείνου διαβάτες ἀφίκοντο ἐπὶ τὸν Βόσπορον. Ἐκεῖθεν δὲ ἀπάραντες διήλθον τόπους πολλῶν ἔθνων. Τούτοις παρατυγχάνουσιν ἀνταγωνιζόμενοι μέχρι οὗ τὰς ὄχθας τοῦ Ἰστροῦ κατελήφασιν καὶ πρὸς Ἰουστινιανὸν ἐπρεβεύσαντο, αἰτοῦντες δεχθῆναι αὐτούς.

Τὸ δ' ἐπόμενον χωρίον περὶ τῆς ἐν Δωροστόλῳ ἐγκατοικήσεως τῶν Ἀθάρων φαίνεται ὅτι εἶνε εἰλημμένον ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς ὅθεν καὶ ὁ Γενέσιος ἤντησεν τὴν εἰδήσιν, ἣς ποιεῖται μνησίαν παρενθετικῶς ἐν τῇ διηγῆσει ἄλλων γεγονότων.

Κ.

Τοῦ δὲ βασιλέως φιλανθρωπῶς αὐτούς δεξαμένου ἔλαχον παρ' αὐτοῦ ἔχειν τὴν κατοίκησιν ἐν χώρῃ Μυσίας ἐν πόλει Δωροστόλῳ τῇ νῦν καλουμένη Δρίστρῃ.

Εὐάγριος (V, 1)

Ἔθνος δὲ Σκυθικὸν οἱ Ἀθαροὶ τῶν ἀμαξοβίων, τῶν ὑπὲρ τὸν Καύκασον τὰ ἐπέκεινα πεδιάς νεμόμενων, οἱ τοὺς γειτνιώντας Τούρκους πεφευγότες, ἐπεὶ κακῶς πρὸς αὐτῶν ἐπεπόνθησαν, ἐπὶ τὸν Βόσπορον ἀφίκοντο καὶ τὴν ἡύονα τοῦ Εὐξείνου καλουμένου Πόντου καταλιπόντες, ἐνθα συχνὰ μὲν ἔθνη βαρβαρικὰ ἐξοκίσθησαν δὲ καὶ ὑπὸ Ῥωμαίων πόλεις τε καὶ στρατῶπεδα, καὶ τινες προσομισεις, ἢ στρατιωτῶν ἀπομάχων γινομένων, ἢ καὶ ἀποικιῶν πρὸς τῶν βασιλέων στελλομένων, τὴν πόρευσιν ἐποιούντα, πᾶσι τοῖς ἐν ποσὶ βαρβαροῖς ἀνταγωνιζόμενοι, μέχρι οὗ τὰς ἡύονας τοῦ Ἰστροῦ κατελήφασιν, καὶ πρὸς Ἰουστινιανὸν ἐπρεβεύσαντο.

Γενέσιος.

(ἐκδ. Βόννης σ. 85, 21-86, 1).

Ὁ δὲ ἀρχηγὸς Βουλγαρίας (οἷς τὸ γένος ἐξ Ἀθάρων τε καὶ Χαζάρων, ἀπὸ Βουλγάρου κυρίου ὀνόματος, ὅς παρὰ Ῥωμαίων ἐν κατοικήσει Δωροστόλου καὶ τῆς Μυσίας γεγένητο) κτλ.

Εἰς τὴν αὐτὴν δὲ πηγὴν φαίνεται ὅτι ἀνάγονται καὶ τὰ ἀμέσως κατωτέρω καὶ ἐξ ἀπόρων — κατὰ τρέχοντες ἢ μᾶλλον μέχρι τῶν καὶ τὰ περὶ αὐτὴν ἀφειδῶς λησιζόμενοι τοῦ Ἰσθηρικοῦ χρονικοῦ. Ἡ δὲ πηγὴ αὕτη εἰκάζω ὅτι εἶνε ἡ Ἱστορία Μενάνδρου τοῦ Προτίκτορος, ἧς τὸ οἰκεῖον μέρος τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰ ἐπὶ Ἰουστίνου τοῦ Β' ἢ Τιβερίου τολμήματα τῶν Ἀθάρων δὲν περιεσώθη μεταξὺ τῶν εἰς ἡμᾶς ἐν τῷ περὶ πρ ε σ θ ε ι ῶ ν κεφαλαίῳ τῶν ἱστορικῶν ἐκλογῶν Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου περιελθόντων ἀποσπασμάτων.

Τοιαῦται αἱ πηγαὶ τοῦ πρώτου μέρους τοῦ χρονικοῦ. Τῶν δὲ τοῦ δευτέρου μέρους ὀλίγα τινὰ μόνον εὑρηνται παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς, οἷον τὰ περὶ τοῦ ὀνόματος τῆς Μονεμβασίας, ἅτινα συμπίπτουσι πρὸς τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Φραντζῆ.

Κ.

Φραντζῆς.

(ἐκδ. Βόρρης σ. 397, 14-21)

Οἱ δὲ λοιποὶ δύσβατον τόπον παρὰ τὸν τῆς θαλάσσης αἰγιαλὸν εὐρόντες καὶ πόλιν ὀχυρὰν οἰκοδομήσαντες καὶ Μονεμβασίαν ταύτην ὀνομάσαντες διὰ τὸ μίαν ἔχειν τῶν ἐν αὐτῷ εἰσπορευομένων τὴν εἰσοδὸν ἐν αὐτῇ τῇ πόλει κατώκησαν.

Καὶ τοῦ μὲν ἄστεως τὸ ὄνομα ὄντως τὴν κλησιν εἶχεν, ὅτι τοῖς βουλομένοις εἰσελθεῖν ἀληθῶς μίαν παρέχει τὴν εἰσοδὸν, καὶ οὐ μετὰ μηχανῆς καὶ τέχνης ἀνθρωπίνης, ὡς εἵπομεν, ἀλλ' αὕτη ἡ φύσις τὸ ἄστυ ἐστόλισε· καὶ ἀδύνατον ἦν εὑρεθῆναι κατὰ πᾶσαν τὴν ὕψ' ἡλιον ἕτερον φρούριον τοιοῦτως ἀδιάσειστον καὶ ἀπολέμητον καὶ ἀνενόχλητον ἐκ πάσης μηχανῆς πολεμικῆς, ὡς τοῦτο εὑρεθῆναι ἀδύνατον.

Ἐπ' ἴσης δὲ καὶ ἄλλοθεν γνωστὰ εἶνε τὰ ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει συμβάντα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Νικηφόρου ὑποταγὴν τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Σλάβων καὶ τὴν ἀνακήρυξιν τῶν

Πατρῶν εἰς μητρόπολιν εὐρίσκομεν δὲ ταῦτα, καίπερ οὐσιώδεις ἐνέχοντα ἐν μέρει παραλλαγᾶς, παρὰ Κωνσταντίνῳ τῷ Πορφυρογεννήτῳ¹ καὶ ἐν τῷ συνοδικῷ γράμματι τοῦ πατριάρχου Νικολάου πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν².

Ὅποια δὲ ἡ σχέσις τῶν συγγραφέων τούτων πρὸς τὸ χρονικὸν καὶ ὅποια ἡ πίστις ἐκάστου ἐν τῇ ἐξιστορήσει τῶν γεγονότων θεωρῶ περιττὸν νὰ ἐκθέσω ἐνταῦθα, ἐπειδὴ τὸ θέμα ἐπραγματεύθη ἤδη διὰ μακρῶν ὁ κ. Κ. Παπαρρηγόπουλος.³

Ἄλλ' οὐτε παρὰ τούτοις οὐτε παρὰ τινε τῶν ἄλλων Βυζαντινῶν ἀνευρίσκεται τι ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ χρονογράφου μυθευμένων περὶ ἐρημώσεως τῆς Πελοποννήσου καὶ διασπορᾶς τῶν Πελοποννησίων· οὐδαμῶς γίνεται λόγος περὶ τοῦ ἐτόμου τῶν Μανιατῶν. Καὶ ἄλλα δὲ εἶνε νέα ἐκ τῶν ἐν τῷ χρονικῷ, ἐν οἷς ἡ μνεία τοῦ στρατηγοῦ Σκληροῦ καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀρχιεπισκόπου Πατρῶν Ἀθανασίου.

Ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει ἀξία λόγου καὶ διδακτικωτάτη εἶνε ἡ παραβολὴ τοῦ ἰσθητικῆ ἀπογράφου πρὸς τὰ δύο λοιπά. Ἐν αὐτῷ γίνεται μακρὸς λόγος περὶ τῶν συμβάντων ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Μαυρικίου ὑπὸ τῶν Ἀβάρων, συμφώνως πρὸς τὰ καὶ ἄλλοθεν γνωστὰ ἐκ Βυζαντινῶν συγγραφέων εἰς οὓς ἀναφέρονται τὰ τοῦ χρονογράφου, ὡς ἤδη εἶδομεν. Μετὰ δὲ ταῦτα προστίθενται αἱ λέξεις ἐν ἐτέ ρ α δ ἔ ε ἰ ε ἰ ε ἰ ε ἰ ε ἰ ε, μεθ' ἧς ἀναγράφονται τὰ καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς δύο ἀπογράφοις ἀναφερόμενα περὶ τῆς ὑποταγῆς τῆς Ἑλλάδος καὶ διασπορᾶς τῶν Πελοποννησίων. Ἄλλ' ὅτι καὶ τὴν εἰσβολὴν ταύτην ἀποδέχεται γενομένην ὁ χρονογράφος ἐπὶ τοῦ Μαυρικίου ἀποδεικνύει ἡ ἀνωτέρω ἀναφερομένη χρονολογία ἣν ἐτήρησαν καὶ τὰ τρία χειρόγραφα, ἧτοι τὸ ἔτος 6096, τὸ ἕκτον τῆς βασιλείας τοῦ εἰρημένου αὐτοκράτορος, ἀφ' οὗ ἔτους μέχρι τοῦ 6313, ἧτοι τοῦ τετάρτου τῆς βασιλείας τοῦ Νικηφόρου

1) Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν ἐκδ. Βόννης σ. 217 κ. ἔ.

2) L e u n c l a u i u s Juris Graeco-Romani σ. 278-279.

3) Σ λ α β ι κ αὶ ἐν τ α ῖ ς ἐ λ λ η ν. χ ῶ ρ α ι ς ἐ π ο ι κ ῆ ς ε ἰ ς ἐν τ αῖ ς Ἱ σ τ ο ρ ι κ αῖ ς π ρ α γ μ α τ εῖ α ς σ. 263 κ. ἔ. ¹⁸ καὶ H o p f Geschichte Griechenlands ἐν τῷ 85 τόμῳ τοῦ Α' τμήματος τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Ersch καὶ Gruber σ. 107 κ. ἔ.

διήλθον τὰ 218 ἔτη, καθ' ἃ ἐδέσποσαν τῆς Πελοποννήσου κατὰ τὸν χρονολόγον καὶ τὸν πατριάρχην Νικόλαον οἱ Ἕσβαρες¹.

Ἄλλ' ἐξετάσωμεν πότε συνετάχθη τὸ χρονικόν. Ἐκ τῶν τριῶν μερῶν εἰς ἃ διηρέσαμεν αὐτὸ, οἷον περιέχεται ἐν τοῖς ἀπογράφοις Γ καὶ Κ καὶ ὧν τὸ τρίτον θέλομεν ἐξετάσει ἀμέσως κατωτέρω, τὰ δύο πρῶτα συναπῆρτισαν ἐν παλαιότεροις χρόνοις τὸ ὅλον, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ἰθνητικῆ ἀπογράφου. Τοῦτο περιλαμβάνει μόνον τὰ γεγονότα ὅσα ἀναφέρονται εἰς τοὺς χρόνους τοὺς μέχρι τοῦ Νικηφόρου. Τὸ τελευταῖον τῶν ἐν αὐτῷ ἀναγραφόμενων γεγονότων, ἢ εἰς τὸν θρόνον τῆς μητροπόλεως τῶν Πατρῶν ὑπαγωγῇ τῶν ἐπισκοπῶν Λακεδαιμονίας, Μεθώνης καὶ Κορώνης, συνέβη πατριαρχοῦντος τοῦ Ταρασίου, ὅστις ἀπέθανε τῷ 806. Ἄρα μεταξύ τοῦ ἔτους τούτου καὶ τοῦ 1083 καθ' ἃ ἐπὶ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ πατριαρχοῦντος τοῦ Εὐστρατίου ἀνεκηρύχθη μητρόπολις ἡ Λακεδαιμονία, καθ' ἃ ἀναφέρει τὸ τρίτον μέρος τοῦ χρονικοῦ ἐν ἀρχῇ, φαίνεται συνταχθῆναι τὸ πρῶτον καὶ δευτέρον μέρος, ὅπερ ὑπῆρξε τὸ ἀρχικόν χρονικόν.

Καὶ ὅχι μόνον τοῦτο γίνεται δῆλον ἐκ τῆς παραβολῆς τῶν τριῶν ἀπογράφων, ἀλλὰ καὶ ὁ σκοπὸς δι' ὃν συνετάχθη ἀρχῆθεν τὸ χρονικόν, ἵσως δὲ καὶ ἡ χρῆσις αὐτοῦ. Πρὸς τοῦτο ἀξιοσημείωτον εἶνε τὸ πέρας τοῦ ἰθνητικῆ ἀπογράφου διὰ καὶ οἱ βάρβαροι τῆ τοῦ θεοῦ βοηθεία καὶ χάριτι κατηχηθέντες ἐβαπτίσθησαν καὶ τῶν Χριστιανῶν προσετέθησαν πίστει, εἰς δόξαν καὶ εὐχαριστίαν τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν. Τὸ τέλος τοῦτο δὲν εἶνε τὸ μόνον παρέχον εἰς τὸ πρῶτον χρονικόν χαρακτῆρα ἐκκλησιαστικόν. Ἡ ὅλη διήγησις φαίνεται ἀπ' ἐναντίας τείνουσα εἰς δοξασμὸν τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐξύμνησιν τῆς ἐπὶ Νικηφόρου γενομένης ἐπιστροφῆς καὶ Σλάβων τῆς Πελοποννήσου εἰς τὸν Χριστιανισμὸν, καὶ ἰδίᾳ τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου εἰς ὃν

¹) Καὶ ὁμοίως ἀφαιροῦντες τὸν ἀριθμὸν 6096 ἀπὸ τοῦ 6313 εὐρίσκομεν μόνον 217 ἔτη.

ἐμμέσως ἀποδίδεται τὸ ἔργον, τοῦ πατριάρχου δὴλα δὴ Ταρασίου, ὃν εἰς τοὺς ἁγίους κατέταξεν ἢ καθ' ἡμᾶς ἐκκλησία καὶ οὐ τὸ ὄνομα ἀναφέρων καὶ ὁ χρονογράφος τοῦ ἰβηρικικοῦ χειρογράφου προσθέτει τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν. Συναξαριον λοιπὸν εἶνε τὸ πρῶτον χρονικόν, ἴσως μάλιστα καὶ ἀναγινωσκόμενον ἐπ' ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἐπάνωμον ἡμέραν τοῦ ἁγίου Ταρασίου, τὴν 25 Φεβρουαρίου, ἐν Πάτραις ἢ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Πελοποννήσου, ἰδίως δ' ἐν Μονεμβασίᾳ.

Τὸ χρονικόν τοῦτο τὸ οὕτως ἀπαρτισθὲν ἠυξήθη σὺν τῷ χρόνῳ ἐν Μονεμβασίᾳ προστεθέντων καὶ ἄλλων συμβάντων ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς αὐτοῦ ἐκκλησίας καὶ τῆς τῆς Λακεδαιμονίας, εἰ καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὸν λόγον δι' ὃν προσετέθησαν αἱ εἰδήσεις καὶ τὰ ἐγγράφα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἐκκλησίαν Λακεδαιμονίας. Ἐλήφθησαν δ' ἐκ τῶν εἰδήσεων τούτων αἱ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Μονεμβασίας ἀναφερόμεναι προφανῶς ἐκ τῶν ἀρχείων τῆς ἐν αὐτῇ μητροπόλεως. Ἡ Μονεμβασία εἶχε, ὡς γνωστὸν, μεγάλην σημασίαν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας. Περὶ δὲ τῶν σπουδαίων προνομίων τῆς σημαντικῆς ταύτης πόλεως καὶ τῆς ἱστορίας αὐτῆς πολλὰ ἐγγράφα ἐσώζοντο ἐν τῷ αὐτοκρατορικῷ ἀρχεῖῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καθ' ἃ βεβαίῳ ὁ Γεώργιος Φραντζῆς, ὅστις καὶ ἐκδίδει ἐν χρυσοῦλλον Ἀνδρονίκου τοῦ Νέου εἰς τὴν πόλιν ταύτην ἀναφερόμενον, ὅπερ ἔτυχεν ἔχων εἰς χεῖράς του μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς βασιλίδος¹. Ἀλλὰ βεβαίως ταῦτα ἦσαν τὰ σχέδια ἢ τὰ ἴσα τῶν ἐκδοθέντων. Τὰ δὲ πρωτότυπα ἐφυλάσσοντο ἐν τοῖς τοπικοῖς ἀρχαίοις τῆς Μονεμβασίας μετὰ πολλῶν καὶ ἄλλων εἰδήσεων ἀναφερομένων εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως. Ἄν λοιπὸν στοχάζηται τοῦ ἀληθοῦς ἢ ἡμετέρα εἰκασία, ὅτι τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ χρονικοῦ τὸ ποιούμενον μνείαν καὶ τῆς κτίσεως τῆς Μονεμβασίας ἐγεννήθη ἐν Πελοποννήσῳ, οὐδαμῶς εἶνε ἀπίθανον ὅτι συνετάχθη ἐν αὐτῇ τῇ Μονεμβασίᾳ. Ἐντεῦθεν δ' ἐξηγεῖται ἢ τε ἐν τῷ ταυρινεῖῳ κώδικι ἐπιγραφή τοῦ χρονικοῦ περὶ κτίσεως Μονεμ-

1) Ἐκδ. Βόννης σ. 399, 14 κ. ε.

Βασίαις καὶ ἡ ἐν τῷ κουτλουμουσιακῷ τὸν καιρὸν ὅπου οἴκησεν ἡ Μονεμβασία καὶ πῶς¹⁾ καὶ ταῦτα ἐν ᾧ δὲν πρόκειται ἰδίως περὶ Μονεμβασίας.

Ἄλλὰ γεννᾶται τὸ ζήτημα ἂν, τοῦ χρονικοῦ συνταχθέντος ἐν Μονεμβασίᾳ, αἱ εἰς τὴν ἱστορίαν αὐτῆς ἀναφερόμεναι εἰδήσεις καὶ τὰ ἐν τῷ πρώτῳ αὐτοῦ μέρει εἰς τὸν ἐξοικισμὸν τῶν Πελοποννησίων ἀναφερόμενα ἄτινα δὲν εὐρίσκονται, ὡς εἶδομεν, παρὰ τινι τῶν γνωστῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων πηγάζουσιν ἐκ τῶν ἀρχαίων τῆς πόλεως, καὶ ἐλήφθησαν ἐκ τῶν ἐν αὐτοῖς ἐπιστήμων ἐγγράφων καὶ καθ' ὃν χρόνον συνετάχθη τὸ πρῶτον χρονικόν, ὅτε θὰ εἶχον μεγίστην ἀξίαν καὶ δὲν θὰ ἐστεροῦντο κύρους, ἢ μᾶλλον εἶνε μεταγενεστέρα εἰς αὐτὸ προσθήκη ἀπορρέουσα ἐκ πηγῶν ἀμφίβολον ἐχουσῶν τὴν ἱστορικὴν σημασίαν. Περὶ τοῦ δευτέρου τούτου πειθόμεθα ἐξετάζοντες τὰ περιεχόμενα τοῦ κουτλουμουσιακοῦ κώδικος. Ὁ κώδιξ οὗτος, ἀπαρτιζόμενος ἐκ φύλλων 322, ἐπὶ χάρτου, σύγκειται ἐκ διαφόρων μερῶν, γεγραμμένων ὑπὸ διαφόρων κατὰ τὸν 18^ο, 19^ο καὶ 20^ο αἰῶνα, ἀνήκει δὲ τῷ 1773, ὡς ἐξάγεται ἐκ τινος σημειώσεως γεγραμμένης ἐν τινι τῶν φύλλων τῶν προσκεκολλημένων εἰς τὴν στάχωσιν, εἰς τινὰ ἱερέα καλούμενον Ἀθανάσιον Γιερομάναν. Καὶ περὶ μὲν τῶν περιεχομένων τοῦ ὅλου κώδικος δὲν πρόκειται ἐνταῦθα. Ἄξιον δὲ σημειώσεως εἶνε ὅτι ἐν αὐτῷ περιέχονται πλῆυτοι χρονικαὶ εἰδήσεις, ἀναφερόμεναι ἰδίως εἰς τὴν ἱστορίαν πῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τοῦ ἔτους 1453 μέχρι καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ δεκάτου ἐβδόμου αἰῶνος, ὡς θέλω δημοσιεύσει ἀλλαχοῦ. Αἱ εἰδήσεις αὗται εἶνε γεγραμμέναι διὰ χειρὸς τοῦ πρωτοπαπᾶ καὶ οἰκονόμου Μονεμβασίας Ἰωάννου τοῦ Λικινίου, υἱοῦ τοῦ ἱερέως Ἀνδρέου, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν φ. 17, α καὶ 84, α ἐν οἷς ὁ γράψας τὸ μέρος τοῦτο τοῦ κώδικος ἐνέγραψε διαφόρους σημειώσεις ἀναφερομένας εἰς τὸ ἔτος τοῦ θανάτου διαφόρων ἱερέων μάλιστα τῆς Μονεμβασίας, ἐν οἷς ἐξέχουσιν οἱ ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Λικινίων ἢ Λιχίνα, ἀξιοθέντες ἐν τῇ πόλει σπουδαίων ἱερατικῶν

1) Ἐν τῷ κώδικι τὸν καιρὸν ὅπου οἴκησεν ἡ Μονεμβασία καὶ πῶς.

ἀξιωμαίων¹. Εἶνε δ' ὁ γράψας τὸ μέρος τοῦτο τοῦ κώδικος πιθανῶς ὁ πατὴρ τοῦ ἐν τῷ γυμνασίῳ τοῦ Παταυίου κατὰ τὸν ιζ' αἰῶνα

1) Αἱ σημειώσεις αὐται εἶνε καὶ ἐξῆς·

Ἐν μὲν τῷ φ. 17, α.

Ἐν ἔτει αχκς' Νοεβρίου ιη' ἡμέρα Κυριακὴ ἐχειροτονήθη ἱεροδιάκονος καγὼ Ἰωάννης ὁ Λικίνιος ὁ υἱὸς Ἀνδρέα τοῦ Λικινίου του καὶ ἐξάρχου ὑπὸ χειρὸς τοῦ παναγιωτάτου μητροπολίτου Μονεμβασίας κῦρ Νεοφύτου πρώτη του λειτουργία καὶ χειροτονία ἐν τῷ ναῷ τῆς μητροπόλεως ἡμῶν εἰς τὸν ελεγκμόν.

Ἐν ἔτει αχλ' Νοεβρίου κα' ἡμέρα Κυριακὴ εἰς τὴν Κρεμαστὴν ἐχειροτονήθη τελεῖος ἱερεὺς ὑπὸ χειρὸς τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου Ἐλλους κῦρ Διονυσίου τοῦ Μαθρέα καὶ εἰς τὰς κη' τοῦ παρόντος Νοεβρίου μὴνὸς ἐπρωτολλειτουργήσα εἰς τὴν μητρόπολιν.

αχλα' Δεκεμβρίου ις' ἔγινα πρωτοπαπᾶς Μονεμβασίας ὑπὸ τοῦ δεσπότη κῦρ Νεοφύτου.

αχλγ' Μαρτίου κδ' ἔγινα οἰκονόμος Μονεμβασίας καγὼ Ἰωάννης ἱερεὺς ὁ Λικίνιος.

Ἐν δὲ τῷ φ. 84, α.

αχλγ' ἐκοιμήθη ὁ θαῦλος τοῦ θεοῦ Ἀνδρέας ἱερεὺς ὁ Λικίνιος καὶ οἰκονόμος Μονεμβασίας.

αρια' ἐκοιμήθη Μιχαὴλ ἱερεὺς ὁ Λικίνιος καὶ χαρτοφύλαξ Μονεμβασίας.

αρθ' ἐκοιμήθη Γεώργιος ἱερεὺς ὁ Λικίνιος καὶ οἰκονόμος ὁ υἱὸς Μιχαὴλ ἱερέως.

αρθθ' ἐκοιμήθη Ἀνδρέας υἱὸς Γεωργίου ἱερέως τοῦ οἰκονόμου εἰς τὸ Ροβίνιο.

απροα' ἐκοιμήθη Νικόλαος ἱερεὺς ὁ Λικίνιος ὁ οἰκονόμος Χανίων.

αρθδ' ἐκοιμήθη Νικόλαος ἱερεὺς ὁ Σαραντίτης ὁ γαμβρὸς του καὶ οἰκονόμος Μονεμβασίας.

αχι' Μαρτίου κε' ἐκοιμήθη ὁ πανευλαβίστατος καὶ λογιώτατος καὶ τῶν ἱερέων ἀριστος Ἰωάννης ἱερεὺς ὁ Λικίνιος ὁ πατριαρχικὸς ἐξάρχος καὶ νοτάριος καὶ ταβουλάριος Μονεμβασίας.

αχιθ' ἐκοιμήθη Ἰωακείμ ἱερομόναχος ὁ Σαραντίτης καὶ πρωτοσύγγελος.

αχκδ' ἐκοιμήθη ὁ σοφώτατος πρωτοπαπᾶς Χανίων Γεώργιος ἱερεὺς ὁ Μαρκαράς.

αχλ' Σεπτεμβρίου . . . ἐκοιμήθη Γεώργιος Λικίνιος ὁ λαμπαδάριος υἱὸς Ἰωάννου ἱερέως τοῦ ἐξάρχου.

αχμ' Δεκεμβρίου . . . ἐκοιμήθη Ἀνδρέας ὁ Λικίνιος ὁ υἱὸς Ἰωάννου ἱερέως τοῦ ἐξάρχου ὁ πατὴρ μου.

τελευταίωντα σπουδάζοντος Ἀνδρέου Λικινίου, τοῦ ἐκ Μονεμβασίας, ὅστις οὐκ ἀπιθάνως εἶνε ὁ αὐτὸς καὶ ὁ ἀρχίατρος τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μολδαβίας Δημητρίου τοῦ Καντεμὶρ ὃν οὗτος συγκαταριθμεῖ ἐν τοῖς ὀνομαστοῖς συγχρόνοις λογίοις Ἑλλησιν¹. Οὕτω λοιπὸν γνωρίζομεν ἐκ τοῦ κουτλουμουσικακοῦ κώδικος οἶκον παλαιὸν καὶ διακεκριμένον τῆς Μονεμβασίας διαφυλάσσοντα ἐν τοῖς ἀρχείοις αὐτοῦ τὴν παράδοσιν οὐ μόνον τῶν οἰκογενειακῶν συμβάντων, ἀλλὰ καὶ τῶν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως, ἂν μὴ καὶ τῆς ὅλης Πελοποννήσου, ἀναφερομένων. Ἐκ τοῦ οἴκου λοιπὸν τούτου ἐξῆλθε πιθανώτατα ὁ πολὺβιβλος κώδιξ τῆς βιβλιοθήκης τῆς μονῆς τῶν Ἰβήρων καὶ εἰς μέλος τι τοῦ οἴκου τούτου φαίνεται ἀνήκων τὸ πρῶτον. Καὶ διὰ μὲν χειρὸς τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀνδρέου Λικινίου εἶνε γεγραμμένοι αἱ χρονικαὶ σημειώσεις περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος· ἀλλ' εὐλόγως δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι καὶ ὁ ὅλος κώδιξ ὁ ἀπαρτιζόμενος καὶ ἐκ παλαιότερων φύλλων, ἐνίων ἀνερχομένων μέχρι τοῦ 17^{ου} αἰῶνος, ἐν ᾧ μέγα μέρος καταλαμβάνουσι τὰ μονεμβασιωτικά² καὶ πελοποννησιακά, φαίνεται ἐξ ἐκείνου τοῦ πατριαρχικοῦ οἴκου ἐξαχθεῖς. Πρόχειρον λοιπὸν πρόκειται ἐντεῦθεν

1) Ὁ κ. Κ. Ἄσθας ἀναφέρει (Νεοελληνικὴ Φιλολογία σελ. 419) τὸν Ἀνδρέαν Λικινίον ἐν τοῖς ροιτηταῖς τοῦ πατριαρχικοῦ γυμνασίου, παραλαμβάνων τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν ἐγγραφῶν τῆς σχολῆς ἐκείνης (Cenni ed iscrizioni della università di Padova). Ἐν δὲ σ. 443 τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας, ποιούμενος λόγον περὶ τοῦ ἱατροποσόφου Ἀνδρέου Λικινίου, διηγεῖται μὲν ὅτι ἐξῆσεν ἐν Μονεμβασίᾳ καὶ ἠχμαλωτίσθη κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἄλωσιν τῆς πόλεως ἐν ἔτει 1715, μεθ' ἧς καὶ ἀπηγχονίσθη ἐν Κωνσταντινουπόλει μετὰ τινος ἀνεψιοῦ αὐτοῦ Μιχαήλ, ἀλλ' ἀναγράφει αὐτὸν ὡς γεννηθέντα ἐν Κερκύρᾳ. Καὶ δυνατὸν μὲν νὰ ἐγεννήθη ἐν ταύτῃ τῇ νήσῳ, ἀλλὰ βεβηχίως κατήγετο ἐκ Μονεμβασίας καὶ ἀνῆκεν εἰς τὸν γνωστὸν αὐτόθι οἶκον, ὡς ἀποδεικνύει ἡ ἀνωτέρω ἐν σ. 121 δημοσιευθεῖσα ἀνέκδοτος σημείωσις, ἐξ ἧς καταφαίνεται ὅτι τὸ τε ὄνομα Ἀνδρέας καὶ τὸ Μιχαήλ ἦσαν συνήθη ἐν ταύτῃ τῇ οἰκογενείᾳ.

2) Ἐκ τοῦ κώδικος τούτου ἀντεγράφησαν τὰ παρ' ἐμοῦ ἐν Παρισσοῦ τόμῳ Ζ' 1883 σ. 471 κ. ἑ. ἐκδοδομένα δύο ἀργυρόβουλλα τοῦ δεσπότη Θεοδώρου Β' τοῦ Παλαιολόγου.

διὰ τοὺς θέλοντας νὰ πιστεύσωσιν εἰς τὰς περὶ τῆς προῦρου τῶν Ἀθάρων καὶ Σλάβων ἐπιδρομῆς εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ περὶ τοῦ ἐξοικισμού τῶν Πελοποννησίων εἰδήσεις τὸ πόρισμα ὅτι ἐκ καλῆς πηγῆς ἀπέρρευσαν αἱ τοιαῦται εἰδήσεις καὶ ἂν ἀκόμη ὑποθέσωμεν τὸ χρονικὸν γεννηθὲν ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις, πολλῶ δὲ μᾶλλον ἂν γείνη δεκτὴ ἢ ἡμετέρα γνώμη περὶ τῆς μεταξὺ τοῦ 806 καὶ 1083 συντάξεως τοῦ πρώτου μέρους. Ἄλλ' ἐγὼ νομίζω ὅτι τοῦτ' αὐτὸ τὸ ἐναντίον ἀποδεικνύεται ἐντεῦθεν. Στηρίζω δὲ τὴν γνώμην μου ταύτην τὸ μὲν εἰς τὴν πεποιθήσιν ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ πρῶτον χρονικὸν δὲν ἔμεινεν ἀμετάβλητον διὰ τῶν αἰώνων, τὸ δὲ εἰς τὴν καθόλου ἀκρίσιαν τῶν χρόνων ἐκείνων καὶ τὴν ἀσάφειαν τῶν εἰδήσεων περὶ τοῦ ἀπώτερου ἱστορικοῦ παρελθόντος, τρανωῶς ἀποδεικνυμένη δι' ἄλλων ἀνεκδότων περιεχομένων ἐν αὐτῶ τῶ κυτλομουσιακῷ κώδικι περὶ οὗ ἐποιήσαμην λόγον.

Ἀνερευνῶντες ἀνωτέρω τὰς πηγὰς τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ χρονικοῦ, ὅπερ ἀπέτέλεσε, καθ' ἃ εἵπομεν, κατ' ἀρχὰς τὸ ὅλον χρονικόν, παρεθέσαμεν τὰ διαφρα χωρία τοῦ Εὐαγρίου, τοῦ Θεοφάνους τοῦ Θεοφυλάκτου, τοῦ Γενεσίου (ἢ μᾶλλον τοῦ Μενάνδρου) ἐξ ὧν φαίνεται τοῦτο συναπηρτισμένον. Καὶ ἡ μὲν ἐκλογή φαίνεται κατὰ τᾶλλα προελθούσα ἐκ πιστῆς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον ἀντιγραφῆς τῶν κειμένων ἅτινα εἶχε πρὸ αὐτοῦ ὁ ἐκλογεύς. Ἐν τι δὲ εἶνε μόνον, ὅπερ συστηματικῶς γινόμενον, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἐκλογή αὕτη καὶ μετὰ τὴν πρώτην αὐτῆς σύνταξιν ἐπεσεν εἰς τὰς χεῖρας νεωτέρου μετασκευαστοῦ, ὅστις ἐν τισιν ἠλλοίωσε τὸ πρωτότυπον. Λέγομεν τὴν ἀναγραφὴν τῶν νεωτέρων ὀνομάτων ἅτινα εἶχον αἱ πόλεις ὧν οἱ συγγραφεῖς, ἐξ ὧν ἀπηρτίσθη ὡς τι ψηφιδῶμα τὸ χρονικόν, ἐγνώριζον παλαιότερα ὀνόματα. Ἡ παράθεσις τῶν τοιούτων χωρίων σαφηνίζει τὸ πρᾶγμα αἰσθητότερον.

I.

Γενέσιος

Ἐν πόλει Δωροστόλῳ τῇ
νῦν καλουμένη Δρίστρα.

Ἐν κατοικήσει Δορυστόλου
καὶ τῆς Μυσίας γεγένητο.

Εὐάγριος

Παρέλαθον δὲ καὶ τὸ Σίρμιον,

Τὸ Σίρμιον πρὸς τῶν βαρβά-

πόλιν τῆς Εὐρώπης ἐπίσημον, ρων ἑάλω.
 ἦτις ἐν Βουλγαρίᾳ οὐσα νῦν κα-
 λεῖται Στρίωμος.

Θεοφύλακτος

Παρέλαθε δὲ καὶ τὴν Ἀρχι- Καὶ τὴν Ἀγχιάλον περιτέ-
 αλον, τήννῦν Μεσσήνην τῆς Μα- μνεται.
 κεδονίας.

Οὔτε παρὰ τῷ Γενεσίῳ, οὔτε παρὰ τῷ Εὐαγγρίῳ, οὔτε παρὰ τῷ Θεοφυλάκτῳ, ὅθεν παρελήφθησαν ταῦτα τὰ χωρία, ἀπαντῶσι τὰ νεώτερα ὀνόματα τῶν πόλεων περί ὧν γίνεται λόγος, ἅτινα προσετέθησαν προφανῶς ἐν μεταγενεστέρω χρόνῳ, ὅτε καὶ εἶχε συμβῆ ἢ μετονομασία καταστάντος δυσχρήστου τοῦ παλαιοῦ ὀνόματος. Ἀσφαλίστατα δὲ θὰ ἠδυνάμεθα νὰ κρίνωμεν περὶ τοῦ χρόνου τούτων τῶν προσθηκῶν, ἀν ἐγνωρίζομεν πότε μετωνομάσθη Στρίωμος τὸ Σίριμιον, Μεσσήνη ἢ Ἀγχιάλος καὶ Δρίστρα τὸ Δωροστόλον. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν δυνάμεθα νὰ πράξωμεν μετ' ἀκριβείας ¹.

1) Σημειωτέον ἐνταῦθα ὅτι τὸ μὲν νεώτερον ὄνομα τοῦ Δωροστόλου Δρίστρα εὐρίσκομεν ἤδη παρὰ Λέοντι τῷ Διακόνῳ (ἐκδ. Βόννης σ. 140,7), ἔπειτα δὲ παρὰ Μιχαὴλ τῷ Ἀτταλειάτῃ (ἐκδ. Βόννης σ. 265, 14), Γεωργίῳ τῷ Κεδρηῳ (ἐκδ. Βόννης τόμ. Β' σ. 397, 18), Ἰωάννῃ τῷ Ζωναρᾷ (XVI, 12) καὶ Ἀντῶν τῷ Κομνηνῷ (ἐκδ. Βόννης τόμ. Α' σ. 280,2. 323, 15. 333, 11. 344,7. 350, 5. 406, 17). ἀπαντᾷ δὲ καὶ ἐν τοῖς καταλόγοις τῶν ἐπισκοπῶν (Id. Parthe y Hierocelis synecdemus et notitiae Graecae Episcopatum ἐν λ. Δρίστρα. — Μουσεῖον καὶ Βιβλιοθήκη τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς. Ἐν Σμύρῃ 1876 σ. 74, ρσ') ὡς καὶ ἐν τοῖς καταλόγοις τῶν πόλεων ὅσαι ὕστερον μετωνομάσθησαν (Parthe y ἐνθ' ἂν. σ. 313, 33. 316, 87). Τὸ δὲ ὄνομα Στρίωμος εὐρήθαι ἐν τινὶ καταλόγῳ τῶν μετονομασθεισῶν πόλεων παρὰ Parthe y ἐνθ' ἂν. σ. 313, 22 ὡς καὶ ἐν τινὶ ἄλλῳ καταλόγῳ πόλεων περιλαμβανομένη ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 382 κώδικι τῆς ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὄρει μονῆς τῶν Ἰδέρων, φ. 527 6. Ἐν τούτῳ ἢ πόλις λέγεται Στρίωμος, ἐν ᾧ ὁ ὑπ' ἀρ. 220 ἰδηρικὸς κώδιξ, ἐξ οὗ ἀνωτέρω ἐδημοσιεύθη τὸ χρονικόν, ἔχει μὲν τὸ πέμπτον γράμμα τῆς λέξεως ἀσαφῶς πως γεγραμμένον, ἀλλὰ τοῦτο ἀναγνωστέον μᾶλλον ὡς ω, καθ' ᾧ καὶ ἐδημοσιεύσαμεν γράψαντες Στρίωμος. Περὶ

Ὅπως δὴ ποτε δ' αἱ μετονομασίαι αὐται, ὑπομιμνήσκουσαι ἡμῖν τὰς ἀπ' αἰῶνος εἰς αἰῶνα μεταπλάσεις τῆς συγγραφῆς τοῦ Ψευδοκαλλισθένους καὶ τῶν ἐμμέτρων μεσαιωνικῶν ἐπυλλίων, ἀποδεικνύουσιν ὅτι καὶ τοῦ ὑπ' ὄψιν χρονικοῦ δὲν ἔμεινεν ἄθικτος ἡ ἀρχικὴ σύνταξις, ἀλλ' ὑπέστη καὶ τοῦτο μεταβολὰς σὺν τῷ χρόνῳ. Τῶν τοιούτων δὲ μεταβολῶν εἶνε πιθανῶς καὶ ἡ προσθήκη τῶν εἰς τὸν ἐκσλαβισμόν τῆς Πελοποννήσου καὶ τὸν ἐξοικισμὸν τῶν Πελοποννησίων ἀναφερομένων λεπτομερειῶν, ὧν ἡ πηγή, καθ' ἃ εἰδομεν ἄνωτέρω, δὲν εὐρίσκεται ὡς τὰ ἄλλα τμήματα τοῦ χρονικοῦ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς συγγραφεῦσιν. Ὅτι δὲ ταῦτα, καὶ ἐκ τῶν μονεμβασιωτικῶν ἀρχείων ἂν πηγάζωσι, δὲν εἶνε διὰ τοῦτο ἀξιοπίστα ὑπὸ ἱστορικὴν ἐποψίν, ἀποδεικνύεται πολλαχῶς ἐκ τοῦ κουτλουμουσιακοῦ χειρογράφου τοῦ οἴκου τῶν Λικινίων. Ἐν φ. 189, α ἀναγινώσκεται ἡ ἐξῆς χρονικὴ σημείωσις: « Ἡ Μονεμβασία οἰκισεν ἀπέτατον κερὸν τοῦ Μαυρικίου τοῦ βασιλέως ἐπὶ ἔτους 700ουσεου· ἀριθμ. μουμένου δὲ αὐτοῦ ἕως ὅτου ὅπου τὸ ἔδωσαν ἡ Βενετίκοι τὸ Ἄ-« μιρά σουλτάν Σουλαιμάνι ἡκονομοῦνται χρόνοι 909. » Κατὰ ταῦτα ἡ κτίσις τῆς Μονεμβασίας ἀνέρχεται εἰς τὸ ἔτος 567 μ. Χ. συμφωνεῖ δ' ἡ χρονολογία αὕτη πρὸς τὸ ἐν τῷ κουτλουμουσιακῷ χρονικῷ περὶ τῆς κτίσεως Μονεμβασίας ἀναγεγραμμένον ἔτος. Ἄ-μέσω δὲ κατωτέρω ἐν ταῖς χρονικαῖς σημειώσεσιν ἀναγράφονται τάδε: « εἰς τὰ 475 ἦναι ἡ Μονεμβασία ὅπου οἰκισεν χρόνοι 479 » (ἐν τῇ ὄψ: 1039). Ἐκ δὲ τῆς σημειώσεως ταύτης εὐρίσκεται ὡς ἔτος τῆς κτίσεως τῆς πόλεως πάλιν τὸ 567. Καὶ ὅμως ἡ χρονολογία αὕτη ἡ τρίς ἐπαναλαμβανομένη ἐν τῷ χειρογράφῳ τοῦ πρωτοπαπᾶ καὶ οἰκονόμου τῆς Μονεμβασίας δὲν εἶνε ἀκριβής, καθότι ὁ Μαυρίκιος μόλις τῷ 582 ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον. Ὁ δὲ Λικίνιος δὲν ἤντηλθε τὴν εἰδήσιν αὐτοῦ ἐκ τῶν ἀρχείων, ὧν φύλακες ὑπῆρξαν οἱ πρόγονοί του ¹ ἀλλ' ἀπλῶς καλῆ τῇ πίστει παρέλαθε

δὲ τὸ ὄνομα τῆς Μεσσηνίας ὅπερ ὁ χρονογράφος τῶν Ἰβήρων ἀποδίδει εἰς τὴν Ἀγχίαλον, ἣν ἀποκαλεῖ πόλιν τῆς Μακεδονίας, ἐπικρατεῖ βεβαίως σύγχυσις.

1) Ἰδ. τὰς ἐν σελ. 121 δημοσιευθείσας σημειώσεις.

τὴν χρονολογίαν τοῦ χρονικοῦ, ὅπερ εἶχεν ἐνώπιόν του. Ἄλλ' ὅτι ἡ χρονολογία αὕτη δὲν ἦτο ὀρθῆ ἀποδεικνύει ἡ ἐσκεμμένη γραφή τοῦ ἰβηρικοῦ κώδικος, ἀναγράφοντος ὡς ἔτος καθ' ὃ ὁ Μαυρίκιος ἐπελάβετο τῶν σκήπτρων ἀντὶ τοῦ ς'οῦ τὸ ς'ε' ¹. Καταφωρῶμεν λοιπὸν τὴν καὶ περὶ αὐτὰ τὰ οὐσιωδέστατα καὶ στοιχειώδη εὐπιστίαν καὶ αὐτῶν τῶν ἐπιφανῶν Πελοποννησίων τοῦ 13' αἰῶνος τῶν ὡς ἐκ τῆς θέσεως αὐτῶν δυναμένων καὶ ὀφειλόντων νὰ γνωρίζωσι τὰ ἀκριβῆ. Οὐδὲ προέβαιεν ἡ ἀσυλλόγιστος παρ' αὐτῶν ζήτησις τῶν περὶ τῶν παλαιοῦν χρόνων ἱστορημάτων μέχρι τοσοῦτου μόνου. Ἐν τῷ αὐτῷ κουτλουμουσιακῷ κώδικι, ὅστις ὡς ἐκ τῆς ποικιλίας τῶν περιεχομένων αὐτοῦ καὶ τοῦ ζήλου περὶ τὴν συλλογὴν καὶ ἀντιγραφὴν δύναται νὰ ὀνομασθῆ τὸ χαρτοφυλάκιον τοῦ οἴκου τῶν Λικινίων, τοῦ οἴκου τῶν πρωτοπαπάδων καὶ οἰκονόμων καὶ χαρτοφυλάκων καὶ ταβουλαρίων καὶ νοταρίων καὶ πατριαρχικῶν ἐξάρχων τῆς Μονεμβασίας, εὐρίσκωμεν τρανώτατον μαρτύριον τῆς ἱστορικῆς αὐτῶν ἀκρισίας. Μεταξὺ τῶν ἀποσπασμάτων θεολογικῶν συγγραφῶν καὶ ἀντιγράφων περὶ τῆς τάξεως τῶν ὀφθικίων καὶ ἀξιωματῶν ἐπὶ τῆς βυζαντικῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἀργυροβούλων τῶν δεσποτῶν τοῦ Μωρέως καὶ παντοίων ἱστορικῶν σημειωμάτων καὶ τῶν ἐν τέλει ἀπογράφων τῶν δύο γνωστῶν μυθιστοριῶν, τοῦ Στεφανίτου καὶ Ἰγνήλατου καὶ τοῦ Συντίπα, ἀτινά πάντα ἀποτελοῦσι τὴν ὕλην τοῦ κουτλουμουσιακοῦ κώδικος, φέρονται γεγραμμένα μετὰ τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς χρονικόν καὶ ὑπὸ τῆς αὐτῆς χειρὸς ² τὰ ἐξῆς:

- 1) « Διήγησις περὶ τῆς Πελοποννήσου καὶ περὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ὅπου τὴν ἀφέντευαν »
- 2) « περὶ Πουλχερίας τῆς βασιλισσας » καὶ
- 3) ἀνεπίγραφος διήγησις περὶ Θεοδοσίου τοῦ μικροῦ.

Ὅταν δημοσιεύσω ἀλλαχοῦ τὰς περιεργωτάτας ταύτας διηγήσεις,

1) Ἡδὴ ὁ Hoff Geschichte Griechenlands σελ. 107 ἀναγνωρίσας τὸ χρονολογικὸν λάθος τὸ καὶ ἐν τῷ ταυρινεῖῳ κώδικι ἀπαντῶν ἐπρότεινε τὴν διόρθωσιν τοῦ ἀριθμοῦ ἐβ'δ'ομ'η'κ'ο'σ'τ'ὸν διὰ τοῦ ἐνενηκ'ο'σ'τ'ὸν, ἣν γραφὴν πράγματι παρέχει τὸ ἰβηρικὸν χειρόγραφον.

2) Ἡ χεὶρ αὕτη εἶνε ἄλλη παρὰ τὴν τοῦ Ἰωάννου Λικινίου, σύγγραφος αὐτῷ, εἰ μὴ καὶ τι προγενεστέρα.

θά φανῆ εἰς ὅποιά τινα μυθολογήματα περὶ τοῦ παρελθόντος τῆς χειρ-
σονήσου ἐπίστευον ἢ τοῦλάχιστον ἐνηשמέζον οἱ λόγοισι Μονεμβασιώ-
ται τοῦ δεκάτου ἐβδόμου αἰῶνος. Ἄρκει νάναφέρω ὅτι κατὰ τὴν
πρώτην τῶν προμνημονευθεισῶν διηγήσεων ὁ Πέλοψ ἦτο Ἕλληνας
βασιλεὺς τῆς Πελοποννήσου κατοικῶν ἐν Λακεδαιμόνι καὶ ἐγέννη-
σεν υἱὸν Δία, ὅστις « ἐπῆρε γυναῖκα τὴν θυγατέρα τοῦ Μενελάου,
« αὐθεντὸς τῆς Ἀθήνου, ἥρωος τῆς Ἑλλάδος. Καὶ τὸ ὄνομα τῆς
« γυναίκος αὐτοῦ Ἄρκα. Καὶ ἔκτισε χώραν καὶ κάστρον, τὴν ἔλε-
« γαν Βελκίαν, ὅπερ ἔνε καὶ φαίνεται εἰς τὸν Βουρκάνον χαλα-
« σμένον. » Ἐκεῖ γενῶσι κόρην, ἣν ὁ μὲν πατὴρ ἤθελε νὰ καλέ-
σῃ Δίαν, ἡ δὲ μήτηρ Ἄρκαν. Διαλύει δὲ τὴν ἔριν ὁ φιλόσοφος
Ὅμηρος καλῶν αὐτὴν Ἀρκαδίαν. Ἡ Ἀρκαδία λαμβάνει σύζυγον
τὸν βασιλεῖα τῆς Κορίνθου Κεκλοπίδην. Ἄλλ' ἄρκει νομίζω ἐπὶ τοῦ
παρόντος τὸ μικρὸν τοῦτο δεῖγμα. Συνελόντι δ' εἰπεῖν ἡ συγκε-
χυμένη αὕτη ἀνάμνησις παλαιῶν καὶ μεσαιωνικῶν ἑλληνικῶν ὀνο-
μάτων καὶ τόπων συμῦρεται παραδόξως μετὰ τῶν ἀρχαίων μυ-
θευμάτων καὶ τῶν παραδόσεων τῆς ῥωμαϊκῆς ἱστορίας καὶ ἀποτε-
λεῖ δυσζύμβλητον κρᾶμα ἱστοριώδους μυθολογίας. Οὐδὲ πτοεῖται ὁ
μυθολόγος πρὸ τῆς ἰδέας νὰ καταστήσῃ τὸ ἔργον αὐτοῦ ἀριστό-
τερον καὶ πιστευτότερον διὰ τῆς μνείας ὀρισμένων ὀνομάτων καὶ
πραγμάτων καὶ διὰ τῆς παραθέσεως ἀριθμῶν. Λείψανα προφανῆ
ἡμιστιχιῶν καὶ στίχων ἐν τῷ δεκαπεντασυλλάβῳ πολιτικῷ μέτρῳ
καθιστῶσι φανερόν ὅτι αἱ διηγήσεις αὗται ἦσαν τὸ κατ' ἀρχὰς ἐμ-
μετροί, γεγραμμέναι ἐν τῇ γλώσσῃ τῇ συνήθει εἰς τὰ τοιαῦτα προ-
όντα τῆς μεσαιωνικῆς ποιήσεως τῶν Ἑλλήνων, οἷα ὁ Βασίλειος
Διγενῆς Ἀκρίτας, ἡ διήγησις περὶ Ἀχιλλέως, ἡ διήγησις περὶ Με-
γάλου Ἀλεξάνδρου, ἕνα περιορισθῶμεν εἰς μόνα τὰ ἔχοντα ἱστορι-
κὴν ἐπιβολήν. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐνηשמέζεν ἑκαταλαί εἰς τὰς τοι-
αύτας ἱστορικὰς μυθοπλαστίας ἀπὸ τῶν χρόνων καθ' οὓς ὁ Καλ-
λισθένης ἐμεγαλοποιεῖ τὰ ἄθλα τοῦ νεαροῦ Μακεδόνα κατα-
κτητοῦ.

Τὸ συμπέρασμα τῆς μελέτης μου ταύτης καθίσταται ἐντεῦ-
θεν φανερόν. Νομίζω δῆλα δὴ ὅτι ἡ βᾶσις τοῦ χρονικοῦ, ὅπερ κυ-
ρίως ἐγένετο μόνιμον ἐν Μονεμβασίῃ, ὡς ἀποδεικνύει ὁ κωδῆξ τοῦ

Ταυρίνου καὶ ὁ κουτλουμουσικὸς, εἶνε ἱστορικὴ καὶ παλαιά. Μεταξὺ τῶν ἀρχῶν τοῦ θ' καὶ τοῦ τέλους τοῦ ια' αἰῶνος συνετάχθη πρὸς μεγαλοποίησιν τῶν ἐν Πελοποννήσῳ νικῶν τῶν Βυζαντινῶν βασιλέων κατὰ τῶν Σλάβων καὶ τοῦ θριάμβου τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας συναξάριον κατ' ἐκλογὴν χωρίων διαφόρων Βυζαντινῶν συγγραφέων περιγραφόντων τὰς ἐπὶ τὰς ἑλληνικὰς χώρας ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων. Εἰς τὸ συναξάριον τοῦτο ἀργότερον, πιθανῶς κατὰ τὸν δέκατον τρίτον αἰῶνα τελευτῶντα, ¹ προσετέθησαν διάφοροι εἰδήσεις περὶ τῶν ἐκκλησιῶν Λακεδαιμονίας καὶ Μονεμβασίας. Κατὰ τὸν αὐτὸν δ' ἴσως χρόνον ἢ μᾶλλον πολλῶ βραδύτερον συνανεμίχθησαν εἰς τὸ πρῶτον συναξάριον μυθολογήματα περὶ ἐξοικισμού τῶν Πελοποννησίων καὶ καθέδου αὐτῶν, οὐκ ἀπιθάνως ἀπορρέυσαντα ἐκ μακροτέρας διηγήσεως περὶ τῆς Πελοποννήσου, ἴσως καὶ ἐμμέτρου, ἐν ἣ ἱστορικαὶ εἰδήσεις καὶ μῦθοι, πραγματικὰ ὀνόματα καὶ φαντασιώδη πράγματα, ἀπετέλεσαν τὸ δυσδιάλυτον κρᾶμα ὑπερ ἠξιώθη μείζονος τοῦ δέοντος προσοχῆς ὑπὸ τῶν βουλομένων ἀποδείξωσιν ὅτι ἡ Πελοπόννησος τελευτῶντος ἦδη τοῦ ἔκτου αἰῶνος παντελῶς ἐξεσλαβώθη.

1) Ἐν τῷ κουτλουμουσικῷ κώδικι φέρεται ἐν ἀρχῇ ἡ χρονολογία 4^η, ἧτις, ἂν ἐξηγηθῇ ὡς σημαίνουσα ἐν ε ν η κ ο σ τ ῶ π έ μ π τ ω, οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχῃ ἔννοιαν. Διὰ τοῦτο ἔγραψα ἐκδίδων τὸ κείμενον ἀνωτέρω ἐν σ. 98 τὴν χρονολογίαν, ὥς ἢ νομίζω ἀναφερομένην εἰς τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἐγράφετο τὸ πρῶτον τὸ συμπληρωμένον χρονικόν, οὐ τὴν πρώτην οὕτως εἰπεῖν, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἀνωτέρω ἐκτεθειμένα καὶ ταύτην βραδύτερον νοθευθεῖσαν, ἔλθοσιν παρέχει τὸ ἰδηριτικὸν ἀπόγραφον.

— 051 —

ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ
 ΚΑΙ ΚΑΤΑΧΩΡΗΤΗΡΙΑΝ ΣΧΟΛΗΝ

Η ΥΠΟ ΤΩΝ ΑΡΑΒΩΝ
 ΔΕΥΤΕΡΑ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
 ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΙΟΣ Ο ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΣ

Ἐν τινι ἑλληνικῷ κώδικι τῆς ἐν Ὁξωνίῳ βοδληϊανῆς βιβλιοθήκης, φέροντι τὸν ἀριθμὸν 142 μετὰ τῶν codices miscellanei καὶ συγκειμένῳ ἐκ μερῶν γεγραμμένων κατὰ τὸν ιγ', ιδ' καὶ ις' αἰῶνα, ἐν τῷ μέρει τῷ γραφέντι κατὰ τὸν ιδ' αἰῶνα φέρεται ἐν τοῖς φύλλοις 79,6 - 81,6 πρῶτον κάκιστα γεγραμμένον καὶ πολλαχῶς διεφθαρμένον ὅπερ δημοσιεύω ἐνταῦθα, ἐπανορθῶν μὲν κατὰ τὸ ἐνὸν τὰ κακῶς γεγραμμένα, ἀναγράφων δ' ἐν ταῖς σημειώσεσι τὰς ἐν τῷ κώδικι σπουδαιοτέρας διαφορὰς τῆς γραφῆς.

- Οἱ τῶν μεγίστων θαυμάτων τοῦ δεσπότου
 Χριστοῦ θεωροὶ προσφάτως || πεφυκότες
 χεῖρας κροτούντες εὐσεβεῖ τῇ καρδίᾳ
 ὄρωντες εἰς γῆν τὴν ἱπλημένην φρένα
 5 τοῦ δυσμενοῦς νῦν Ἰσμαὴλ κεκλιμένην
 εἶπωμεν αὐτ' «οὐ τις θεὸς μέγας πέλει
 (ἔθος γὰρ ἐστὶν ταῦτο ταῖς νίκαις λέγειν)
 ὡς σὺ, κράτιστε κτίστα τῆς οἰκουμένης.»
 Ἴδου γὰρ ὡςπερ ἐκ πολυκλύστου ζάλης
 10 τῶν δυσκαθάρτων καὶ κακίστων Ἀράβων
 τὴν σὴν ἔσωσας, παντ' ἀνάξ, κληρουχίαν,
 ὑφεῖλες αὐτῶν τὸν φόβον καὶ τὸν τρόμον
 καὶ τὰς ἐκείνων ἀνθυπέστρεψας κάρας,

1) Κωδ. θεωροῦ. προσφάτος 2) || Κωδ. φ. 80, α 3) εὐσεβῶς τῆς καρδίας 4) φρέναν 5) νῆν 6) αὐτοῦ τις. πέλι. 8) ὡσσοί 11) συνέσωσας παντανάξ 12) εἰφείλες 13) τεσεκοίνων

- καθεῖλες αὐτῶν πανσθενῶς τοὺς αὐχένας
 15 ὡς τὴν Φαραὼ παντελῶς στραταρχίαν,
 ἔπλησας αὐτῶν δειλίας τὰς καρδίας,
 ἐγνώρισάς σου τὴν σοφὴν ἐξουσίαν
 ἐναντίον σε, Χριστέ, τῶν οὐκ εἰδῶτων
 θεὸν κραταῖον ἐκ θεοῦ πατὴρ λόγου·
 20 ἔθραυσας αὐτῶν τὸν ζυγὸν, παντοκράτορ,
 καὶ γῆ τὸ τούτων συγκατέσπασας κέρας,
 ἵνα βλέποντες δεξιᾶς σου τὸ σθένος
 ἄγχωσιν γλώσσας, μὴ λαλεῖν βλασφημίας·
 χαρᾶς ἔπλη || σας τὰς πόλεις τὰς σᾶς, Λόγε,
 25 τὴν σὴν κροτούσας παντεπίσκοπον χάριν.
 Καὶ δὴ πυθέσθαι βούλομαι τοὺς ἀθλίους,
 ὄρων καταηφεῖς τοὺς ἐπηρμένους πάλαι·
 ποῦ νῦν ὑμῶν πέλουσιν, ὦ μαιφῶνοι,
 αἰ πυρολαμπεῖς τῶν ἀκοντίων θέσεις
 30 καὶ τῶν φαρετρῶν αἰ πολύτονοι τάσεις;
 ποῦ τῶν μαχαιρῶν καὶ βελῶν ἡ στιλπνότης,
 οἱ θώρακες τε καὶ περικράνων δέσεις,
 αἰ σφαιρικαὶ τε καὶ ζοφῶδεις ἀσπίδες,
 ποῦ τῆς.. τάνου ἡ πολύφθογγος ζέσις
 35 καὶ τῶν ἀκόντων καὶ ξιφῶν, φλαμουλιῶν
 ἡ πυρότευκτος καὶ μελάντερος χροᾶ,
 τὰ πλοῖα ποῦ δὲ τὰ πρὸς ὕψος ἡμένα,
 ὡς οἶα κέδροι δυστυχῶς (;) τοῦ Λιθάνου;
 ποῦ δὲ διήρεις νῆες αἰ πυρεκβόλοι,

15) ὡς το φαραῶ 17) ἔγνωρισασσω. σωφίν 20) αὐ-
 τὸν 23) λαλήν 24) || Κώδ. φ, 80,6 26) δι πυθέσθαι 28) ὤ-
 μοιαιφῶνοι 29) θέσεις 30) κετωνφαρέτρων. τεί-
 σεις 31) πῶ. στινπνότης 32) οἰθώρακες. περι-
 κρανηδέσεις 33) αἰσφαιρικαὶ δέ. ζοφῶδεις 34) πῶ
 τῆς τάνου 35) τονδρακῶντον. ξυφῶν φλαμουλιῶν
 36) μελέντερος 37) πόδετα 38) ὡσίακεδροι 39) πόδε
 διήρεις νῆες.

- 40 εἶτ' αὐ̄ μονήρεις καὶ ταχύ πρὸς τὰς βάσεις (:)
 πρὸ συμπλοκῆς μὲν τῇ πόλει ἐναντία
 γαυρώμεναί τε καὶ φουσώμεναι λίαν,
 ἐν συμπλοκῇ δὲ τῆς μάχης || φευγοδρόμοι
 καὶ νοῦν ἔχουσαι πρὸς μόνην σωτηρίαν;
- 45 Ταύτην γὰρ οἶα νήπιοι πεφευγότες
 τὴν ἤτταν ἐδρέψασθε τῆς βασιλείας.
 Ποῦ τὰ θράση σου, δουλογέννητον γένος,
 αἰ σιτήσεις τε τῆς κακῆς ἀπληστίας
 δι' ὧν κρατήσας, ὡσπερ οἴου, τῆς μάχης
- 50 τὰς Χριστιανῶν τειχομαχῆσεις πόλεις;
 Ἄλλ' εἰς κενὸν πέφυκα πάντα σοι, πλάνε,
 καὶ πάντα πᾶσιν εὐρέθης ἡσχυμμένος,
 ψευδομάντις
 γυμνοὺς κατ' αὐτοὺς νῦν ὑμᾶς δεδειγμένους.
- 55 Οἱ γὰρ πρὸς ὅστ' αὖ μαντικῶς κεχνηότες
 ὅστουν γίνονται πάμπαν ἐξηραμένον.
 Ἄπῆλθεσ ἰσχύς ὡς καπνὸς λελυμένη.
 Σύνες δὲ λοιπὸν οἶος ἀνθ' οἴου πέλει.
 Χθὲς ἢς ἀλαζῶν καὶ κατωφρωαμένους
- 60 καὶ νῦν ταπεινὸς καὶ κατηγρειωμένος
 χθὲς νικοποιός, σήμερον κεκλιμένος
 χθὲς βλοσυρόν τε καὶ λεόντειον βλέπων ||
 καὶ νῦν κατηφῆς ὡς λαγῶς ἐν λίνοις
 χθὲς ὄπλα τείνων καὶ βουλάς περιστρέφων

40) ἑταυμονήρεις. ταχέϊ προστας βάσις 41) προσ-
 συμπλοκίς μὲν καὶ πόλις ἐναντοία 43) συμπλο-
 κίς. τοῖς μάχοις || Κώδ. φ. 81,α 44) νῦν 46) ἐδρέψε-
 σθαι 47) πῶτα θράσει δουλουγέννητον 48) σιτίσεις-
 ραι 49) διοῦ. οἶο 50) τειχομαχῆσεις 51) κενὸν.
 σι 52) πᾶσιν. εσχυμμένος 53) παρηκκανοῖσ σου ψευ-
 δομειντις σοπλάτας 54) κασταυτούς. ἡμᾶς 55) καὶ
 χυνώτες 56) ὅστου. ἐξισραμμένοι 57) λελυμένοι
 58) οἶος ανθείου 59) εἰς 60) ταπεινοκε 61) νικοπι-
 ούς 62) βλωσυρον 63) Κώδ. φ. 81,β 64) τεῖνων

- 65 και σήμερον βίβασπις, ἡλλοιωμένος,
 γυμνός, πενιχρός ὁ πρὶν
 Τί φῆς, ἀλάστορ Ἰσμαήλ καὶ παμφάγε;
 Ἔχει σθένος ὁ Χριστὸς εἰς σωτηρίαν·
 κρατεῖ δ' ἀπάντων ὡς θεὸς καὶ δεσπότης·
- 70 δίδωσιν ἰσχύν καὶ κρατύνει πρὸς μάχην,
 θραύει τε τόξα καὶ τρίβει ζῶντα κράτη.
 Ἄλλ' οὐ δοκεῖ σοι ταῦτα;—πῶς γὰρ οὐ λίαν
 ἀνούστατός τε καὶ βραδύς τῇ καρδίᾳ;
 Ἄνῆρ γὰρ ἄφρων οὐ συνήσει συμφέρον.
- 75 Οὐκοῦν κρότει, θάλασσα, σὺ τὸν δεσπότην
 ἢ τοὺς φρονεῖς δεῖξασα συντετριμμένους
 καὶ γῆ χόρευε ὑμνικῶς δεδεδυμένη
 καὶ τῶν ἀπάντων τὸν θεὸν κροτομένη,
 ἧ καὶ πρέπει τιμὴ καὶ δόξα καὶ κράτος
- 80 εἰς τοὺς αἰῶνας <τῶν αἰώνων> ἀλήκτως
 καὶ μακροαἰῶνας χρόνους ἀμήν.

Φέρεται δὲ τὸ ποίημα τοῦτο ἐν τῷ κώδικι ἐπιγραφῆν τὴν δε
 Θεοδοσίου τοῦ γραμματικοῦ στίχοι διὰ μ-
 βων εἰς τὰ ἀραβικὰ πλοῖα ὅτ' ἀνοίλ' αὐτοὶ ✠
 ἀνοί εντε κοσταντινουπ^λ βασιλεύοντος ἡρακλίου
 τοῦ θεοσεβ'. Ταύτην τὴν ἐπιγραφὴν ἀναγνούς ὁ σοφὸς βιβλιο-
 θηκάριος τῆς ἐν Ὁξωνίῳ βιβλιοθήκης Γιοσε ἐδημοσίευσεν ἐν
 τῷ καταλόγῳ τῶν χειρογράφων αὐτῆς¹ ὡς ἐξῆς: Θεοδο-
 σίου τοῦ γραμματικοῦ στίχοι δι' ἰαμβῶν εἰς
 τὰ ἀραβικὰ πλοῖα, ὅταν ἄνθρωποι λ' αὐτῶν
 ἀνοί ἐν τῇ Κοσταντινουπόλει βασιλεύ-

65) ρυψας 66) πενιχρός ὁ πρὶν ἐκβλακεύονος
 67) τί φης 69) οὐς 70) δίδωσ-εἰσχύν. προσμείχην
 71) θραῦσει τα. τρυβίσειον τακρατι 72) ἄλλους
 73) ἀνούστατό. κεβραδῖς 74) πρὸ τούτου τοῦ στίχου γυνῶ (= γυνώμη)
 75) οὐκὸν κροτὶ θαλασσας ὄ τον 76) φωνίς
 77) γυμνικὸς δεδεδυμένοι 78) ἀπαντονος θε κρατου-
 μεν 80) ἀλίκτους

οντος Ἡρακλείου τοῦ θεοσεβοῦς. Ἀλλὰ νομίζω ὅτι αὕτη πρέπει μᾶλλον νάναγνωσθῆ ὡς ἐξῆς, ἐπιανορθομένων καὶ καὶ τῶν περὶ τὴν προφορὰν, τοὺς τόνους καὶ τὰ πνεύματα ἡμαρτημένων «Θεοδοσίου τοῦ γραμματικοῦ στίχοι δι' ἰάμβων εἰς τὰ ἀραβικὰ πλοῖα ὅταν εἶλον αὐτὰ οἱ Χριστιανοὶ ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει βασιλεύοντος Ἡρακλείου τοῦ θεοσεβοῦς.

Ἀλλὰ τίς εἶνε Θεοδοσίος ὁ γραμματικὸς ὁ ποιήσας τοὺς στίχους τούτους καὶ εἰς ποῖον γεγονὸς τῆς βυζαντιακῆς ἱστορίας ἀναφέρονται; Ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ποιήσαντος οὐδὲν δυναμέθα νὰ ἐξαγάγωμεν, ἐπειδὴ οὗτος δὲν εἶνε ἄλλοθεν γνωστὸς ἡμῖν. Οὔτε μετὰ τοῦ παλαιοῦ ἡμωνύμου αὐτῷ γραμματικῷ βεβαίως δύναται νὰ ταῦτισθῆ, οὐδὲ δυναμέθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι εἶνε αὐτὸς ὁ διάκονος ὁ γράψας ἐν ἰάμβοις ἐπὶ Ῥωμανοῦ τὰς περὶ ἀλώσεως τῆς Κρήτης ἀκροάσεις.

Ἄλλ' ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ στιχοῦργήματος γίνεται φανερὰ ἡ ὑπόθεσις αὐτοῦ καὶ πιθανώτατα καὶ ὁ χρόνος καθ' ὃν συνετάχθη, ἐπειδὴ φκίνεται σύγχρονον τοῦ γεγονότος περὶ οὗ πραγματεύεται. Εἶνε δὲ τοῦτο ἡ δευτέρα ὑπὸ τῶν Ἀράβων πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ἐπιφέρει μὲν σύγχυσιν αὐτῆ ἡ ἐπιγραφή ἀναφέρουσα τὸ γεγονὸς εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Ἡρακλείου, καὶ συνδυάζουσα οὕτω δύο πολλῶ ἀπ' ἀλλήλων ἀρισταμένας πολιορκίας τῆς βασιλευούσης, ἀλλ' ἡ ἐγγυτέρα μελέτη τῶν γεγονότων πείθει ὅτι ἐν τῷ ὑπ' ὄψιν ἡμῶν ποιήματι ὁ λόγος εἶνε περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸ ἔτος 717 καὶ οὐχὶ περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀβάρων ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου. Ἀλλὰ πρὸς τοῦτο δέον νὰ ἐξετάσωμεν τὴν ἱστορίαν τῶν πρώτων τούτων πολιορκιῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν σχέσει πρὸς τοὺς στίχους Θεοδοσίου τοῦ γραμματικοῦ.

Τρεῖς ἀπόπειραι ἀλώσεως τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἐγένοντο κατὰ τὸν ἑβδόμον καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ὀγδοῦ αἰῶνος. Ἡ πρώτη πολιορκία εἶνε ἡ γενομένη ἐπὶ Ἡρακλείου τῷ 626, ἥτοι καθ' οὗς χρόνους εἰς τὸ ἡράκλειον θάρρος τοῦ εὐλαβοῦς καὶ φιλοκινδύνου αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου ἀντετάσσετο ἡ δυσκαταγώνιστος τόλμη

τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν. Ὁ Χοσρόης, καίπερ δεινὰς ὑποστάς ἤ-
τας, μετὰ νέου θάρρους συνωμολόγησε συνθήκην πρὸς τὸν χαγά-
νον τῶν Ἀβάρων ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἐκπολιορκήσεως τῆς Κωνσταν-
τινουπόλεως. Συνέταξε δὲ τρεῖς στρατιάς, ὧν ἡ μία ὑπὸ τὸν Σάρ-
βαρον κατέλαβε τὰ περὶ τὴν Χαλκηδῶνα καὶ ἐληίζετο τὰ κατὰ
τὰς ἀσιατικὰς ἀκτὰς προάστεια τοῦ Βυζαντίου, ἐν ᾧ ἄφ' ἑτέρου
ὁ χαγάνος τῶν Ἀβάρων ἐξαπέστειλλε τριακοντακιςχιλίους Ἀθα-
ρας, Σλάβους καὶ Γήπαιδας οἵτινες καὶ ἐπεφάνησαν πρὸ τῶν μα-
κρῶν τειχῶν. Ἐν ᾧ δὲ ταῦτα ἐγίνοντο, ὁ Ἡράκλειος, ἐπιζητῶν
τὴν συμμαχίαν τῶν ἐφῶν Τούρκων, τῶν Χαζάρων, εἶχεν εἰσβάλει
εἰς τὴν Λαζικήν, ἀποστείλας τὸν ἀδελφὸν Θεόδωρον κατὰ τῆς ὑπὸ
τὸν Σάην περσικῆς στρατιάς. Ἐν ᾧ δὲ ὁ Ἡράκλειος, ἐμπιστευ-
θεὶς τὴν τύχην τῆς βασιλευσύσης εἰς τὸν πατρίκιον Βῶνον καὶ τὸν
πατριάρχην Σέργιον, ἔθετε τὰς βάσεις νέων κατὰ τῶν βαρβάρων
νικῶν, οἱ Ἄθβαρες ἐπλησίασαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου
ἔφθασε τῇ 29 Ἰουλίου καὶ αὐτὸς ὁ χαγάνος, ἀκολουθούμενος ὑπὸ
τῆς ὑπολοίπου στρατιάς αὐτοῦ. Τῇ δὲ 31 Ἰουλίου ἤρξατο τῆς
κατὰ τῶν τειχῶν ἐπιθέσεως ἀπὸ τῆς πύλης τῆς λεγομένης τοῦ
Πολυανδρίου μέχρι τῆς τοῦ Πέμπτου, ἀπὸ δώδεκα κινητῶν πύρ-
γων ἐκτινάσσων κατὰ τῆς πόλεως λίθους καὶ βέλη. Ἄλλ' οἱ πο-
λιορκούμενοι, ἐν οἷς δωδεκακιςχίλιοι θωρακοφόροι οὓς εἶχεν ἐγκαί-
ρως πέμψει ἐκ τοῦ παρὰ τὸν Ἄλυν στρατοπέδου εἰς τὴν πόλιν ὁ
Ἡράκλειος, ἀνθίσταντο γενναίως, μετὰ δεξιότητος ἀντιμηχανώ-
μενοι πρὸς τὰ τειχομάχα μηχανήματα τῶν βαρβάρων. Δώδεκα
δὲ ὅλας ἡμέρας διήρκεσεν ἡ πολιορκία, μεθ' ἧς οἱ Ἄθβαρες, οἵ-
τινες μάτην εἶχον προσπαθῆσαι νὰ συνεννοηθῶσι καὶ συμπράξωσι
μετὰ τῶν ἐπέκεινα τοῦ Βοσπόρου ἐστρατοπεδευμένων Περσῶν, ἀνέ-
ζευξαν ἀφέντες ἐλευθέραν τὴν πόλιν, ἧτις ἀνέπεμψε τὰ εὐχαριστή-
ρια αὐτῆς ἐν τῷ ναῷ τῆς Θεομήτορος τῷ ἐν Βλαχέρναις, καθιερω-
θέντος ἕκτοτε τοῦ Ἀκαθίστου Ὑμνου, οὗ τὴν ἀκολουθίαν μέχρι
τῆς σήμερον διετήρησεν ἡ καθ' ἡμᾶς ἐκκλησία.

Ἐν τῇ πρώτῃ ταύτῃ ὑπὸ τῶν Ἀβάρων πολιορκίᾳ τῆς Κων-
σταντινουπόλεως εἶνε καταφανὴς ἡ ἀδυναμία καὶ τὸ ἀνωφέλητον
τοῦ ἐχθρικοῦ στόλου, συνισταμένου ἐκ μονοξύλων, πρὸς ἃ γενναίως

ἀντετάχθησαν τὰ πλοῖα τῶν Βυζαντινῶν, καταστήσαντα αὐτοῖς ἀδύνατον τὴν σύμπραξιν τῶν Περσῶν¹. Εἰς τὴν παρακώλυσιν ταύτης τῆς συνεννοήσεως περιορίζεται κυρίως πᾶσα ἡ κατὰ θάλασσαν ἐνέργεια τῶν πολιορκουμένων. Περί δὲ τακτικῆς ναυμαχίας μεταξὺ τῶν πλοίων αὐτῶν, ἅτινα ἦσαν διήρεις καὶ τριήρεις², καὶ τῶν εὐκαταμαχῆτων μονοξύλων τῶν Ἀράρων δὲν δύναται νὰ γείνη λόγος.

Τὸ δεύτερον δ' ἐπολιορκήθη ἡ Κωνσταντινούπολις ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Πρωγωνάτου, πολιορκησάντων αὐτὴν τῶν Ἀράρων διὰ θαλάσσης. Ἡ πολιορκία αὕτη ὑπῆρξε μακρὰ, διαρκέσασα ἐπτὰ ἔλα ἔτη, ἀπὸ τοῦ 672 μέχρι τοῦ 678. Οἱ Ἀραβες ἐγκαθιδρυθέντες κατὰ τὴν Κύζικον καὶ ἀπ' αὐτῆς ὁρμώμενοι κατὰ τὸ ἕαρ προσήδρευον τῇ πόλει, τὸν δὲ φθινόπωρον ἐνώρμιζον πάλιν εἰς τὴν Κύζικον τὸν στόλον αὐτῶν, ἕως ἀπογόντες καὶ πολὺ πλῆθος ἀποβαλόντες καὶ ζημιωθέντες τὰς πλείστας τῶν νηῶν ἕνεκα μάλιστα τοῦ τότε ὑπὸ τοῦ Καλλινίκου ἐφευρεθέντος ὕγρου πυρός, ἀπεφάσισαν νὰπέλθωσιν. Ἐν ᾧ δὲ ὁ περιλειπούμενος βαρβαρικός στόλος ἀπέπλεεν, ἰσχυρὰ τρικυμία ἐπισυμβᾶσα αὐτῷ κατὰ τὸ Σύλαιον, ἐν τοῖς παραλίοις τῆς Παμφυλίας, κατεσύντριψε τὰ τελευταῖα αὐτοῦ λείψανα³.

Ἡ δὲ τρίτη πολιορκία τοῦ Βυζαντίου εἶνε ἡ ὑπὸ τῶν Ἀράρων τὸ δεύτερον ἐπελθόντων γενομένη ἐπὶ τοῦ βασιλέως Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου τῷ 717. Ἡ πολιορκία αὕτη, περὶ ἧς διεσώθησαν πολλῶν πλείονες καὶ ἀκριθέστεραι εἰδήσεις, εἶνε καὶ πολλῶ ἐπιφα-

1) Νικηφόρου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἱστορία σύντομος ἐκδ. Βόννης σ. 20, 17 κ.έ.—Πασχάλιον χρονικὸν ἐκδ. Βόννης σ. 723, 15 κ. έ.

2) Νικηφόρου σ. 21, 1.

3) Νικηφόρου σ. 36, 15-37, 12.—Θεοφάνους σ. 541, 3-542, 1.—Λέοντος τοῦ Γραμματικοῦ σ. 159, 18-160, 10.—Κεδρηνοῦ ἐκδ. Βόννης, I σ. 764, 21-765, 19.—Ζωναρᾶ XIV, 20.—Lebeau Histoire du Bas-Empire ἐκδ. τοῦ De Saint-Martin τόμ. ΙΑ' σ. 418 κ.έ.—Παπαρρηγοπούλου Ἱστορία τοῦ ἑλλ. ἔθνους Τόμ. Γ' σ. 322 κ. έ.

νεστέρα διὰ τὰς μεγάλας κατ' αὐτὴν ζημίας τῶν Ἀράβων. Περιεζώσθη δὲ ἡ πόλις ἀπὸ τῆ γῆς καὶ θαλάσσης, ἀλλὰ κυρίως ἄξια λόγου εἶνε τὰ κατὰ θάλασσαν συμβάντα ἕνεκα τοῦ πολλοῦ πλήθους τῶν πλοίων ὧν ἐπέβαινον αἱ πολιορκηταί.

Ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν καλιφῶν ἐκάθητο ὁ Σουλεϊμάν, ὅστις, ἐπωφελούμενος ἐκ τῆς ἁμονοίας τῶν Ἀράβων, ἐπεβάλετο μεγάλα, τὴν κατάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ δ' ἔργον ἀνέθηκεν ἐξ ἡμισείας εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Μασαλμᾶν,¹ καταστήσας αὐτὸν ἡγεμόνα μεγάλου στρατοῦ, ὅστις μετὰ τὴν ἄλωσιν πλείστων ἐλληνικῶν πόλεων καὶ τελευταίον τῆς Περγᾶμου, ἀφίκετο εἰς τὸ στενὸν τῆς Ἀβύδου καὶ ἀντεπεραιώθη εἰς τὴν Θοράκην. Μετὰ δὲ τὴν ἄλωσιν πολλῶν θρακικῶν πολισμάτων ἀφίκετο ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν, καὶ περιέζωσε ταύτην παρὰ τὰ χερσαῖα αὐτῆς τείχη διὰ χάρακος, ἐφ' οὗ ἔκτισε περιτείχισμα διὰ ξηρολίθου. Ἄφ' ἐτέρου δὲ μέγας στόλος ἐξ εὐμεγέθων τριήρων καὶ χιλιῶν καὶ ὀκτακοσίων ἀποτελούμενος ὁρμῶντων ὑπ' αὐτὸν τὸν Σουλεϊμάν προσώρμισε τῇ 1 Σεπτεμβρίου τοῦ 717 ἀπὸ τῆς Μαγναύρας ἕως τοῦ Κυκλοβίου². Οὐδὲ περιορίσθησαν εἰς ταῦτα αἱ ναυτικαὶ δυ-

1) Οὕτω καλεῖται παρὰ τῷ Θεοφάνει (σ. 607, 8, 15) καὶ Κεδρηνῶ (σ. 787, 11 κ. ἔ.) Ὁ δὲ Νικηφόρος καλεῖ αὐτὸν Μουσαλμᾶν (σ. 58, 21). Παρὰ Λέοντι τῷ Γραμματικῷ φέρεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ Μάσαλμας (σ. 177, 22). ὁμοίως δὲ καὶ παρὰ Κωνσταντίνῳ τῷ Πορφυρογεννήτῳ (Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν σ. 102, 3 κ. ἔ. 105, 4). Μασάλμας δὲ ὀνομάζεται ὑπὸ τοῦ Ζωναρᾶ (XV, 1). Τὸ δὲ ἀραβικὸν αὐτοῦ ὄνομα εἶνε Maslama. *Id. F-I-ū-gē I Geschichte der Araber. Zeitz und Leipzig. 1867. σ. 167.

2) Ἐκ τῶν τὰ τῆς πολιορκίας ταύτης ἀφηγουμένων Βυζαντινῶν χρονογράφων ὁ Θεοφάνης, Λέων ὁ Γραμματικὸς, Κωνσταντίνος ὁ Πορφυρογεννητός, ὁ Ζωναρᾶς καὶ ὁ Κεδρηνὸς ἀναφέρουσιν ὅτι ὁ Μασαλμᾶς ἠγάγετο τοῦ κατὰ γῆν στρατοῦ καὶ ὁ Σουλεϊμάν τοῦ στόλου (Θεοφάνους σ. 607, 8, 15, 18 κ. ἔ. — Λέοντος σ. 177, 22. 178, 7. Κωνσταντίνου σ. 102, 3. — Κεδρηνοῦ σ. 787, 11. 789, 14. — Ζωναρᾶ XV, 1). Ὁ δὲ Νικηφόρος μνημονεύει ἐπίσης τοῦ Σουλυμᾶν ὡς ἡγουμένου τοῦ τῶν Σαρακηνῶν στόλου (σ. 60, 3). Καὶ ὅμως ὀλίγον ἀνωτέρω λέγει. «ἐντεῦθεν καὶ οἱ Σαρακηνοὶ ὁρμῶσι κατ' αὐτῆς τῆς βασιλευούσης, ἐδιὰ τῆς ἠπείρου στέλλοντες ἐκ διαφόρων ἔθνων τῶν ὑπὸ χεῖρα ἰππικᾶ

νάμεις τῶν Ἀράβων, προσθεθέντων εἰς τὸν στόλον αὐτῶν τὸ μὲν πρῶτον τετρακοσίων σιτοφόρων φορτηγίδων καὶ δρομώνων ὑπὸ τὸν Σουφιάν, εἶτα δὲ τριακοσίων ἐξήκοντα ὧν ἠγεῖτο ὁ Ἰζίδ¹. Ἀλλὰ καὶ ἡ πολιορκία αὕτη, διαρκέσασα ἐπὶ δώδεκα ὅλους μῆνας², ἀπέβη ἐν τέλει ματαία, ἐπελθούσης τῆς πανωλεθρίας τῶν πολεμίων τὸ μὲν ἐξ ἐπανειλημμένων θεομηنيῶν καὶ τῆς σιτοδείας ἐξ ἧς ἔπαθον οἱ Ἀραβες, τὸ δὲ ἐκ τῆς παρὰ τοῦ ὕγρου πυρὸς τῶν Βυζαντινῶν ζημίας.

Κατὰ τὴν πολιορκίαν ταύτην γίνεται πολὺς, ὡς εἶκος, λόγος περὶ τῶν κατὰ θάλασσαν ἀγώνων καὶ παθημάτων τῶν Ἀράβων. Καὶ πρῶτον μὲν εὐθὺς κατὰ τὸν κατάπλου τοῦ ὑπὸ τὸν Σουλεί-

*τε καὶ πεζικὰ στρατεύματα ἀριθμοῦ κρείττονα. Ὡσαύτως καὶ στόλον πολλὸν ἀπίστειλαν ἄχρι καὶ εἰς χιλίας ὀκτακοσίας ναῦς, ἠγεμόνα τούτων εἰνὰ καταστήσαντες Μουσαλμᾶν τῆ σφῶν διαλέκτῳ καλούμενον». Ἀλλὰ τὸ χωρίον τοῦτο εὐρίσκεται διαφωνοῦν οὐ μόνον πρὸς τὴν μαρτυρίαν τῶν λοιπῶν χρονογράφων, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν τοῦ πατριάρχου Νικηφόρου. Ἀπορον δὲ μοι φαίνεται πῶς οὐδεὶς προσέσχεν εἰς αὐτὴν τὸν νοῦν, οὐδ' ὁ τελευταῖος πάντων ἐκδοῦς τὰ ἔργα τοῦ Νικηφόρου, ὁ De Boog. Ἀλλ' ἡ λύσις τῆς ἀπορίας δὲν εἶνε δυσχερής, ἂν τὸ χωρίον διορθωθῆ οὕτω . . . ἰππικὰ τε καὶ πεζικὰ στρατεύματα, ἠγεμόνα τούτων—καλούμενον. Ὡσαύτως καὶ στόλον—ὀκτακοσίας ναῦς. Τούτων δὲ τὰ τελευταῖα τὰ περὶ στόλου φαίνονται μᾶλλον ἐκ παρασελιδίου βιβλιογράφου τινὸς σημειωσέως παρεμφερήσαντα εἰς τὸ κείμενον, ἀφ' οὗ δὲν εἶνε ἐν τόπῳ τῶ προσήκοντι ἐνταῦθα ἡ μνεία τοῦ στόλου, περὶ οὗ γίνεται ἴδιος λόγος ἐν δέοντι κατωτέρω. — Ὁ δὲ Σουλείμάν δὲν εἶνε κατὰ τὸν De Saint-Martin (ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς ἱστορίας τοῦ Lebeau, τόμ. 1B' σ. 114, σημ. 2) ὁ καλῖφης, ἀλλ' ὁμώνυμός τις στρατηγός, τοῦθ' ὅπερ φαίνεται μοι ἀπίθινον, εἰ καὶ τὴν γνώμην ταύτην ἀπεδέχθη καὶ ὁ πολὺς Ranke ἐν τῷ κατ' αὐτὰς ἐκδοθέντι πέμπτῳ τόμῳ τῆς γενικῆς αὐτοῦ ἱστορίας (Weltgeschichte. V Theil. Erste Abtheilung σ. 243).

1) Θεοφάνους σ. 609, 16, 20. Πρβλ. Νικηφόρου σ. 60, 17, 20.

2) Κατὰ τὸν Θεοφάνην, δεστικ ἀναφέρει τὴν ἔναρξιν τῆς πολιορκίας εἰς τὴν δεκάτην πέμπτην Αὐγούστου (σ. 607, 14) καὶ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ στόλου εἰς τὴν δεκάτην πέμπτην Αὐγούστου ἐπιόντος ἔτους (σ. 613, 12). Καὶ οἱ λοιποὶ δὲ χρονογράφοι ἀναφέρουσιν ὡς ἡμέραν τῆς ἀποχωρήσεως τὴν ἐξ Αὐγούστου. Ἀλλ' ὁ πατριάρχης Νικηφόρος ὑπολογίζει τὸν ὅλον χρόνον τρις καὶ δεκαμηνία (σ. 60, 1).

μὲν στόλου ἢ ὀπισθοπορία αὐτοῦ, βεβαρημένη ὑπὸ τοῦ φόρτου τῶν στρατιωτῶν καὶ τῶν ὄπλων καὶ περιτυχούσα ἐναντιῶ ἀνέμῳ ἀπεσπάσθη τοῦ λοιποῦ στόλου· τοῦθ' ὅπερ ἰδὼν ὁ βασιλεὺς ἐπέβη ἐμπύρων νηῶν καὶ κατέκαυσε πλεῖστα τῶν βαρβαρικῶν τούτων πλοίων, ὧν τινὰ μὲν ἀπερρίφθησαν εἰς τὰ παράλια τείχη, τινὰ δὲ κατεποντίσθησαν αὐτανδρα, ἕτερα δὲ ἀπηνέχθησαν μέχρι τῆς Ὀξείας καὶ Πλατείας νήσου¹. Καὶ ὁ μὲν λοιπὸς στόλος διεχειμάσεν ἐν τῷ λιμένι τοῦ Σωσθενίου κατὰ τὸν θρακικὸν Βόσπορον, ἀναγκασθεὶς εἰς ἀργίαν ὑπὸ τοῦ δεινοῦ χειμῶνος. Ὅτε δὲ κατέπλευσαν τὰ ὑπὸ τὸν Σουφιάμ καὶ Ἰζίδ βοηθήματα, οἱ ἐπικουρικοὶ οὗτοι στόλοι ἐκ φόβου πρὸς τὴν ἐνέργειαν τοῦ ὑγροῦ πυρὸς ἠναγκάσθησαν νὰ ἐλλυμηνισθῶσιν ἐν Βιθυνίᾳ. Καὶ οἱ μὲν ἐν τοῖς στόλοις τούτοις Αἰγύπτιοι, βλέποντες τὴν ἀποθάρρυνσιν τῶν πρὸς οὓς ἤρχοντο βοηθοὶ, ἠυτομόλησαν πρὸς τὸν βασιλέα εἰς τὸ Βυζάντιον, ἐπιβάντες τῶν λέμβων τῶν πλοίων. Ὁ δὲ βασιλεὺς μαθὼν δι' αὐτῶν περὶ τῶν ἐν τῷ κόλπῳ κρυπτομένων δύο στόλων, κατασκευάσας πυρσοφόρους σίφωνας, ἐπέβαλε τούτους εἰς δρόμικους καὶ διήρεις καὶ ἐξέπεμψε κατὰ τῶν ἐχθρικῶν στόλων, μεγίστην προξενήσας αὐτοῖς ζημίαν. Εἰς τὰ δεινὰ δὲ ταῦτα προσετέθη τὸ μὲν ἢ παρὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς στρατιᾶς ἦττα τῶν ὑπὸ τὸν Μερδασᾶν δηούντων τὰ μέχρι Νικαίας καὶ Νικομηδείας τὸ δὲ ὁ παρὰ τοῖς Ἄραψιν ἐνσκήψας μέγας λιμὸς, ὅστις ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ ἐσθίωσι θνησιμαῖα καὶ ἄλλας ἀκαθάρτους τροφὰς, καὶ ἡ ἐντεῦθεν ἐπελθοῦσα λοιμικὴ νόσος ἐπεσφράγισε δὲ τὰς συμφορὰς τῶν πολιορκητῶν καὶ ἡ ἐπιδρομὴ τῶν κατ' αὐτῶν ἐπελθόντων Βουλγάρων. Ἄλλὰ καὶ ὅτε τέλος ἀπογόνοντες ἀπεφάσισαν νὰ ἀναζεύξωσιν ἀπερχόμενοι εἰς τὰ ἴδια, μόλις ἐκπλεύσαντας τοῦ Βοσπόρου ἐπληξεν αὐτοὺς δεινὴ τρικυμία, τέλειον καταστρέψασα τὸν στόλον αὐτῶν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο γεγονός ὡς ἐξῆς διηγεῖται ὁ Θεοφάνης· ἀπο-

1) Νικηφόρου σ. 60, 5-11. "Ἰδ. καὶ Θεοφάνην, σ. 608, 8-18, καθ' ὅν αἱ νῆες τῶν Ἀράβων ἐξωθήθησαν ὑπὸ τοῦ πνεύματος ἐπὶ τὰ ἔξω καὶ καταστρέφησαν ὑπὸ τῶν παρὰ τοῦ βασιλέως ἐκπεμφθεισῶν νηῶν.

ακινήσαντων δὲ τῶν Σαρακηνῶν τῇ ιε' τοῦ Αὐγούστου μηνὸς
«μετὰ πολλῆς αἰσχύνης· ἐν γὰρ τῷ ἐκπορίζειν τὸν στόλον αὐτῶν
αὐτῶν ἐκ θεοῦ διὰ τῶν πρεσβειῶν τῆς Θεομήτορος ἐνσκήψας
αἰεὶ αὐτοὺς, τούτους διεσκόρπισεν καὶ τοὺς μὲν ἐν Προκονήσῳ καὶ
αὐταῖς λοιπαῖς νήσοις, τοὺς δὲ ἐν τοῖς ἀποστρόφοις καὶ ταῖς λοιπαῖς
ἀκταῖς κατεπόντισεν. Οἱ δὲ περιλειφθέντες παρήρχοντο Αἰγαῖον
ἀπέλαγος, καὶ ἄφνω ἐπῆλθεν αὐτοῖς θεομηνία φοβερά· χάλαζα γὰρ
«πύρινος κατελθοῦσα ἐπ' αὐτοὺς τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης καχλά-
ασαι πεποίηκεν, καὶ τῆς πίσεως λυθείσης, αὐτάνδρῳ αἰ νῆες εἰς
«βυθὸν κατηνέχθησαν· δέκα δὲ μόναι καὶ αὗται προνοίᾳ θεοῦ
«ἀπερισωσθεῖσαι ἐξ αὐτῶν, πρὸς τὸ ἀπαγγεῖλαι ἡμῖν τε καὶ τοῖς
«Ἀραψὶ τὰ μεγαλεῖα τοῦ θεοῦ τὰ γεγονότα εἰς αὐτοὺς· ὅς καὶ
«περιτυχόντες οἱ τῶν ἡμετέρων τὰς μὲν πέντε πιάσαι ἠδυνήθη-
«σαν, αἱ δὲ ἄλλαι πέντε ἀπεσώθησαν εἰς Συρίαν τὴν τοῦ θεοῦ δυ-
«ναστείαν ἀναγγέλλουσαι.»¹

Ὁ δὲ πατριάρχης Νικηφόρος ἀφηγεῖται διὰ τῶν ἐξῆς τὴν πανω-
λεθρίαν τῶν Ἀράβων· «πεντεκαιδεκάτῃ δὲ τοῦ ἐπειρίοντος μηνὸς
«Αὐγούστου πάντα τὰ τε ἵππικὰ καὶ πλοῖμα τῶν Σαρακηνῶν ἐκ-
«στρατεύματα τῆς βασιλευούσης ἀπεχώρουν, πλείστας ναῦς ἀπο-
«θαλόντες ὑπὸ τε ζάλης καὶ ἀνέμων ἀγρίων καταληφθεῖσας, καὶ
«πολλῶν μὲν εἰς τὰς νήσους ἄχρι καὶ εἰς Κύπρον σκεδασθεῖσων,
«εἰτέρων δὲ καὶ αὐτάνδρων τῷ βυθῷ παραδοθεισῶν².» Ἡ αὐτὴ
δὲ διήγησις φέρεται ὡς ἐξῆς παρὰ Λέοντι τῷ Γραμματικῷ· «τῇ
«δὲ πεντεκαιδεκάτῃ τοῦ Αὐγούστου μηνὸς ἐκ τῆς πόλεως ἀπά-
«ραντες, ἀνέμου σφοδροτάτου πνεύσαντος, οἱ μὲν ἐν τῇ Προικο-
«νήσῳ καὶ ταῖς ἄλλαις ἀκταῖς ἀπώλοντο, οἱ δὲ ἐξαβυδίσαντες
«ἀθρόως ἐπελθόντος νέφους χλαζῆς ὀλέθρου μετὰ βιαίου ἀνέμου
«ὑποβρύχιοι πάντες ἐγένοντο· διεσώθησαν δὲ παραδόξως ἐκ τῶν
«αὐτῶν πέντε καὶ μόναι πλοῖα, ἃ καὶ ἀπήγγειλαν εἰς τὰ ἴδια τὴν
«αὐτὴν Ῥωμαίων νίκην καὶ τὴν ἑαυτῶν πανώλεθρον κατάπτωσιν³.»

1) Θεοφάνους σ. 613, 12—614, 9.

2) Νικηφόρου σ. 62, 6—11.

3) Λέοντος τοῦ Γραμματικοῦ σ. 178, 19—179, 2.

Τέλος ὁ Κεδρηνὸς περιγράφει τὴν συμφορὰν ὡς ἐξῆς: «τὰ δὲ ἑναπο-
μείναντα πλοῖα τῶν Ἀράβων καὶ Οὐμάρου τῇ ἰε' τοῦ Αὐγού-
«στου μηνὸς μετ' αἰσχύνης πολλῆς ἀνακάμψαι βουλευθέντα, λαϊ-
«λαψὶ ἐκ θεοῦ ἐνσκήψας τὰ μὲν ἐκ Προικονήσιω, τὰ δὲ ἐν τοῖς ἀπο-
«στρόφοις καὶ ταῖς λοιπαῖς ἀκταῖς κατεπόντισε. Τοῖς δὲ περιλει-
«αφθεῖσιν ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει χάλαζα πυρίνη ἐνσκήψασα ἀνα-
«βράσαι τὴν θάλασσαν πεποίηκε, καὶ τῆς πίσεως λυθείσης αὐταν-
«δρα ἀπώλοντο, μόνων πέντε εἰς Συρίαν διασωθέντων, τὴν τοῦ
«θεοῦ ἡμῶν δυναστείαν ἀπαγγέλλοντα¹».

Τοιαῦται αἱ τρεῖς ὑπὸ τῶν Ἀβάρων καὶ Ἀράβων πολιορκίαι
τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Εἰς τίνα τούτων ἀναφέρεται τὸ ποίημα
Θεοδοσίου τοῦ Γραμματικοῦ; Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν αὐτοῦ πρόκει-
ται περὶ τῆς ἀλώσεως ἀραβικῶν πλοίων ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀφ'
ἑτέρου δ' ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιγραφῇ προστίθενται αἱ λέξεις βασιλεῦ-
οντος Ἡρακλείου τοῦ θεοσεβοῦς. Ἄλλ' εἶνε προφανές ὅτι
κατὰ τὰνωτέρω ἐκτεθέντα ἢ περιγραφῇ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων
πολιορκίας δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὸ λοιπὸν τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ποιή-
ματος, ἐν ᾧ γίνεται λόγος περὶ ἀραβικῶν πλοίων. Δὲν ἀρκεῖ δὲ
ὕπως συμβιβάζωμεν τὴν διαφωνίαν νὰ μετατρέψωμεν ἐν τῇ ἐπι-
γραφῇ τὸ ἀραβικὰ εἰς ἀβαρικὰ καὶ ἐν τῷ κειμένῳ τὸ
Ἀράβων εἰς Ἀβάρων, ἐπεὶ δὴ ῥητῶς γίνεται λόγος ἐν
αὐτῷ τῷ ποιήματι περὶ Ἰσμηλιτῶν καὶ περὶ καταστροφῆς με-
γάλων πλοίων οἷα δὲν ἦσαν τὰ μονόξυλα τῶν Ἀβάρων. Ἐξη-
γεῖται δὲ ἡ προσθήκη τῶν λέξεων βασιλεῦοντος Ἡρα-
κλείου τοῦ θεοσεβοῦς ὡς λάθος τοῦ βιβλιογράφου,
ὅστις ἠπατήθη ἐκ τοῦ ὁμοίου ποιήματος Γεωργίου τοῦ Πισίδου
τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Ἀβάρων ἐπὶ Ἡρακλείου πο-
λιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Κατὰ ταῦτα τὸ ποίημα Θεοδοσίου τοῦ Γραμματικοῦ δύναται
νὰναφέρηται μόνον εἰς τὴν ἑτέραν τῶν ὑπὸ τῶν Ἀράβων πολιορ-
κιῶν. Ἄλλ' εἰς ὁποτέραν; Οὐδὲν, νομίζω, τεκμήριον ἔχομεν πεί-
θον ἡμᾶς ὅτι εἰς τὴν πρώτην τούτων ἀναφέρεται τὸ ποίημα. Εἶνε

1) Κεδρηνοῦ 1 σ. 791, 12-19.

μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ ἐν αὐτῷ στίχος καὶ τὰς ἐκείνων ἀνθυπέστρεψας κάρας ὑπενθυμίζει τὰς περὶ τῆς ἀναζευξέως τῶν Ἀράβων κατὰ τὴν πρώτην πολιορκίαν διηγήσεις τοῦ Θεοφάνους καὶ τοῦ Ζωναρᾶ,¹ ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶνε ἀρκούν πειστήριον. Κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ποιήματος πρόκειται περὶ ἀλώσεως ἀραβικῶν πλοίων ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἄλλ' εἰ καὶ περὶ τῆς πρώτης ὑπὸ τῶν Ἀράβων πολιορκίας αἱ πηγαὶ εἶνε ἀνεπαρκεῖς, οὐδεὶς γίνεται λόγος παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς περὶ τιοῦτου γεγονότος, ὅπερ δὲν ἤθελον ἀμελήσει νὰ ἐξάρωσιν. Ὡστε περὶ μόνης τῆς δευτέρας ὑπὸ τῶν Ἀράβων πολιορκίας δύναται νὰ γείνη λόγος. Ἐκ δὲ τῶν κατ' αὐτὴν ναυτικῶν ἐργῶν, ἂν μὴ πρόκειται περὶ νέου τινὸς ἀγνώστου ἡμῖν, τὸ μόνον τῶν γνωστῶν εἰς ὃ δύναται νὰναφέρηται τὸ ποίημα τοῦ Θεοδοσίου εἶνε ἢ κατὰ τὸν Κιανὸν κόλπον μετὰ τὴν αὐτομολίαν τῶν Αἰγυπτίων καταστροφή τοῦ ἀραβικοῦ στόλου μεθ' ἣν κατὰ τὸν Θεοφάνην ἀλαθόντες τὰ σκῦλα οἱ ἡμέτεροι καὶ τὰς «δαπάνας αὐτῶν, μετὰ χάριτος καὶ νίκης ὑπέστρεψαν».²

Ὅτι δὲ τὸ ποίημα τοῦ Θεοδοσίου ἀνήκει εἰς ὅσον τὸ δυνατὸν μεταγενεστέρας χρόνους ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς κατασκευῆς τῶν χωλιασμῶν, ὧν οὐδὲ εἰς τελευτᾷ ὀξύτωνως ἢ προπαροξυτόνως, ἀλλ' ἅπαντες προροξυτόνως, τοῦθ' ὅπερ εἶνε ἡ συνθήκη τῶν μεταγενεστέρων Βυζαντινῶν, ἐπικρατήσασα μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἡρακλείου, καθ' οὓς ἔγραψεν ὁ Ηισίδης, οὐ τὰ ποιήματα ἔχουσιν ἀκόμη πολλοὺς τοὺς προπαροξυτόνως τελευτῶντας στίχους καὶ σπανιωτέρους τινὰς φέροντας τὸν τόνον ἐπὶ τῆς τελευταίας συλλαβῆς.

Εἰς τὴν αὐτὴν δὲ δευτέραν ὑπὸ τῶν Ἀράβων πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀναφέρεται καὶ ἄλλο ἀνέκδοτον, καθ' ὅσον γνωρίζω, χρονικόν, ὅπερ εὔρηται ὑπὸ τύπον συναξαρίου ἐν τῷ κώδικι τῆς βιενναίας αυτοκρατορικῆς βιβλιοθήκης Cod. Hist. Graec. 45³, ὅστις γεγραμμένος ἐπὶ μεμβράνης κατὰ τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα

1) Θεοφάνους σ. 541, 17 • ἀνθυπέστρεψαν μετὰ μεγάλης λύπης. — Ζωναρᾶ XIV, 20 • ἀνθυπέστρεφον•.

2) Θεοφάνους σ. 610, 14

3) Ἐν τοῖς φ. 214, α. Εἶνε δὲ γεγραμμένον κατὰ δύο σελίδας, ἧτοι στήλας, στερούμενον ἐνιαχοῦ τόνων ἰδίως ἐν τοῖς ἀρθροῖς καὶ ταῖς προ-

περιέχει κατὰ μέγα μέρος μηνολόγιον εἰς τὰς ἐορτὰς τοῦ ἔτους. Ἀναγράφεται δὲ τοῦτο ὑπὸ τὴν ἡμερομηνίαν τῆς δεκάτης πέμπτης Αὐγούστου καὶ φέρει τὸν τίτλον «Περὶ τῆς ἐλεύσεως καὶ ἀποστροφῆς τῶν ἀθίων Ἀγαρηνῶν, ἐλθόντων κατὰ τῆς θεοφυλάκτου Κωνσταντινουπόλεως.» Δημοσιεύω δ' ἐνταῦθα καὶ τοῦτο τὸ ἀνέκδοτον, ὡς συμπληροῦν ἐν τισὶ τὰς περὶ τῆς πολιορκίας εἰδήσεις τῶν Βυζαντινῶν ἱστορικῶν.

Ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου τοῦ καὶ Κόωνωνος ἀνῆλθε πλῆθος Σαρακηνῶν διὰ πολλῶν πλοίων κατὰ τῆς ἀμεγίστης Κωνσταντινουπόλεως, βουλόμενοι πολιορκῆσαι καὶ παραλαβεῖν αὐτὴν καὶ τὴν πίστιν τῶν Χριστιανῶν εἰς τὴν ἑαυτῶν «πλάνην μεταποιῆσαι» ὅπερ μιᾶρὸν ἔθνος τῶν Σαρακηνῶν ἀρχῆθεν ἀέν ταῖς ἡμέραις τοῦ Ἰσραὴλ πολλοῖς ἔθνεσι κατέμιζεν ἑαυτὸ καὶ αὐδέποτε ἄφροντος δουλείας ἐγένετο, ἐκφεύγοντες τὸ τῆς δουλικῆς ἀνομασίας ὄνειδος. Τὴν μοναρχίαν δὲ διδάσκονται ὑπὸ τινος «ψευδαββα¹ Ἀρειανῶν» καὶ ἔκτοτε πολέμοις καὶ αἵμασι τὴν πλάνην αὐτῶν συνεστήσαντο, ἄντικρυς τῆς εἰρηνικῆς τοῦ σεπτοῦ εὐαγγελίου κηρύξεως δράσαντες ὡς ἀντίχριστοι. Τὰς οὖν θυγατέρας αὐτῶν κατὰ τὸν² Βαλαάμ στολίσαντες καὶ μύροις εὐώδεσι καὶ κρόκῳ διανθίσαντες πρότερον τοῖς τῆς Φοινικῆς νέοις ἐπισυνῆψαν, καὶ προκαταλαμβάνουσι τὴν τῶν Περσῶν βασιλείαν, ἣτις ἐπὶ αἰχρόνιοις πολλοῖς τῇ ῥωμαϊκῇ βασιλείᾳ ἀντιπαρετάξατο, εἰθ' οὕτως τὴν Αἴγυπτον καὶ Λιβύην, διδόντες λόγον τοῖς Χριστιανοῖς ὡς οὐκ ἔασονται³ αὐτοὺς παραβῆναι τὴν ἀμώμητον καὶ ὀρθόδοξον εἰς Χριστὸν τὸν θεὸν ἡμῶν πίστιν, ὅνπερ οὐκ ἐρύλαξαν, ἀλλὰ «πολλοὺς μάρτυρας ἀπέδειξαν διὰ τὸ μὴ πατηθῆναι ὑπ' αὐτῶν ἀτὸ σημεῖον τοῦ πανσέπτου καὶ τιμίου σταυροῦ. Τοῦτο γὰρ πράττειν τοὺς Χριστιανούς ἠνάγκαζον, πᾶσάν τε τὴν γῆν μέχρι τεραμάτων ἐλήσαντο, Ἰνδοὺς καὶ Αἰθίοπας καὶ τὰ Μαυρούσια ἔθνη, «Λίβυάς τε καὶ Ἰσπανούς.

θίσει καὶ περιέχον ἀσημαντὰ τινα ἀβλεπτήμια τοῦ βιβλιογράφου, ὧν τὰ κυριώτερα ἀνέγραψα κατωτέρω ἐν ταῖς σημειώσεσιν.

1) Κωδ. ψ ε υ δ α μ β ε. 2) Τ ὦ ν 3) ἰ ἄ σ ο ν τ α ι : || Κωδ. 214, 6.

αἴθετον δὲ ἦλθον καὶ ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, βουλό-
 κμενοι καὶ ταύτην ἐλεῖν. Τοῦ δὲ βασιλέως Λέοντος προθεμένου
 αδοῦναι αὐτοῖς πάντα, αὐτοὶ καὶ φύλακας τῆ πόλει ἐγκαταστή-
 ασαι ἀπήτουν. Διατρέχοντες δὲ οἱ πολέμιοι ἐξω τοῦ τείχους, εἰς τις
 αἰξ αὐτῶν βλασφήμοις ῥήμασι || Κωνσταντίαν καλῶν τὴν πόλιν καὶ
 ατὴν ἐκκλησίαν ψιλῶ ὀνόματι Σοφίαν προσαγορεύσας, εἰς βάραθρον
 ασὺν τῷ Ἰππῶ αὐτοῦ ἐμπесῶν, κατερράγη καὶ τοῦ κήρυκος αὐ-
 ατῶν ἐν ὑψηλῷ ζυλῶ ἀνελθόντος κηρύττειν τὴν μικρὰν αὐτῶν προσ-
 αευχὴν, αὐτίκα καὶ αὐτὸς καταπεσὼν διεσκορπίσθη. Προσβαλόν-
 ατες δὲ τοῖς Βουλγάροις ἔπεσον ὑπ' αὐτῶν Σαρακηνοὶ τὸν ἀριθμὸν
 αδιςμύριοι, καὶ οἱ λοιποὶ αὐτῶν πεζοποροῦντες ἐν ἀτιμίᾳ ὑπέστρε-
 αψαν. Τῶν σκαφῶν δὲ αὐτῶν καταλαβόντων τὴν ἀκρόπολιν, τῆς
 αἀλύσεως ἐκταθείσης ἀπὸ τοῦ περάματος ἕως τὰ Γαλάτου οὐκ
 αἰσχυσαν εἰσελθεῖν εἰς τὸν Λάκκον. Τότε ἀνῆλθον εἰς τὸ στενὸν
 ακαὶ ὄρμησαν τὰ πλοῖα αὐτῶν εἰς τὸ λεγόμενον Σωσθένιον¹ καὶ
 αεἰς ἐτέρους βραχυτάτους λιμένας, ὧν τινῶν τὰ πλείω χειμῶνος
 αγεγονότος συνετρίβησαν. Ἐξ ὧν τὰ μείζονα αὐτῶν πλοῖα οἱ Ῥω-
 ακμαῖοι πυρπολοῦσι. Καὶ ἡ μὲν πόλις ἐστενοχωρεῖτο, τροφὰς μὴ
 αἰχουσα· αὐτοὶ δὲ πάντα ἀφειδῶς τὰ προστυγχάνοντα ἀφανίσαν-
 ατες καὶ μηδὲν πρὸς φυλακὴν τῆς ἑαυτῶν ἀποτροφῆς καταλει-
 ακπότες εἰς τοιαύτην ἦλθον ἀπόγνωσιν λιμοῦ ὡς σαρκῶν ἀν-
 ακθρωπίνων καὶ ἐρπετῶν καὶ μυῶν καὶ ζῳῶν τεθνηκότων γεύσα-
 ακσθαι· ὕστερον δὲ καὶ τὴν ἀνθρωπίνην κόπρον μετὰ βραχυτάτου
 ακφυράματος προσμάττοντες ἦσθιον, ὥστε πολλοὺς τῶν μεγιστά-
 ακνων αὐτῶν τῆ πόλει προσρυῆναι. Μετὰ δὲ ταῦτα ἀπαίρουσιν ἐκ
 ακτοῦ χερσαίου τείχους καὶ ἔρχονται ἐν Συκαῖς καὶ ἐν ταῖς Πηγαῖς·
 ακἀκεῖ εὐρηκότες ἄνδρα ἐπ' ἐγκλήμασι κατεγνωσμένον καὶ προσ-
 ακφυγόντα εἰς αὐτούς, τοῦτον ἐπιλαβόμενοι ἀνηγόρευσαν βασιλέα
 ακῚ Ρωμαίων, περιστήσαντες αὐτῷ καὶ δορυφόρους καὶ σπονδὰς θέ-
 ακμενοι πρὸς αὐτὸν περιῆγον τὸ τεῖχος, εὐφημίαις ἐγκωμίων ἀνα-
 ακκηρύττοντες αὐτὸν καὶ τὴν πίστιν τῶν Χριστιανῶν δῆθεν μεγα-
 ακλύνοντες. Ἄλλὰ μηδὲν δυνηθέντες ἀνῆσαι διὰ κενῆς ἔμενον. Δι-

|| Κώδ. 215, α. 1) σ ω σ θ ἔ ν η ν

«τήσας δὲ Σουλεϊμὰν ὁ πρῶτος αὐτῶν εἰσελθεῖν ἐν τῇ πόλει καὶ
«θεάσασθαι αὐτήν, λαβῶν λόγον ἔρχεται ἔριππος || εἰς τὸ Βοσπό-
«ριν καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ εἰσιόντων ἀβλαβῶς τὴν πόρταν αὐτὸς οὐκ
«ἠδύνατο εἰσελθεῖν τοῦ ἵππου ὀρθοβολήσαντος καὶ τὰ σκέλη ὑψώ-
«σαντος. Ἐναβλήσας δὲ Σουλεϊμὰν ὄρξ ὑπερθεν τῆς πόρτης ἱστο-
«ρισμένην διὰ ψηφίδος τὴν δέσποιναν ἡμῶν τὴν ἁγίαν Θεοτόκον
«καθεζομένην ἐπὶ θρόνου καὶ βαστάζουσαν ἐν ταῖς ἀγκάλαις αὐ-
«τῆς τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ αὐτίκα κατελθὼν εἰς-
«ῆει πεζὸς, καταγνοὺς τῆς ἑαυτοῦ βλασφημίας ἧς ἐβλασφήμησε.

«Λοιπὸν οὖν ὑπέστρεψαν οἱ Σαρακηνοὶ ἄπρακτοι πολεμηθέντες
αὐτὸ τοῦ θεοῦ διὰ λιμοῦ τε καὶ θανατικοῦ, ἀποβαλόντες πλήθη
«πολλὰ ἐκ τῶν οἰκείων στρατευμάτων. Τὰ δὲ πλοῖα αὐτῶν ἐξερ-
«χόμενα κατὰ τὰ πελάγη καὶ τοὺς λιμένας καὶ τὰς ἀκτὰς καὶ
«τὰς ὑφάλους πέτρας καὶ τοὺς σκοπέλους διεσπάρησαν. Τὸ δὲ
«ἀμέγιστον καὶ παραδοξότατον γέγονεν ἐν τῷ Αἰγαίῳ¹ πελάγει.
«Χαλάζης γὰρ πλῆθος αὐτοῖς ἐπέπεσε πυρώδους, ἧτις ἐν τῷ ὕδατι
«βαπτιζομένη βρασμὸν ἐποίει, καθάπερ σίδηρος πεπυρακτωμένος
«ἐν ὕδατι βρεχόμενος καχλάζει καὶ βρασμὸν ἀποτελεῖ. Ὅθεν καὶ
«ἡ τῶν πλοίων πίσσα λυθεῖσα αὐτανδρα τὰ σκάφη τῶν βυθῶν παρ-
«έπεμψεν, ἐξ ὧν δέκα μόνον τὸν ἀριθμὸν διασωθέντα τὴν τῶν συμ-
«βάντων γνώσιν ἐν τῇ Συρίᾳ διεσάρησαν. Τῇ οὖν πεντεκαιδεκάτῃ
«αυτοῦ Αὐγούστου μηνὸς κατέλαβον τὴν βασιλεύουσαν πόλιν καὶ τοῦ
«ἐνναυτοῦ παρωχηκότος πάλιν τῇ αὐτῇ πεντεκαιδεκάτῃ τοῦ αὐ-
«τοῦ μηνὸς ἐν τῇ κοιμῆσει τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου ὑπέστρεψαν
«οἱ μικροὶ Σαρακηνοὶ κατησχυμμένοι καὶ ἄπρακτοι. Εὐκαιρον οὖν
«ἐστὶν ὡς ἀληθῶς ἐκβοῆσαι καὶ νῦν τὸ προφητικὸν ἐκεῖνο λόγιον.
«Τίς θεὸς μέγας ὡς ὁ θεὸς ἡμῶν; ἀληθῶς σὺ εἶ θεὸς ὁ ποιῶν θαυ-
«μάσια μόνος, ὁ λύτρωσιν τῷ λαῷ σου καὶ τῇ πόλει σου διὰ τῆς
«ἀχράντου μητρὸς σου καὶ Θεοτόκου Μαρίας παρέχων ἀεὶ καὶ μέ-
«χρις αἰῶνος καὶ τῆς πόλεως αὐτῆς ὑπερασπίζων δι' ἄφατον ἔλεον,
«ὅτι δεδοξασμένος ὑπάρχεις εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν.»

|| Κώδ. 215,6 1) αἰ γέ φ.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΝΕΚΔΟΤΟΥ ΧΡΟΝΙΚΟΥ
ΤΟΥ ΛΑΟΜΕΔΟΝΤΟΣ ΛΑΚΑΠΗΝΟΥ

Ἐν τινι ἰταλικῷ χειρογράφῳ τῆς ἐν Παρισίοις Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, καταγεγραμμένῳ ὑπ' ἀριθμὸν 10495 (830), ὅπερ ἐγράφη πιθανῶς κατὰ τὸν δέκατον ἑβδόμον αἰῶνα, εὔρηται ἡ μετάφρασις διαφόρων ἀποσπασμάτων Βυζαντινῶν συγγραφέων ἀναφερομένων εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης καὶ ἰδίως εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ἄλωσιν τῆς νήσου, κατεχομένης ὑπὸ τῶν Ἀράβων (960 μ. Χ.). Τὰ ἀποσπάσματα ταῦτα ἀνήκουσιν εἰς Λέοντα τὸν Διάκονον, Συμεῶν τὸν Λογοθέτην καὶ τὸν Παχυμέρη. Εὐρίσκεται δὲ μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἀπόσπασμα τοῦ Ἰωσήπου (ἐν φ. 23, 6) καὶ ἄλλο Ἰωάννου τοῦ Ἀντιοχεῶς, εἰλημμένον ἐκ τοῦ Πολυβίου¹.

1) Ἐν τῷ αὐτῷ χειρογράφῳ φ. 23, α ἀναγινώσκονται τὰ ἐξῆς «trato (sic) della istoria dei tradimenti composta da Nicolao Antiocheno e da lui trato dal istoria di Polivio Megalopolitano». Τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο ἄρχεται διὰ τῶν ἐξῆς: «All' hora Sosibio conoscendo che Cleomene haveva di bisogno dell' agiuto dei re» κτλ. Τὸ χωρίον τοῦτο εὐρίσκομεν παρὰ Πολυβίῳ V, 36 «Τότε δὴ κατανοῶν ὁ Σωσίβιος τὸν Κλεομένην δεόμενον μὲν τῆς ἐκ τῶν βασιλείων ἐπικουρίας» κτλ. Ἄλλὰ δὲν γνωρίζομεν συγγραφεὶα καλούμενον Νικόλαον Ἀντιοχεῖα· γνωστὸς δὲ εἶνε ἡμῖν Ἰωάννης ὁ Ἀντιοχεὺς ὅστις εἶνε εἰς τῶν συγγραφέων ὧν αἱ συγγραφαὶ ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου ἐπιτεμήθησαν. Ἰωάννου τοῦ Ἀντιοχεῶς ἐσώθησαν πολλὰ ἀποσπάσματα ἐν τῷ κεφαλαίῳ περὶ ἐπιβουλῶν τῆς μεγάλης ἱστορικῆς ἀνθολογίας τῆς κατ' ἐντολήν τοῦ εἰρημένου αυτοκράτορος συνταχθείσης· τοῦ τίτλου δὲ τούτου μετάφρασις εἶνε αἱ λέξεις dei tradimenti τοῦ ἰταλικοῦ χειρογράφου, ὅπερ εἶνε ἄξιον γενικωτέρας μελέτης ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἐκ τῆς μεγάλης ἐκείνης συλλογῆς τοῦ Πορφυρογεννήτου περισωθέντα ἀποσπάσματα. Τὸ δ' ἐν λόγῳ ἀπόσπασμα Ἰωάννου τοῦ Ἀντιοχεῶς δὲν ἀπαντᾷ ἐν τοῖς

Ἐν δὲ τῷ φύλλῳ 21,6 τοῦ εἰρημένου χειρογράφου ἀναγινώσκω-
μεν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *Alcune cose tratte dalla cronica (sic)*
di Laomedonte Lacapeno χωρίον ὅπερ θέλομεν παραθέσει παρα-
κατιόντες.

Ὁ Λαομέδων Λακαπηνὸς εἶνε συγγραφεὺς ἄγνωστος ἡμῖν τοῦ-
λάχιστον ἢ ἱστορικὴ αὐτοῦ συγγραφή δὲν ἐδημοσιεύθη μέχρι τοῦδε.
Ἐκ δὲ τοῦ ἐπωνύμου εἰκάζομεν ὅτι ἀνήκεν εἰς τὸν γνωστὸν οἶκον
τῶν Λακαπηνῶν ἐξ οὗ κατήγετο Ῥωμανὸς ὁ Α' ὁ πενθερὸς Κων-
σταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου. Δὲν εἶνε δὲ ἀπίθανον νὰ ἔγραψεν
ὁ Λαομέδων τὸ χρονικὸν αὐτοῦ πρὸς ἐξύμνησιν τῆς μακεδονικῆς
δυναστείας τοῦ Βυζαντίου.

Ἄλλ' οὐχ ἦττον γνωρίζομέν τι πλέον περὶ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἔργου
του. Ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Ἐσκουριάλου ἀπόκειται ὑπὸ τὸν ἀρι-
θμὸν T. 1. 4 χειρόγραφον τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος περιέχον χρο-
νικὸν ἀκέφαλον καὶ κολοβόν, ἐφ' οὗ ὁ βιβλιογράφος Νικόλαος Τουρ-
ριανὸς ὁ Κρήσις ἐπέγραψε Λαομέδωντος τοῦ Λακαπην-
νοῦ μεγάλου ἑταίρειάρχου χρονικὸν μετὰ φυ-
σιολογίας κατ' ἐπιτομὴν ἕως τῆς βασιλείας
Ἰωάννου τοῦ Τζιμισκῆ¹. Πιθανῶς δὲ τότε χειρόγραφον
καὶ ὁ τίτλος ἀντεγράφησαν ἐκ παλαιότερου κώδικος ἀνήκοντός
ποτε εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Διέγου Μενδόζα ἀποτελέσασαν ἔπειτα
μέρος τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἐσκουριάλου². Ἄλλ' ὁ ἀρχαιότερος
ἐκεῖνος κώδιξ ἀπώλετο πιθανῶς κατόπιν κατὰ τὴν μεγάλην πυρ-
καϊάν τοῦ 1671, καθ' ἣν ἐκάησαν ὑπὲρ τὰ τετρακισχίλια χειρό-
γραφα. Τοῦτο τοῦλάχιστον εἰκάζομεν βλέποντες τὸν κώδικα σωζό-

Fragmenta historicorum Graecorum τοῦ C. Müller (τόμ. Δ' σ. 538—
622 καὶ Ε' σ. 27—39). Φρονῶ λοιπὸν ὅτι πρέπει νὰ προστεθῇ εἰς αὐτὰ
παραλαμβανόμενον ἐκ τοῦ Πολυβίου. Μαθηάνομεν δ' ἐντεῦθεν καὶ τὴν ἐξάρ-
τησιν Ἰωάννου τοῦ Ἀντιοχέως ἐκ τοῦ Πολυβίου, περὶ ἧς ἄλλοτε.

1) E. Miller Catalogue des manuscrits grecs de la bibliothèque
de l'Escurial σ. 105.

2) Graux Essai sur les origines du fond grec de l'Escurial. Paris
1880. σ. 383, ἔρ. 315.

μενον ἀκόμη κατὰ τὸν δέκατον ἕκτον αἰῶνα καὶ ἀναγραφόμενον ἐν τοῖς καταλόγοις Νικολάου τοῦ Τουρριανοῦ¹.

Εἶνε κρίμα ὅτι ὁ κ. Miller ὅστις ἤθελε νὰ ἐξετάσῃ τὸ χρονικὸν τοῦτο δὲν ἔσχε τὸν ἀπαιτούμενον πρὸς τοῦτο χρόνον κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1843 εἰς Ἰσπανίαν ἀποστολὴν του. Θὰ ἦτο ἀληθῶς ἄξιον λόγου νὰ γνωρίζωμεν ἂν τὸ χρονικὸν τοῦτο εἶνε ἔργον ἐντελῶς νέον ἢ ἂν μᾶλλον τὸ χειρόγραφον τοῦ Ἑσκουριάλου περιέχῃ συγγραφὴν τινα ἤδη γνωστὴν, ὡς δικαιούμεθα νὰ πιστεύσωμεν ἐκ τινος παραβολῆς πρὸς τὸ χρονικὸν τοῦ Γλυκᾶ.

Ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τοῦ χρονικοῦ τοῦ Λακαπηνοῦ, οἷα περιέχονται ἐν τῷ χειρογράφῳ τοῦ Ἑσκουριάλου ἀπαντῶσιν αὐτολεξεῖ ἀνευ οὐδεμιᾶς μεταβολῆς ἐν τῇ ἱστορικῇ συγγραφῇ τῇ ἀποδιδομένη εἰς τὸν Μιχαὴλ Γλυκᾶν.

Ἡ μὲν ἀρχὴ τοῦ ἀκεφάλου χρονικοῦ τοῦ Λακαπηνοῦ ἔχει οὕτω κατὰ τὸ χειρόγραφον τοῦ Ἑσκουριάλου. «... γίνεται καὶ παρὰ τὴν τῶν ὑπογείων ἀνέμων κίνησιν.» Ἀλλὰ τὰς λέξεις ταύτας εὐρίσκομεν ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ χρονικοῦ τοῦ Γλυκᾶ λόγου γινομένου περὶ σεισμῶν «τὸ δὲ συνεχὲς τούτου γίνεται καὶ παρὰ τὴν τῶν ὑπογείων ἀνέμων κίνησιν². Ἐπ' ἴσης δὲ τό τε ὑποτιθέμενον χρονικὸν τοῦ Λακαπηνοῦ καὶ τὸ τοῦ Γλυκᾶ τελευτῶσιν ἀκριβῶς διὰ τῶν αὐτῶν λέξεων τῆς βασιλείας διαδόχου καταλιπὼν τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν Κομνηνὸν Ἰωάννην.

Ἄλλ' ἡ ὁμοιότης τῶν δύο χρονικῶν ἀποβαίνει φανερωτέρα ἐτι μᾶλλον διὰ τῆς παραβολῆς ὀλοκλήρου τοῦ ἀποσπάσματος τοῦ ἐν τῷ προμνημονευθέντι ἰταλικῷ χειρογράφῳ τῶν Παρισίων εἰς τὸν Λακαπηνὸν ἀναφερομένου πρὸς ὅμοιον χωρίον τοῦ χρονικοῦ τοῦ Μιχαὴλ Γλυκᾶ, οὗ τὸ ἰταλικὸν κείμενον φαίνεται ἀπλῆ καὶ πιστὴ μετάφρασις.

Παραθέτω ἐνταῦθα τὰ δύο ταῦτα κείμενα.

1) Miller ἐνθ' ἀν. σ. 340.

2) ἐκδ. Βόννης σ. 13,3.

*Alcune cose tratte dalla cronica
di Laomedonte Lacapeno.*

(*ita.l. κώδ. φ. 21, v - 22, v*).

Nel tempo che regnava a Costantinopoli Strategiano, figliuolo di Valentiniano, quasi tutte le parti di Candia et di Sicilia furono somerse dal mare, il quale era scorso et trapassato quasi centa stadij.

Χρονικὸν

τοῦ *Μιχαήλ Γλυκᾶ*

(*ἐκδ. Βόννης σ. 473, 20*).

Μετὰ δὲ Οὐάλεντα Γρατιανὸς ὁ υἱὸς Οὐαλεντινιανοῦ ἔτη γ'. Τηνικαῦτα καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ πρᾶγμα ἐξαίσιον γέγονεν ἡ γὰρ θάλασσα ἐντὸς εἰσῆλθε τοσοῦτον ὡς καὶ τὰ πλοῖα μείναι ἐν ξηρᾷ. Συρρεύσαντος δὲ τοῦ λαοῦ τὸ θαῦμα ἰδεῖν, ἀνέδραμεν αὐθις ἡ θάλασσα καὶ τοῦ ὠρισμένου τότε¹ ὑπερθεῖν, ὡς ἐντεῦθεν ὑποπνιγῆναι μυριάδας ε'. Ἀλλὰ καὶ τὰ μέρη Κρήτης καὶ Σικελίας πάντα σχεδὸν κατεκλύσθησαν, τῆς θάλασσης ἐπαναδραμούσης καὶ ἐξελθούσης ὡσεὶ στάδια ρ'.

Τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ ἑλληνικοῦ χρονικοῦ εἶνε ἐπιτετμημένον ἐν τῷ κώδικι τῶν Παρισίων, τοῦ Ἰταλοῦ ἐκλογέως ἢ μᾶλλον τοῦ Ἑλληνος συντάκτου τῆς ἀνθολογίας, ἧς ἔχομεν πρὸ ἡμῶν τὴν ἰταλικὴν μετάφρασιν, περιλαβόντος μόνον ἐκεῖνα τὰ συμβάντα ὅσα ἀναφέρονται ἀμέσως εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης.

Τὸ δ' ἐπόμενον χωρίον εἶνε ἀκριβῆς μετάφρασις τοῦ κειμένου τοῦ Γλυκᾶ (*ἐκδ. Βόννης σ. 565, 6-21*).

Nel tempo che regnava a Costantinopoli Romano, Niciphoro Phoca, il quale era all' hora Domestico τῶν σχολῶν, cioè sopra gli studij, et

Νικηφόρον μὲν οὖν τὸν Φωκᾶν, δομῆστικον τηνικαῦτα ὄντα τῶν σχολῶν καὶ πολλὰ τρόπαια στησάμενον κατὰ τῶν ἐώων Σαρακηνῶν, καὶ κατ' αὐτῶν δὴ

1) Ἴσως γραπτέον π ρ ὅ τ ε ρ ο ν.

già haveva havute molte vittorie de Saraceni dell' Asia, fu mandato contra ||¹ i Saraceni che erano in Candia. Il quale Nicephoro, havendo detto molte cose et molte più ordinatone, et havendo assediata la Isola et gia havendola in suo potere, si affaticava anche di ridurla in maggior servitù et ubidienza. Et essendo fama, che qualunque homo di Costantinopolitani haverà l' isola di Candia di necessità sará Imperador di Costantinopoli, subito che l' imperador Romano hebbe udito la presa di quella Isola, per consiglio di Ioseph mandò à richiamar di là Nicephoro Phoca, et in qual medesimo tempo mandò il fratello di Nicephoro, Leone Phoca, nell' Asia minore. Il quale fece contra i Saraceni tante correrie et tante volte mostrò il suo grande valore contra di loro, che non si pote esplicar con parole, perciochè egli soggiogò quasi tutta la Anatolia, per la qual cosa fu ricevuto

τῶν ἐν Κρήτῃ Σαρακηνῶν ἐκπέμπει. Καὶ ὅς πολλὰ μὲν εἰπῶν, πλείω δὲ οἰκονομήσας, καὶ τὴν νῆσον αὐτὴν πολιορκῶν καὶ εἰς χεῖρας ἤδη ἔχων, ἐμελλεν ἂν ἐπὶ πλέον αὐτὴν καταδουλώσῃ τε καὶ καταχειρώσασθαι. Φήμης δὲ κρατούσης ὅτι ὁ κατασχὼν αὐτὴν Ῥωμαῖος ἐξ ἀνάγκης βασιλεύσει Ῥωμαίων, ἅμα τῷ γνωσθῆναι τὴν τῆς νήσου κατάσχεσιν, ταῖς τοῦ Ἰωσήφ ὑποθήκαις ἀποστείλας ὁ Ῥωμανὸς τὸν Νικηφόρον ἐκείθεν μετεκαλέσατο. Τηνικαῦτα καὶ Λέοντα Φωκᾶν τὸν τοῦ Νικηφόρου ἀδελφὸν ἐξαπέστειλεν εἰς Ἀνατολὴν καὶ ὅς τσσαύτην καταδρομὴν ἐποίησατο τῶν Σαρακηνῶν καὶ τσσαύτας ἀριστείας κατ' ἐκείνων ἔστησεν ὡς μηδὲ λόγῳ δύνασθαι ταύτας διαλαθεῖν· πᾶσαν γὰρ τὴν Ἀνατολὴν σχεδὸν ἐχειρώσατο, ἐφ' ᾧ καὶ μετὰ θριάμβου λαμπροῦ ὁ βασιλεὺς αὐτὸν ὑποδέχεται.

1) || Κώδ. φ. 22, α.

dall'imperador con trionpho
honorevolissimo.

Μετὰ τὸ χωρίον τοῦτο καὶ πρὸ τοῦ ἀμέσως κατωτέρω παρατιθεμένου εὑρηται ἐν τῷ ἰταλικῷ χειρογράφῳ τῶν Παρισίων κενόν, ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὸ μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ χρονικοῦ ὕπερ παρελείφθη ὡς μὴ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης.

(Ἐκδ. Βόννης, σ. 566, 16-567, 2).

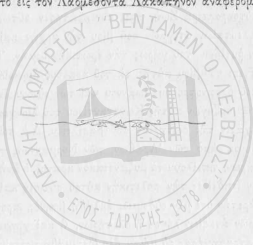
Si come havemo detto di ||⁴
sopra fu datto ordine à Ni-
cephoro Phoca, che dovesse
ritornar di Candia, ma poi
gli fu comandato che doves-
se andar nell'Anatolia con
tutto l'essercito per rispetto
della guerra di Cavdan et piu-
tosto quasi havesse de ri-
coverar la sua rotta. Di nuo-
vo adunque Phoca assalendo
l'Assiria per forza la soggio-
gò et ne riportò molta pre-
da, et fece liberi coloro che
erano schiavi.

Ὁ μέντοι Φωκάς Νικηφόρος,
ὡς ἔμπροσθεν εἴρηται, προστα-
χθεὶς ἀπὸ Κρήτης ἐπανελθεῖν
οὐ συνεχωρήθη πρὸς γε τὴν βα-
σιλεύουσάν εἰσελθεῖν, ἀλλ' ἐν τῇ
Ἀνατολῇ ἐκελεύσθη παραγενέ-
σθαι μετὰ πάντος τοῦ στρατοῦ
διὰ τὸν Ἀποχουδᾶν καὶ μᾶλ-
λον τὴν ἐαυτοῦ ἤτταν ὡς περ
ἀνακαλούμενον. Πάλιν οὖν κατὰ
Συρίας ὁρμήσας ὁ Φωκάς κατὰ
κράτος τε αὐτὸν ἤττησε καὶ
λείαν πολλὴν ἐκείθεν ἀφείλετο,
καὶ τῶν αἰχμαλώτων ἠλευθέ-
ρωσε Χριστιανῶν ὅτι πολλούς.

Μετὰ τὴν παραβολὴν ταύτην θὰ ἦτο λίαν σπουδαία ἡ ἐξα-
κρίθωσις τῆς σχέσεως τῆς ὑπαρχούσης μεταξὺ τῶν δύο χρονικῶν,
τοῦ ἀποδιδόμενου εἰς τὸν Λαομέδοντα Λακαπηνὸν καὶ τοῦ γρα-
φέντος ὑπὸ τοῦ Γλυκᾶ. Ὀφείλομεν ἄρα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὑπῆρ-
χεν ἴσως μόνον τάξις τις κωδίκων ἐν ἧ τὸ χρονικὸν τοῦ Μιχαήλ
Γλυκᾶ ἀπεδίδετο εἰς τὸν Λαομέδοντα Λακαπηνὸν, ἐκ τοιούτου
δέ τις χειρογράφου προέρχεται τὸ ἀπόσπασμα τοῦ ἰταλικῷ χει-
ρογράφου; Ἡ μὴ τοι εἶνε πιθανώτερον ὅτι ὑπῆρξε πράγματι, σώ-
ζεται ἔτι χρονικὸν τι τοῦ μεγάλου ἐταιρειάρχου, οὗ ὁ τίτλος μετε-

4) || Κώδ. φ. 22, 6.

δόθη εἰς τὸ ἔργον τοῦ Γλυκᾶ; Δυναμέθα νάποδεχθῶμεν ὅτι ὁ Μιχαὴλ Γλυκᾶς εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὸ χρονικὸν τοῦτο ὅπερ ἐχρησίμειυσεν ἴσως αὐτῷ ὡς μία τῶν κυριωτάτων πηγῶν ἃς συνεβουλευθή; "Αν τοιοῦτό τι ἠδύνατο νά γείνη δεκτὸν, ἠθέλομεν ἐξηγήσει ἐντεῦθεν τὴν δυσμένειαν τοῦ Γλυκᾶ κατὰ τοῦ Πορφυρογεννήτου, ὅστις συχνακίς εὐρίσκετο ἐν διχονοίᾳ πρὸς τὸν γυναικαδέλφον αὐτοῦ Ῥωμανὸν καὶ τοὺς συγγενεῖς αὐτοῦ, ὧν τὴν ὑπεράσπισιν ἴσως ἀνελάμβανεν ἐν τῇ συγγραφῇ του ὁ Λαομέδων Ἰακκαπηνὸς ἅτε ἀνήκων εἰς τὸ γένος αὐτῶν. Ἄλλ' ἡ λύσις τῶν προβλημάτων τούτων πάντων θὰ καταστῇ δυνατὴ μόνον διὰ τῆς ἀκριβοῦς μελέτης τοῦ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Ἐσκουριάλου ἀποκειμένου χειρογράφου τοῦ περιέχοντος τὸ εἰς τὸν Λαομέδοντα Ἰακκαπηνὸν ἀναφερόμενον χρονικόν.

Η ΑΠΟΕΤΑΣΙΑ ΚΑΙ Ο ΘΑΝΑΤΟΣ
ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΑΝΙΑΚΗ

Ὁ Γεώργιος Μανιάκης παρουσιάζεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὡς ἥρωα καλλιτέρων χρόνων ἐν ἀγῶνι κατὰ τῶν δύο ἐκείνων δυνάμεων, ὑφ' ὧν οἱ Βυζαντινοὶ ἀπώλεσαν τὴν Σικελίαν καὶ τὴν νοτιᾶν Ἰταλίαν, τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Νορμαννῶν. Κακῆ μοίρα εἶχε ἐν τοῖς χρόνοις καθ' οὓς τὰ τοῦ κράτους διώκει ἡ περιβόητος ἐκείνη καὶ ἀσελγὴς αὐτοκράτειρα Ζωή, ἣτις συνεκράτησεν οὕτως εἰπεῖν μέχρι τῶν τελευταίων στιγμῶν τοῦ βίου τὴν ἀρχὴν καὶ μέχρι τῶν τελευταίων ρυτίδων τοῦ γήρωα τὴν ἐρωτικὴν ὁρμὴν. Ἐν τοῖς τελευταίοις ἔτεσι τοῦ βίου αὐτῆς τὰ τοῦ κράτους διωκοῦντο πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ὄρφανοτρόφου Ἰωάννου καὶ τῶν εὐνοουμένων τοῦ τελευταίου τῶν συζύγων αὐτῆς Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου πολλῶ μᾶλλον ἢ χάριν τῆς σωτηρίας τοῦ βασιλείου. Διὰ τοῦτο δὲ ἐν ᾧ μυριοὶ κίνδυνοι, ἀπὸ τῶν Ἀράβων, τῶν Νορμαννῶν, τῶν Σέρβων, τῶν Βουλγάρων, ἠπειλοῦν τὸ βυζαντιακὸν κράτος, ὁ ἀνὴρ ὅστις ἤδη ἐνωρὶς εἶχεν ἐπιδείξει τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ σύνεσιν καὶ τὴν στρατιωτικὴν ἀρετὴν ὅτε μὲν οὐδαμῶς ἐκλήθη βοηθὸς, προτιμηθέντων αὐτοῦ ἀνδρῶν ἀναξίων λόγου ἢ ὀλετήρων, ἢ καὶ χρησιμεύσας καὶ νικηφόρος στρατηγήσας οὐ μόνον δὲν ἐξετιμῆθη προσηκόντως, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας συστηματικῶς ἐπολεμήθη καὶ διηνεκῶς ἠδικήθη. Οὕτω δ', ὅτε μὲν ὑπεῖκεν εἰς τὰ κελεύσματα τῶν βασιλέων, δὲν ἠδυνήθη νὰ ὠφελήσῃ ὅσον ἠδύνατο, ὅτε δ' ἀπεφάσισε νάντιστῆ εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ στασιάσῃ, ἐστρεψε μάτην κατὰ τοῦ ἰδίου ἔθνους δυνάμεις, ἄς ὠφείλει, ἄλλως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, νὰ συνεισενέγκῃ εἰς τὸ μεγαλεῖον τοῦ Βυζαντίου.

Γεώργιος ὁ Μανιάκης εἶνε ὁ στρατηγὸς ὁ ἐν ἔτει 1030 ἐπὶ Ῥωμανοῦ τοῦ Ἀργυροῦ ἀγωνισάμενος ὑπὲρ τῆς Συρίας κατὰ τῶν Ἀράβων καὶ γενναίως αὐτοὺς νικήσας ἐν Τελουχ, ἐφ' ᾧ καὶ ἀνε-

δείχθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως κατεπάνω τῆς κάτω Μηδίας. Εἰς αὐτὸν ὀφείλεται ἡ ἐν ἔτει 1031 ἄλωσις τῆς Ἐδέσσης. Ἄλλ' ἰδίως ἐπιφανῆς εἶνε ἡ ἐν ἔτει 1038 νίκη αὐτοῦ κατὰ τῶν Σαρακηνῶν τῆς Σικελίας καὶ ἡ κατὰ τὰ λεγόμενα Ῥήματα μάχη. Οὐχ ἦττον δὲ διεκρίθη προσβαλὼν ἐν τῇ πεδιάδι τῇ καλουμένῃ Δραγίνας τὰ ἐξ Ἀφρικήs ἐπελθόντα νέα στίφη τῶν βαρβάρων. Χολωθεὶς δὲ μετὰ ταύτην τὴν μάχην κατὰ τοῦ συμπολεμοῦντος πατρικίου Στεφάνου, διότι ἀφῆκεν ἕνεκα τῆς ῥαθυμίας αὐτοῦ καὶ ἀνανδρίας νὰ ἐκφύγῃ τὸν βαρβαρικὸν στόλον, καὶ ἐπὶ τούτῳ οὐ μόνον ὑβρίσας ἀλλὰ καὶ παίσας αὐτὸν, ἐξήγειρε καθ' ἑαυτοῦ τὴν ὀργὴν τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ ὀρφανοτρόφου, ὅστις ἦτο πενθερὸς τοῦ Στεφάνου, καὶ ἀπήχθη δέσμιος εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἄλλ' ἀργότερον στέλλεται καὶ πάλιν εἰς τὴν Ἰταλίαν ὑπὸ τῆς Ζωῆs, πρὶν αὕτη λάβῃ σύζυγον Κωνσταντῖνον τὸν Μονομάχον, ἀναγνωρίζουσης τὴν ἀπειρίαν καὶ φαυλότητα τῶν Βυζαντινῶν στρατηγῶν, μὴ δυναμένων νὰ διατηρήσωσιν οὐδὲ τὰ τελευταῖα λείψανα τῆς βυζαντιακῆs ἐξουσίας, διαμυρισθητούμενα καὶ ταῦτα ὑπὸ τῶν Νορμαννῶν καὶ Λογγιβάρδων. Μεταξὺ δὲ Μονοπάλεως καὶ Ματέρας συνεκροτήθη μάχη, καθ' ἣν πάλιν ἀπέβη νικητῆς ὁ εὐτυχῆς ἐν πολέμοις Μανιάκης. Ἦθελε δ' ὑποταξῆαι ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων καὶ τὴν Ἀπουλιάν ἄπασαν, ἧς τὰς δύο προμνημονευθείσας πόλεις καὶ ἄλλας δ' ἀκόμη ἐκυρίευσεν, ἂν μὴ ἐπήρχετο ἀντὶ νέων ὑπὲρ τῆς βασιλείας νικῶν ἡ κατ' αὐτῆs ἀποστασία αὐτοῦ τῷ 1043.

Ἐν ᾧ ὁ Μανιάκης ἐπολέμει ὑπὲρ τοῦ βασιλέως ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ, ὁ Ῥωμανὸς Σκληρὸς, ὅστις εἶχε προτέρας ἀφορμὰς δυσκαρσεκείας κατ' αὐτοῦ, ἐπωφελοῦμενος ἐκ τῆς ἀπουσίας τοῦ πολλαχῶς ἐβλαπτε τὰς γειτονούσας τῷ ἐν τῷ θέματι τῶν Ἀνατολικῶν οἴκῳ αὐτοῦ γαίας τοῦ Μανιάκη. Ἐπραττε δὲ ταῦτα στηριζόμενος εἰς τὴν δύναμιν ἣν εἶχε παρὰ τῷ βασιλεῖ Κωνσταντῖνῳ τῷ Μονομάχῳ, ὅστις ἐχρῆτο ὡς παλλακίδι τῇ ἀδελφῇ αὐτοῦ. Προέβη δ' ὁ Σκληρὸς μέχρι τοσούτου, ὥστε καὶ εἰς τὴν κοίτην τοῦ ἀντιπάλου λέγεται ἐξυβρίσας¹. Ταῦτα δ' εἰς δεινὴν δυσθυμίαν ἐνέβαλλον τὸν

1) Κ ε δ ρ η ν ο Ὡ Π σ. 547, 21 κ. ε.—Ζωναρ ᾠ XVII, 22.

Μανιάκην, ὅστις, ὅτε καὶ τῆς στρατηγίας ἀπελύθη τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Σκληροῦ, πεμφθέντος ὡς διαδόχου αὐτοῦ τοῦ πρωτοσπαθαρίου Πάρδου, μὴ ἀνεχόμενος ἐπὶ πλέον τὴν ὕβριν, εἰκίνησε τὰ ὄπλα κατὰ τοῦ βασιλέως. Διὰ δὲ τὴν στρατηγικὴν αὐτοῦ δύναμιν καὶ τὴν στρατιωτικὴν ἀρετὴν συναπέστησαν μετ' αὐτοῦ πολλοὶ τῶν τέως συμμαχομένων. Ἄλλὰ δὲν ἠδυνήθη ὁ Μανιάκης νὰ κινήσῃ εἰς τὴν ἀποστασίαν καὶ τοὺς ὑπὸ τὸν Ἀργυρὸν Νορμαννοὺς, φοβουμένους τὴν δυσκαταγώνιστον αὐτοῦ ἰσχύν, οἵτινες καὶ διὰ τοῦτο ἀντέστησαν αὐτῷ. Διὸ ἐπιβιάσας εἰς πλοῖα τοὺς συναποστάτας διεπέρασεν ἐξ Ὑδροῦντος εἰς Δυρράχιον, διευθυνόμενος εἰς Βουλγαρίαν. Ἐπὶ τούτοις δ' ὁ βασιλεὺς, θορυβηθεὶς ἐπὶ τῇ ἀποστασίᾳ τοῦ γενναίου στρατηγοῦ καὶ φοβηθεὶς τὴν νικηφόρον αὐτοῦ μέχρι τῆς βασιλευούσης προέλασιν, ἐπεμψεν αὐτῷ ἐπιστολὰς δι' ὧν ὑπισχεῖτο ἀμνηστίαν καὶ μεγάλας εὐεργεσίας ἂν καταθέσῃ τὰ ὄπλα. Τοῦ δὲ Μανιάκη μὴ πειθόμενου, στέλλεται κατ' αὐτοῦ στρατηγὸς αὐτοκράτωρ εὐνοῦχος ὅστις μόνην ἀξίαν εἶχεν ὅτι ὑπῆρξεν ὁ παρὰ τῆς Ζωῆς κομισάμενος τὰ εὐαγγέλια τῆς βασιλείας εἰς τὸν Μονομάχον. Ἦτο δὲ οὗτος Στέφανος ὁ σεβαστοφόρος. Τὰ δύο ἐχθρικὰ στρατεύματα συνητηθήσαν ἐν Ὀστροβῶ¹. Γενομένης δὲ συμπλοκῆς τρέπεται εἰς φυγὴν ἢ ὑπὸ τὸν Στέφανον αὐτοκρατορικὴ στρατιὰ, τοῦ Μανιάκη προηγουμένου τῶν ἀποστατῶν, ἀνευφημούντων αὐτὸν ὡς βασιλέα, καὶ διακλονοῦντος τὰς φάλαγγας τῶν πολεμίων. Τούτων δὲ γενομένων ἐκρίνετο ἤδη ἡ μάχη ὑπὲρ τοῦ ἀποστάτου, ὅτε οὗτος αἰφνης πεσὼν τραυματίας ἐκ τοῦ ἵππου ἐξέπνευσε. Καὶ τὸ μὲν κατ' ἀρχὰς δὲν ἐγνώσθη ὁ θάνατος τοῦ γενναίου, εἶτα δὲ οἱ ἐναντίοι, ἀναγνωρίσαντες τὸν νεκρὸν καὶ θαρρήσαντες, ἀπέκοψαν τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ καὶ ἐκόμισαν εἰς τὸν στρατηγόν. Ἐπὶ τούτοις δ' ὑπερίσχυσε ὁ Στέφανος χωρὶς νὰ νικήσῃ, προσελθόντων ἅμα τῷ θανάτῳ τοῦ Μανιάκη τῶν συστρατευομένων εἰς τὸν στρατηγόν τῶν βασιλικῶν ὄπλων. Οὕτω δὲ ὁ ἀποστάτης δὲν εἶδε νικητὴς τὴν βασιλίδαν, ἀλλ' ἀντ' αὐτοῦ εἰσῆλθε τροπαιοῦχος ὁ ἐκτομίας ἀντί-

1) Μιχαὴλ ὁ Ἀτταλειάτης σ. 18, 22 ἀναφέρει ὡς πεδῖον τῆς μάχης τόπον δύο ἡμέρας ἀφιστάμενον τῆς Θεσσαλονίκης.

παλός του ὀχούμενος ἐφ' ἵππου λευκοῦ καὶ σύρων αἰχμαλώτους τοὺς στρατιώτας τοῦ Μανιάκη τοὺς τιμήσαντας τὴν βυζαντιακὴν βασιλείαν ἐν Ἰταλίᾳ καὶ περιφέρων ἐπὶ δόρατος τὴν κεφαλὴν τοῦ ἄλλοτε νικηφόρου στρατηγοῦ, πομπευομένην διὰ μέσης τῆς πόλεως.

Τοιαύτη ἡ ἀτυχὴς ἀποστασία τοῦ Γεωργίου Μανιάκη, εἴαν γνωρίζουσιν ἡμῖν ἐκ τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων ὁ Ζωναρᾶς¹, ὁ Μανασσῆς², ὁ Γλυκᾶς³, ὁ Κεδρηνός⁴, Μιχαὴλ ὁ Ἀτταλειάτης⁵ καὶ ὁ Εὐφραίμιος⁶, πρὸς δὲ τὸ λατινιστὶ γεγραμμένον χρονικὸν τοῦ πρωτοσπαθαρίου Λούπου⁷ καὶ τὸ χρονικὸν τῆς Βάριος (Annales Barenenses)⁸. Οἱ προρρηθέντες Βυζαντινοὶ εἰκονίζουσι τὸν Μανιάκην σχεδὸν ἅπαντες ὡς γενναῖον στρατηγόν, τινὲς δ' ἀποκαλοῦσιν αὐτὸν σκληρὸν καὶ αἰμοχαρῆ. Ἄλλ' οἱ πλεῖστοι ἐπιχαίρουσιν ἐπὶ τῇ ἥττῃ αὐτοῦ καὶ ἀποδίδουσι αὐτῇ εἰς θεϊκὴν δύναμιν. Ἰδίως δ' ἀσυμπαθεῖς πρὸς αὐτὸν δείκνυνται ὁ Μανασσῆς καὶ ὁ Εὐφραίμιος. Ὁ λόγος τῆς τοιαύτης ἀνεπιεικειᾶς πρὸς ἄνδρα διακεκριμένον, πρὸς στρατηγὸν νικηφόρον, οὐ καὶ αὐτοὶ οἱ ἐχθρικῶς πρὸς αὐτὸν διακεκείμενοι χρονογράφοι δὲν ὀκνεῦσι νάναγνωρίσωσι τὸ γενναῖον φρόνημα, δὲν δύναται νά εὐρεθῇ ἐν τῷ σεβασμῷ καὶ τῇ ἀγάπῃ τῶν Βυζαντινῶν πρὸς τὸν ἡγεμονεύοντα βασιλέα Κωνσταντῖνον τὸν Μονομάχον, ἄνδρα πρᾶον μὲν καὶ ἐλευθέριον, ἀλλ' ὅστις οὔτε ἐπὶ πολιτικῇ ἀρετῇ οὔτε ἐπὶ πολεμικῷ θάρρει διεκρίθη καὶ περὶ οὐ δύναται νά ῥηθῇ ὅτι διὰ τῆς μετριότητος αὐτοῦ καὶ τοῦ φιληθάνου χαρακτῆρος ἔβλαψε σπουδαίως τὰ συμφέροντα τοῦ κράτους. Καὶ ναὶ μὲν ἡ ἀγάπη καὶ ὁ ἔπαινος παρακολουθεῖ πολλάκις καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὡς ἐν τῷ κατ' ἰδίαν βίῳ εἰς τοὺς εὐτυχοῦντας. Ναὶ μὲν ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς μακεδονικῆς δυναστείας οἱ Βυζαντι-

1) XVII, 22.

2) Στ. 6285-6309.

3) Ἐκδ. Βόννης σ. 594,8-19.

4) Ἐκδ. Βόννης II σ. 548,4-549,15.

5) Ἐκδ. Βόννης σ. 18,13-19,21.

6) Στ. 3111-3116.

7) Ἔτ. 1043.

8) Ἔτ. 1054.

νοι εἶχον ἀρχίσει δεικνύοντες ποῖαν τινα ἐμμονὴν εἰς τὴν ἰδέαν τῆς κληρονομικῆς βασιλείας καὶ τὴν τήρησιν τοῦ καθεστῶτος. Ἀλλὰ παράδοξον ὅπως δῆποτε φαίνεται πῶς ὁ βυζαντιακὸς κόσμος ἐπευφήμησεν εἰς τὴν ἐκ τύχης νίκην τοῦ ἐν ἀπαλαῖς στρωμαῖς ἕνεκα τῆς ποδάγρας κατακειμένου ἀπράγμονος βασιλέως, δὲν ἠκούσθη δὲ φωνὴ ἐλέους καὶ ἀγάπης πρὸς τὸν ἀτυχῆ στρατάρχην ὅστις ἔσχε σχεδὸν πάντοτε συμπάρεδρον τὴν νίκην καὶ μόνον τότε ἠτύχησεν, ὅτε ἠδύνατο νικῶν νάποβῃ εἰς τῶν ἀρίστων αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου, τιμῶν ἑαυτὸν καὶ σώζων τὸ ἔθνος.

Ἄλλ' εὐτυχῶς τὸ πρᾶγμα ἀποδοτέον εἰς ἀπλὴν μόνον σύμπτωσιν. Μέχρι τινὸς δῆλα δὴ εἶχον περιέλθει εἰς ἡμᾶς μόναι αἱ μαρτυρίαι τῶν κατὰ τοῦ Μανιάκη δυσμενῶν ἱστορικῶν. Ἀλλὰ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀνευρέθησαν νέαί χρίσεις ἀνδρῶν εὐμενῶν πρὸς τὸν τολμηρὸν ἀποστάτην, ὁποῖας δικαίως ὄφειλον νά περιμένωσιν οἱ περὶ τὴν βυζαντιακὴν διατρίβοντες ἱστορῖαι. Ἐπιφανὴς ὑπεραπολογία τοῦ Μανιάκη εἶνε ἡ ἐξιστόρησις τῶν κατὰ τὴν ἀποστασίαν αὐτοῦ ὑπ' ἀνδρὸς συγχρόνου, τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ, ἀφηγουμένου τὰ κατ' αὐτὴν ἐν τῇ χρονογραφίᾳ αὐτοῦ, ἣν ἀνέκδοτον οὖσαν ἐδημοσίευσεν τὸ πρῶτον ὁ κ. Κωνσταντῖνος Σάθας¹.

Ὁ Ψελλὸς οὔτε δυσμενὴς οὔτε ἀδιάφορος πρὸς τὸν Μανιάκην εἶνε ἀπ' ἐναντίας δὲ ἀγαπᾷ καὶ θαυμάζει τὸν ἄνδρα. Ὁ Μανιάκης εἶνε κατ' αὐτὸν στρατηγὸς οἰονεὶ ἄθλον τῶν κατορθωμάτων αὐτοῦ καὶ τῆς ἀξίας κτησάμενος τὴν στρατηγίαν. Μετὰ πικρίας δ' ἀφηγεῖται τὸν ἐν μέσῳ τῶν νικῶν παρεμποδισμὸν αὐτοῦ ὑπὸ στρατηγῶν νεαρῶν καὶ ἀναξίων, οἵτινες κυριώτατον ἔργον εἶχον οὐχὶ νάποβλέπωσιν εἰς τὴν ὑπὲρ τῆς βασιλείας ἐκθασιν τῶν πολέμων, ἀλλ' εἰς τὸν ὄλεθρον τοῦ Μανιάκη καὶ τὴν ζημίαν τοῦ κράτους². Οὐδὲ λαλεῖ ὁ Ψελλὸς περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἐξ ἀκουσμάτων καὶ

1) Μεσαιωνικῆς Βιβλιοθήκης τόμ. Δ'.—Ἰδ. τὰ περὶ τῆς τοῦ Μανιάκη ἀποστασίας ἐν σ. 137-143.

2) *Ἄλλ' ὁμοῦ τι κατώρθου καὶ στεφανηφορῶν αὐτῆς δεσμὰ περιέκειτο, ἐπάνηει νικηφόρος τοῖς βασιλεῦσι καὶ ὄκει τὸ δεσμοτῆριον, «προσπέμπετο στρατηγῆσων καὶ τῆς ὅλης ἀρξόμενος δυνάμειος καὶ ἐκ «θᾶτέρου πλευροῦ παρεστήκεισαν οἱ τῶν κορυφαίων τοῦ στρατεύματος

εἰς ἀπλῆς φήμης. Ἄπ' ἐναντίας τὸν εἶδε καὶ τον ἰθαύμασε· «Τοῦτον ἐγὼ τὸν ἄνδρα καὶ θεάμαι καὶ θαυμάμακα.» Τὸν ἰθαύμασε δὲ διότι ἡ φύσις τὸν εἶχε στολίσσει μὲ ὅλα τὰ δῶρα ὅσα ἐμπρέπουσιν εἰς τὸν μέλλοντα νὰ στρατηγήσῃ. Ὁ Μανιάκῃς ἦτο ὑψηλὸς, ἔχων ἀνάστημα δέκα ποδῶν, καὶ οἱ ὀρῶντες πρὸς αὐτὸν ἀνέβλεπον ὡσεὶ ἐπρόκειτο νὰ ἰδῶσι κολωνὸν ἢ κορυφὴν ὄρους. Ἡ δὲ μορφή του δὲν ἦτο τις ἐκτεθηλυμένη καὶ τρυφηλὴ, ἀλλ' ὅλα ἤρμοζεν εἰς ἄνδρα τοῦ πολέμου· τὸ ἄρρενωπὸν αὐτοῦ πρόσωπον ἐπισκίαζον ὄφρυνες πυκναί, αἱ χεῖρές του ἦσαν στιβαραὶ ὡσεὶ ἐμελλον νὰ διασειῶσαι τείχη καὶ νὰ συντρίψωσι πύλας χαλκῆς· ἡ φωνὴ αὐτοῦ ὠμοίαζε πρὸς βροντὴν καὶ τὸ ὄρημά του ὅποιον λέοντος. Ἦτο δὲ φυσικὸν ἡ φήμη τοιούτου ἀνδρὸς νὰ εἶνε ὑπερέτερα τοῦ ἀληθοῦς καὶ νὰ φοβῆται τὸν ἥρωα πᾶς ἀνὴρ βάρβαρος, ὁ μὲν ἰδὼν καὶ θαυμάσας, ὁ δὲ τῶν ἱστοροῦντων ἐκείνον ἀκούσας καὶ ἐκπλαγείς. Ὁ Ψελλὸς τὴν εἰς Ἰταλίαν ἀποστολὴν τοῦ Μανιάκῃ ἀναφέρει ἤδη εἰς τοὺς χρόνους Μιχαὴλ τοῦ Ε' διαφέρει κατὰ τοῦτο τῶν λοιπῶν χρονογράφων. Ἰδίως δὲ διαφέρει περὶ τὴν ἀφήγησιν τῶν κατὰ τὴν ἀποστασίαν. Διηγεῖται ὅτι ἄρξας Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος ἀντὶ νὰ περιποιηθῇ αὐτὸν κατέσπειρεν ἀφορμὰς κατ' αὐτοῦ καὶ ἐγένετο αἴτιος τῆς ἀποστασίας, ἀδειξίως προσενεχθεὶς πρὸς αὐτὸν ὅτε ἐνόησε τυραννικὰ φρονοῦντα. Ἀπέστειλε δῆλα δὴ ἀντὶ τῶν θεραπευσόντων τὰ πράγματα καὶ ἐξομαλίσοντων τὴν διαφορὰν ταύτην, ἄνδρας «ἴν' οὕτως εἴποιμι τοὺς ἀποκτενοῦντας ἢ τὸ γε ἀμετριώτερον ἐξονειδίσοντας αὐτῷ τὴν δυσμένειαν καὶ μονοῦ μαστιγῶσαντας καὶ δεσμήσαντας καὶ τῆς πόλεως ἐξελάσαντας.» Ὡς κορυφαῖον δὲ τῶν πρέσβων ἐπεμψεν ἄνδρα ἄγνωστον διὰ τὰς προτέρας αὐτοῦ πολιτικὰς ἢ στρατιωτικὰς ἀρετὰς, καὶ τῶν ἐκ τριόδων ἀθρόον ἐπιπέσοντων εἰς τὰ βασίλλεα. Οὗτος δὲ καταπλεύσας πρὸς τὸν Μανιάκῃν ἤδη ἐπειλημ-

εὐπογενειάζοντες καὶ κινουῦντες οὐχ ὅπη δέον χωρεῖν, ἀλλ' ἔνθα πρὸς αὐτοῦναντίον ἡμῖν τε κάκεινῳ χωρήσει τὰ πράγματα. Ἔδρασαν ἤλω (γρ. •εἰλε) καὶ ἐν γραφαῖς ἦν, Σικελίαν αἰρήσων ἐπέμπετο, καὶ ἴνα μὴ παρ' ἐκείνου ἀλοίῃ, ἀτίμως αὖθις ἀνεκαλεῖτο. Χρονογραφίας σ. 137.

μένον τῆς τυραννίδος καὶ ἄρχοντα στρατευμάτων δὲν πλησιάζει ὡς φίλος εἰρηνοποιός, ἀλλ' ἐπέρχεται κατήγορος καὶ ὑβριστὴς καὶ προκαλεῖ τὴν ὀργὴν αὐτοῦ καὶ τὸν φόβον, οὕτως ὥστε ὁ Μανιάκης καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ φονεύουσι τὸν πρεσβευτὴν, κηρύττουσι δὲ τὴν τυραννίδα. Ἐννοεῖ δὲ πάντως διὰ τούτων ὁ Ψελλὸς τὸν Πάρθον, περὶ οὗ ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω. Μεθ' οὗ ὁ Μανιάκης συλλεξάμενος ἐκ τῶν πολλῶν προσελθόντων τοὺς ἐμπειροτάτους πρὸς πόλεμον διαβαίνει εἰς τὴν ἀντιπέρας ἡπειρον. Ταῦτα δὲ μαθὼν ὁ αὐτοκράτωρ στέλλει κατ' αὐτοῦ μυριάνδρον στρατεύμα καὶ «τῶν μὲν γεννασιωτέρων οὐδένα ταῖς τάξεσι δίδωσιν, ἐφίστησι δὲ ταύταις ἄνδρα «πιστὸν μὲν τὰ πρὸς ἐκείνον καὶ ἐκτομίαν, οὐδενὶ δὲ τῶν πάντων «σεμνολογούμενον.» Εἶνε δὲ οὗτος ὁ Στέφανος, καθ' οὗ ἐπέρχεται ὁ Μανιάκης, καταλαμβάνων ἄσυντάκτους τοὺς πολεμίους καὶ ἐφίστάμενος ἀπροσδοκῆτως σὺν εὐζώνῳ τῇ στρατιᾷ. Τὴν δὲ μάχην περιγράφει ὁ Ψελλὸς μακρότερον ἀπάντων τῶν ἄλλων ἱστορικῶν διὰ τῶν ἐξῆς «εἰπεὶ δὲ κάκεινοι κατὰ βραχὺ συνταχθέντες ἀντέστησαν, θεαταὶ μᾶλλον τοῦ ἀνδρὸς ἢ ἀγωνισταὶ ἐγεγόνεισαν, τοῖς «δὲ πολλοῖς καὶ τὴν θέαν ὑπέτεμετο· οὕτως ἀστραπαῖος αὐτοῖς «ἔδοξεν, βροντῶν μὲν τοῖς στρατηγικοῖς ἐμβοήμασι, καθιππεύων «δὲ τὰς φάλαγγας, καὶ οἷς ἂν ὀρθεῖν ἐκταράσων τούτους εὐθύς. «Τὸ μὲν οὖν πλῆθος ἐκ προσιμίων τροποῦται τῇ γενναϊότητι, ἤτατᾶται δὲ τῶν ἄνωθεν διοικήσεων καὶ ὧν ἡμεῖς τοὺς λόγους οὐκ αἴσμεν· ὡς γὰρ ἐπειδὴ περιμὼν τὰς ἡμετέρας διετάραττε φάλαγγας, καὶ ὅπη δ' ἂν ἐκεῖνος ὀρμήσειε διελύετο ὁ συνασπισμὸς καὶ «εἰς τοῦπίσω τὸ συντετειχισμένον ἐχώρει τοῦ στρατοπέδου, καὶ τὸ «ξυμπαν ἤδη κατὰ μέρη διέτεμεν τότε καὶ κατεφθείρετο, πληγὴν «ἄθρόως κατὰ τῆς δεξιᾶς λαγόνος εἰσδέχεται, οὐκ ἐξ ἐπιπολῆς, «ἀλλ' εἰς βάθος, ὅθεν ἄθρόον πλεῖστον ἐκείθεν αἷμα κατέρρει· καὶ «ὅς, ὡς περ οὐκ αἰσθανθεὶς τῆς πληγῆς, ἀλλὰ τὸ αἷμα καταρρίον αἰδῶν, εἶτα δὴ τὴν χεῖρα ἐπιθείς ὅθεν κενένωτο, καὶ καιρίαν γνοὺς «ατὴν βολὴν, τοῖς ὄλοις ἀπειρηκῶς, ἐπειράτο μὲν ἐπὶ τὸν οἰκειὸν «εἰπανιέναι χάρακα, καὶ βραχὺ δὴ τι τῶν στρατευμάτων ἀπῆγεν «αἰαυτὸν ὡς δ' οὐκ εἶχεν ἤδη ὅπως μετενέγκοι τὸν ἵππον, τοῦ σώματος αὐτῷ πάντα ἐξασθενήσαντος, καὶ ἀχλύς πληρωθείσης τῆς

«κεφαλῆς, ἡρέμα ἐπιστενάξας καὶ ὅσον παρῆγεν ἡ δύναμις, ἀκρα-
«τῆς τε εὐθύς τοῦ χαλινοῦ γίνεται, καὶ τῆς ἔδρας ἀπολισθήσας
«θέαμα ἐλεεινὸν τῇ γῆ κατέρριπτο. Τὸ δὲ γε ἡμεδαπὸν στρατεύμα
«οὐδ' οὕτως ἐθάρρει τὸν κείμενον, ἀλλὰ καὶ αὖθις ἐπέιχον τοὺς
«χαλινούς, δευδοκίτες μὴ ποτε κλέμμα εἶη τὸ θέαμα· ὡς δ' ὁ τε
«αἰποκόμος ἀπῆν καὶ ὁ ἵππος ἐλευθέρῳ ποδὶ ἀτάκτως ἀνά τὸ
«μεταίχιμιον ἔθει, παμπληθεὶ πάντες ὁρμήσαντες ἐπὶ τὸν νεκρὸν,
«εἶτα δὴ ἰδόντες καὶ θαυμάσαντες ὅπσον μέρος τῆς γῆς ἐπέιχεν
«αἰκτεταμένους, τὴν κεφαλὴν ἀποτεμόντες τῷ τῆς φάλαγγος ἡγεμόνι
«προσάγουσιν. Εἶτα δὴ ἐπὶ τούτῳ πολλοὶ οἱ τὸν ἄνδρα ἀποκτα-
«νόντες ἐσχεδιάσθησαν, καὶ λόγοι ἐπὶ τούτῳ συνετίθεντό τε καὶ
«αὐνεπλάττοντο· ὡς δ' οὐκ ἦν ἀποδείκνυσθαι τὰ λεγόμενα, ἀγνώ-
«στους τινὰς ἰππέας ἐπ' αὐτὸν ὠρηκότητας ἔλογοποιοῦν ἐκκεφαλί-
«σσαι· καὶ πολλῶν οὕτω πραττομένων λόγων, ἀποδείξεις οὐδὲ μία
«ατοῖς λεγομένοις ἐπῆν· ἀλλ' ὅτι μὲν τὴν λαγὸνα διήρητο, τομὴν
«ἀέντευθεν κατηγοροῦν αἰγμῆς, ὁ δὲ τρώσας ἀφανῆς τέως ἐστὶν ἄχρι
«τῆςδε τῆς συγγραφῆς.»¹

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μανιάκη τινὲς μὲν τῶν περὶ ἐκεῖνον
στρατιωτῶν ἀπῆλθον ἀφανῶς εἰς τὰς ἰδίαις πατρίδας κατὰ τὸν Ψε-
λλόν, οἱ δὲ πλεῖστοι προσῆλθον εἰς τοὺς βασιλικούς. Πρὶν δ' ἐπανέλ-
θωσι τὰ στρατεύματα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐξεπέμφθη εἰς
τὸν αὐτοκράτορα ἡ κεφαλὴ τοῦ ἀποστάτου, ἣτις ἐξετέθη ἐν μετε-
ώρῳ τοῦ μεγάλου θεάτρου ὅπως εἶνε ὁρατὴ καὶ μακρόθεν εἰς πάν-
τας. Ἐπανερχομένου δὲ τοῦ στρατοῦ, ὁ αὐτοκράτωρ διέταξε νὰ
τελεσθῇ θριαμβικὴ αὐτοῦ εἰσοδὸς εἰς τὴν πόλιν. Κατὰ δὲ τὴν
πομπήν, ἧς θεατῆς ἐγένετο καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς, ἰστάμενος ἐφ'
ὑψηλοῦ μετὰ τῶν βασιλίδων, προηγούντο μὲν οἱ ψιλοὶ μεθ' ὀπλων
συμμίγδην καὶ ἀσυντάκτως, φέροντες ἀσπίδας καὶ τόξα καὶ δό-
ρατα, εἶποντο δὲ κατάρρακτοι ὀπλοῖς οἱ ἐπίλεκτοι ἰππεῖς. Εἰς τού-
τους δ' ἠκολούθουν οἱ στρατιῶται τοῦ Μανιάκη ἐξυρμημένοι τὰς

1) Ἴδε ὡς πρὸς τινὰς ἐπανορθώσεις τοῦ κειμένου Ἰω. Πανταζίδου Διορθώσεις εἰς Μιχαὴλ Ψελλοῦ Χρονογραφίαν. Μέρ. Α'. Ἀθήνη-
σιν. 1879. σ. 60-62.

κεφαλᾶς καὶ ἐπ' ὄνων πρὸς τὴν οὐρὰν ἀνεστραμμένοι καὶ πολὺν τινα συρφετὸν αἰσχύνης περὶ τὸν τράχηλον φέροντες. Μετὰ δὲ τούτους ἐθριαμβεύετο ἡ τοῦ ἀποστάτου κεφαλὴ, μεθ' ἣν ξιφηφόροι τινὲς καὶ ῥαβδούχοι καὶ οἱ πελεκηφόροι ἐν μεγάλῳ πλήθει προηγούμενοι τοῦ στρατηγοῦ Στεφάνου, δεκτικὸς ἐπροχώρει ἐπίσημος καὶ τῷ ἵππῳ καὶ τῇ στολῇ, ἐπομένου ἅπαντος τοῦ ὑπολοίπου στρατοῦ.

Οὕτω περιγράφει ὁ Ψελλὸς τὰ κατὰ τὴν ἀποστασίαν καὶ τὸν θάνατον τοῦ Μανιάκη καὶ τὴν θριαμβευτικὴν πομπὴν τῶν νικητῶν αὐτοῦ, μὴ ἀποκρύπτων τὴν πρὸς τὸν γενναῖον ἀποστάτην συμπάθειαν αὐτοῦ. Ἄλλοι καὶ ἄλλοι τῶν Βυζαντινῶν φαίνεται ὅτι εἶχον οὐκ ἀσυμπαθῶς πρὸς αὐτόν. Ἐπ' ἐσχάτων ἐξεδόθησαν τὰ τέως ἀνέκδοτα ἔργα Ἰωάννου τοῦ Μαυρόποδος, τοῦ γνωστοῦ ὡς μητροπολίτου τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ Εὐχαϊτῶν¹. Τὰ ἔργα ταῦτα δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς μία τῶν σπουδαίων πηγῶν διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου². Ἐν ᾧ δὲ ὁ λόγιος μητροπολίτης ἰδίους ἐξεφώνησε λόγους ἐπὶ τε τῇ ὑποταγῇ τῶν ὑπὸ τὸν Τυράχ Πατζινακῶν³ καὶ ἐπὶ τῇ καταστολῇ τῆς στάσεως τοῦ Λέοντος Τορνίκη⁴, οὐ μόνον ἴδιον λόγον δὲν ἐποίησατο περὶ τῆς ἀποστασίας τοῦ Μανιάκη, ἀλλ' οὐδ' ὑπαίνυγμα ἑνὸς περὶ τούτου εὐρισκομένου ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. Ἀνάγνωριστέον δ' ἐν τῇ τοιαύτῃ ἀποσιωπῇ τοῦ ἄλλως φιλοβασιλέως καὶ αὐλοκόλακος ἱεράρχου συμπάθειαν τινα πρὸς τὸν ἀποστάτην.

Ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς μάχης καθ' ἣν ἔπεσεν ὁ Μανιάκης τῇ εὐρισκομένῃ ἐν τῇ χρονογραφίᾳ τοῦ Ψελλοῦ, ἣν παρεθέσαμεν ἀνωτέρω, εἶδομεν ὅτι γίνεται μνεῖα τῶν πολλῶν διαδόσεων καὶ λόγων

1) Iohannis Euchaitorum Metropolitae quae in codice Vaticano Graeco 676 supersunt Johannes Bollig descripsit, Paulus de Lagarde edidit. Göttingae. 1882.

2) "18. τὴν βιβλιοκρισίαν μου περὶ τῆς ἐκδόσεως ταύτης ἐν τῷ περιοδικῷ Deutsche Litteraturzeitung τοῦ 1883, σ. 737 κ. ἑ.

3) «Χαριστήριος λόγος ἐπὶ τῇ καθαιρέσει τῆς τυραννίδος» σ. 178 κ. ἑ.

4) «Λόγος εἰς τὴν ἡμέραν τῆς μνήμης τοῦ μεγάλου τροπαιοφόρου καὶ τὴν νῦν γενομένην ἐπὶ τοῖς βαρβάραις θαυματουργίαν» Ἐκδ. τοῦ De Lagarde σ. 142 κ. ἑ.

οὐς προῦκάλεσεν ὁ θάνατος αὐτοῦ καὶ ὁ ἄγνωστος τρόπος τῆς τρώσεως τοῦ ἀνδρός.

Ὑποδεικνύεται δὲ νομίζω, ἐκ τῶν λέξεων τοῦ Ψελλοῦ καὶ ἡ ὑπαρξίς δημοδῶν ποιημάτων περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Μανιάκη, ὅποια συνήθως ἐν τάχει ἐπακολουθοῦσιν εἰς τὰ τοιαῦτα συμβάντα παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ, ἐξεγείροντα τὴν συμπάθειαν καὶ τὸν θαυμασμὸν αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἡρωϊκὸν τι ἐπιχειροῦντας.

Καὶ τοιοῦτο μὲν δημοῶδες ποίημα οὐδὲν περιῆλθεν εἰς ἡμᾶς. Ἄλλ' ὅμως περιεσώθη ἄλλο τι στιχοῦργημα, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα σύγχρονον, γεγραμμένον εἰς ἐξαμέτρους ἐν τῇ ἐπικῇ διαλέκτῳ καὶ ἀποτελούμενον ἐν μέρει ὡς κέντρων ἐκ στίχων ἢ φράσεων ἡμερικῶν καταλλήλως συνημολογημένων. Σῶζεται δὲ τὸ ποίημα τοῦτο ἐν δυοῖς χειρογράφοις, ὧν τὸ μὲν ἀπόκειται ἐν τινι χειρογράφῳ τῆς αὐτοκρατορικῆς βιβλιοθήκης τῆς Βιέννης¹, τὸ δ' ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 1357 ἑλληνικῷ κώδικι τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ. Τοῦ ποιήματος τούτου μέχρι τοῦδε ἐξεδόθησαν μόνοι οἱ πέντε πρῶτοι στίχοι κατὰ τὸ βατικανικὸν χειρόγραφον². Ἐνταῦθα δ' ἐκδίδω αὐτὸ ὁλοκλήρον κατὰ τὸν βιενναῖον κώδικα (B), ἐξ οὗ ἀντέγραψα αὐτὸ τῷ 1875, καὶ ἐκ πικραβολῆς πρὸς τὸν βατικανικὸν (A), ἣν χρεωστῶ εἰς τὴν φιλικὴν φροντίδα τοῦ λογιῦ βιβλιοθηκαρίου τῆς ἐν Κρυπτοφέρρῃ (Grotta Ferrata) μονῆς κ. Ἀντωνίου Rocchi³. Ὑποσημειῶν δὲ μόνας τὰς σπουδαιότερας τῶν διαφόρων γραφῶν τῶν κωδίκων, παραλείπων τὰς ἀσημοτέρας καὶ ἥττονος λόγου ἀξίας.

1) Ὁ κῶδιξ οὗτος εἶνε ὁ Phil. Graec. 216, ὅστις εἶνε γεγραμμένος ἐπὶ χάρτου κατὰ τὸν 15' αἰῶνα. Τὸ δὲ ποίημα φέρεται γεγραμμένον καταλογάδην ἐν τοῖς φύλλ. 90, α-94, β.

2) Ὑπὸ τοῦ Bekker ἐν τοῖς Anecdota Graeca. Berolini. 1824. Τόμ. Γ' σ. 408 ἐν σημειώσει.

3) Κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ κ. Rocchi σταλεῖσάν μοι περιγραφὴν ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος βατικανικὸς κῶδιξ εἶνε γεγραμμένος ἐπὶ βρωμυκίνου χάρτου κατὰ τὸν 15 ἢ 16' αἰῶνα. Τὸ δὲ περὶ Μανιάκη ποίημα περιέχεται ἐν τοῖς φύλ. 51 κ. ε.

- Θυμόν ἄχει μεγάλῳ βεβαρημένος ἄγριος ἀνήρ
 Μανιάκης ἀγέρωχος, ἀρήσιος, ὄβριμοεργός
 μαίνεται ἐν κραδίῃ καὶ ἀσπίδα πᾶσαν ἀγείρει,
 ἐξελάαν δὲ ἄνακτα θρόνοιο εἰς Μονομάχον
- 5 καὶ πόλιος μεγάλης βασιλευμέναι ἐριδαίνει
 νήπιος, οὐδέ τι δὴ θάνατον κατὰ θυμόν ἐχεσκεν.
 Ἄλλ' ὁ μὲν, ὡς φρονέων, διέπεν στρατὸν ὄνπερ ἄγειρεν,
 ἡμετέρῳ βασιλεῖ δ' ἐπιτάρροθος ἦεν Ἰησοῦς,
 ὃς νημερτὲς εἶπε πάλαι «δι' ἐμοῖο ἄνακτες
- 10 σκῆπτρα ἔχουσι καὶ γῆς κρατεύουσι τύραννοι.»
 Καὶ βασιλεὺς μὲν ἐπεμπε πολὺν στρατὸν ἀντία κείνου,
 Μανιάκης δ' ἐς δοῦπον ἀκόντων ὤρτο λέων ὡς,
 γυμνός, ἄτερ κόρυθός τε καὶ ἀσπίδος ὀμφαλοέσσης,
 θώρηκός τε μίτρας τε· ἐνεῖτο δὲ εἴματα λεπτά,
- 15 ἄρχε δ' ἐὼν ἐτάρων αἰεὶ καὶ χειράς ἐνώμα
 φάσγανον οἶον ἔχων, φλογὶ εἰκελον ἔντεα δ' ἄλλα
 κεῖτο ἐνὶ κλισίῃ· οὐ γὰρ φορέειν ἠθέλεσκε
 τύπτε δ' ἐπιστροφάδην, μονοπλήγας δ' ὄλλυε λαούς.
 ὦ πόσα Ῥωμαίων τέκεια κτάνεν ἵπποκορυστῶν,
- 20 ὦ πόσα ῥῆξι κάρηνα ἀρηιθῶων αἰζήτων,
 ὦ πόσα πρεσβυτέρων λύσε γούνατ' αὐτὰ καὶ μὲν' ἀνδρῶν·
 Τίς δέ οἱ ἀντεβόλησε καὶ οὐκ ἄφαρ ὤλεσε θυμόν;
 Οὐ γὰρ ἔην κείνου ὑπαλῦξαι χειράς ἀάπτους,
 ὃν καὶ εἰσορόωντας ὑπὸ τρόμος ἵππείας εἶχεν.
- 25 Ἐγγύθει δ' ἐρχομένου πᾶς ἐτρέπετ' οὐδ' ἔτ' ἐμιμνεν
 ἀντίβιον μαχέσασθαι ἢ αὐτοῦ στήμεναι ἄντην.
 Τοῖος ἔην οἶόν τιν' ἐν ἡμετέροισι χρόνοισι
 τῶν νῦν ἐκ μερόπων οὔτ' ἔκλυεν οὔτε τις εἶδεν,

3) καρδίῃ AB. ἀγεῖρει B. 5) πόλεως B. 7) ὡς B. διέπε A.
 9) ἐμοῖο B. 10) κραταίουσι AB. 11) ἀντία κείνου A. ἀντί
 ἐκείνου B. 12) ὡς τὸ λέων B. 14) εἴματα B. 16) οἶον B. ἐν
 τε αὐτῷ B. 20) ἀρηιθῶων B. 23) κείνου B. 24) ὑποτρό-
 μος B. 25) ἐτρέπετο οὐδ' ἔτε B. 27) ποῖος B. οἶος A.
 οἶος B. ὃν AB. ἐν B 28) οὔτε ἐσεῖδεν AB.

- ἄγριος αἰχμητῆς καὶ θαρσαλέος πολεμιστῆς.
- 30 Ῥέζετο δὴ τάδε ἔργα ἀνὰ δρυμὰ πυκνὰ καὶ οὔρη.
 Αὐτὰρ ἐπεὶ πεδίοιο μέσον στίχας ἤλασεν ἀνδρῶν,
 δὴ τότε ἔφιππεύων πλείους κτάνε νηλεῖ χαλκῶ,
 δηϊῶν κρατερὰς Ῥωμαίων ῥίμφο φάλαγγας.
 Πλήσθησαν νεκῶν καὶ αἱ γυαὶ ἐνθα καὶ ἐνθα,
- 35 πλήσθησαν νεκῶν καὶ οὔρεα βηστήεντα.
 Πολλοὶ δ' ἐν κονίησι παρ' ἀλλήλοισι τέταντο
 ἐκ στιβαρῆς παλάμης δαιγμένοι ἀνδρὸς ἀρίστου,
 ἀνδρὸς Μανιάκου, μανιώδεος, ἀνδροφόνοιο
 ἐκ δ' ἔφυγον πολλοὶ γε καὶ εἰ μόνον αὐδήσειέ·
- 40 τοῖην ἠγορέην θεόθεν λάχεν ἐν πολέμοισι.
 Μνήσκον ἄρ' ὧδε ὄχλοι· ὁ δ' ἐπεὶ κάμε χεῖρας ἐναίρων
 χάζετο ἄψ ὀπίσω καὶ ἄμπνυτο· τεῖρε γὰρ ἰδρῶς
 αἵματι καὶ λυθρῷ πεπαλαγμένον ἄνδρα πάχιστον.
 Αὐτὰρ θ' αὐθις ἐπῶρτο δαιζέμεναι μενεαίνων·
- 45 ἐξεφάνη καὶ πᾶσιν ἐν ἄσπετον ὤρσε κυδοιμόν.
 Ῥωμαίων δὲ φάλαγγας ὑπὸ τρόμος εἴλετο γυῖα.
 Ἐνθάδε καὶ ποτ' ἀνεῖλεν ἀπειρεσίους στίχας ἀνδρῶν
 πάντοσε πάπταινων μὴ τις φύγοι αἰπὺν ὄλεθρον.
 Ἦν δέ τις ἐν Ῥωμαίοις ἀνέρος ἀθλίου υἱός,
 50 ἵπποσύνη δὲ κέκαστο καὶ εὖχετο εἶναι ἄριστος,
 τόν γε ὅς ὤτρυνε θυμὸς Μανιάκῃ μαχέσασθαι.
 Ἄλλ' ὅτε δὴ σχεδὸν ἤλθε φέρων μελίην ἀνὰ χεῖρα
 ἴυξε Μανιάκῃς καὶ ἐπάλμενος ἀμφὶ μέτωπον

29) θαρσαλέος AB. πολεμιστῆς B. 31) ἐπὶ AB.
 32) ἐφ' ἱππεύων AB. κτανων A. κτάνων B. χαλ-
 κῶν B. 33) ληϊῶν A. ληϊῶν B. 34) Ὁ στίχος οὗτος
 λείπει ἐν τῷ B. γυαὶ A. 35) κε B. βυστήεντα AB. 36) δὲ ἐν
 κονίησῃ B. παραλλήλοισι AB. 37) δαιγμένοι A.
 41) μνήσκον B. ἀναίρων AB 42) ἰδρῶς B. 43) εἴματι B.
 44) θ' B. δαιζέμεναι A. 45) ἐξεφάνη A. 46) ὑποτρόμος
 AB. εἴλετο A. εἴλετο B. γυῖα A. γυῖα B. 48) πάντοσε A.
 ὄλεθρον B. 49) ἐν δὲ AB. 50) κέκαστον B. 53) ἴυσε A. ἴυσε
 B. ἀμφιμέτωπον AB.

- πλήξ' ἄορι μεγάλην καὶ ἐπισκύνιον λύσεν αἵψα,
 55 ἐκ δὲ φλέβας τάμεν ὦκα, πέρησε δ' ἄρ' ὅστέον εἶσω
 φάσγανον ἐν δὲ κύκλος κεφαλῆς πέσεν αὐτίκα γαίῃ,
 ἰγκέφαλος δ' ἐφάνη καὶ Μανιάκης θέεν αὐθις
 ἐνθα τιν' ἄνδρα φέριστον ἐνὶ κρατὶ ὄρθια πλήξας
 θήκατο ἐς δύο βρέγμα ἅπαν τε καὶ ὦμους.
 60 Ἄλλον ἐπιστροφάδην δὲ παρ' ὀμφαλὸν αὐτίκα βάλλει
 καὶ τάμε διχθὰ παρευθὺ διαμπερές ἄχρι νεφροῦ·
 ἡμίτομον δὲ μέρος χθῶν δέξατο πουλυβότειρα·
 ἵππος δ' ὠκύς ἐκείνου ἀνὰ στρατὸν εὐρὺν ἀλάτο
 γούνατα ἠδὲ πόδας νεκροῦ φέρων ἅμα κύσται.
 65 Ἦτοι ὃ γ' ἄλλον ἔτυψε καὶ αὐτίκα θυμὸν ἀπηύρα
 καὶ τινὰ πρὸς τε βαλὼν ὤμου στιβαροῦ παρὰ κλεῖδα
 ἐν κινήσειν ἔμιξε καὶ ὄχετο θάσσον ἐπ' ἄλλον
 καὶ βάλει παρ κροτάφω, ὃ δὲ ὑπτιος ἐκπέσεν ἵππου·
 πλήξει καὶ ἄλλον ἄριστον, ἐπεσσύμενος πεδίοιο,
 70 ἀμφὶ μέσσην κυνέην, πλάγχθη δ' ἀπὸ χαλκῶφι χαλκός·
 καὶ βάλει δεύτερον αἵψα καὶ ὤλεσεν ἄθλιον ἄνδρα,
 ῥήξας ὅστέα λευκὰ καρῆατος ἠδὲ προσώπου
 πολλὰισι πληγῆσι· χόλος γάρ μιν λάβε θυμῷ
 οὐνεκά οἱ πόρρω πλάγχθη ξίφος ἐκ τρυφαλείης.
 75 Ἄλλ' ὃ γε δὴ καὶ αὐθις ἐπορνύμενος κατὰ δῆμον
 θῦνε διὰ προμάχων κεραΐζων τάγματα ἀνδρῶν,
 πολλοὺς δ' ἐξαλάπαξε δόμους καὶ φρούρια ἀνδρῶν,
 καὶ νύ κεν ἔνδον ἔβη καὶ ἐς πόλιν εὐρυάγειαν,

54) π λ ἦ ξ AB. 55) δ α ἄ ρ' B. 56) α ὐ τ ῆ κ α B. 58) τ ἰ ν B.
 59) ἅ π α ν A. 61) δ ι α μ ε ρ έ ς B. ν ε φ ρ ο ῦ ς B. 62) χ θ ῶ ν
 B. 63) δ ω ὠ κ ὦ ς B. ἀ ν α σ τ ρ α τ ὸ ν AB. 64) ν ε κ ρ ο ῖ ὁ B.
 ἁ μ α κ ὤ σ τ τ ε ι A. ἅ μ α ἤ ν σ τ τ ε ι B. 65) ἄ λ ο ν ἔ τ υ ψ ε ν B.
 α ὐ τ ῆ κ α B. ἀ π η ὕ ρ α A. ἀ π η ὕ ρ α B. 66) β α λ ὶ ν B. π α ρ α -
 κ λ ε ῖ δ α AB. 67) θ ἄ σ σ ο ν B. 68) π α ρ κ ρ ο τ ἄ φ ω AB.
 70) ἀ π ο χ α λ κ ὶ φ ι B. 72) ἠ δ ἔ B. 74) ο ὐ ν ε κ ἄ A. ο ὐ δ ε -
 ν ε κ ἄ B. 76) θ ὦ ν α ι B 77) φ ρ ο ῦ ρ ι α AB. 78) ε ὐ ρ ὠ ἄ γ ῆ α ν A.

- εἰ μὴ ἄρ' οὐρανόθεν βραχίων μέγας εἶρξε θεοῦ
 80 αἰνὰ διασκεδάσας βουλευύματα κρονονος ἀνδρός.
 Ὡς γὰρ Μανιάκης λαοὺς ὀλέκων θίε πάντη
 ἠδ' ἐπὶ δεξιὰ ἠδ' ἐπ' ἀριστερὰ ἄορ ἐνώμα,
 ἔλπετο μὲν κρατέειν, δύναμις δέ μιν αὐτίκα θεία
 ὑψοθεν οὐρανίῳ παρὰ γλουτόν δούρατι βάλλει,
 85 θερμόν δ' ἀθρόον αἶμα καταρρέον ἐξ ὠτειλῆς
 γαῖαν ἔδευε μέλαιναν καὶ ἀνὴρ βαθάμιγγας.
 Ἄλλὰ καὶ ὡς ἔσφαττε καὶ οὐ μεθίει πολεμίζων.
 Τὸν δ' ὡς οὖν θεράπων ἐνόησεν βλημένον ἔγχει
 ὦκα παρέξ ἐλάαν πλήθους ἄπο προὔτρεπε πολλοῦ.
 90 Μανιάκης δὲ πέπειστο καὶ αὐτίκα χάζετο πόρρω
 ἐν καθαρῷ, θηὶ δὴ πεδίον χλοερόν νεόν ἦνθει·
 ἀλλὰ καταθνήσκων ὤρμαινε πάλιν μαχέσασθαι
 καὶ τ' ὀλιγοδρανέων ἀκέρητος ἔην πολέμοιο.
 Ὡς μαλακῆ δ' ἐν χώρῃ ἀπὸ ψυχῆν λίπεν αὐτήν,
 95 τῆ ῥα μέγας μεγαλωστί ἐπὶ χθονὶ κεῖτο ταυνοσθεῖς,
 τὸν καὶ ὑπέφριξαν νεκρὸν πλέον ἢ βιοῦντα·
 κεῖτο δὲ ὡς βοῦς ἐριαύχην ἢ τις ἄρκτος
 ἢ δρυὸς τανύφυλλος ἀποτμηθεῖσα πέλυξιν
 οὐ καὶ ἐκ νεκροῦ μακρὰν φύγον οὐδ' ἔτ' ἐμιμνον
 100 καὶ κωφὴν τρομέοντες Μανιάκου κόνιν αὐτήν.

Ὁ στιχογράφος, οὗ εἶνε ἡμῖν ἄγνωστον τὸ ὄνομα, ἀποθαυμάζει τὴν γενναιότητα τοῦ ἀποστάτου, καὶ ἐπὶ τὸ δημηρικώτερον περιγράφει τοὺς κατὰ τὴν μάχην ἀγῶνας αὐτοῦ καὶ τὸν μοιραῖον θάνατον, ἀλλ' ἀποδίδει οὐχ ἥττον εἰς θείαν τινὰ δύναμιν τὴν

79) ἄρ α Β. 80) ἠν ἄ Β. 81) λαοῦς ὀλέκων Β. 83) κραταίσειν ΑΒ. θεῖα Β. 84) δοῦρατι Β. 88) τονδωῶς Β. 89) κάπαρ ΑΒ. ἐξ ἐλάαν Α. ἐξ ἐλάαν Β. προὔτρεπε Β. 93) καίτο Β. 94) δέ ἐν Β. ἀποψυχῆν Β. 95) τῆ ῥα Α. τηρᾶ Β. κει ταυνοσθεῖς Β. 97) ἢ τις Α. ἢ τις Β. 98) ἀποτμηθεῖς Α. ἀποτμηθεῖς Β. 99) νεκροῦς Β. οὐδ' ἔτ' Β. 100) κόνην Β.

τρῶσιν αὐτοῦ. Τὸ ποίημα καθόλου γνωρίζει ἡμῖν διαφόρους λεπτομερείας τῆς μάχης¹, καίπερ ἐπὶ τὸ ποιητικώτερον ἐκτεθειμέναις, καὶ ἀποδεικνύει, προστιθέμενον εἰς τὰς μέχρι τοῦδε περὶ τῆς ἀποστασίας τοῦ Μανιάκη γνωστὰς πηγὰς, πολλῶ μᾶλλον ὑπόσθη ὑπῆρξεν ἡ φήμη αὐτοῦ καὶ ὁ κλονισμὸς ὃν ἐπήνεγκεν εἰς τὴν βυζαντικὴν βασιλείαν. Τὴν δὲ περὶ τοῦ ἡρωϊκοῦ ἀνδρὸς γνώμην ταύτην ἐπισφραγίζει τὸ ἐν τοῖς αὐτοῖς κώδιξιν εἰς τὰ περὶ τοῦ μούλου τοῦ ἡρωϊκῶ, ἧτοι τὸ περὶ τῆς στάσεως ποίημα, ἐπόμενον ἐπίγραμμα εἰς τὸν τάφον τοῦ Μανιάκου δι' ἡρωϊκοῦ, ἔχον ὡς ἔπεται·

Μανιάκης λαλέω ἀπὸ τύμβου ἀνδράσι πᾶσιν
οὐ λίπον ἠγορέην ἐπὶ γαίῃ, ἀλλ' ὑπὸ γαῖαν
οἰχόμενος κατέχωσα, ἐμοὶ δ' ἄμα συγκατέβαψα.
Κεῖται δ' οὐχὶ πέλας μελέων μου ὡς δέμας ἄλλο²,
βραχιόνων δὲ μάλιστα ἐμῶν περὶ νεῦρα μένουσα
οὐκ ἐθέλει ἀναθῆναι ἀπὸ χθονὸς ἄτερ ἐμοῖο.

Δὲν γνωρίζομεν ἂν τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο ἐγράφη πράγματι ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ ἀποστάτου ἐν τῇ ξένῃ ἴσως ἐνθα ἐτάφη ἀκέφαλον τὸ πτώμα αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ εἰκῆ ἂν ἐποιήθη καὶ μετεδίδετο ἀπλῶς μόνον ἀπὸ χειρογράφου εἰς χειρόγραφον, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ φήμη καὶ ὁ θαυμασμὸς τοῦ Μανιάκη εἶχον βαθεῖας ρίζας εἰς τὴν καρδίαν τῶν Βυζαντινῶν.

1) Τῶν λεπτομερειῶν τούτων εἶνε καὶ ἡ μνεία περὶ τῆς παρὰ γλοῦτῶν διὰ δόρατος τρώσεως τοῦ Μανιάκη. Ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω ἐκ τῆς παραθέσεως τῆς διηγήσεως τοῦ Ψελλοῦ, οὗτος ἀναφέρει ὅτι ὁ ἀποστάτης ἐπλήγη κατὰ τὴν δεξιὰν λαγύνα' ἀγνώστου δ' ὄντος τοῦ τρόπου τῆς τρώσεως, αὕτη ἀπεδίδετο εἰς τομὴν δι' αἰχμῆς. Ἐκ τῶν λοιπῶν ἱστορικῶν ὁ μὲν Ζωναρᾶς XVII, 22 δὲν κατονομάζει τὸν τόπον τῆς πληγῆς, ὁ δὲ Κεδρηνὸς (II σ. 549,5) λέγει ὅτι εὐρέθη ἔχων κατὰ τοῦ στήθους καίριαν πληγὴν, ὁ δὲ Ἀτταλειάτης (σ. 19,17) ὅτι κατέλαβον αὐτὸν καίριαν ἔχοντα κατὰ τῆς πλευρᾶς.

2) ἄλλοις AB.

Η ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τῆ 29 Μαρτίου τοῦ 1430 ἔπιπτεν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Τούρκων, μάτην ἀντιστάσης μετὰ τῶν ἐγγωρίων τῆς ἐν τῇ πόλει βενετικῆς φρουρᾶς, ἡ Θεσσαλονικὴ τὸ ἔργον τῆς θηώσεως καὶ καταστροφῆς ὑπῆρξε πλήρες. Αὐτὸς ὁ σουλτάνος Μουράτ ὁ Β' ἔφριξεν ἰδὼν τὴν γενομένην ἐρήμωσιν. Ἡ δὲ Βενετία μεριμνῶσα περὶ διατηρήσεως τῶν λοιπῶν ἐν Ἑλλάδι κτήσεων αὐτῆς, παρεχώρησε τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1430 ὀριστικῶς τὴν ἄλλοτε λαμπρὰν πόλιν εἰς τὰς χεῖρας τῶν κατακτητῶν. Ἀλλ' ἡ ἀπόκτησις τῆς Θεσσαλονικῆς δὲν ἐπέφερε τὸ πέρας τῶν κατακτητικῶν διαθέσεων τοῦ Μουράτ. Διαιρέσας οὗτος τὴν στρατιὰν αὐτοῦ εἰς δύο μέρη, τὸ μὲν αὐτῶν παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ εἰς Ἀδριανούπολιν, τὸ δὲ ἕλλο ὑπὸ τὸν Σινάνην ἔστειλε κατὰ τῆς Ἀλβανίας καὶ τῆς Ἡπείρου.

Ἦρχε δὲ τότε τῆς χώρας ταύτης ὁ ἰταλικὸς οἶκος τῶν Τόκκων, κομήτων τῆς Κεφαλληνίας. Κάρολος Τόκκος ὁ Α' ἀνακηρυχθεὶς δεσπότης τῆς Ἡπείρου καὶ δούξ τῶν Ἰωαννίνων, ὡς ὀνομάζει αὐτὸν ὁ Δούκας, διοικήσας τὴν χώραν ἀπὸ τοῦ 1413 εἶχεν ἀποθάνει ἐν ἔτος πρὸ τῆς πτώσεως τῆς Θεσσαλονικῆς. Μὴ ἔχων δὲ ὁ Κάρολος γνήσια τέκνα ἐκ τῆς συζύγου αὐτοῦ Φραγκίσκας Ἀτζαγιόλη, ἀφῆκε τὴν κυριαρχίαν τῶν χωρῶν αὐτοῦ, ἧτοι τῆς Ζακύνθου καὶ Κεφαλληνίας, τῆς Ἄρτας καὶ τῶν Ἰωαννίνων, εἰς τὸν ἀνεψιὸν τοῦ Κάρολον Β', υἱὸν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Λεονάρδου.

Ἀλλ' ὁ Κάρολος Α' εἶχε τρεῖς νόθους υἱούς, οἵτινες ἐζήτησαν νάντιστῶσιν εἰς τὴν παραχώρησιν τῆς Ἡπείρου εἰς Κάρολον τὸν Β'. Ὁ δὲ μεγαλεπηβολώτατος τούτων τῶν ἀδελφῶν Μέμων, προσχωρήσας εἰς τὸν σουλτάνον, ἐζήτησε παρ' αὐτοῦ βοήθειαν κατὰ τοῦ Καρόλου καὶ παρεκάλεσεν αὐτὸν νὰ καταγάγῃ εἰς τὴν Ἡπειρον ἑαυτὸν καὶ τοὺς ἀδελφούς. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ὁ Μουράτ, κατακτῆσας τὴν Θεσσαλονικὴν, ἐπεμφε τὴν δυτικὴν στρατιὰν

κατὰ τῆς Ἠπειροῦ. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς στρατιᾶς ταύτης ὀνομάζεται ὑπὸ τῶν χρονογράφων Σινάνης, μόνος δὲ ὁ Χαλκοκονδύλης καλεῖ αὐτὸν Καρατζιαν¹.

Πρὸ δὲ τῆς ἐπιλεύσεως τοῦ στρατοῦ ὁ Μουράτ λέγεται πέμψας πρὸς τοὺς Ἰωαννίτας γράμματα, ἅτινα διασώζει ἡμῖν τὸ ἡπειρωτικὸν χρονικόν, ὅπερ πρῶτος μὲν ἐδημοσίευσεν ὁ Rouquerville, εἶτα δὲ ὁ Bekker ἐν τῇ σειρᾷ τῆς Βυζαντιδος. Ἔχουσι δὲ τὰ γράμματα ταῦτα ὡδε·

«Μουράτ βασιλεὺς Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως πρὸς τοὺς Ἰωαννίτας. Ἐβελαιώθητε ἀκριθῶς ἀπὸ τὰς νίκας καὶ ἐμοῦ καὶ τῶν ἀπρογόνων μου, ὅτι ὁ θεὸς δὲν ἔβαλεν εἰς τὸ βασιλείῳ μου σύνορα καὶ μὲ τὴν βοήθειάν του ὑπέταξα ὅλην τὴν Ἀνατολὴν καὶ αὐτὴν ἀσχεδὸν τὴν Δύσιν, ὅτι ἐξω ἀπὸ τᾶ βουνά σας ὅλοι μ' ἐπροσκύνησαν. Σᾶς παρακαλῶ λοιπὸν, πρὶν δοκιμάσητε τὰ ὀλέθρια τοῦ ἀπολέμου τέλη, πρὶν ἰδῆτε τὸ αἶμα πολλῶν ἀναιτίων χυνόμενον ἀδίκως, νὰ με παραχωρήσητε τὴν πόλιν σας, ἂν θέλητε νὰ ποφύγητε τὸν ἀφανισμόν αὐτῆς καὶ ὅσα ἄλλοι ἀπειθεῖς καὶ σκληροατράχηλοι ἔπαθον, κατακοπέντες ἀπὸ τὸ σπαθί μου ἢ πωληθέντες ἀπὸ τοὺς στρατιώτας μου αἰχμάλωτοι εἰς Ἀνατολὴν καὶ Δύσιν. Ἄσᾶς ὑπόσχομαι ἂν με προσκυνήσητε, πῖστεις ἐνόρκους, ἐγὼ μὲν νὰ ἀμῆ σας ἐγθάλω ποτὲ ἀπὸ τὸ κάστρον σας, εἰσεῖς δὲ νὰ μὴ φανῆτε ἀεπίβουλοι καὶ ἀπειθεῖς τῆς βασιλείας μου. Προσεῖζατε μήπως ἀποβάλλοντες τὸ ζήτημά μου δὲν ἔχητε πλέον οὐδὲ καιρὸν νὰ ἀμετανόησητε.»

Οὐδὲν παράδοξον ἂν ἐπέμψθησαν ἀληθῶς ταῦτα τὰ γράμματα ὑπὸ τοῦ Μουράτ· ἴσως δ' ἔχομεν σωζόμενον ἐν τοῖς ἀνωτέρω ὑπὸ τοῦ ἀφελοῦς Ἠπειρώτου χρονογράφου αὐτὸ τὸ αὐθεντικὸν κείμενον τοῦ σουλτανικοῦ ἐγγράφου, ὡς ἐγγράφη κατὰ πρῶτον, διότι πολλάκις οἱ σουλτάνοι δὲν ἀπηξίουσαν νὰ στέλλωσι γράμματα ἑλληνικὰ, ὅποια καὶ σώζονται ἀλλαχοῦ τε καὶ ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς Βενετίας.

Ὁ Σινάνης, διαβάς ἀβλαβῶς μετὰ τῆς στρατιᾶς καὶ τοῦ Μέμνονος, ὃν συνεπήγετο, τὰ στενὰ τοῦ Πίνδου, ἐτράπη κατ' ἀρχάς

1) Σελ. 236 ἐκδ. Βόννης.

ἐπὶ τὴν Αἰτωλίαν, εἶτα δ' ἐστράφη κατὰ τῶν Ἰωαννίνων καὶ ἤρξατο πολιορκῶν αὐτά. Διαρκούσης δὲ τῆς πολιορκίας ἐσχηματίσθη ἐν τῇ πόλει φατρία φρονούσα τὰ τῶν Τούρκων καὶ ἐχθαίρουσα τοὺς Ἰταλοὺς ἄρχοντας τῆς Ἠπείρου. Μετὰ τούτων συνεννοηθεὶς ὁ Σινάνης κατώρθωσε νὰ κυριεύσῃ τὴν πόλιν διὰ συνθήκης. Καὶ ὁ μὲν Κάρολος Τόκκος ἀπεχώρησε, διατηρήσας μὲν τὴν δεσποτείαν τῆς Ἄρτας καὶ τὴν κυριαρχίαν τῶν κατὰ τὸ ἰόνιον πέλαγος νήσων, ἀλλὰ γενόμενος ὑπόφορος εἰς τοὺς Τούρκους. Πρὸς δὲ τὸν μητροπολίτην τῶν Ἰωαννίνων καὶ τοὺς ἄρχοντας τῆς πόλεως ὡς ἀντιπροσώπους τῶν Ἰωαννιτῶν ἀνέλαβεν ὁ Σινάνης ῥητάς ὑποχρεώσεις, περιεχομένας ἐν τῇ κοινοποιήσει ἣν ἐκ τοῦ στρατοπέδου διητύθηνε πρὸς τοὺς πολιορκουμένους Ἰωαννίτας. Ἡ συνθήκη αὕτη, δημοσιευομένη ὀλόκληρος ἐν τῇ ἀξιολόγῳ χρονογραφίᾳ τῆς Ἠπείρου ὑπὸ τοῦ Ἀραβαντινοῦ⁴, ἔχει αὐτολεξεί ὡς ἑξῆς:

«Τῆς κεφαλῆς τῶν κεφαλῶν καὶ αὐθέντου πάσης Δύσεως ἀποῦ Σινάν Πασσᾶ ὄρισμός καὶ χαιρετισμὸς εἰς τὸν πανιερώτατον ἀμητροπολίτην τῶν Ἰωαννίνων καὶ εἰς τοὺς ἐντιμοτάτους ἄρχοντας, τὸν καπετὰν Στρατηγόπουλον καὶ τὸν υἱὸν τοῦ Καπετάνου ἀκύρ Παῦλον καὶ εἰς τὸν πρωτομαϊστορα τὸν Βουίσαβον καὶ εἰς τὸν πρωτασηκρήτην Στανιτζην καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς ἄρχοντας αὐτῶν Ἰωαννίνων μικροὺς τε καὶ μεγάλους. — Νὰ ἠξέυρητε, ὅτι ἀμᾶς ἔσπειλεν ὁ μέγας Αὐθέντης νὰ παραλάβωμεν τοῦ δούκα τὸν ἀτόπον καὶ τὰ κάστρα τοῦ, καὶ ὄρισέ-μας γοῦν οὕτως, ὅτι ὅποιον κἀστρον καὶ χώρα προσκυνήσει μὲ τὸ καλὸν νὰ μὴν ἔχη κανένα φόβον οὔτε κακίαν οὔτε κούρσευμα, ἀλλ' οὔτε κανένα χαλασμόν, καὶ ὅποιον κἀστρον καὶ χώρα δὲν προσκυνήσῃ, ὄρισε νὰ καταλύσω καὶ νὰ τα χαλάσω ἐκ θεμελίων ὥσπερ ἐποίησα καὶ τὴν «Θεσσαλονικίην. Διὰ τοῦτο γράφω σας καὶ λέγω, ὅτι νὰ προσκυνήσητε μὲ τὸ καλὸν καὶ νὰ μὴ πλανηθῆτε εἰς τῶν Φράγκων τὰ ἀλόγια, ὅτι τίποτε δὲν σας θέλουν ὠφελῆσαι, πλὴν θέλουν σᾶς ἀχαλάσει, καθὼς ἐχάλασαν καὶ τοὺς Θεσσαλονικεῖς, καὶ ἕνεκα αὐτοῦτοῦ ὁμνῶ σας εἰς τὸν θεὸν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς καὶ τὸν

4) Τόμ. Β' σ. 315 κ. ε.

απροφήτην Μωάμεθ και εἰς τὰ ἐπτὰ μουσάφια και εἰς τοὺς ρ, κ, δ' ἀπροφήτας τοῦ θεοῦ και εἰς τὴν ψυχὴν μου και εἰς τὴν κεφαλὴν μου ἀκαι εἰς τὸ σταθὶ ὅπου ζῶνομαι, ὅτι νὰ μὴν ἔχητε κανένα φόβον, ἀμῆτε αἰχμαλωτισμὸν, μῆτε πιασμὸν, μῆτε μασγίδι¹ νὰ ποιήσωμεν, ἀλλὰ και ἡ ἐκκλησίαις σας νὰ σημαίνουιν καθὼς ἔχουιν ασυνήθειαν. Ὁ δισπότης νὰ ἔχη τὴν κρίσιν τὴν βωμαϊκὴν και ὅλα ατου τὰ ἐκκλησιαστικὰ δικαιώματα, οἱ ἄρχοντες ὅσοι ἔχουιν τιμάρια πάλιν νὰ τα ἔχουσι, τὰ γονικὰ τους, τὰ ὑποστατικὰ τους και ἀτὰ πράγματά τους ὅλα νὰ τα ἔχουιν χωρὶς τινος λόγου και ἄλλο ἀδτι ζητεῖτε νὰ σὰς τα δώσωμεν. Εἰ δὲ και σταθῆτε πεισματικοὶ ἀκαι δὲν προσκυνήσητε μὲ τὸ καλὸν, νὰ ἠξέυρητε ὅτι ὡςπερ ἐδίαγουμίσαμεν τὴν Θεσσαλονικὴν και ἐγαλάσαμεν ταῖς ἐκκλησίαις ἀκαι ἐρμηώσαμεν και ἀφανίσουμεν τὰ πάντα, οὕτω θέλομεν χαλάσει ἀκαι ἐσὰς και τὰ πράγματά σας και τὸ κρέμα νὰ το γυρεύση ὁ θεὸς ἀἀπό σὰς.» Οἱ Ἰωαννῖται, ὡς ἐρρήθη ἀνωτέρω, δὲν ἐστάθησαν πεισματικοὶ, ἀλλ' ἐπρος κύνησαν μὲ τὸ καλὸν και εἰς τοῦτο ὀφείλεται ἡ περίστασις, ὅτι τὰ Ἰωαννῖνα δὲν ἐδίαγουμίσθησαν, οὐδ' ἐγαλάσθησαν και ἐρμηώθησαν ὡς ἡ Θεσσαλονικὴ. Οἱ Ἰωαννῖται ἀπήτησαν νὰ ἐπικυρωθῶσιν αὐτοῖς διὰ σουλτανικοῦ φερμανίου τὰ ὑπεσχημένα προνόμια, ἐφ' ᾧ ἔστειλαν πρεσβείαν πρὸς τὸν σουλτάνον, ἀνδρας λογίους και φρονίμους, ἀπαραγγείλαντες νὰ τον προσφέρουιν τοῦ κάστρου τὰ κλειδία, ἂν ατους δώση μὲ χρυσόβουλλον ὅσα τὸν ζητήσωσιν. Οὗτοι δὲ ἐλθόντες εἰς Θεσσαλονικὴν εὔρον τὸν βασιλέα ἐξω τῆς πόλεως εἰς τόπον ἀδςτις Κλειδὶ τῶρα λέγεται. Καὶ ἐκεῖ τελειώσαντες τὰς συμφωνίας ἐδῶσαν και ἔλαβον ὄρκους, και δεχθέντες τὸ χᾶτι σερίφι ἀπαρέδῶσαν εἰς χεῖράς του τὰ κλειδία, και βασιλέα τοῦ κάστρου αὐτὸν ἐπροσκύνησαν. Καὶ διὰ τοῦτο ὁ τόπος ἐκεῖνος ἀπό τότε ἀώνομάσθη Κλειδὶ.» Τοιαύτη ἡ διήγησις τοῦ χρονικοῦ, ἐξ ἧς γίνεται καταφανὲς μετὰ πόσης συνέσεως και πόσου θάρρους ἐπέμειναν οἱ πρεσβευταὶ τῶν Ἰωαννιτῶν εἰς τὴν παραχώρησιν τῶν προνομιῶν ἐκείνων, ἀτινες καθίστανον τὴν θέσιν τῆς πόλεως αὐτῶν ἐξαι-

1) Παιδομάζωμα.

ρετικὴν ἐπὶ Τουρκοκρατίας τοῦλάχιστον κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας.

Περὶ δὲ τοῦ χρόνου καθ' ὃν ἐγένετο ἡ εἰς τοὺς Τούρκους ἐκχώρησις αὕτη τῶν Ἰωαννίνων ὑπάρχει μικρά τις διχογνωμία.

Ὁ μὲν Μελέτιος ἀναφέρει ὅτι παρεδόθησαν τὰ Ἰωάννινα τῷ 1424 μετὰ τὴν τῆς Θεσσαλονίκης ὑποταγὴν, ἀλλὰ προφανῶς ὁ ἀριθμὸς οὗτος εἶνε ἀνακριθής.

Ὁ δὲ Ἀρχιαντινός¹ ἀποδέχεται τὴν ἐτέραν τῶν χρονολογιῶν τῶν ἀναφερομένων ἐν τῷ ἡπειρωτικῷ χρονικῷ, τὴν 10 Ὀκτωβρίου 1431. Αὕτη δὲ εἶνε καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Φραντζῆ² καὶ Zinkeisen³ δεκτὴ γενομένη χρονολογία. Ἄλλ' ὁ Horf⁴ καὶ τοῦτω ἐπόμενος ὁ Hertzberg⁵ δέχονται ὡς ἡμέραν παραδόσεως τῶν Ἰωαννίνων τὴν 9 Ὀκτωβρίου 1430. Καὶ ἀγνοῶ μὲν ποῦ στηρίζεται ὁ Horf τοῦτο ἰσχυριζόμενος, ἀλλὰ φαίνεται ὅπωςδῆποτε ὀρθὰ φρονῶν. Διότι τὸ ἡπειρωτικὸν χρονικὸν περιέχει καὶ δευτέραν γνώμην· ἀλλοι δὲ λέγουσι ὅτι τὰ ἐκυρίευσαν συγχρόνως μὲ τὴν Θεσσαλονίκην, ἐπὶ ἔτους 6936, ἀπὸ δὲ Χριστοῦ 1430.» Ἄν δὲ θελήσωμεν νὰ θώσωμεν πίστιν εἰς τὴν ἄνω παρατεθεισάν διήγησιν περὶ τῆς ἀποστολῆς τῶν πρέσβειων, φερόμεθα ἀναγκασίως εἰς τὴν χρονολογίαν 1430, διότι τότε μόνον, ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης, εὐρίσκειτο ὁ Μουράτ πρὸ τῶν τειχῶν τῆς πόλεως ταύτης, μετὰ τινα δὲ χρόνον οὐ μακρὸν ἀνεχώρησεν εἰς Ἀδριανούπολιν. Εἰς τὸ αὐτὸ δ' ἔτος ἀναφέρει τὴν παράδοσιν τῶν Ἰωαννίνων καὶ ἀνέκδοτον χρονικὸν ἐν χειρογράφῳ τῆς ἐν Ἀγίῳ Ὄρει μονῆς τῶν Ἱερώων⁶.

1) Τόμ. Α' σ. 164 κ. εἰ.

2) Ἐκδ. Βόννης σ. 157.

3) Geschichte des osmanischen Reiches τόμ. Α' σ. 572.

4) Παρὰ Ersch καὶ Gruber, τόμ. 86, σ. 107.

5) Geschichte Griechenlands, τόμ. Β' σ. 456.

6) Ἀρ. 382, φ. 964, α. Παραθέτω ἐνταῦθα τὴν ἀρχὴν τοῦ χρονικοῦ τοῦτου, ἐν ᾗ καὶ τὰ περὶ παραδόσεως τῶν Ἰωαννίνων.

«Ἐτους 6936 ἐξέβη ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ὁ Παλαιολόγος καὶ ἐδιέειπε εἰς τὴν Ἰταλίαν εἰς τὴν συνοδόν.

Νοεμβρίῳ 15' ἐξέβη ἀπὸ τὴν Πόλιν καὶ εἰς τὰ λγ' Ὀκτωβρίῳ κ' ἦλθεν εἰς τὴν Πόλιν ὁ αὐτὸς βασιλεὺς.

λη' (= ς ρ λη', ἧτοι 1430). Ἐποίησεν συμπεθερία ὁ δεσπότης Κάρλος καὶ

Παραλαβόντες δὲ οἱ Τούρκοι τὰ Ἰωάννινα, ἐγκαθίδρυσαν δεκαοκτῶ φρουροὺς ἐν τῇ φρουρίῳ, οἱ δὲ λοιποὶ Τούρκοι κατέκχησαν κατὰ τὴν συνθήκην ἔξω τῆς πόλεως ἐν θέσει κληθείση Τουρκοπάλουκον. Ἐζήτησαν δὲ νὰ λάβωσι, κατὰ τὸν χρονογράφον, καὶ γυναῖκας ἀπὸ τὰς θυγατέρας τῶν Χριστιανῶν ἀρνούμενων δ' ἐκείνων κατώρθωσαν τὸ πρᾶγμα διὰ βίας, ὡς ἀκριβῶς διηγεῖται τὰ πράγματα τὸ χρονικόν.

Ἄλλὰ τὰ προνόμια τῆς πόλεως οὐχ ἤπτον διετηρήθησαν ἐπὶ χρόνον μακρὸν, οἱ δὲ Ἰωαννῖται ἔζων μετὰ τῶν Τούρκων ἐν ἡσυχίᾳ καὶ εἰρήνῃ. Ἐχαιρον δὲ, ἀνοικούντες εἰς τὸ φρούριον τῆς πόλεως, ἔχοντες τὴν ἐπιστάσιαν τῶν τηλεβόλων τοῦ φρουρίου, εἰσπράττοντες αὐτοὶ οὗτοι τὰς βασιλικὰς προσόδους τῆς χώρας ἐκείνης καὶ νεμόμενοι ἀκωλύτως τὰ δέκατα τῆς ἐπικαρπίας τῶν γαιῶν ἐφ' ὧν ἕκαστος κατεῖχε τιμαριωτικά δίκαια, ὡς καὶ ἐν τῇ ἐποχῇ τῆς αὐτονομίας τὰ ἐνέμεντο οἱ πρόγονοὶ των¹.

Ἄλλ' ἡ ἐπιεικῶς εἰρηνικὴ ἐκείνη συμβίωσις μετὰ τῶν δεσποτῶν αὐτῶν διεσπάσθη βικίως, ὅτε οἱ κάτοικοι τῶν Ἰωαννίνων, πειθόμενοι εἰς τὰς φιλοπάτριδας εἰσηγήσεις Διονυσίου τοῦ ἐπικληθέντος Σκυλλοσόφου, ἐπανεστήσαν τῷ 1672 ἐπὶ τοῦ σουλτάνου Ἀχμέτου τοῦ Α' κατὰ τῶν Τούρκων. Τὸ οἰκτρὸν τέλος τῆς ἐπαναστάσεως ἐκείνης παρέβλαψεν οὐσιωδῶς τοὺς Ἰωαννίτας, στερηθέντας τῶν προνομίων αὐτῶν, καὶ ἐθύσισε τοὺς Ἠπειρώτας εἰς λαβύρινθον δουλείας ἡσημέραι πονηροτέρας.

ἐπέπρεν ὁ δεσπότης κύρ Κωνσταντῖνος τὴν ἀνεψιὰν αὐτοῦ τὴν βασίλειαν τὴν Ἀκριθὴν καὶ ἔλαβεν πρὶα τὴν Γλαρέντζα καὶ ἄλλον τόπον εἶχεν εἰς τὸν Μωρέαν.

Τὸ αὐτὸ ἔτος ἀπέθανεν ὁ δεσπότης Κάρλος καὶ ἐπείραν τὰ Ἰωάννινα οἱ Τούρκοι ὁ ἀμυράς ὁ Ἀμουράμπεις.

Τὸ αὐτὸ ἔτος ἐπέπρεν ὁ αὐτὸς Ἀμουράμπεις τὴν Θεσσαλωνικὴν ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν Βαϊεντίκων.*

1) Ἀραβαντινοῦ Χρονογραφίας τόμ. Α' σ. 2.

ΤΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΑΣ

ΚΑΙ Η ΠΕΡΙ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΟΥ ΜΑΡΙΝΟΥ ΜΙΚΙΕΛΑ

Εὐτυχὴς θὰ ἦτο ὁ ἱστοριογράφων περὶ Ἑλλάδος ἂν εἶχεν ἐνώπιόν του δι' ἀπάσας τὰς ἐποχὰς τῆς ἱστορίας τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν τόσῃ ὕλῃν ὅση ἀπόκειται ἐν τοῖς βενετικοῖς ἀρχείοις δι' ἐκείνας τὰς χώρας αἵτινες ἤλθον ὅπωςδὴποτε εἰς σχέσεις πρὸς τὴν βενετικὴν πολιτείαν καὶ καθ' ὅς χρόνους ἤρξαν ἐν αὐταῖς οἱ Βενετοί. Ἐν ταῖς κατακόμβαις τοῦ μεγάλου βενετικοῦ Archivio dei Ffari σώζεται τεθαμμένη ἢ ἐπὶ αἰῶνας ὅλους ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἐν μυριάσιν ἐγγράφων. Ἡ δὲ μελέτη αὐτῶν, ἢ ἐκδοσις καὶ ὁ ὑπομνηματισμὸς ἐσονται ἀληθῆς ἐκ νεκρῶν ἀνάστασις τῆς πατρίου ἱστορίας. Ἐκεῖθεν θὰ γνωρισθῆ πατε οὐ μόνον ἡ ἐξωτερικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος μάλιστα ἐπὶ Τουρκοκρατίας, οὐ μόνον αἱ πολιτικαὶ περιπέτειαι μεθ' ὧν σχετίζεται ἡ τύχη τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, ἀλλ' οὕτως εἰπεῖν ὁλόσωμος ὁ Ἑλληνισμὸς τῶν χρόνων ἐκείνων. Ἡ τοπογραφία καὶ ὀνοματολογία τῶν χωρῶν, ἡ φυλετικὴ σύστασις, ἡ ἐνδυμασία, ἡ κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ κατάστασις, τὸ ἐμπόριον, ἡ ναυτιλία, ἡ βιομηχανία τῶν Ἑλλήνων, ὁ κοινοτικὸς βίος τῶν πόλεων ἐπὶ αἰῶνας ὅλους, ἅπαντα ταῦτα εὔρηνται ἐκεῖ ἀσφαλῶς ἀποτεθησαυρισμένα, ἀναμείνοντα δὲ δεκάδας ἐρευνητῶν, σχολῆν ὅλην ἱστοριοδιφῶν, ἧτις θὰ εὔρη ἐν αὐτοῖς ἄπειρον ὕλῃν πρὸς ἐπιξεργασίαν. Οὐδεμίαν ἄλλην ἐποχὴν τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας δύναται νὰ ἐρευνηθῆ ἀσφαλῆστερον καὶ συστηματικώτερον. Εἶνε ἀληθές ὅτι ἡ ἀρχαιότης ἐφρόντισε νὰ χαράξῃ ἐπὶ λίθων τὰς συνθήκας αὐτῆς καὶ τὰ ψηφίσματα τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου, τὰς διδασκαλίας τῶν δραμάτων καὶ τοὺς καταλόγους τῶν νικητῶν, τὰ ὀνόματα τῶν ἐν ταῖς μάχαις πιπτόντων καὶ τοὺς ἀπολογισμοὺς τῶν ἀρχῶν ἀλλὰ τὴν λιθίνην ταύτην ἱστορίαν κατέφαγε πολλαχῶς ὁ ὁδὸς τοῦ χρόνου καὶ ἡ ἀπειροκαλία τῶν ἐπιγενομένων. Ἄλλ' ἢ ἐπὶ τῶν

τεναγῶν τοῦ βενετικοῦ κόλπου καθιδρυμένη δημοκρατία ἡδυνήθη νὰ περισώσει κατὰ μέγα μέρος ἀλώβητα τὰ χάρτινα μνημεῖα τοῦ παρελθόντος αὐτῆς βίου. Ὅταν δ' ἀναλογισθῶμεν ὅποια αὐστηρότης διεῖπεν ἐν Βενετίᾳ τὰ τῆς πολιτείας καὶ ὅποιαν συνεπέφερον εὐθύνην ἢ διοικήσεις τῶν κοινῶν, ὅταν μάθωμεν ὅτι ἕκαστος τῶν ὅπωςδῆποτε διοικησάντων ἦτο ὑπόλογος ἀπέναντι τῆς συγκλήτου, ὅταν ἐνθυμηθῶμεν πῶς διεπαιδαγωγούντο οἱ ἄρχοντες ἐν ἐκείνῃ τῇ πολιτείᾳ, εἶνε εὐκολον νὰ φαντασθῶμεν ὅποιους θησαυροὺς ἐγκλείουσι τὰ βενετικά ἀρχεῖα καὶ ὅποιον δύναται ἐξ αὐτῶν νὰ διαχυθῆ φῶς ἐπὶ πλεῖστα ἄλλως σκοτεινὰ ἢ ἐντελῶς ἄγνωστα μέρη τῆς πατρίου ἱστορίας.

Δυστυχῶς οἱ πολυτέμιοι οὗτοι θησαυροὶ μέχρι τοῦδε ἐλάχιστα ἐξηρευνήθησαν κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὰ τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας καὶ τὸν ἐθνικὸν ἡμῶν βίον. Καὶ μέχρι μὲν τινος μυρία παρενεβαλλοντο προσκόμματα εἰς τὴν μελέτην τῶν ἐν τοῖς ἀρχείοις ἀποκειμένων ἐγγράφων, ἀλλ' ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν τὸ ἔργον ἀπέβη εὐχερὲς ἐνεκα τῆς περὶ τὴν χρῆσιν αὐτῶν ἐλευθεριότητος.

Μελετῶντες τὴν ἱστορίαν τῶν βενετικῶν ἀρχείων ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις¹ πρῶτον εὕρισκομεν ἐν τοῖς μελετήσασι τὰ περὶ τῆς πατρίου ἱστορίας ἐν αὐτοῖς σωζόμενα ἐγγράφα τὸν πολὺν Ἀνδρέαν Μουστοξυδῆν, ἄνδρα ἀκαμάτως ἐργασθέντα ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας καὶ φιλολογίας. Ἐμελέτησε δ' οὗτος ἐν ἔτει 1812 τὰς ἐκθέσεις τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει βαίλων τῆς Βενετίας². Ἐν δ' ἔτει 1829 ὁ ἐπιφανὴς ἱστοριογράφος Λεοπόλδος Ranke ἐμελέτησεν ἀπὸ τῆς 14 Ὀκτωβρίου τὰς περὶ τοῦ Μωρέως καὶ τῶν νή-

1) *18. Teodoro Toderini καὶ B. Cecchetti L'archivio di stato in Venezia nel decennio 1866-1875. Venezia. 1876. σ. 84. x. i.—A r m a n d B a s c h e t Les archives de Venise. Histoire de la chancellerie secrète. Paris. MDCCCLXX.— Τοῦ αὐτοῦ Les archives de la sérénissime république de Venise. Paris. 1857. — R a w d o n B r o w n L'archivio di Venezia con una nota preliminare del conte Agostino Sagredo. Venezia e Torino. MDCCCLXV.

2) Toderini - Cecchetti ἐνθ' ἀν. σ. 84.

σων τῆς Ἀνατολῆς ἐκθέσεις τῶν Βενετῶν ἀρχόντων¹. Εἰς τὴν ἐπιμελῆ δὲ τούτων ἔρουναν ὀφείλεται ἡ ἐν ἔτει 1835 ἐκδοθεῖσα ἀρίστη αὐτοῦ μελέτη περὶ τῶν Βενετῶν ἐν Μωρέα². Τῷ 1841 ὁ Εὐγένιος Rozière ἠσχολήθη ἐν τοῖς βενετικοῖς ἀρχείοις περὶ τὴν μελέτην ἐγγράφων ἀναφερομένων εἰς τὴν ἐπὶ τῶν Λουσιναίων ἱστορίαν τῆς Κύπρου³. Τῷ δὲ 1844 ἐπεφάνησαν ἐν Βενετίᾳ τρεῖς ἔρευνηταί, εἰς οὓς σπουδαῖα ὀφείλει ἡ ἡμετέρα ἱστορία· ὁ Γάλλος κόμης de Laborde ἐμελέτησεν ἐπὶ πέντε ἐβδομάδας ἔγγραφα ὧν εἶχεν ἀνάγκην κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ περισπουδαίου αὐτοῦ συγγράμματος περὶ τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸν δέκατον πέμπτον, δέκατον ἕκτον καὶ δέκατον ἔβδομον αἰῶνα⁴. Κατὰ δὲ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐπεφάνη τὸ πρῶτον εἰς Βενετίαν ὁ Γάλλος Mas Latrie ἀναζητῶν ἔγγραφα περὶ τῆς νομοθεσίας καὶ τοῦ ὀργανισμοῦ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ φραγκικῶν κατακτήσεων. Καὶ δὲν εὔρε μὲν τὰ ἐπιζητούμενα ὑπομνήματα εἰς τὰς Ἀσίζας τῆς Ἱερουσαλήμ ἀτινα ἤλπιζε νάνακαλύψῃ, ἀλλ' ἡ ἐπίσκεψις αὐτοῦ αὕτη ὑπῆρξε σπουδαία διὰ τὴν σύνταξιν τῆς ἀξιολόγου αὐτοῦ τριτόμου Ἱστορίας τῆς Κύπρου ἐπὶ τοῦ οἴκου τῶν Λουσιναίων. Καὶ ὁ Buchon δ' εἰργάσθη κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐν τοῖς ἀρχείοις. Ἐν δ' ἔτι 1845 ὁ Ῥώσος καθηγητὴς Gregorovitch ἐμελέτησεν ἔγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὰς σχέσεις τῶν Βενετῶν μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἰδίως εἰς τὰς κτήσεις αὐτῶν ἐν Θράκῃ, Μακεδονίᾳ καὶ Ἠπείρῳ κατὰ τὸν γ' καὶ ιδ' αἰῶνα. Τῷ δὲ 1848 ἐμελέτησεν ὁ νῦν ἔφορος τῆς Μαρκεσιανῆς βιβλιοθήκης, ὁμογενῆς κ. Ἰωάννης Βελουδός τὰ εἰς τὴν ἐν Βενετίᾳ ἑλληνικὴν ἀποικίαν ἀναφερόμενα ἔγγραφα. Τῷ 1852 εἰργάσθησαν ἐν τοῖς ἀρχείοις ὁ Tafel καὶ ὁ Thomas, δύο ἄνδρες εἰς

1) Baschet Les archives de Venise σ. 37.

2) Ἐδημοσιεύθη αὕτη τὸ πρῶτον ἐν τῇ Historisch-politische Zeitschrift, νῦν δ' εὔρηται ἐκδοζομένη καὶ ἐν τῇ συγγραφῇ τοῦ Ranke Zur venezianischen Geschichte. Leipzig. 1878 σ. 277-361.— Μετεφράσθη δὲ ἡ πραγματεία αὕτη καὶ ἐλληνιστὶ τῷ 1842 καὶ 1843 ἐν τῷ Ἑρανιστῆ.

3) Toderini - Cecchetti ἔνθ' ἰν. σ. 85.

4) Αὐτ. σ. 85.—Baschet ἔνθ. ἰν. σ. 44.—Laborde Athènes aux XV, XVI et XVII siècles. Paris. ἐν δύο τόμοις.

οὐς πολλαὶ χρεωστοῦνται ἔρευναί διαφωτίζουσαι τὴν μεσοχρόνιον ἡμῶν ἱστορίαν. Καὶ ὁ μὲν Tafel ἦτο καθηγητὴς ἐν Τυβίγγῃ. Ὁ δὲ φίλος αὐτοῦ καὶ συνάδελφος Thomas ἐξηκολούθησε καὶ μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1860 θάνατον τοῦ Tafel τὰς ἐν τοῖς βενετικοῖς ἀρχείοις ἐρέυνας αὐτοῦ. Ἐκ τῆς συνεργασίας τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν προήλθεν ἡ πολύτιμος εἰς τρεῖς τόμους συλλογὴ ἢ περιέχουσα τὰ εἰς τὰς πολιτικὰς καὶ ἐμπορικὰς σχέσεις τῆς Βενετίας πρὸς τὸ Βυζάντιον καὶ τὴν Ἀνατολὴν ἀναφερόμενα δημόσια ἔγγραφα, ἧτις κυριωτάτην βᾶσιν ἔχει τὰς ἐν Βενετίᾳ ἀρχεῖακὰς αὐτῶν μελέτας¹. Ἐκ τῶν αὐτῶν δὲ μελετῶν ἀπέρρευσαν καὶ πολλαὶ ἄλλαι μονογραφαὶ τῶν δύο φίλων ὁμοῦ ἢ τοῦ Thomas μόνου².

Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1853 ἐπεσκέψατο τὸ πρῶτον τὰ βενετικὰ ἀρχεῖα ἀνὴρ ὅστις κατέχει ἐξοχὸν θέσιν ἐν τοῖς ἐρευνηταῖς τῆς κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος, ὁ Γερμανὸς Κάρολος Hopf, ὅστις δυστυχῶς νέος ἔτι τὴν ἡλικίαν ἀπέθανεν ὡς καθηγητὴς τοῦ ἐν Καινιγσθέριγγῃ πανεπιστημίου καὶ ἔφορος τῆς αὐτοῦ πανεπιστημιακῆς βιβλιοθήκης τῷ 1874. Ἐν τῇ βραχείᾳ ταύτῃ ἐξετάσει δὲν εἶνε εὐχερὴς ἡ ἀναγραφὴ ἀπάντων τῶν ἔργων τοῦ φιλοπονωτάτου τούτου ἱστοριοδίφου, ὅστις ἐπομένως τοῖς ἔγγυσι τοῦ Δουκαγγίου καὶ τοῦ Buchon ἔταμε νέας ὑδοῦς εἰς τὴν ἔρευναν, τοῦ βίου τῆς Ἑλλάδος ἰδίως ἐπὶ Φραγκοκρατίας. Τῶν ἐργασιῶν τούτων τὸ κεφάλαιον εἶνε ἡ ὑπ' αὐτοῦ συνταχθεῖσα δίτομος ἱστορία τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλλάδος, ἡ καταλαμβάνουσα τοὺς τόμους 85 καὶ 86 τοῦ πρώτου τμήματος τῆς μεγάλης γερμανικῆς ἐγκυκλοπαιδείας τῆς φερωνυμουμένης ἀπὸ τοῦ Ersch καὶ Gruber³. Καὶ βεβαίως μὲν ὁ Hopf ἠδυνήθη μετ' ἀκαμάτου φιλοπονίας νὰ ἐξερυ-

1) Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit besonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante vom neunten bis zum Ausgang des fünfzehnten Jahrhunderts. Wien. 1856-1857.

2) Baschet ἔ.θ' ἂν. σ. 60-61.

3) Ἀρίστην σύνοψιν τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ Hopf παρέχει ὁ κ. Ἰωάννης Ῥωμανὸς ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ Γρατιανοῦ Ζώρζη. Ἐν Κερκύρᾳ. 1870 σ. 77-108.

νήση πλεῖστα ὅσα ἀρχεῖα ἀπανταχοῦ ἔνθα ἐπέβητο ὅτι ἡδύνατό
νὰ εὔρη νέας ἱστορικές πηγὰς, καὶ ἀναντιρρήτως μέγα, μέγιστον
εἶνε τὸ ὕλικόν ὅπερ ἀπεκόμισεν ἐκ τῶν βενετικῶν ἀρχείων, ἀλλὰ
διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ ῥηθῆ ὅτι ἐξήντησε τὴν ἐν αὐτοῖς ἀπο-
κειμένην ὕλην· πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Ἐκ δὲ τῶν ἐν αὐτοῖς ἀποκει-
μένων συλλογῶν ἰδίᾳ ἐνδιέτριψεν ὁ Hopf εἰς τὰ Commemoriali
καὶ Misti, εἰς τὰ Registri del Maggior Consiglio καὶ τὰ τοῦ
Senato Mar, εἰς τὰs Deliberazioni segrete del Senato, εἰς τὸ
Notatorio del Collegio, εἰς τὰs Lettere dell' Avvogaria, εἰς
τὰs Nascite et Matrimonii, εἰς τὰ Patti Ferrariae. Διέτριψε
δὲ ὁ Hopf ἐν Βενετίᾳ μελετῶν τὰ ἀρχεῖα κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ
διαμονὴν ἐπὶ ἕξ μῆνας, ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Δεκεμβρίου 1853
μέχρι τῆς 9 Ἰουνίου 1854.

Μετὰ δὲ ταῦτα εἰργάσθη ἐν τοῖς ἀρχείοις ὁ Ζακύνθιος Ἐρμᾶν-
νος Λούντζης. Εἶχεν ἤδη ἐκδώσει τῷ 1856 τὴν ἀξιόλογον αὐτοῦ
συγγραφὴν « Περὶ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς Ἑπτανήσου
ἐπὶ Ἑνετῶν». Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1858 μετέβη εἰς Βενετίαν ὅπως
συμπληρώσῃ δι' ἀρχεῖακῶν μελετῶν τὸ ἔργον. Ἐκεῖ δ' ἐντυχὼν
τοῖς κκ. Μαρίνω Τυπάλδῳ Φορέστῃ καὶ τῷ Βενετῷ Νικολᾷ Ba-
rozzi, οἵτινες εἶχον ἐκδηλώσει τὴν ἐπιθυμίαν τῆς εἰς τὴν ἰταλικὴν
μεταφράσεως τῆς συγγραφῆς ταύτης, συνεργάσθη μετ' αὐτῶν κατὰ
τὴν ἰδίαν των ὁμολογίαν, οὕτως ὥστε ἡ ἰταλικὴ μετάφρασις¹, ἣτις
δύναται νὰ ὀνομασθῆ ὅλως νέον ἔργον, ἀπέβη συγγραφὴ σπουδαιο-
τάτη, μαρτυροῦσα περὶ τῆς νοήμονος χρήσεως τῶν βενετικῶν ἀρ-
χείων ὑπὸ τῶν δι' αὐτὴν συνεργασθέντων.

Κατὰ δὲ τὸ 1860 ὁ κ. Παναγιώτης Χιώτης, ὅστις εἶχεν ἤδη
ἐκδώσει τοὺς δύο πρώτους τόμους τῶν Ἱστορικῶν ἀπομνημονευμά-
των τῆς νήσου Ζακύνθου τῷ 1849 καὶ 1858, εἰργάσθη καὶ ἐν τοῖς

1) Della condizione politica delle Isole Ionie sotto il dominio Veneto preceduta da un compendio della storia delle Isole stesse dalla divisione dell'impero Bizantino di Ermanno Co. Lunzi, versione con note di Marino Dr. Typaldo-Foresti e Niccolò Barozzi riveduta et aumentata dall'autore. Venezia. 1858.

ἀρχείοις τῆς θαλασσοκράτορος πρὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ τρίτου τόμου τοῦ φέροντος τὴν ἐπιγραφὴν Σειρᾶς ἱστορικῶν ἀπομνημονευμάτων ὑπὸ Π. Χιώτου τόμος τρίτος, ἐκδοθέντος δ' ἐν Κερκύρᾳ τῷ 1863.

Τῷ δὲ 1863 εὐρίσκομεν ἐν τοῖς ἐπιξεργαζομένοις τὰς πολυτίμους τῶν ἀρχείων συλλογὰς τὸν Γάλλον, τότε μαθητὴν τῆς ἐν Ἀθήναις γαλλικῆς σχολῆς, Armingaud. ὅστις μελετήσας τὰ ἔγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὰς πολιτικὰς καὶ ἐμπορικὰς σχέσεις τῆς βενετικῆς πολιτείας πρὸς τὴν Ἀνατολὴν μέχρι τοῦ ἰγ' αἰῶνος ἐδημοσίευσεν τῷ 1868 ὡς καρπὸν τῶν μελετῶν αὐτοῦ ἀξίαν λόγου περὶ τοῦ θέματος τούτου συγγραφὴν².

Τῷ δὲ 1869 καὶ 1870 ὁ Αἰμίλιος Allain ἐμελέτησε τὸ κατὰ στίχον τοῦ Ναυπλίου καὶ ἄλλα ἔγγραφα ἀναφερόμενα μάλιστα εἰς τὴν ἱστορίαν ταύτης τῆς πόλεως κατὰ τὸν δέκατον ἑβδόμον αἰῶνα.

Τῷ 1871 ὁ τότε μαθητὴς τῆς γαλλικῆς ἐν Ἀθήναις σχολῆς κ. O. Rayet ἠσχολήθη περὶ ἱστορικὰς μελέτας ἀφορώσας εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, περὶ ὃ θέμα διέτριψεν ἐν ἔτει 1874 καὶ ὁ Armingaud. Τῷ δὲ 1872 ἕτερος συναδελφός αὐτοῦ, ὁ κ. Lebègue, ἐμελέτησεν ἔγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὴν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας γεωγραφίαν τοῦ κορινθιακοῦ κόλπου.

Τῷ δὲ 1875 ὁ Ἴταλός Belgrano ἠσχολήθη κατ' ἐντολὴν τοῦ ἐν Παρισίοις κόμητος Παύλου de Riant εἰς τὴν ἔρευαν τῶν ἐγγράφων τῶν σχετιζομένων πρὸς τὴν τετάρτην σταυροφορίαν, ἰδίως κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὰ κατ' αὐτὴν ἐκ τῆς Ἀνατολῆς εἰς Ἰταλίαν μετενεχθέντα ἅγια λείψανα. Ἐχρησίμισε δ' αὕτη ἡ μελέτη διὰ τὴν γνωστὴν δέτομον συγγραφὴν τοῦ εἰρημένου λογίου τὴν ἐκδοθεῖσαν κατὰ τὰ ἔτη 1877 καὶ 1878 καὶ ἐπιγραφομένην *Exuviae sacrae Constantinopolitanae*, ἣτις εἶνε ἀναντιρρήτως ἀξία λόγου συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς τετάρτης σταυροφορίας.

2) Histoire des relations de Venise avec l' Empire d' Orient depuis la fondation de la République jusqu' à la prise de Constantinople au treizième siècle. Paris, 1868.

Τοιαῦται εἶνε αἱ μέχρι τοῦ 1875 κυριώτεραι ἔρευναι αἱ γενόμεναι ἐν τοῖς βενετικοῖς ἀρχείοις ὡς πρὸς τὴν πάτριον ἱστορίαν ¹. Δὲν ἐμνημονεύθησαν δ' ἀνωτέρω ἰκαναὶ ἄλλαι ἀναζητήσεις καὶ μελέται ἐγγράφων ἀναφερομένων εἰς ὠρισμένα τινὰ συμβάντα ἢ πράγματα ὑπὸ τε ξένων καὶ ὁμογενῶν λογίων, ἐν οἷς κυρίως διακρίνονται Ἑπτανήσιοι οὐκ ἄνευ ματαιότητος ἀσχολούμενοι περὶ τὴν ἐξερεύνησιν τῆς οἰκογενειακῆς αὐτῶν ἱστορίας.

Ἐν τῇ ἀνωτέρω ἐκτεθείσῃ βραχεῖα καταγραφῇ τῶν ἐν τοῖς βενετικοῖς ἀρχείοις γενομένων ἐρευνῶν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν δὲν ἐποιησάμην λόγον περὶ τοῦ Κωνσταντίνου Σάθα, ὅστις εἶνε ἄξιος ἰδίας μνείας. Ὁ κ. Σάθας ἐπεσκέψατο κατὰ πρῶτον τὰ βενετικὰ ἀρχεῖα ἐν ἔτει 1871 ἢ 1872², ἔκτοτε δὲ πολλακίς εἰργάσθη ἐν αὐτοῖς καὶ ἀπὸ τινῶν ἐτῶν ἐγκατεστάθη ἐν Βενετίᾳ, ἀσχολούμενος περὶ τὴν δημοσίευσιν συλλογῆς ὅλης, περιεχοῦσης ἐγγράφα πολὺτιμα διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος. Τῶν δὲ Μνημείων Ἑλληνικῆς ἱστορίας τούτων ἐξεδόθησαν μέχρι τοῦδε ἀπὸ τοῦ ἔτους 1880 πέντε τόμοι, τὰ δ' ἔργον προχωρεῖ μετὰ τῆς ἐγνωσμένης φιλοπονίας τοῦ ἀνδρός, εἰς ὃν οὐδεὶς δύναται νάρρηθῆ ἄκαταπόνητον ζῆλον καὶ φιλότιμον φιλεργίαν, ὑποστηριζομένην γενναίως ὑπὸ τῆς δικαίας ἠθικῆς καὶ ὕλικῆς συνδρομῆς τῆς κυβερνήσεως καὶ τῆς βουλῆς τῶν Ἑλλήνων.

Τὰ ἀρχεῖα τῆς Βενετίας ἐφείλικυσαν καὶ τὴν ἐμὴν προσοχὴν. Εἰρ-

1) Περιορίζομαι μέχρι τούτου τοῦ ἔτους, διότι ἔκτοτε δὲν ἐξεδόθησαν, καθ' ὅσον γνωρίζω, παρὰ τῆς διευθύνσεως τῶν βενετικῶν ἀρχείων εἰδήσεις περὶ τῶν ἐν αὐτοῖς γενομένων ἐργασιῶν.

2) Τῷ 1872 ἀναγράφεται τὸ πρῶτον ἐν τῷ ἐλέγχῳ τῶν ἐν τοῖς ἀρχείοις ἐργασθέντων. "Id. Cecchetti ἐν ἀνθ. σ.115. Ἄλλ' ἐν τῷ φυλλαδίῳ «Κ. Ν. Σάθα ἐκθεσις πρὸς τὸ ὑπουργεῖον τῆς δημοσίου ἐκπαιδεύσεως περὶ τῆς ἀποστολῆς μου πρὸς ἐξερεύνησιν τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις ἀποκειμένων ἀνεκδότων μνημείων τῆς κατὰ τοὺς μίσους αἰῶνας «ἑλληνικῆς ἱστορίας» γραφέντι ἐν Βενετίᾳ καὶ φέροντι ἡμερομηνίαν 1 Ἰανουαρίου 1872 ὁ κ. Σάθας, ἀναγράφων τὰς ἐν Βενετίᾳ ἐργασίας αὐτοῦ, τὰς τε ἐν τῇ Μαρκανῇ βιβλιοθήκῃ καὶ τὰς ἐν τῷ Γενικῷ ἀρχεῖῳ, λέγει ὅτι διέτριβαν ἐν Βενετίᾳ «ἀπὸ ἑνὸς καὶ ἡμίσεως περίπου ἔτους.»

γάσθην δ' ἐν αὐτοῖς ἰδίως κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1877 καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1881, ἀσχοληθεὶς περὶ τὰναφερόμενα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Πελοποννήσου ἐπὶ τῶν Βενετῶν μετὰ τὴν κατακτῆσιν τοῦ Μοροζίνη (1685 - 1718). Καὶ δὲν πρόκειται μὲν ἐνταῦθα νάναγράφω τάποτελέσματα τῶν ἐργασιῶν ἐκείνων ἅπαντα, ἐπιφυλασσόμενος νά δημοσιεύσω ποτὲ ἰδίαν περὶ τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τοὺς Βενετοὺς συγγραφὴν. Ἄλλὰ θεωρῶ οὐχ ἤττον ἀναγκαῖον νά προτάξω τινὰ πρὸς διαφώτισιν τῆς κατωτέρω δημοσιευομένης ἐν πρωτοτύπῳ ἐκθέσεως τοῦ Βενετοῦ Μαρίνου Μικιέλ τῆς περιγραφούσης συνοπτικώτατα τὴν κατάστασιν τῆς χερσονήσου κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς κατακτῆσεως καὶ εἰς ἧς τὴν δημοσίευσιν προέβην κατ' ἐξαίρεσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος.

Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων πολιορκίας τῆς Βιέννης ἐν ἔτει 1683 ἐπὶ Μωάμεθ τοῦ Δ' (1648 - 1687) ἀναγκαῖα κατέστη ἡ κατὰ τῶν Τούρκων σύμπραξις τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων. Οὕτω δ' ἐπετεύχθη τῇ μεσολαβήσει τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου τοῦ ΙΑ' ἢ μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας Λεοπόλδου τοῦ Α' καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Πολωνίας Ἰωάννου τοῦ Σοβιεσκη συνενόησις τῆς Βενετίας, ἧτις καίπερ λίαν ἐξηνητημένη ἐκ τοῦ προσφάτου κρητικῆς πολέμου, εἶχε στόλον ἀξιόμαχον μεγάλως δυνάμενον νά βοηθήσῃ ἐν τῷ κατὰ τῶν Μουσουλμάνων ἀγῶνι.

Ἀποδεχθεῖσα δ' ἡ Βενετία τὴν προτεινομένην συμμαχίαν ἀνεκήρυξεν ἀρχιστράτηγον ἄνδρα ἐπίφανῆ, γηράσαντα ἐν τοῖς ἀγῶσι καὶ διακριθέντα ἐν τοῖς πολέμοις, τὸν Φραγκῆσκον Μοροζίνην, ὅστις εἶπερ τις καὶ ἄλλος ἐγνώριζε τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὸν τρόπον τοῦ πολεμεῖν τοὺς Τούρκους. Ἠγούμενος δ' οὗτος στρατοῦ συγκειμένου οὐ μόνον ἐκ Βενετῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκ πολλῶν Γερμανῶν μισθοφόρων, ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον νάγωνισθῇ πάσῃ δυνάμει ὅπως διὰ νέων κατακτῆσεων ἀντικαταστήσῃ ἡ Βενετία τὰς ἐκ τῶν τελευταίων πρὸς τοὺς Τούρκους ἀτυχῶν πολέμων ἀπολεσθεῖσας χώρας. Ὡς τοιαύτας δὲ χώρας ἐξελέξατο τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν Εὐβοίαν. Παρελθὼν λοιπὸν τὴν Δαλματίαν καὶ ὑποτάξας μὲν τὴν Λευκάδα καὶ τὴν Πρέβεζαν, δηλώσας δὲ τὴν Ἀχαρνανίαν, κατήρξατο ἐν ἔτει 1685 τοῦ κατὰ τῆς Πελοποννήσου πολέμου, ἧτις μετὰ δει-

νοὺς ἀγῶνας δύο ὄλων ἐτῶν ὑπετάγη σχεδὸν ἅπανα εἰς τὰ ὄπλα τοῦ ἀνδρός, ὃν τιμῶσα ἡ γερουσία τῆς θαλασσοκράτορος ἐτίμησε διὰ τοῦ ἐπωνύμου τοῦ Πελοποννησιακοῦ, κοσμήσασα τὴν αἵθουσαν τῶν συνεδριῶν αὐτῆς διὰ τῆς χαλκῆς αὐτοῦ προτομῆς. Ὀλίγον δὲ βραδύτερον ὑπετάσσοντο μὲν εἰς τὸν νικηφόρον τῶν Βενετῶν στρατὸν αἱ Ἀθῆναι, μάτην δὲ ὁ ἐν τῷ μεταξὺ γενόμενος δόγης Μοροζίνης ἐπετίθετο κατὰ τῆς Εὐβοίας, ἧς ἡ ὑποταγὴ οὐδ' ἀργότερον ἐπετεύχθη. Καὶ ὁ μὲν Μοροζίνης ἠναγκάσθη μετ' οὐ πολὺ κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1689 νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Βενετίαν, ἀφί-
ων εἰς τὸν διάδοχον αὐτοῦ ἀρχιστράτηγον Ἰερώνυμον Κορνάρου τὴν ἐντολὴν τῆς ἐκπολιορκήσεως τοῦ μόνου φρουρίου, ὅπερ ἀντιέ-
χεν ἐν Πελοποννήσῳ, τῆς Μονεμβασίας. Ὁ δὲ Κορνάρου μόνος κατ' Αὐγούστου τοῦ προσεχοῦς ἔτους κατώρθωσε νὰ ἐκβιάσῃ διὰ τὴν ἔλλειψιν τροφῶν εἰς συνθηκολόγησιν τοὺς τελευταίους ἐν Μονεμβασίᾳ Τούρκους τῆς Πελοποννήσου. Οὕτω δ' ὑπετάγη ἅπανα ἡ χερσόνησος ὑπὸ τοὺς Βενετούς, εἰ καὶ μόνος τῷ 1699 διὰ τῆς ἐν Κάρολοβιτς ὑπο-
γραφείσης συνθήκης ἠναγκάσθη ἡ Τουρκία νὰ παραχωρήσῃ τὴν χώραν ταύτην ὀριστικῶς εἰς τὴν Βενετίαν, ἕως ἡ πολιτεία αὐτὴ ὑπεχρεώθη μετὰ τὰς ἀποτυχίας ἐν τῷ τελευταίῳ τοῦ ἔτους 1714 ὑπὸ τῆς Πύλης κηρυχθέντι κατ' αὐτῆς πολέμῳ νὰ παρα-
χωρήσῃ καὶ πάλιν τὴν Πελοπόννησον εἰς τοὺς Τούρκους κατὰ τὰς συνθήκας τῆς τῷ 1718 ὁμολογηθείσης ἐν Πασσάροβιτς εἰρήνης.

Ἡ ἱστορία τῆς τριακονταετοῦς σχεδὸν ἐν Πελοποννήσῳ Βενετο-
κρατίας εἶνε ἀξία πολλῆς μελέτης, τὸ δ' ἔργον διευκολύνει ἡ περί-
σεια τῶν περὶ ἐκείνου τοῦ χρόνου ἱστορικῶν πηγῶν.

Συνίστανται δ' αἱ πηγαὶ αὗται πλὴν ἄλλης πολλῆς ὕλης, ἀπο-
κειμένης ἐν τῷ Γενικῷ ἀρχεῖῳ, ἐν τῷ Μουσειῷ Correr καὶ ἐν τῇ
Μαρκιανῇ βιβλιοθήκῃ, κυρίως εἰς τὰς ἐν τῷ γενικῷ ἀρχεῖῳ ἐκθέ-
σεις καὶ ἐπιστολάς τῶν γενικῶν προνοητῶν οὗς ἔστειλεν ἡ βενε-
τικὴ πολιτεία εἰς τὴν Πελοπόννησον πρὸς διοίκησιν αὐτῆς. Καὶ
αἱ μὲν ἐπιστολαὶ (*lettere ἢ dispaeci*) εἶνε τὰ κοινὰ ὑπηρεσιακὰ
ἔγγραφα ἅτινα ὑπεχρεοῦντο οἱ Βενετοὶ ἄρχοντες νὰ ποστέλλωσιν
εἰς τὴν γαληνοτάτην πολιτείαν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρόν. Τὰς δ' ἐκ-
θέσεις (*relazioni*) ὤφειλον νὰ ὑποβάλλωσιν ὡς εὐθύνας κατὰ τὴν

ἐπιστροφήν αὐτῶν, ἀναγινώσκοντες ἐπίσημως ἐνώπιον τῆς γερουσίας. Καὶ τὰς μὲν ἐκθέσεις τῶν προνοητῶν, συνοψίζουσας τὴν ὅλην αὐτῶν πολιτείαν, ἐμελέτησεν ἐπισταμένως ὁ Ranke, ὅστις καὶ ἐξέθηκε τὰ ἐκ τῆς μελέτης ταύτης ἱστορικὰ περίσματα ἐν τῷ προμνημονευθέντι αὐτοῦ συγγράμματι περὶ Πελοποννήσου ὑπὸ τοὺς Βενετούς. Ἀδιερύνητοι δ' ἔμειναν ὑπ' αὐτοῦ οἱ διάφοροι φακέλοι οἱ περιέχοντες τὰς ἐπιστολάς τῶν γενικῶν προνοητῶν, περιλαμβάνοντες σπουδαίας λεπτομερείας περὶ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Βενετοκρατίας, περὶ ὧν ἄλλοτε ⁴.

Ἄλλὰ πλὴν τῆς ἀποστολῆς τακτικῶν προνοητῶν διοικούντων τὴν χώραν πρὸ παντός οἱ Βενετοὶ εἶχον νὰ προνοήσωσιν ἀμέσως μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς χερσονήσου περὶ διοργανώσεως αὐτῆς· θέλοντες δὲ νὰ προβῶσιν εἰς τὸ ἔργον τοῦτο μετὰ περισκέψεως, ἀπέστειλαν ἐγκαίρως πλὴν τοῦ πρώτου σταλέντος γενικοῦ προνοητοῦ, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ Ἰάκωθος Κορνέρ, διοικήσας τὰ τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τῆς 24 Ἀπριλίου τοῦ 1688 μέχρι τῆς 19 Δεκεμβρίου τοῦ 1690, τρεῖς ἄρχοντας εἰς οὓς ἐδόθη τὸ ὄνομα συνδικῶν καὶ καταστιχωτῶν (sindici catasticatori). Οἱ τρεῖς οὗτοι διοργανωταὶ ἦσαν ὁ Ἰωάννης Ρενιέρ, ὁ Μαρίνος Μικιέλ καὶ ὁ Δομήνικος Γρίττης, ὧν τὸ ἔργον ἄριστα διαγράφεται ἐν ταῖς δοθείσαις αὐτοῖς ἐπισήμαις ὁδηγίαις (instruzioni), αἵτινες σώζονται ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Μουσείου Correr. Φέρουσι δὲ αὐταὶ ἡμερομηνίαν 29 Νοεμβρίου 1687.

Κατὰ τὰς ὁδηγίας ταύτας ἐμελλον οἱ τρεῖς σύνδικοι νὰ ἐπιβιβασθῶσι μετὰ τὸν ἀγιασμόν τῶν ὑδάτων κατὰ τὸν μῆνα Ἰανουάριον

*4) Ἐκ τῆς σειρᾶς ταύτης ἀποκειμένης ἐν τῷ τμήματι τῶν γενικῶν ἀρχείων Senato III (Secreta) ἐν τῷ φακέλῳ ὑπ' ἀριθ. 8 περιέχονται τὰς ἐπιστολάς τοῦ Φραγκίσκου Γριμάνι ἀπὸ τῆς 6 Ἰανουαρίου 1699 μέχρι τῆς 28 Μαρτίου 1701, οὓσας τὸν ἀριθμὸν 38 μετὰ πολλῶν συνημμένων, ἐλήφθη ἢ ὑπ' ἐμοῦ ἐν ταῖς Mittheilungen des k. deutschen archäologischen Institutes Τόμ. Β' σ. 282 κ. ἐ. δημοσιεύθη ἀναφορὰ περὶ τοῦ ἐν Κορίνθῳ ἀμφιθεάτρου, οὗ ἐπροτείνετο ἢ εἰς λοιμοκομεῖον μετασκευῆ. Ἡ ἀναφορὰ δ' αὕτη συνοδεύεται καὶ ὑπὸ διαγράμματος ὅπερ ἐπ' ἴσης ἐδημοσίευσεν αὐτόθι.

εις τὰ δι' αὐτοὺς προωρισμένα πλοῖα καὶ πλεύσωσιν εἰς Πελοπόννησον. Διδάσκονται δὲ ὅτι ὀφείλουσι νὰ ἐπιδείξωσι πατρικὸν ἔλεος πρὸς τοὺς νέους λαοὺς τῆς πολιτείας, ὅπως ἔτι μᾶλλον εὐλογῶσι τὴν νέαν αὐτῶν εὐτυχίαν ἀπαλλαγέντες τοῦ καταθλιπτικοῦ ζυγοῦ τῶν Ὁθωμανῶν.

Κύριον δ' αὐτῶν ἔργον ἔσται ἡ διαίρεσις τῆς χώρας εἰς γαίας μετὰ τῶν ὁρίων αὐτῶν, ἡ παρασκευὴ διαγραμμάτων καὶ ἡ κατὰ στρωσις κτηματολογίων περιεχόντων τὰ κτήματα, τοὺς μύλους, τὰς οἰκοδομὰς, τὰ ἰχθυοτροφεῖα, τὰ μεταλλεῖα καὶ πᾶν ὅ τι ἄλλο ἐθεώρουν χρήσιμον εἰς τὴν βενετικὴν ἀρχὴν, ἐξαίρουντες τὰ ἀνήκοντα εἰς τοὺς Τούρκους. Ἐν δὲ ταῖς πόλεσι, φρουρίοις καὶ γαίαις ἐδίδετο αὐτοῖς ἡ ἐντολὴ νὰ καταγράψωσιν ἅπαντα τὰ οἰκοδομήματα τὰ εἰς τοὺς Τούρκους ἀνήκοντα, φροντίζοντες ὅπως ἐγκατασταθῶσιν ἐν αὐτοῖς οἱ ἱερωμένοι καὶ αἱ διάφοροι βενετικαὶ ἀρχαὶ τῆς χερσονήσου, αἱ ἀναγκαῖαι ἀποθήκαι καὶ τὰ νοσοκομεῖα. Ἐπ' ἴσης παρέχονται αὐτοῖς ὁδηγίαι περὶ τῆς ἐπικερδούς ὑπὲρ τοῦ δημοσίου ἐκμισθώσεως τῶν εἰρημένων κτημάτων.

Πλὴν δὲ τούτων διατάσσονται νὰ παραχωρήσωσι κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς τὰς ἀναγκαῖας γαίας εἰς τοὺς εἰς Πελοπόννησον προσφεύγοντας Ἑλληνας, ἐπειδὴ, ὡς γνωστὸν, ἡ χερσόνησος διαρκούνητος τοῦ πολέμου σχεδὸν ἠρημώθη, ἀπομεινάντων ἐν αὐτῇ μόνον 86,468 κατοίκων¹.

Σπουδαία δὲ εἶνε ἡ παρεχομένη αὐτοῖς ἐντολὴ ὅπως ἐξακριβώσωσιν ὅποιοι οἱ ἐπὶ Τουρκοκρατίας βαρύνοντες τοὺς Ἑλληνας φόροι, ὅπως ὅσοι τούτων κριθῶσι δίκαιοι ἐπιβληθῶσι καὶ ὑπὸ τῆς βενετικῆς ἀρχῆς. Αὐτοῖς τέλος ἀνατίθεται ὁ ὁρισμὸς τῶν κριθησομένων δικαίων τελῶν, ἡ ἰδρυσις ταμείων, ἡ σύνταξις ἀπογραφικῶν πινακῶν τῶν κατοίκων καὶ πᾶσα σχεδὸν ἡ διοργάνωσις τοῦ νέου Βασιλείου τοῦ Μωρέως².

1) R a n k e ἐνθ' ἄν. σ. 305.

2) Τῶν ὁδηγιῶν τούτων δημοσιεύω ἐνταῦθα τὸ πρωτότυπον, ἔχον ὡς ἐξῆς:

Dominium Venetiar.

Che alli diltmì N. N. H. H. Domenico Gritti, Gierolimo Benier e

Τὰ δὲ περὶ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἔργου τῶν συνδίκων γίνονται ἡμῶν γνωστὰ ἐκ τῶν σωζομένων αὐτῶν ἀναφορῶν (dispacci) καὶ ἐκθέ-

Marin Michiel eletti Sindaci Catasticadori nel Regno della Morea sia comesso quanto segue:

La piena cognitione, che habbiamo della virtù e zelo vostro comprobato in tante cariche riguardevoli et importanti, sostenute da voi dentro e fuori della città, con singolare profitto delle cose nostre e con vostro distinto merito, ci hà persuasi ad elegervi Sindici e Catasticadori nel Regno della Morea, aggiunto al nostro Dominio per favore della Divina bontà, e ci assicuriamo, che nell'impiego presente ci farete godere non dissimili i frutti de vostri applicati studj con l'essequir quanto nella parte di vostra elettione resta espresso, la quale vi sarà data in copia, et il nostro migliore servitio.

Doverete però nel nome dello Spirito Santo et del Protettor nostro S. Marco prendere il vostro imbarco sopra quei legni, che vi saranno destinati per incaminarvi, fatta la benedizione dell'acque dentro il mese di Genaro, verso il Regno della Morea.

Ivi gionti particolar vostra mira doverà essere di far in tutto apparire la paterna carità, con la quale è intention nostra, che siano retti quei popoli, onde sempre più benedicano la loro felice sorte nel vedersi tolti al barbaro Dominio degl'Ottomani, e ridotti sotto la religiosa e giusta Dominatione della Republica nostra.

Vostra incombenza doverà essere di ripartire il Regno in territorij con li suoi confini, senza apportar ne viaggi aggravio à sudditi.

Farete per cadauno formar diligenti disegni et essati catastici de beni, molini, edifitij, pesche, miniere et altro, che render potesse utile alla Signoria nostra, con distinctione di quelli ch'erano de Turchi, come parimenti di quelli che fossero abandonati e della qualità loro.

Nelle città, castelli, fortezze, terre et altri luoghi cattasticarete pure tutte le fabbriche, che erano de Turchi, con parimente quelle che fossero abandonate, et osserverete quali fossero proprie da convertirsi in chiese Latine, alloggio per religiosi, habitatione per pubblici Rappresentanti e loro ministri, per camere fiscali, quartieri per militie, in conformità de bisogni, che vi fossero da Generali nostri rappresentati, erettione de fontici, forni da destinarsi per la fabrica de pubblici biscotti, magazeni, luoghi da monitioni da viver, e da guerra, lazzareti et hospitali, avisandoci delle dispositioni, che

σεων. Τούτων αὶ ἀναφοραὶ σώζονται ἐν τοῖς βενετικοῖς ἀρχείοις, κατατεταγμέναι ἐν τῷ τμήματι τῶν ἀρχείων Senato III (Se-

per dette cause anderete facendo. Secondo anderete perfettionando essi catastici e disegni ce li trasmetterete. Doverete con affittanze temporanee assicurar alla publica cassa le più vantaggiose rendite sopra li detti beni. Di quanto si caverà da queste rendite nel primo anno farete tenere puntuale registro, e ci avisarete; onde il lume serva di scorta alle publiche deliberationi.

Sopra li beni de Greci imponerete quella X^{ma} o altro aggravio, che a voi parerà e ci avisarete.

Le concessioni, che fossero statte fatte, o investiture date da Rappresentanti nostri s'intendino tutte nulle.

Per quelle poi, che trovaste tanto in città, quanto fuori esser statte datte dal Cap^o. Gnal nro da mar, ne farete formar notta distinta, e ce la accompagnarete.

Venendovi dal Prov. Gnal in Regno trasmessi nuovi habitanti da accomodar ne territorj da lui assegnati, gli darete provisionalmente quei terreni et habitafioni, che conoscerete propri con l'aggravio che stimerete aggiustato.

Inquerirete contro ogni condition di persone niuna eccettuata, che havesse usurpati qual si sia sorte de beni, publici capitali, et altro, per castigar li delitti, che trovaste, oltre li dovuti rissarcimenti, con facultà di publicar proclami, occorendo, e conceder à denontianti quelle recognitioni, che à voi paressero.

Contro poi i N.N. H.H. Rappresentanti in Regno che rifiutassero rei di tali usurpationi, formarete il processo con il rito et autorità di questo Consiglio, che vi resta impartita per i casi delle nostre commissioni, potendo passar all' intimation de mandati e retentioni, poi tutto ci trasmetterete per gli atti di giustizia.

Liquidarete con buon fondamento quali aggavij reali sostenessero in passato li Greci et habitanti del Regno, e quali gravezze contribuivano; con questa cognitione anderete dividendo qual gravezza fosse ragionevole imponerli onde risentano sollievo del peso sin hora sofferto, ma contribuiscano il conveniente a soccorso del pubblico erario e ce ne avisarete per le proprie deliberationi.

Farete, che segua una descrizione universale di tutte le genti delli territorj di luogo in luogo, distinguendo li Greci da gl' Albanesi da quali possa il Prov. Gnal ricavar le cernide et altre occor-

creta). Ἀποτελοῦνται δ' ἐξ ἐνὸς ὀλοκλήρου φακέλου, περιλαμ-
βάνοντος ἀναφοράς ἡριθμημένας 41, ὧν πολλὰ πολὺφυλλοί

renze personali e farle instituire nel maneggio dell' armi e l' inca-
minerete al Prov^o. GnaI medemo per quelle dispositioni, che da lui
sarano conosciute di unico servitio.

Instituirete le camere, dove crederete opportuno con le regole,
ordini e ministri che crederete necessarij per la riscossione e buon
ordine della scrittura, e stabilirete le tariffe per l'utilità de ministri.
Doverete raccordare, dove si rendessero necessarie institutioni de
Rettori, di Rappresentanti con quali salarij, incombenze et autorità,
come pure li ministri, che occoreranno per servitio della giustitia
et administratione delle nostre rendite.

Nella materia important.^{ma} de datij, che resta alla vostra cura
raccomandata, imponderete ne luochi, ove crederete proprio, quelli
che per vostra prudenza conoscerete aggiustati con mira del publico
profitto et vantaggio del negotio, e tutto ci avisarete, facendo in
tanto esiger quelli che trovaste imposti dal Cap^o. General.

Disponerete quelle regole che crederete aggiustate per vantaggio
del negotio medemo, così per questa Dominante come per il Regno e
stato nostro, ben intendendovi con li Magistrati de cinque Savij alla
mercantia, ogli et altri che a voi paressero per ricever i lumi, che
fossero conferenti alla materia col riguardo al profitto di questa
piazza e ci avisarete.

Haverete li ministri che vi sono assignati per la parte di nostra
electione, e suggerirete et quegli altri, che credeste necessarie per
il vostro servitio.

Delle cose sopra espresse, e di quel di più che credeste degno
di regola della pubblica notitia, ee ne raguaglierete di tempo in tempo
per le proprie deliberationi.

Da ogni luoco e magistrato vi doverà esser consegnate quelle scrit-
ture, che credeste occorervi per il vostro servitio.

E da mò sia commesso a due esecutori delle deliberationi di questo
Consiglio di proveder il proportionato imbarco li Sindici Catastica-
dori in Morea che devono partir dentro Genajo prossimo. Il Magi-
strato de scausaderi consegnì a medemi quei libri, carte et altro
in conformità del suo bisogno.

Dato in Ducali Palatio Die XXIX Nov^e Ind. XI MDCLXXXVII.

MICHEL MARINO
Segretario.

καὶ περιέχουσαι πλῆθος συνημμένων ἐγγράφων, καὶ διευθύνονται πρὸς τὸ *Serenissimo dominio*. Αἱ πρῶται ἀναφορὰὶ αὐτῶν γραφεῖσαι κατὰ τὸν Ἰούνιον καὶ Ἰούλιον τοῦ 1688 ἐπιστέλλονται κατὰ τὸν διάπλουον. Ἀποσπασθεισῶν δὲ τῶν νηῶν ὧν ἐπέβκινον, πρῶτος μὲν φθάνει εἰς Ζάκυνθον ὁ Ῥενιέρ, ὅστις καὶ ἐπιστέλλει ἐκεῖθεν τῇ 7 Ἰουλίου, ὕστερον δ' ἐν βραχεῖ διαπεραιοῦται εἰς Πάτρας μετὰ προηγουμένην συνεννόησιν πρὸς τὸν αὐτόθι προνοητὴν Προύλην· εἶτα δὲ φθάνουσιν οἱ δύο αὐτοῦ συνάδελφοι, οἵτινες μὴ εὐρόντες ἐν Ζακύνθῳ τὸν Ῥενιέρ ἤδη ἀναχωρήσαντα, καθ' ἃ γράφουσιν εἰς τὴν ἀρχὴν ἐκεῖθεν τῇ 21 Ἰουλίου, ἀναχωροῦσιν ἐπ' ἴσης εἰς Πάτρας. Ἡ δὲ πρώτη κοινὴ ἐπιστολὴ τῶν τριῶν συνδίκων εἶνε γεγραμμένη ἐκ Πατρῶν καὶ φέρει ἡμερομηνίαν 18 Αὐγούστου 1688. Θλιβερὰ εἶνε τὰ πρῶτα ἐκεῖθεν ἀγγέλματα αὐτῶν. Ἡ πόλις αὕτη, ἡ περιώνυμος, ὡς γράφουσι, μητρόπολις τῆς Ἀχαΐας ἢ περιφανὴς διὰ τὰς πολλὰς αὐτῆς ἱεράς καὶ θύραθεν ἀναμνήσεις, δεικνύει κατάδηλα τὰ ἴχνη τῶν ἐκ τοῦ πολέμου καὶ τοῦ ἐπακολουθήσαντος λοιμοῦ δεινῶν, ὧν συνέπεια ὑπῆρξεν ὁ ἐξοικισμὸς τῶν κατοίκων. Ἐκ τῶν πολλῶν οἰκῶν τῆς πρῶην εὐημερούσης πόλεως μόνον χίλιοι τετρακόσιοι πεντήκοντα καὶ δύο ὑπελείποντο, ἐκ δὲ τῶν εἰκοσιπεντακισχιλίων κατοίκων, Ἑλλήνων, Τούρκων καὶ Ἑβραίων, ὑπελείποντο μόνον χίλιοι ἐξακόσιοι δεκαπέντε, τῶν λοιπῶν ἀπελθόντων εἰς Θεσσαλονικὴν κατὰ τὰ ὑπὸ τῶν συνδίκων ἐπιστελλόμενα. Ἄξιον δὲ μνεΐας εἶνε ὅτι οὗτοι, ἐν ᾧ οὐδὲ μὴν κἄν εἶχε συμπληρωθῆ ἀπὸ τῆς εἰς Πάτρας ἀφίξεως αὐτῶν, ἠδυνήθησαν, ἐπόμενοι τῇ δοθείσῃ αὐτοῖς ἐντολῇ περὶ ἀπογραφικῶν ἐργασιῶν, νάποστείλωσιν εἰς τὴν κυρίαρχον πόλιν ἀκριθεῖ πίνακα τῶν τε ἐν Πάτραις οἰκημάτων καὶ τῶν κατοίκων. Ἄλλ' ἢ ἐλάττωσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων δὲν εἶνε ἡ μόνη συμφορὰ τῶν Πατρῶν. Τὰ ὕδατα εὐρον οἱ σύνδικοι περιεκλεισμένα ἐν τοῖς ἠρειπωμένοις ὑδραγωγείοις καὶ ἀδιέξοδα ἐν ταῖς πεφραγμέναις πηγαῖς, τὰς γαίας, τῶς εὐφόρους καὶ χαριέσσας, ἐγκαταλειμμένας ὑπὸ τῶν πεπειραμένων αὐτῶν καλλιεργητῶν. «Τύχη ἀληθῶς ἀξιοθρήνητος, ἐπιαφρονῶσιν οἱ σύνδικοι, τῆς γῆς ταύτης, ἥτις διὰ τὴν γονιμότητά αὐτοῦ ἐδάφους καὶ τὴν πολυειδῆ ποικιλίαν τῶν καρπῶν τῶν ἐξ

αυτῆς ἀποφερομένων ἐπ' οὐδενὶ ἔχει νὰ φρονήσῃ τὰς εὐτυχεστά-
 ατας χώρας, ἐπειδὴ παράγονται ἐνταῦθα ἔλαιον, σταφυλαί, σιτηρὰ,
 ατυροὶ, μέταξα, ἔρια, βάμβαξ, δημητριακοὶ καρποὶ, βάλανοι, οὐδὲ
 ἀστερείται ὁ τόπος ἀλατοπηγείων, ἔλαιοτριβείων, μύλων καὶ
 ἀπάντων ἐκείνων ὅσα δύνανται νὰ ποδῶσι σπουδαίως ἐπωφελῆ
 αἰς τὸ δημόσιον· ἀλλὰ τοῦτο ἔσται προῖον τοῦ χρόνου καὶ τοῦ
 ἀπυκνοῦ κατοικισμοῦ τῆς χώρας. Ἡ μόνη δ' ἐν τούτοις ἀνα-
 κούφισις τῶν κατοίκων ἐν μέσῳ τοσούτων δεινῶν εἶνε ὅτι ἀπ-
 αηλλάγησαν τοῦ ἀδιαλύτου ζυγοῦ τῶν βαρβάρων διὰ τῶν ἐνδό-
 αζων ὄπλων τῆς γαληνοτάτης πολιτείας καὶ ὅτι ἀπεδόθησαν εἰς
 αὐτὴν πατροπαράδοτον αὐτῶν θρησκείαν καὶ τὴν ἀρχικὴν ἐλευ-
 αθερίαν, ἐφ' ᾧ καὶ χιρῶσι μετὰ συγκινητικῆς φαιδρότητος, βλέ-
 αποντες ἐγειρομένους τοὺς βωμοὺς τοῦ Ἐσταυρωμένου ἐπὶ τῶν
 αἰρείπιων τοῦ Κοραίου καὶ καθιερούμενον τὸ κυριώτερον τζαμίον
 αὐτῶν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν, τιμηθεῖσαν ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Ἀν-
 αδρείου, τοῦ πρώτου διασπείραντος τὸν λόγον τοῦ θεοῦ ἐν ταύτῃ
 αὐτῇ πόλει. Λειτουργοῦσι δ' ἐν αὐτῇ τανῦν οἱ Καρμηλίται πατέ-
 αρες ἐκ τῶν Ἀνυποδῆτων, ὅτινες τέσσαρες ὄντες τὸν ἀριθμὸν ἐγ-
 ακατεστάθησαν ἐν αὐτῇ, ἀποζῶντες μέχρι τοῦδε ἐξ ἐλεημοσύνης
 αὐτῶν ἐλεῶν. Πλὴν δὲ ταύτης τῆς ἐκκλησίας ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι
 ἀπολλαὶ τῶν Ἑλλήνων, ἐν αἷς ἐκλάμπει ἡ μητρόπολις, φερώνυμος
 αὐτοῦ ἁγίου Νικολάου. Ἐν δὲ τῷ φρουρίῳ ὑπάρχει καὶ ἄλλη λα-
 ατινικὴ, ἀφιερωμένη εἰς τὴν Σύλληψιν τῆς Παναγίας, ἐν ἣ νῦν
 αὐλειτουργεῖ Μινορίτης μοναχός.»

Κατήρξαντο δὲ τοῦ ἔργου, ὡς φαίνεται, ἐκ τῆς ὑπ' ἀρ. 3 seconda
 ἀναφορᾶς, δημοσιεύσαντες πρὸς τὸν λαὸν προκηρύξεις ἀναγγελλού-
 σασ τὴν ἄφιξιν αὐτῶν, καὶ παρορμῶντες αὐτοὺς εἰς ἐκτέλεσιν τῶν
 διδομένων διαταγῶν πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἔργου. Ἐν ἡμέρᾳ δ' ἐορ-
 τῆς ἀνεκoinώθησαν αἱ προκηρύξεις αὐταὶ καὶ ἑλληνιστὶ ἐπ' ἐκκλη-
 σίας, μεθ' ἧ λαβῶν τὸν λόγον ὁ Ἑλλην μητροπολίτης ἐπεδαψί-
 λευσε δείγματα ἀφοσιώσεως, παρακελευόμενος τοὺς λαοὺς εἰς τὴν
 ἀκριβοῦς ἐκτέλεσιν τῶν βενετικῶν νόμων καὶ παρακινῶν αὐτοὺς νὰ
 δεηθῶσι τοῦ ὑψίστου ὑπὲρ τῆς αἰσίας καὶ διαρκοῦς εὐοδώσεως τῶν
 βενετικῶν ἐπιχειρήσεων, ἐνδόξων μὲν καὶ ἐπωφελῶν τῇ πολιτείᾳ,

οὐχ ἦττον δὲ καὶ ἀπαντι τῷ χριστιανικῷ κόσμῳ. Αἱ ἐκφράσεις αὐ-
ται τοῦ ἱεράρχου ἐξήγειραν ἐνδείξεις συγκινήσεως ἅμα καὶ ἀγαλ-
λιάσεως ἐν ταῖς καρδίαις τῶν παρισταμένων, οἵτινες καὶ δι' ἐξω-
τερικῶν ζωηροτάτων ἐπευρημιῶν διεδήλωσαν τὴν ἐνδόμυχον αὐ-
τῶν εὐχαρίστησιν ἐπὶ τῇ «γλυκεῖᾳ, εὐσεβεῖ καὶ φιλοθρήσκῳ κυ-
βερνήσει» τῆς Βενετίας. Συνέπεια δὲ τῆς κοινῆς εὐχαριστίας ὑπῆρ-
ξαν ἐπανελημμένοι ἐπισκέψεις καὶ διαδηλώσεις οὐ μόνον τῶν πρού-
χόντων τῶν Πατρῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐκ Γαστούνης χωρικῶν.

Οὕτω κατήρξαντο τοῦ ἔργου αὐτῶν οἱ σύνδικοι, μετὰ ζήλου καὶ
προθυμίας ἐκπληροῦντες τὴν δοθεῖσαν αὐτοῖς ἐντολήν, ἥτις οὔτε
εὐχερῆς ἦτο οὔτε πάντοτε ἀκίνδυνος. Αἱ συνέπειαι τοῦ πολέμου,
ὧν ἀμυδρὰν εἰκόνα εἶδεν ὁ ἀναγνώστης ἐν τῇ παραστάσει τῶν
Πατρῶν, ὁ εἰς ἐτὶ τὴν χώραν λυμαινόμενος λαϊκός, αἱ κακαὶ ἐξεις
τοῦ παρελθόντος, ἃς ἐπηύξησεν ἡ ἀκαταστασία τῶν τελευταίων ἐτῶν,
ἡ ἀμάθεια τῶν κατοίκων, ἡ ἀχαλιναγώγητος ἀκολασία ἐν τῇ ἀπὸ τῆς
δουλείας μεταπτώσει εἰς τὴν εὐνομον τάξιν, καθίστανον δυσχερῆς
τὸ ἔργον τῆς διοργανώσεως εἰς τοὺς ξένους κατακτητὰς, ἔχοντας
ἀπόφασιν νὰ ἀρξῶσι καὶ γνωρίζοντας ἄλλως τὴν τέχνην τοῦ ἀρ-
χειν. Καὶ ἡ μὲν ἐρευνα τῶν relazioni τῶν προνοητῶν ἦν κυρίως
ἀνέλαθεν, ὡς εἶπομεν ἤδη, ὁ Ranke, εἶνε διδασκτικώτατη οὐ μόνον
ὡς πρὸς τὴν γνῶσιν τῆς καταστάσεως τῆς χώρας, ἀλλὰ καὶ κατ'
ἀναφορὰν πρὸς τὸ ἔργον τοῦ κατακτητοῦ· ἡ δὲ ἀνάγνωσις καὶ
μελέτη τῶν disacci τῶν συνδίκων εἰσάγει ἡμᾶς κατὰ μικρὸν
εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, καὶ δεικνύουσα οὕτως εἰπεῖν τὰς ἀφορμὰς καὶ
τὴν γένεσιν τῆς διοργανώσεως μετέχει καὶ τοῦ συγκινητικοῦ καὶ
διατίθησι τὸ πλεῖστον συμπαθῶς πρὸς τοὺς ἐνίοτε νοσταλγοῦντας
ἐκεῖνους ἐκτελεστὰς τῶν διαταγῶν τῆς κυριάρχου.

Μελετῶντες τὸν ἐκατόμυλλον φάκελον ἐν ᾧ εὕρηται ἀναγε-
γραμμένη ἡ βραδεῖα πρόδος τῶν ἐργασιῶν ἐν ἀπάσαις αὐτῆς
ταῖς λεπτομερείαις, περὶ ὧν δὲν πρόκειται ἐνταῦθα, θαυμάζομεν
ἀληθῶς τὸν ζῆλον τῶν ἀρχόντων τούτων καὶ ἀπάντων αὐτῶν τῶν
ἀκολούθων, παλαιόντων σὺν τοῖς ἄλλοις πρὸς τὰς ἐπηρείας τοῦ δι'
αὐτοῦ ἀφιλοξένου κλίματος καὶ συχνάκις ὑποπιπτόντων εἰς ἐπι-
κινδύνους ἀσθενεῖας.

Μεταξύ δὲ τῶν ἀποθανόντων ἰδίως ἐπαισθητὸς ὑπῆρξεν ὁ θάνατος τοῦ ἐκ τῶν συνδίκων Ῥενιέρ, ὅστις γηραιὸς ἀπέθανεν ἐν Ζακύνθῳ. Ἐξ ἐπιστολῆς αὐτοῦ ἀπὸ ταύτης τῆς νήσου, φερούσης χρονολογίαν 9 Δεκεμβρίου 1688, μακθάνομεν ὅτι ἐν ᾧ τὸ ἔργον προέβαινε κατ'εὐχὴν παρ' ὅλας τὰς δυσχερείας περὶ ὧν ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω, ἠσθένησε, τῶν δὲ συναδέλφων πορευομένων εἰς Γαστούνην, ἐκεῖνος ἔμεινεν ἐν Πάτραις μετὰ τῶν ἄλλων ἀσθενῶν. Ἀναρρώσας δὲ πῶς ἐπέβη μικρᾶς λέμβου ἵνα πλεύσῃ εἰς Γαστούνην. Μόλις δὲ σωθεὶς ἀπὸ φρικτῆς τρικυμίας ἔφθασεν εἰς τινα τῶν κόλπων τῆς ἀκτῆς ἐκείνης τῆς Ἡλείας, ἐνθα ἐλθὼν παρέλαθεν αὐτὸν ὁ προνοητὴς τῆς Γλαρέντζας, ὁ Βενετὸς De Riva, καὶ μετέφερε διὰ φορτηγοῦ ἀμάξης εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ, ὅπου εἶδε καὶ τοὺς συναδέλφους αὐτοῦ ἐλθόντας εἰς ἐπίσκεψίν του. Προχωροῦντας δὲ τοῦ ψυχροῦ καιροῦ ἐνόμισε σκόπιμον ὁ Ῥενιέρ νὰ μεταβῇ πρὸς ἴαριν εἰς τὴν νήσον Ζάκυνθον, ἐνθα καὶ ἀπέθανε μετ' οὐ πολὺ, συμπεπληρωμένον ἔχων τὸ ἐξηκοστὸν τέταρτον ἔτος τῆς ἡλικίας.

Μόνον διὰ τοιούτων ὄντως ἀκαταπονήτων ἐργατῶν, οὓς ἐν γνώσει ἐξέλεγεν ἡ βενετικὴ πολιτεία, ἠδύναντο νὰ ἐπιτελεσθῶσι τὰ ἐν Πελοποννήσῳ ἔργα, ἅτινα ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ῥενιέρ ἀνέλαθον μόνοι οἱ δύο ὑπολειφθέντες συναδελφοὶ του, οἵτινες, ὡς ἐκ τῶν ἀναφορῶν αὐτῶν καταδεικνύεται, προέβησαν εἰς τὸ ἔργον οὐ μόνον μετὰ τῆς προσηκούσης περινοίας, ἀλλὰ καὶ μετ' ἀγάπης καὶ πόνου πρὸς τὴν χώραν ἧς ἐπεβάλλετο αὐτοῖς ἡ σύνταξις καὶ οὐκ ἄνευ συμπαθείας πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς Πελοποννήσου καὶ τοὺς εἰς αὐτὴν ἐκ τῆς Στερεᾶς καὶ ἀλλαχόθεν φεύγοντας Ἕλληνας, ἰδίως τοὺς Ἀθηναίους, οὓς διὰ παντὸς τρόπου προσεπάθουν οἱ Βενετοὶ νὰ κατοικίσωσιν εἰς τὴν χερσόνησον τὴν ὑπὸ τῶν δεινῶν τοῦ παρελθόντος καὶ τῶν συμφορῶν τοῦ πολέμου ἐξηρημαμένην.

Πλὴν δὲ τῶν ἀναφορῶν οἱ σύνδικοι ὑπέβαλον μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ ἔργου αὐτῶν καὶ ἐκθέσεις πρὸς τὴν πολιτείαν. Σώζονται δὲ δύο τοιαῦται. Ἡ ἐτέρα τούτων εἶνε ἡ τοῦ Gritti, ἣν μόνην ἐγνώριζεν ὁ Ranke, σωζομένην οὐχὶ ἐν τοῖς ἀρχείοις, ἀλλ' ἐν τῇ Μαρκιανῇ βιβλιοθήκῃ. Λέγει δὲ περὶ αὐτῆς ὅτι ἐπραγματεύετο ἰδίως τὰ τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τὰ οἰκονομικὰ ζητήματα,

χωρίς όμως να εξαντλή αυτά¹. Ἡ ἐκθεσις αὕτη δὲν ἐδημοσιεύθη μέχρι τοῦδε ἐν πρωτοτύπῳ, ἀλλὰ μόνον ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει ὑπὸ τοῦ κ. Π. Χιώτου³.

Ἐν ταύτῃ τῇ ἐκθέσει αὐτοῦ πρὸς τὴν γερουσίαν ὁ Δομήνικος Γρίττης λέγει, ὅτι « τὰ προσήκοντα εἰς πατριωτικὴν καὶ χρησιμὸν ἄρχουσι καὶ ἀρχομένοις πολιτείαν ἐν τῷ βασιλείῳ καταστάσας, τυχὼν τῆς ὀφειλομένης ἀδείας παρὰ τοῦ ἐλέους τῆς ἀνωτέρας ἀρχῆς, ἐπέστρεψα εἰς τὴν πατρίδα καὶ δίδω τέλος ἀνεσιν εἰς αὐτὰ καταπονηθέντα μέλη μου ὑπὸ ἀκαμάτων ἐπὶ τριετίαν μόχθων ἀκαὶ ἐπάσχολήσεων εἰς ὑπουργίαν καὶ ἀκριβῆ ἐκπλήρωσιν τῶν αἰνταλθέντων μοι». Ἡ ἐκθεσις τοῦ Γρίττη, ἀναφερομένη εἰς τὴν προτέραν τοῦ Μικιὲλ καὶ εἰς τὰς ἐπιστολάς τῶν συνδικίων, εἶνε γενικὴ μᾶλλον, περιλαμβάνουσα τὰ πορίσματα τῆς ὅλης διοργανωτικῆς ἐργασίας καὶ ὑποβάλλουσα σκέψεις ἀξίας λόγου περὶ τῶν ὅσα ὄφειλον νὰ γείνωσιν ἐν τῷ μέλλοντι ὑπὸ τὴν διοίκησιν τῶν γενικῶν προνοητῶν. Ἐκθέτων διὰ βραχέων τὰ προϊόντα τῆς χώρας θρηνεῖ τὴν θλιβερὰν κατάστασιν τῆς χερσονήσου. « Ὀλίγα αὐτῆς ἔχνη καὶ μόλις ἐπιφανόμενα ἐπιμαρτυροῦσι νῦν τὴν λαμπρότητα ἐκείνης τῆς Πελοποννήσου, ἣτις παρέσχε τσαύτην ὕλην αἰς τὰς συγγραφάς τῶν ἱστορικῶν, ὅπως εὐκλειζῶνται αἱ χῶραι αὐτῆς καὶ οἱ ἄνδρες εἰς τὴν ὑψηλίον. Αἱ τε ἀναπόφευκτοι βλάβαι αὐτοῦ πολέμου, ἡ πρῶνι συνεχῆς καὶ ἐσχάτως πολύπονος μαστίγωσις τοῦ λοιμοῦ καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἡ ἀκαταστασία καὶ ἀποθάρσυνσις παντὸς καλοῦ ὑπὸ βιαίου καὶ τυραννικῆς ἐξουσίας παρὰ αὐτοῦ πρῶνι ἐπικρατήσαντος βαρβάρου κατέστησαν ἐρείπιον τὰ ἀπλείονα τῶν ἀρχαίων οἰκοδομημάτων, μετέβαλον εἰς ὀχетеυόμενα εὐδάτα τὰ ἄλλοτε ἐξ ἐπιφανῶν βρύσεων διαυγῶς καταρρέοντα, ἀεπαίησαν χέρσους τὰς πρῶνι χλοαζούσας πεδιάδας, ὥστε εἰς χάος ἀδυσδιάκριτον διὰ τὴν ἐπισυμβαίνουσαν ἀταξίαν καὶ ἀμέλειαν

1) *Ενθ' ἀν. σελ. 273 ἐν σημ.

2) *Ενθ' ἀν. σελ. 361.

3) Φιλίστορος τόμ. Β' σ. 218 - 230.

«κατασταθέντων τῶν πραγμάτων τοῦ βασιλείου ἐκείνου, προσ-
αωδεύοντο μόνον 36854 βεάλια¹.»

Ἀρρηγεῖται δ' ἔπειτα ὁ Γρίττης τὰ κατὰ τὰς φορολογίας, ἐκ-
μισθώσεις καὶ λοιπὰς προσόδους, τὰς εἰς τοὺς Σαλωνίτας καὶ Ἀ-
θηναίους πρόσφυγας ἐκχωρήσεις γαιῶν καὶ τὰς πρὸς οἰκογενείας
μωαμεθανικὰς βαπτισθείσας, καὶ ἐκθέτει τὰς γνώμας αὐτοῦ περὶ
διανομῶν καὶ χορηγιῶν ἐπωφελῶν εἰς τὸ δημόσιον. Δεικνύει δὲ
πρακτικώτατον πνεῦμα προτείνων τὴν σύστασιν ἰδιαιτέρου ἱππο-
φορβείου παρὰ τὴν Κόρινθον, ποιμνιοστασίου, ὅπως ὑπὸ στέγην
διατρίβωσιν ἐν χειμῶνι τὰ εἰς τὰς πεδιάδας ἀγόμενα πρόβατα,
μετὰ προτάσεως ὅπως ἐκ τοῦ αὐροῦ αὐτῶν κατασκευάζεται νίτρον,
διορισμοῦ δασοφυλάκων, ἰδρύσεως σιταποθηκῶν καὶ ἀγροτικῶν
τραπεζῶν. Ὁ Γρίττης τέλος ἀνακοινώνει, ὅτι διέταξε τὸν καθορι-
σμὸν γενικῶν μέτρων καὶ σταθμῶν. Τελευταῖα δὲ ὁ σύνδικος θρηῶν
τὴν περὶ τὴν θρησκείαν ἀδιαφορίαν τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν ἀμά-
θειαν τῶν λειτουργῶν τοῦ ὑψίστου.

Εἰδικὴ δ' ἐκθεσις τοῦ Γρίττη μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ ἀπὸ
τῆς λειτουργίας τοῦ συνδίκου εἶνε ἢ κατ' ἐντολὴν τῆς γερουσίας,
ἀργὰ περιεληθείσης εἰς αὐτὸν, γραφεῖσα περὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ
κατ' ἀρχαῖον ἔθος τελουμένων ἐμπορικῶν πανηγύρεων. Τῆς δ' ἐκ-
θέσεως ταύτης μετὰφρασιν ἐδημοσίευσεν πρὸ ἐτῶν ἐν τῷ Δελτικῷ
τῆς ἐπὶ τῆς ἐμφυχώσεως τῆς ἐθνικῆς βιομηχανίας ἐπιτροπῆς².

Ὁ Ranke ποιούμενος λόγον περὶ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Γρίττη
προσθέτει ἐπὶ λέξει τάδε: «ὁ Γρίττης ἀναφέρεται σποράδην εἰς
αὐτὸν συνάδελφον αὐτοῦ Μικιέλ· ἀλλὰ τούτου οὐδεμίαν εὐρον ἐκ-
άθεσιν, ἀμφιβάλλω δὲ ἂν καὶ συνέταξε καθόλου τοιαύτην.» Ἀλλ'
ἡ ἐκθεσις αὕτη περὶ τῆς ὁποίας ἀμφέβαλλεν ὁ Ranke³ σώζεται
ἐν τέλει τοῦ φακέλου τῶν dispaeci ἐν τοῖς γενικοῖς ἀρχείοις⁴.

1) Κατὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ κ. Π. Χιώτου.

2) Τόμ. Α' σ. 74 κ. ε.

3) Ἐνθ. ἀν. σ. 283 ἐν σημ.

4) Στερεῖται ἀριθμοῦ πρωτοκόλλου, φέρει δὲ μόνον τὸ σημεῖωμα se-
conda, ἄτε τακτεῖα μετ' ἄλλης τινὸς ἐκ Μιστρᾶ ἀπὸ 6 Ἀπριλίου 1691
ἐπιστολῆς, μεθ' ἧς φαίνεται ὅτι καὶ συναπεστάλη εἰς Βενετίαν.

Ταύτην δ' εὐρῶν δημοσιεύω κατωτέρω ὁλόκληρον ἐν πρωτοτύπῳ, νομίζων ὅτι οὕτω συνεισφέρω κατὰ τι εἰς τὴν διαφώτισιν τῆς ἱστορίας τῆς Πελοποννήσου περὶ τὰ τέλη τοῦ δεκάτου ἐβδομοῦ αἰῶνος.

Ἡ ἔκθεσις τοῦ Μικιέλ δὲν ἀνεγνώσθη ὑπ' αὐτοῦ ἐνώπιον τῆς γεροουσίας, τοῦ πρώην συνδίκου ἀναλαβόντος ἄλλην ἀρχὴν, τὴν τοῦ ἐκτάκτου προνοητοῦ τοῦ στόλου (Provveditor straordinario dell'Armata), ἀμέσως μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐργασιῶν αὐτοῦ ὡς συνδίκου. Διακρίνεται δὲ τῆς τοῦ Γρίττη, περὶ ἧς εἶπομεν ἤδη τὰ δέοντα, ὡς ἐνδιατρίβουσα μᾶλλον εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν πραγμάτων καὶ τὴν ἔκθεσιν τῶν λεπτομερειῶν, ἐν ᾧ ὁ Γρίττης οὐκ ὀλίγας σκέψεις ὑποβάλλει ὡς πόρισμα τοῦ ὅλου ἔργου.

Ἡ ἔκθεσις αὕτη καθόλου λαμβανομένη δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀρίστη γεωγραφικὴ ἐξέτασις τῆς Πελοποννήσου κατὰ τὰς σημερινὰς ἀπαιτήσεις τῆς γεωγραφικῆς ἐπιστήμης. Ὁ ἐπιστήμων γεωγράφος τῆς σήμερον σχετίζει τὴν χώραν πρὸς τὸν ἐνοικοῦντα ἄνθρωπον, παρέχων διὰ τῆς ἐξετάσεως τῆς ἀμοιβαίας αὐτῶν ἐπιδράσεως εἰκόνα ζωηρὰν ἐξηγοῦσαν οὐ μόνον τὰ γεωλογικὰ καὶ κλιματικὰ φαινόμενα, ἀλλὰ καὶ τὴν κοινωνικὴν καὶ ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῶν ἐνοίκων. Οὕτως ἐργάζονται οἱ γεωγράφοι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων μετ' εὐλαθείας ἐπόμενοι εἰς τὰ διδάγματα τοῦ Ritter. Ἄλλ' ἂν θέλωμεν νὰ ᾤμεν δίκαιοι, ὀφείλομεν νὰ ὑμολογήσωμεν ὅτι τοῦ μεγάλου Γερμανοῦ γεωγράφου προέδραμον οἱ λειτουργοὶ τῆς βενετικῆς πολιτείας. Ἡ δ' ἔκθεσις τοῦ Μικιέλ ἔστω μικρὸν παράδειγμα τῆς γεωγραφικῆς ἐπιστημοσύνης τῶν συμπολιτῶν τοῦ Μάρκου Πόλου.

Τὸ τέκνον τῆς εὐάνδρου βασιλίσσης τῆς θαλασσῶν δὲν στρέφει μονομερῶς τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς ἓν μόνον σημεῖον, οὐδ' ἀποκρίνεται εἰς μόνον τὰ κεφάλαια τῶν δοθεισῶν ὑδηγιῶν, ἀλλὰ περιλαμβάνει πλὴν τῆς ἀκριβοῦς τοπογραφικῆς ἐξετάσεως τὸν ὅλον κοινωνικὸν βίον τῆς χερσονήσου ἧς ἀνετίθη τρίτῳ αὐτῷ ἢ πρώτῳ διοργάνωσις¹.

1) Σημειωτέον ἐνταῦθα ὅτι καὶ ὁ Μικιέλ ἀπὸ τοῦ διορισμοῦ αὐτοῦ εἰς ἄλλην θέσιν ἀπίστη τῶν ἔργων τοῦ συνδίκου, ὥστε ἐν τέλει ἔμεινε μόνον

Ἄξια πολλοῦ λόγου εἶνε ἡ ἀκρίβεια μεθ' ἧς περιγράφει τὴν φυσικὴν κατασκευὴν ἐκάστης τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου, ἰδιαζόντως ποιούμενος λόγον περὶ τῆς καλλιεργείας ἐκάστης ἢ τοῦ ἀκάρπου αὐτῆς, περὶ τῶν ποταμῶν καὶ βυάκων, περὶ τῶν ἀλατωρυχείων καὶ ἰχθυοτροφείων, κυριώτατα δὲ περὶ τῶν πεδιάδων καὶ τῶν δασῶν, ὧν ὀρίζει κατὰ προσέγγισιν τὴν ἔκτασιν καὶ τὸ εἶδος καὶ ποιὸν τῶν δένδρων.

Ἄλλ' ὁ ἀριστοκρατικὸς σύνδικος στρέφει ἐν μέσῳ τῶν κυρίων αὐτοῦ ἔργων καὶ κατὰ τὴν ἔκθεσιν αὐτῶν πρὸς τὴν γερουσίαν οὐχ ἤττον τὴν προσοχὴν πρὸς τε τὰς καλλονὰς τῆς φύσεως καὶ τὰς ἀναμνήσεις τῆς ἀρχαιότητος, ὧν εὐλαβῶς ἀναγράφει τὰ σωζόμενα λείψανα. Ἡ δ' ἔκθεσις αὐτοῦ μαρτυρεῖ περὶ τῆς περισκέψεως καὶ τοῦ εὐρέως βλέμματος τοῦ Βενετοῦ ἀρχοντος, ἡσκημένου περὶ τὴν ἐξέτασιν τῶν πραγμάτων καὶ ἐκτίμησιν τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐπὶ τούτων βασιζόντος πᾶσαν ἐνέργειαν τῆς διοικήσεως.

Τὴν Πελοπόννησον εὐρίσκομεν διηρημένην εἰς ἑπτὰ διοικητικὰ τμήματα (camere), ἅτινα χάριν εὐκολίας ἄς καλέσωμεν νομοὺς χρώμενοι τῷ νεωτέρῳ ὄρω. Ἦσαν δὲ οὗτοι οἱ νομοὶ Α') ὁ τῆς Ἀχαΐας ἔχων ἔδραν τὰς Πάτρας, εἰς ὃν ὑπήγοντο αἱ χῶραι τῶν Πατρῶν, τῶν Καλαβρύτων καὶ τοῦ Αἰγίου Β') ὁ τῆς Ἠλείας ἔχων ἔδραν τὴν Γλαρέντζαν (Castel Tornese) Γ') ὁ τῆς Μεθώνης εἰς ὃν ὑπήγοντο τέσσαρες περιοχαί, ἡ τοῦ Φαναρίου¹, τῆς Ἀραδιᾶς

νος ὁ Γρίττης. Διὸ καὶ ὑπὸ τούτου εἶνε γεγραμμένοι αἱ τελευταῖαι τῶν ἀναφορῶν αἱ περιλαμβανόμεναι ἐν τῷ εἰδικῷ φικίῳ, περὶ οὗ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος. Εἶνε δ' αἱ ἐπιστολαὶ αὗται αἱ ἀπὸ τοῦ ἀριθμοῦ 32 καὶ ἐξῆς. Ἡ πρώτη τούτων φέρει ἡμερομηνίαν 1 Ἀπριλίου 1691 καὶ ἐγρᾶφῃ ἐκ Curia, ἧτοι ἐξ Ἀγουρίων τῆς Τεγέας.

1) Τὸ Φανάριον ἦτο ἐπὶ Τουρκοκρατίας μέγα πόλισμα, οὐ σώζονται καὶ νῦν τὰ εἰρηπια οὐ μακρὰν τῆς Ἀνδριταίνης. *18 C u r t i u s Peloponnesos Τόμ. Α' σ. 360. Περιελάμβανε δ' ἡ περιοχὴ τοῦ Φαναρίου ἐπὶ Βενετῶν, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 24 ἀναφορᾶν τῶν συνδικῶν συνημμένης ἀπογραφῆς τῶν χωρίων καὶ κατοίκων τοῦ νομοῦ τῆς Μεθώνης, κυρίως τὸ μέγιστον μέρος τῆς σημερινῆς ἐπορχίας Ὀλυμπίας. Ἐν τῇ εἰρημένη ἀπογραφῇ εὐρίσκομεν 57 χωρία ἔχοντα πληθυσμὸν 2439 κατοίκων, ὧν τὸ Φανάριον, ἐξ οὗ ἐπωνυμεῖτο ἡ περιοχὴ, εἶχε μόνους 42 (νῦν 387)

(Κυπαρισσίας), τῶν Νευαρίνων καὶ τῆς Μεθώνης, ἧτις ἦτο καὶ ἡ ἔδρα τοῦ νομοῦ Δ') ὁ τῆς Κορώνης ἔχων ἔδραν ταύτην τὴν πόλιν καὶ περιλαμβάνων τὴν περιοχὴν αὐτῆς καὶ τὰς τῆς Καρυταίνης, τοῦ Λεονταρίου, τῶν Καλαμῶν καὶ τῆς Ἀνδρούσσης Ε') ὁ νομὸς τοῦ Κελεφᾶ, ἔχων ἔδραν ταύτην τὴν κωμόπολιν, καὶ περιλαμβάνων τὴν περιοχὴν αὐτῆς, πλὴν δὲ ταύτης τὰ Βαρδούνια μετὰ τῆς περιοχῆς αὐτῶν καὶ τὴν ἄνω καὶ κάτω Μάνην Σ.) ὁ τῆς Μονεμβασίας ἔχων ἔδραν ταύτην τὴν πόλιν, εἰς ἃν ὑπήγοντο καὶ αἱ περιοχαὶ τοῦ Μιστρά καὶ τοῦ Ἑλους καὶ Ζ.) ὁ νομὸς τῆς Ῥωμανίας ἔχων ἔδραν τὸ Ναύπλιον καὶ περιλαμβάνων τὴν Ἀργολίδα, τὴν Κορινθίαν, τὴν σημερινὴν ἐπαρχίαν Μαντινείας καὶ τὰ βόρεια τῆς Κυνουρίας.

Καταλέγει δ' ὁ Μικιὲλ ἐκάστου τῶν νομῶν τὰ τε χωρία, τοὺς κατοίκους καὶ τὰς προσόδους. Καὶ τὰ μὲν χωρία καὶ αἱ πόλεις ἀνέρχονται κατὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ γενομένην ἀνακεφαλαιώσιν εἰς 2001, οἱ δὲ κάτοικοι εἰς 97114 καὶ αἱ πρόσοδοι εἰς βεάλια 274206, προερχόμεναι ἐξ ἐνοικιασέων, ἐκ τῆς δεκάτης, ἐκ τῶν τελῶν καὶ ἐξ ἐκμισθώσεων. Ἄξιοπαρατήρητον ὅμως εἶνε ὅτι οἱ ἀριθμοὶ τῆς ἀνακεφαλαιώσεως δὲν συμφωνοῦσι κατὰ πάντα πρὸς τοὺς εἰδικούς ἀριθμούς τοὺς ἀναγεγραμμένους ἐν τῷ περὶ ἐκάστου τῶν νομῶν ἰδίῳ λόγῳ. Ἄξια δὲ λόγου εἶνε καὶ ἡ αὐξήσις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Πελοποννήσου. Ἐν ᾧ δὴλα δὴ κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς κατακτήσεως οἱ κάτοικοι ἀνέρχοντο μόλις εἰς 86468, βλέπομεν αὐτοὺς μετὰ παρέλευσιν ἐτῶν δύο καὶ ἡμίσεος ἀναρχομένους κατὰ τὴν ἐκθεσιν τοῦ Μικιὲλ εἰς 97118 μὴ περιλαμβανομένων κατὰ τὴν ῤητὴν αὐτοῦ ὁμολογίαν τῶν κατοίκων τῆς Μάνης. Πολλῷ δὲ μᾶλλον ἠῤξανεὺν ὁ ἀριθμὸς τῶν κατοίκων κατὰ τὰ προσεχῆ ἔτη, οὕτως

Τὰ δὲ πολυαριθμώτατα τῶν χωρίων ἦσαν ἡ Ἀνδρίτσεινα ἔχουσα 338 κατοίκους, ἡ Ἀγουλινίτσει 177, τὸ Λάβδα 101, ἡ Μαρίνα 109, τὸ Μάτσει 121, τὸ Σκληροῦ 103. Τὰ δὲ ὀλιγαριθμώτατα τῶν ἀναφερομένων καὶ σήμερον ὑπερχόντων χωρίων τῆς Ὀλυμπίας εἶνε τὸ Λαδικὸν ἔχον 11 κατοίκους, ἐν ᾧ σήμερον ἔχει 364 κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1879, ἡ Νίβιτζα 10 (σήμερον 61), ἡ Κράνα 9 (σήμερον 117), τὰ Ἀμπάρια καὶ Σίμου ὁμοῦ 4 (σήμερον 172).

ὡςτε τῷ 1692 οὗτοι ἐφθانون ἤδη εἰς 116000, τῷ δὲ 1701 ὑπερέβησαν τὰς 200000¹.

Ἡ αὐτὴ δὲ πρόσδος παρατηρεῖται καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις πράγμασι τῆς χερσονήσου. Κατὰ δὲ τὴν ἐκθεσιν τοῦ Μικιέλ αἱ πρόσοδοι ἀνῆρχοντο κατὰ τὸ ἔτος 1691 εἰς 274206 βεάλια. Ἄλλ' ἐν τούτοις ὁ Γρίττης ἐν τῇ ἄλλως ἀχρονολογήτῳ ἐκθέσει αὐτοῦ, ἥτις ὁμοῦς πάντως ἐγράφη βραδύτερον, ἀναγράφει ταῦτα ὡς ἀνερχόμενα εἰς 259564. Καὶ ἄλλην δὲ διαφωνίαν εὐρίσκομεν ἐν τῇ ἐκθέσει τοῦ γενικοῦ προνοητοῦ Ἀγγέλου Ἐμου (1705 - 1708), καθ' ἣν αἱ πρόσοδοι συνεποσῶντο εὐθύς ἐξ ἀρχῆς εἰς 280000. Ἐν δὲ τῇ ἐκθέσει τοῦ Μικιέλ τὸ ὅλικόν ποσὸν τῶν προσόδων τὸ ἐν τέλει ἀνακεφαλαιούμενον δὲν συμφωνεῖ πρὸς τοὺς μερικοὺς ἀριθμοὺς οὓς ἀναφέρει ἐν τῇ καθ' ἕκαστον νομὸν ἀναγραφῇ αὐτῶν, οἵτινες προστιθέμενοι ἀθροίζονται εἰς 244236. Ἐπειδὴ δ' ἕκαστον βεάλιον ἔχει ἀξίαν σημερινῶν δραχμῶν 5. 10, καὶ τὸν ἐλάχιστον τῶν εἰρημένων ἀριθμῶν ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, τὸν τελευταῖον, συμποσοῦται τὸ ὅλον τῶν βενετικῶν προσόδων κατὰ τὸν ὑπολογισμόν τοῦτον εἰς 1,245513.60 δραχμάς. Ἀλλὰ τὸ ποσὸν μεγάλως ἠυξήθη διαρκούσης τῆς Βενετοκρατίας οὕτως ὡςτε κατὰ τὸ 1710 ἀνῆλθον αἱ εἰσπράξεις εἰς 500501 βεάλια, ἧτοι εἰς 2,552555.10 δραχμάς, ὧν 1,428000 δραχμαὶ ἰδαπανήθησαν ὑπὲρ αὐτῆς τῆς χώρας².

Ὡς ἐκ τῆς ἐκθέσεως βλέπομεν, γνωρίζομεν δ' ἀκριβέστερον καὶ ἐκ τῶν ἀναφορῶν τῶν συνδίκων, τὰ γεωδαιτικὰ ἔργα καὶ ἡ δια-

1) Rank e ἐνθ' ἀν. σ. 308.

Σημειωτέον δ' ἐνταῦθα ὅτι κατὰ τὴν ὑπ' ἀρ. 20 ἀπὸ Ναυπλίου τῇ 20 Φεβρουαρίου γραφεῖσαν ἀναφορὰν τοῦ Ἀντωνίου Ζένου γενικοῦ προνοητοῦ τῶν ὀπλων (provveditor general dell' armi) ἐκ τῶν νομισμάτων τῆς βενετικῆς πολιτείας ἦσαν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐν μεγάλῃ χρήσει καὶ περιζήτητα τὰ δουκάτα καὶ τὰ λεόντεια (leoni). Ζητεῖ δὲ ὁ Ζένος τὴν ἀποστολὴν ἡμίσεων καὶ τετάρτων τῶν δουκάτων, ἐκ δὲ τῶν λεοντείων καὶ ὄγδοα. Χαλκῶν δὲ νομισμάτων ἦτο μεγάλη ἔλλειψις, ἅτε ἐξαγομένων εἰς τὰς νήσους κατὰ τὸν αὐτὸν Ζένον, διὸ καὶ ζητεῖται ἡ ἀποστολὴ μεγάλου ποσοῦ ἐξ αὐτῶν.

2) Rank e ἐνθ' ἀν. σ. 326.

γραφῆ τοῦ κτηματολογίου καὶ τῶν σχετικῶν διαγραμμάτων τῆς Πελοποννήσου μακρῶ ἀπέιχε τοῦ τέλους ὑπελόγησε δ' ὁ Μικιέλ ὅτι ἀπρῆτοῦντο δέκα ὅλα ἔτη πρὸς ἀποπεράτωσιν αὐτοῦ. Καὶ δικαίως παρῆλθε τοσοῦτος χρόνος πρὸς καταρτισμὸν τοῦ σπουδαίου τούτου ἔργου, περιλαμβάνοντος ἀπάσας τὰς λεπτομερείας γενικοῦ κτηματολογίου τῆς Πελοποννήσου, ὡς δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν ἐν τοῖς γενικοῖς ἀρχείοις περισωθέντων τόμων, ἐν οἷς καθίσταται εὐχερὲς νὰ παρακολουθήσωμεν μέχρι τινὸς κατὰ συνοικίας καὶ κατὰ κτήματα τὰς κυριωτέρας τῶν πελοποννησιακῶν πόλεων. Ἐπέσπευσε δὲ τὸ ἔργον διὰ τῆς ἰδιαζούσης αὐτῷ ἐξόχου δραστηριότητος ὁ γενικὸς προνοητὴς Φραγκίσκος Γριμάνης, διοικήσας τὰ τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τῆς 6 Ἰουνουαρίου 1699 μέχρι τῆς 28 Μαρτίου 1801¹. Ἐχρήσατο δὲ οὗτος ὡς δεξιοῖς ὄργανοις τοῖς γεωδαίταις Φραγκίσκῳ Vandeyk καὶ Βορτόλῳ Carmoy.

Ἐν δὲ τῇ ἀναγραφῇ τῶν κτημάτων τῆς χερσονήσου ποιεῖται διὰ τοὺς ἀμπελῶνας ὁ Μικιέλ χρῆσιν τῆς λέξεως zappada. Ὅποιόν τι δὲ μέτρον εἶνε ἡ τ σ α π ἄ δ α μαυθάνομεν ἐκ τῆς εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 20 ἀναφορὰν τῶν συνδικῶν συνημμένην ἔχθεσιν τοῦ πραγματογνώμονος Ἰωάννου Mattiazzi, καθ' ἣν τὸ μέτρον τοῦτο σημαίνει ἔκτασιν ἀμπέλου δυναμένην νὰ καλλιεργηθῇ ἐντὸς μιᾶς ἡμέρας ὑφ' ἐνὸς ἀνδρός, ὑπολογιζομένην εἰς 266 βενετικούς πόδας².

Ἐν τῇ ἐκθέσει βλέπομεν τὸν Μικιέλ οὐχ ἦττον τοῦ Γρίττη παραπονούμενον κατὰ τῆς ἀμαθείας καὶ ἀθλιότητος τοῦ κλήρου, τοῦ τε κατωτέρου καὶ τοῦ ἀνωτέρου. Δυστυχῶς ταῦτα ἐπιμαρτυροῦνται καὶ ὑφ' ἀπασῶν σχεδὸν τῶν ἐκθέσεων καὶ ἐκ πλήθους γεγονότων ἀναφερομένων ἐν τε αὐταῖς καὶ ταῖς ἀναφοραῖς τῶν τε συνδικῶν καὶ τῶν προνοητῶν. Ἡ πλεονεξία τῶν ἐπισκόπων, ἡ σιμωνία,

1) Ἄπασαι αἱ ἀνωτέρω χρονολογίαι, εἰλημμένοι ἐκ τῶν βενετικῶν ἀρχείων, νοοῦνται κατὰ τὸ γρηγοριανὸν ἡμερολόγιον.

2) La misura d'una zappada è un quadro di terreno si quanto può lavorar una persona in zappar vigne in un sol giorno et la sua superficie contiene varchi sive passi veneti 266. Ridotta in ragion Padova viene ad esser un quarto e tavole cinquantasei, et di misura di campo Trevisan mezo quarto e tavolle dieci.

ἡ φορολογία τῶν ἱερέων καὶ πολιτῶν ἦσαν κακὰ τοῦ ἀνωτέρου κλήρου, ἅτινα διὰ σκοτεινῶν χρωμάτων παριστάνονται ἐπανεπιημμένως εἰς τὴν κυρίαρχον. Οὐδὲ δυνάμεθα νὰ ποδώσωμεν τὴν μεμψιμοιρίαν ταύτην εἰς ὑπέρμετρον ζῆλον ὑπὲρ τοῦ λατινικοῦ δόγματος, ἐπεὶδὴ μετὰ τῆς αὐτῆς παρρησίας ἐκφράζονται οἱ Βενετοὶ ἄρχοντες ἐνίοτε κατὰ τῶν καθολικῶν ἱερέων. Οὕτως ἐπὶ παραδειγματι αὐστηροτάτην κρίσιν περὶ αὐτῶν ἐκφέρει ἐν τῇ ἐκθέσει αὐτοῦ ὁ γενικὸς προνοητὴς Ἰάκωβος Κορνέρ, κακίζων αὐτοὺς οὐχ ἥττον τῶν ὀρθοδόξων.

Ἄξια δὲ παρατηρήσεως εἶνε ἡ γενομένη κατὰ τὴν ἐκθεσιν παραχώρησις εἰς τοὺς Μανιάτας, παρ' ὧν εἰσεπράττετο ποσὸν ὀλιγώτερον καὶ ἐκείνου ὑπὲρ ἐπλήρονον ὑπὸ τοὺς Τούρκους, ὑπὸ τὸ ἰδιόζων ὄνομα Μ α κ τ ο ὕ. Εἶνε δὲ ἡ Μάνη καὶ ἡ μόνη χώρα τῆς Πελοποννήσου ἐν ἣ ἀπέβη εἰς τοὺς συνδικίους ἀνεπίτευκτος ἡ ἀπογραφὴ. Οὐδὲ δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἡ Μάνη ὑπέκυψε καθ' ὀλοκληρίαν ἐπὶ τῶν Βενετῶν, εἰ καὶ οἱ Μανιάται ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι ἐφ' οὓς ἤλπισεν ἐν ἔτει 1685 ὁ Μοροζίνης. Ἀπ' ἐναντίας δ' ἐξ αὐτῆς ἀνεβλάστησεν ὁ Λιμπεράκης Γερακάρης ἐκεῖνος ὅστις τσαῦτα κατόπιν πράγματα παρέσχεν εἰς τοὺς Βενετούς καὶ ἐγένετο οὕτως εἰπεῖν ἡ πρώτη ἀφορμὴ τῆς ἐκ νέου ὑποταγῆς τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τοὺς Τούρκους. Ἐπανῆλθε δ' οὕτως ἡ χερσόνησος εἰς τὰς χεῖρας τῶν πρῶν δεσποτῶν, οἱ δὲ κάτοικοι αὐτῆς ὑπεχρεώθησαν νὰ πληρώσωσιν αὐτοῖς τοὺς φόρους οὓς ἐν ἀκριβεῖ ἀναγράφει ὁ Μικιέλ, ἐπὶ τῇ βάσει εἰδικῶν ἀνακρίσεων τῶν ἐγγχωρίων, ἀναγνωρίζων τὴν ἐξ αὐτῶν πίεσιν τῶν Ἑλλήνων.

Τοιαύτη ἡ ἐκθεσις τοῦ Μικιέλ, ἧς ἡ ἀνάγνωσις πολλὰς διδάσκει λεπτομερείας περὶ τῆς Πελοποννήσου κατὰ τὰ τέλη τοῦ δεκάτου ἐβδόμου αἰῶνος καὶ ἦν παραθέτω ἐνταῦθα, τηρῶν τὴν ἐν πολλοῖς πρὸς ἑαυτὴν ἀσυνεπῆ ὀρθογραφίαν τοῦ βενετικοῦ πρωτοτύπου. Δὲν συνεκδίδονται δ' ἐνταῦθα τὰ ὑπὸ τοῦ Μικιέλ ἀναφερόμενα ὡς συναποστελλόμενα ἔγγραφα (*ristretti*), ἅτινα δὲν εὐρίσκονται συνημμένα εἰς τὴν ἐκθεσιν αὐτοῦ ἐν τῷ φακέλῳ τῶν ἀναφορῶν, ὅθεν ἐλήφθη καὶ ἡ ἐκθεσις αὕτη.

Serenissimo Principe

Terminato il corso laborioso della carica di Sindico Catasticatore nel Regno di Morea, sostenuta per il spatio d'anni due e mesi dieci alla mia debole persona appoggiata, et incamminandomi a nuovo impiego a Provveditor straordinario dell' armata, conferitomi dalla publica riverita Maestà, penso che sii necessario di portare alli riflessi prudentissimi delle Ecc^o V. V. una breve e distinta relatione di questo Regno e di tutte l' operationi che sono state fatte da questo Magistrato per lume dell' Eccell.^{mo} Senato, e per il debito che mi corre con speranza che non sij per sdegnare un ragguaglio di notizie tali, che altre volte forse non saranno state riferite alla publica Sapienza.

È dunque il Regno di Morea un paese vasto ed ampio di circuito à 600 miglia con varij seni, golfi e promontorij, diviso altre volte in sei provincie, che sono l' Achaia, l' Elide, la Messenia, la Laconia, l' Argia o Romania Minore e l' Arcadia, che risciede nell' umbelico di tutto il Regno, nelle quali provincie si sono costituite sette camere dove viene portato tutto il danaro che si esigie dalli territorij soggetti alle stesse, e ciò per il riguardo del maggior comodo de' sudditi. Principiando dunque da camera di Patrasso, quale è la città capitale della provincia d' Achaja, rappresentarò a V. V. E. E. come a questa sijno soggetti li territorij di Patrasso stesso, di Calaurita e di Vostizza, ne quali si comprende il N^o di 302 villaggi e le anime di questi ascendono al N^o di 17182 e le rendite che si riscotono dall' affittanze, decime, datij et appalti sono di reali 38982.

Il genio di questi popoli di Patrasso, Vostizza e Calaurita è sagace ed accorto; applicati al trafico, che li viene facilitato per il commertio vicino della Livadia, e dell' insole del mar Jonio, conservano ancora l' habito e costumi de

Turchi e la memoria della loro dominatione. La gente poi dei territorij tratta con più cortesia e vede più volentieri i Franchi. Patrasso è sede del Metropolita o Arcivescovo Greco, che ha sotto di se i Vescovi di Cernizza, di Gastuni, di Modon e di Corone. Domina questa città una pianura di sette in otto miglia di lunghezza e larga tre incirca, ben coltivata, feconda et ornata con boschi d'olivari e di vigne. Questa provintia d'Acaja ha molto del montuoso, ma oltre la preaccennata pianura v'ha anco altre picciole campagne e delitiose coline che sono in qualche parte incolte per il scarso numero de coloni, viene irrigata da molti torrenti, sorgenti d'acque e fiumicelli, tra quali il più celebre è quello che a nome di Caminizza, altre volte detto Larisso, le acque de' quali scorrono per bagnare le campagne, e per il lavoro de' molini si pubblici che privati e di foladori da rasse che si fabbricano per uso delli abitanti. Li raccolti di questi territorij consistono in vini, oglio, biade d'ogni sorte, uve passe, sede, di quali se ne fa molta quantità a Calaurita, grana, lane, formaggi, miele, cere, cordovani e carnami in copia. In questa provintia vi sono le saline dette di Caminizza in qualche parte deteriorate, e le peschiere al Cao Papa quasi affatto imbonite, per la qual causa con gran fatica s'è ricavato pochissimo affitto, quando sotto i Turchi s'allocavano per molta summa de danaro, vicino alle quali sono i boschi delle montagne Negre che producono la vallonia, quale riesce un anno più copiosa dell'altro. Calaurita è parte della provintia d'Arcadia resa soggetta da sua Serenità allora Capitan General alla giurisdiction di Patrasso per non esser in quella disposto alcun publico Rappresentante, quale al nostro Magistrato fu con efficacissime istanze da quei popoli richiesto. Il suo territorio s'inalza con eminenti montagne, tra quali vi sono picciole e feconde pianure fatte alcune paludose dall'acque piovane, come è quella di Fognà o Fe-

neo, e la maggior parte di quella soggetta a Calaurita stessa. Vostizza è luoco sul golfo di Lepanto, nel quale si sono ricovrati molti popoli, venuti dalla Livadia, e quelli di Salona col loro Vescovo à quali dal Magistrato sono stati assegnati terreni e case a misura della loro conditione e con la sola contributione della decima alla publica cassa, il che gli riuscì di molta consolatione, vedendosi così benignamente accolti sotto l' ombra della prottettione.

Contigua all'Achaia è la provintia d'Elide che hora viene compresa nel solo territorio di Castel Tornese, dove è la camera della Provintia, sotto la quale i villaggi sono al N° di 238 e l'anime a 11791. Le rendite che si riseuotono dall'affittanze, decime, datij et appalti ascendono a reali 33477. Le genti di questa provintia hanno molto dell' incivile, et sono di costumi assai rozzi, si bene d' ingegno accortissimo e mal volentieri vedono li forestieri a dimorare con loro, vestono l' habito longo, che praticavano anco sotto Turchi. Questa provintia è una delle più belle che siano in tutto il Regno, la quale oltre li luochi montuosi che non sono aspri gode spaciose e fertili campagne, tra quali la più grande è quella di Gastuni sparsa di ricchi villaggi, fertilissima e ben coltivata, che s' estende alli 24 miglia di longhezza ed alli 11 di larghezza, nella quale si vedono le vestiggi dell' antica città d' Elide, che diede il nome a tutta la provintia; oltre questa campagna sono quelle dette di Zogia, di Lebet e di Pirgo, ubertosissime e ben coltivate, ogn' una delle quali s' estende a cinque e più miglia di longhezza e a tre in quattro di larghezza. Questa provintia pure viene bagnata da molte acque e fiumi tra quali tiene il primo luoco quello detto Colura, altre volte chiamato Peneo, che scorre per la campagna di Gastuni, e non molto discosto da quello, ed il fiume Roffea o Alfeo, capace alla sua bocca di piccioli bastimenti, che si serve di confine con la provintia di Messenia, vicino alle rive del quale si vedono le

reliquie del famoso tempio di Giove Olimpico, dove in altri tempi concorreva tutta la Grecia a celebrare le solennità de giuochi Olimpici. Li raccolti che si ricavano da questo territorio consistono in biade d'ogni sorte, lini, calambochi, semenza de lino, lane, formaggi, valonie, cera, miele, seda, bombaci, pelami, animali bovini, minuti e porcini in gran quantità. In questo sono le saline vicine alle rive di Lechiena, e quelle a Pirgo dette di Murgia, che sono molto deteriorate; vi sono pure le peschiere dette di Neurovizza, di Procopio, di Cotichi, di Murgia, di Caiafa e di Roffea, che sono le più riguardevoli e considerabili di tutte le altre del Regno. Tra questa provintia e l'Achaja s'estende un boscho de roveri, che non sono molto folti, nè di molta procerità, quale di longhezza ha vinti e più miglia, allargandosi sino alli dieci, racchiudendo in se alcuni villaggi; a questo s'unisce un'altro gran bosco di pigne, che sono la maggior parte domestiche, soggetto alli due grand'opulenti monasteri della Madonna Megaspileo e di San Michiel Arcangelo. Oltre de quali v'è un'altro bosco di roveri ad un luoco detto il Catacolo di cinque miglia di longhezza e due di larghezza, che s'affitta, mentre da questo si ricava il legname che, trasferito al Zante, serve per far le botte per il trasporto delle uve passe.

Al territorio di Castel Tornese, o provintia d'Elide, succede la Messenica, nella quale sono state instituite dal Magistrato due camere, una in Modon e l'altra in Corone. Sotto a quella di Modon soggiacciono li territorj di Fanari, d'Arcadia, delli due Navarini nuovo e vecchio, e quello dell'istesso Modone, ne quali il calcolo delle ville ascende a 352, e il numero delle anime a 11202. Le rendite che d'affittanze, decime, datij et appalti s'hanno fatto entrare in questa camera ascendono a reali 27066. Il territorio di Fanari è parte della provintia d'Arcadia, ed è quasi affatto montuoso, e viene bagnato dal fiume Alfeo,

tenendo vicino alle peschiere di Caiafa un bosco di pigne salvatiche di sette in otto miglia per lungo alla riva del mare. Li suoi popoli sono rozi ed incivili; quelli però della fortezza d' Arcadia vestono e tratano con maggior civiltà, nel di cui territorio è una villa detta Solimano d' abitanti intrattabili e di genio feroce, che al tempo de Turchi difficilmente si lasciavano dirigere. Questo territorio ha moltissimo del montuoso, ma tiene anco due belle pianure, una alla tramontana, e l' altra all' ostro della città d' Arcadia ornate con vigne ed olivari in gran numero. Viene bagnato da molti rivoli d' acque e da due fiumicelli, uno detto d' Arcadia, e l' altro Busi, chiamato altre volte Neda, su le rive del quale s' estende un delizioso e vago bosco di platani.

In Arcadia ha la residenza l' Arcivescovo Greco, che ha il titolo di Metropolita di Christianopoli, di cui in altri tempi era suffraganeo il Vescovo di Andrusa, usurpato dal Metropolita di Malvasia. Viene diretta al presente da un Governatore subordinato al Provveditor di Navarino, li di cui popoli hanno fatte vive istanze al Magistrato per un publico Rappresentante. Quelli poi di Navarin novo e Modone era gente applicata alla marina, et al solito della natione sono cavilosi e pieni d'artificij, avezzi alla mercatura, mentre frequente tenevano il comertio con li corsari di Barbaria, e vestono habito usitato da Greci che esercitano l' arte marineresca. Questi territorij sono la maggior parte in coline e monti che non sono molto aspri e in quelli delli due Navarini s' estende una fertile, se ben picciola pianura ne molto coltivata che circonda il suo celebre porto, irrigata da rivoli di acque e torrenti, havendo sul porto stesso le peschiere dette di Navarin vecchio che si ritrovano in cattivissimo stato. Vicino a Modon pure s' estende picciol piano fertile e coltivato, ornato con giardini, vigne et olivari, che ingombrano anco le circonvicine

colline tenendo appresso il mare le saline che sono di breve giro e in parte inutili. Li prodotti dei preaccennati territorij soggetti a questa camera di Modone consistono in formenti, vini et oglio in quantità, lane, formaggi, seda, grana, cera, miele e qualche quantità d' altre biade che sono per uso del paese.

La camera poi di Corone abbraccia li territorij di Caritena, Leondari, di Calamata, d'Andrussa e quello di Corone stesso, ne' quali i villaggi si contano al N° di 429 e le anime ascendono a 17122. Le rendite che si ricavano da questi per affittanze, decime, datij et appalti, e che entrano in cassa publica sono di reali 66429. Li territorij di Leondari e Caritena sono parte della provintia d' Arcadia, aspri e montuosi. Soggeta però a Caritena s'estende una campagna con alcune vaghissime colline di longhezza a otto in dieci miglia e cinque in sei di larghezza, fertile, ma non molto coltivata, per il scarso numero d' abitanti, bagnata da torrenti, rivoli d' acque e dal fiume Barbuzzana, altre volte detto Hellissonte, su le rive del quale giacciono le reliquie della città di Megalopoli, che era la capitale di tutta la provintia; oltre questo la bagna ancora il fiume Alfeo, in cui gli altri portano l'acque ed è il più celebre di tutti gli altri fiumi del Regno. La gente di questi territorij è rusticana e salvaggia; alcuni però di quelli di Leondari applicano al traffico, ma quelli di Caritena sono pochi e miserabili, se bene il luoco per il suo vasto territorio e per la lontananza di Corone ricerca un publico Rappresentante, acciò alli sudditi sia con più facilità amministrata la giustitia, e per portar contento a buoni e per reprimer il genio inquieto d' alcuni, come sono quelli delle ville molto popolate di Vitina, di Steminizza e di Dimiziana, dediti alle risse et alle discordie, essendo per altro gente commoda et applicata alla mercantia, che al tempo de Turchi l' esercitavano sino in Costantinopoli. Nel territo-

rio pure di Leondari s' estende una pianura a sei in sette miglia di longhezza, e due in tre di larghezza detta Vrasti, fertile et abbondante, ma in parte incolta, bagnata dall' istesso fiume Alfeo, quale insinuandosi sotto a monti circovicini risorge nella precennata campagna di Caritena. Vi sono anco due boschi di roveri, uno confinante col territorio di Caritena stessa, di tre in quattro miglia e l'altro al levante poco discosto da Leondari di due in tre miglia di longhezza. Questo territorio è picciolo, ma buono, se bene quasi affatto disertato per il poco numero de' coloni. Quelli d' Andrussa e di Calamata hanno qualche parte montuosa, ma il restante s' innalza in delitiose e fertili coline, la maggior parte incolte, come pure s' estende in due gran campagne, una detta di Lacus e l' altra di Nissì. La prima delle quali s' allunga sette in otto miglia ed altre tante s' allarga, circondata da alti monti, fertile, ma per la metà solamente coltivata e sparsa di ville habitate dagli Albanesi, viene irrigata d' alcuni fiumicelli, tra quali il più nominato è il Marozumena: e la campagna di Nissì s' estende dalla marina del golfo di Corone per quindici miglia, havendone sino a otto nella sua larghezza maggiore, campagna tutta fertile e fecondissima, producendo ogni sorte de biade in gran copia, quale viene bagnata da un fiume detto Pidima, e da un altro che è dalli maggiori del Regno, detto Ruda o Aiosfloros, altre volte nominato il Pamiso, nel quale vicino alla bocca si prende qualche copia di pesce, onde s' affitta per peschiera, che spandendosi nel verno fuori del suo alveo apporta gran danno alla campagna soggetta. Nel territorio d' Andrussa in sito tra monti si vedono le vaste reliquie della città di Messene di circuito di sei miglia con mure di bellissima struttura, che era capitale della provintia e delle celebri di tutto il Regno. La gente di questi territorij conforme al solito è rustica e priva di civiltà, levati li abitanti di Calamata che sono po-

poli più tosto di buoni costumi, e che vestono habito alla lunga, assai civile, applicati la maggior parte alla mercantia, desiderosi di vedersi diretti da un publico Rappresentante per non haver occasione di andar a mendicar la giustizia sino a Zarnata.

Il territorio di Corone è tutto in monti e coline che s'estendono a guisa di piccole pianure ornate di vigne e villaggi, con numero infinito d'olivari, viene irrigato da rivoli d'acque e fiumicelli d'oscuro nome, e riesce di vaghissimo prospetto per esser anco bagnato dal mare, che forma il seno o golfo di Corone. Il genio de suoi popoli è secondo il solito della nazione fraudolente e pieno di falsità mentre correva il concetto appresso Turchi in Costantinopoli che li Moraiti fossero sommamente bugiardi e malioni, onde li chiamavano col nome di Telpis, e questi di Corone sotto il dominio de Turchi applicavano al traffico e all'arte della marina, hora non sono molto comodi, e vestono alla lunga al costume Turchesco. Nei confini di questo territorio e di quello d'Andrussa s'estende un boscho de roveri che non sono molto fondi a cinque in sei miglia. Li prodotti poi delle terre soggette a questa camera consistono in ogli esquisiti come sono quelli di Corone, in vini ottimi d'Andrussa e Nissì, in gran quantità di formento, e d'ogni sorte di biade e bombagi nella campagna dello stesso Nissì in lane, formaggi, miele, cera, grana, cordovani, animali minuti e grossi, sede, fighi e tabacco.

Succede alla Messenia la provintia della Laconia nella quale pure per commodo di paesani si sono stabilite due camere, una in Chieffà e l'altra in Malvasia, havendo disposti a quella di Chieffà li territorij di Bardugna e le Maine alta e bassa sotto Zarnata e Chieffà stessa. In tutti i quali luochi le ville ascendono al N° di 76, il calcolo poi delle anime per quante diligenze si sijno praticate, non se

potuto ritrahere, repugnando costoro per suoi augurij ad una tale descrizione ; si comprende però che puossino ascendere a sedici in dieciotto mille. Le rendite che entrano in questa camera per affittanze, decime, datij et appalti dei territorij de Bardugna e Passava ascendono a reali 3591 mentre l'altra e bassa Maina non contribuisse che realj 3935, col titolo di Mactù, che al tempo de' Turchi vien detto che fosse di reali 6000. Il territorio di Bardugna è tutto montuoso con valloni e colli fertili e in parte coltivati, sparso da numero grande de roveri, da quali si raccoglie la valonia. Ha molti rivoli d'acque ed è attraversato da un fiumicello detto Bardugna ; quello però di Passava è meno montuoso, havendo picciole e ubertosissime pianure, tra quali è quella di Limni, che s'estende a quattro in cinque miglia e viene irrigato dall'istesso fiume di Bardugna.

In Bardugna vi sono pochi abitanti e Passava è affatto derelita. Le Maina poi consistono in lunga corsa a sessanta in settanta miglia di altissime e asprissime montagne che dall'assidue pacientia delli abitanti rese coltivate a pena gli rendono scarsi prodotti per vivere. Li Mainotti poi sono gente avezza alla povertà e parsimonia, e perciò nel vitto sono sobrissimi, vestono habito differente e più civile di tutti gli altri del Regno, sono svelti, maneggiano bene le armi, che anche sotto a' Turchi non l'abbandonarono, e quelli della Maina bassa in particolare ; inditio del loro animo feroce vano sempre armati di sabla, e con celata di ferro in testa, sono coraggiosi, se bene in parte hanno viciata questa loro virtù coll'applicazione a latrocini ; si gloriano però d'essere Spartani, e si professano ancora osservanti degl' istituti di Licurgo, sono d'animo eletto, e vorrebbero essere comandati da Rappresentanti di gran autorità, acciò maggiormente si sedassero tra loro le discordie e competenze, causa di molti mali ed homicidij che poi tra

loro s'aggiustano senza che li Rappresentanti possano esercitare gli atti della giustizia. Li prodotti di questi territorij consistono in poca quantità de formenti e biade, di vino et oglio, ma in gran quantità di vallonìa, seda, grana, miele, cera in qualche copia. Alla camera di Malvasia soggiacciono il territorio di Mistrà con la campagna d'Eleos, ed il proprio territorio che comprende quattordici villaggi, mentre sotto quello di Mistrà ascendono al N° di 229, e le anime di quello di Malvasia si contano a 3927, e le rendite che entrano in cassa pubblica a reali 3777, quando le anime del territorio di Mistrà e delle ville di Eleos ascendono a 18609, e le rendite che si ricavano d'affittanze, decime, datij et appalti sono di reali 38499, accrescimento provenuto dall'applicazione del Magistrato in quest'anno, quando nel decorso non s'è ricavato da Mistrà, Bardugna, Passava e Malvasia che reali 25241, onde si calcola questo in vantaggio a reali 20626 di più del passato. Il territorio di Mistrà è vasto, vago e fertilissimo, compreso dall'una parte tra le montagne che formano il monte Taigeto o sia Maina, e tra l'alte et aspre montagne dell'alta e bassa Zacogna, havendo una spaziosa, vaga, fertile e ben coltivata pianura, che soggiace a Mistrà stessa di lunghezza è 14 in 15 miglia e di cinque in sei di larghezza, sparsa di ricchi villaggi con boschi di moreri e figheri; bagnata da molti rivoli d'acque che servono anco al lavoro de molini, e da un fiume che è delli principali del Regno, chiamato Iri, altre volte detto Eurota; essendo nel principio dell'istessa campagna le memorabili e vaste reliquie della città di Lacedemonia, già sede della famosa republica Spartana e capitale di tutta la provintia, oltre la quale v'è anco l'ubertosissima campagna d'Eleos, sparsa di ville, di lunghezza a 15 in 20 miglia havendone otto in dieci nella sua larghezza maggiore, onde per il scarso numero de coloni e per la vastità del territorio non viene per la terza parte

lavorata; questa pure è irrigata dall'istesso fiume Eurota che sbocca al suo confine nel golfo di Colochina, dove è capace di piccole barchette, e da un'altro fiume che sorge nel principio dell'istessa campagna a piè delle colline, chiamato col nome di Vassilopotamo. In quest'istessa campagna, vicino alla marina, sono alcune acque stagnanti che formano peschiera, quale pure s'affitta. Oltre le preaccennate campagne vi sono altre piccole e feconde pianure tra quali è quella di Castri, che si dilata a quattro in cinque miglia estendendosi pure il territorio in monti e coline fertili, sebbene lasciate la maggior parte incolte. Quelli del territorio di Mistrà sono tutti Greci nativi a differenza degli altri territorij del Regno, nei quali sono sparsi moltissimi di nazione Albanese, e sono gente piuttosto trattabile. I popoli dell'alta Zacogna sono pure gente scelta, pronta, fedele ed avvezza a patimenti quali servono per tutto il Regno in vece de' corrieri, mentre vanno con incredibile speditezza a traverso delle montagne da un luogo all'altro. Gli abitanti poi di Mistrà stessa sono i più civili di tutto il Regno, mentre vestono e vivono con più splendore degli altri, vantando d'essere le reliquie del vero sangue Spartano; tra essi molti applicano alla mercanzia, ed hanno questo in universale che si malignano tra loro nutrendo perpetue le discordie, per troncare le quali per il contento de' sudditi, e per il comodo di così vasto territorio, sommaramente è necessario che risieda in questa un pubblico Rappresentante mentre sino al presente sono stati diretti da quello di Chielefà da qui discosto 40 in 50 miglia. Questo luogo è sede del Metropolita Greco, che s'intitola di Lacedemonia havendo sotto di se li Vescovi d'Amiclou, di Seristeni e di Caripoleo dove pur si trattene l'Arcivescovo di Cassandra al quale il Magistrato ha somministrato il comodo convincente di poter vivere. In Mistrà stessa s'annoverano a 400 e più anime d'Ebrei che possedono ter-

reni e case che già avevano al tempo de Turchi, quali oltre la decima de loro beni contribuiscono alla cassa predetta la pensione di mille reali annui. Il territorio di Malvasia è di breve giro, con asprissime montagne, scarso d'a cque, e non v'ha altro di buono che la campagna di Molaus, quale è sterile e poco feconda, che s'estende a 7 in 8 miglia di longhezza e a 3 in 4 di larghezza, havendo alcune piccole elevatezze o coline nel mezzo.

Gli habitanti di Malvasia sono gente la maggior parte applicata all'arte della marina; in altri tempi erano molti che attendevano al traffico, quale esercitavano nella Soria, in Candia e Costantinopoli; sono di spirito pronto e d'animo costante à spargere il sangue per quel principe a cui soggiacciouo, vestono alla Leventa e nelle loro mogli si conserva ancora l'habito antico venetiano. Tra tutti gli altri del suo territorio quelli di Vatica, villaggio dirimpetto a Cerigo, sono d'animo coraggioso e maneggiano bene l'armi. In Malvasia pure rissiede l'Arcivescovo Greco, a cui viene attribuito il titolo di Santissimo et d'Esarca della Morea; tiene soggetti li Vescovi di Eleos, di Reondas, di Maina, di Piazza, quello di Calamata ed il Vescovo di Andrussa. Li prodotti di questi territorii consistono in vino, oglio, biade e formenti in grandissima quantità, in bombaci e calambochi, che nella campagna di Eleos sono copiosissimi, mentre questi producono sino a cento e più per uno in formaggi, lane, cordovani, animali minuti e bovini, in cera e miele, valonia, fichi, grana, seda, di cui se ne fa la maggior quantità a Mistra stessa di quello si faccia in alcun altro luoco del Regno.

In fine alle altre succede la provintia d'Argia, o Romania, di cui s'è costituita la camera in Napoli de Romania ch'abbraccia li territorij di Tripolizza, di San Piero di Zaccognà, di Corintho e di Romania stessa, ne quali i villaggi si contano al N° di 341, e le anime a 19052; le rendite che

si riscuotono d'affittanze, decime, datij et appalti e che entrano in cassa predetta sono di reali 28780. Il territorio di Tripolizza è parte della provincia d'Arcadia e contiene una gran pianura che s'estende a 20 miglia di longhezza e a 5 in 6 di larghezza, distinta in campagna di Tripolizza, di Pagliopoli, dove appariscono le vestigie di gran città antica detta Mantinea ed in quella di Curia, nel mezzo pure della quale sono le reliquie d'altra gran città da paesani detta Amiclou ed era la città di Tegea, le quali campagne sono fertili e molto ben coltivate, fuori che quella di Paliopoli che è affatto incolta. Il restante del territorio è tutto ingombro d'alti et aspri monti che rinechiudono in se alcune altre piccole pianure come sono quelle di Levidi, di Besenico e di Dara. Li popoli di questo territorio sono rustici e veramente Arcadi, ma pieni d'inganni come pure sono quelli di Tripolizza stessa tra quali vi sono alcuni che applicano alla marcantia ritrovandosi al presente molto aggravati dalle angarie per essere in sito di continuo passaggio. Il territorio di San Piero di Zacogna è piccolo, ma tutto montuoso e abbondante d'acque che servono al lavoro di molti molini, e lo fanno essere copioso di vigne, moreri, castagneri, e d'ogni sorta d'alberi fruttiferi, i di cui popoli sono dediti alla cultura di campi fuori che quelli della terra di S. Giovanni che è popolo civile e fedele applicato la maggior parte al negotio quale al tempo de' Turchi l'esercitavano sino in Costantinopoli, che pure al presente non l'hanno intermesso. Il territorio poi di Corinto è vasto ed ha moltissimo del montuoso, ma tiene anco una spatiosa campagna che s'estende da Corinto stesso per il cammino di Vostizza a 24 in 25 miglia di longhezza ed alli 8 in 9 della sua maggior larghezza fertile e coltivata, con boschi d'olivari, e coronata di vigne in quella parte che è più vicina à Corinto, quale viene nominata la campagna di Voca; il restante è quasi affatto incolta e

viene attraversata d'alcuni fiumicelli che servono al lavoro de molini ed ad irrigar la stessa campagna oltre la quale è quella detta Chiessari, altre volte nominata Stinfalide, non molto coltivata nè fertile, producendo solamente gran copia di fieno ed è vasta estendendosi a più di 30 miglia per ogni parte, in cui si forma un gran lago dall'acque piovane del verno, venendo anco attraversata da un fiumicello, tutte le quali acque insinuandosi scorrono per trenta e più miglia sotto terra, sorgendo di nuovo nella campagna d'Argos. Oltre quella di Chiessari v'è la pianura detta di San Vassili piccola ma fertile e ben coltivata. Questo territorio viene bagnato dai due mari del golfo d'Egena e del golfo di Lepanto che vengono separati dall'Isthmo, o stretto di terra che unisce questo Regno alla Livadia e all'altre parti della Grecia. Li suoi abitanti sono la maggior parte Albanesi applicati alla coltura delle terre, tra quali al presente sono mischiati molti nuovi abitanti venuti dalla Livadia, Tebbe e Bulgari. Quelli di Corinto stesso sono d'ingegno perspicace e molti di loro applicano la mercantia. Ha la sua residenza a Corinto il Metropolita a cui soggiace il Vescovo di Damala e Pediadas che pure estende la sua giurisdizione anco fuori del Regno sopra il vescovato di Ceffalonia e Zante. In fine il territorio di Napoli di Romania dirò che non è molto grande, e che ha molto del montuoso ed incolto estendendosi in esso la campagna detta di Argos per essere dominata da quella fortezza vaga e fertile, coronata di molti villaggi, ma che ha molto dell'incolto, allongandosi a 14 in 15 miglia havendone 8 in 10 nella sua larghezza maggiore, sino dove viene bagnata dal mare, che forma il seno Argolico o golfo di Romania, irrigata da un fiumicello che è quello che viene per sotto terra dalla campagna di Chiessari, e che serve al lavoro di molti molini, oltre la quale è quella che s'estende sino a Trapano coronata da molti olivari, quella d'Iri, che è fer-

tilissima e in tutto coltivata che sono di breve circuito, come pure è quella à Ligurio coronata di molte vigne, dove si vede un antico, grande e sontuoso teatro. In questo territorio sono le peschiere di Trapano e quelle del porto di Romania, come pure le saline famose di Termis, che sono un stagno di acqua salsa vicino al lido del mare di 400 passa di circuito, dove si forma il sale senza alcuna manifattura o dispendio cristalizzandosi nel giorno e precipitando alla notte nel fondo dell' istesso stagno, dal quale si cava fuori quando s' è ammassato in copia considerabile ; questo sale è bianchissimo ma non è di tutta perfezione, di ciò potendosi attribuire la causa alle acque piovane, che scolano, e a quelle d'una fontana che si portano nel detto stagno, quali quando fossero divertite è credibile che il sale potesse riuscire più perfetto. Vicine a queste sono anco le saline Cumburno nelle quali si forma il sale nel modo istesso preaccennato, e che riesce dell' istessa conditione. I popoli di questo territorio sono la maggior parte di nazione Albanese, rustici et applicati alla campagna d' animo pronto e che inclinano al maneggio dell'armi, come pure sono quelli del borgo di Argos tra quali alcuni anco applicano al traffico. Gli abitanti di Napoli de Romania vestono civilmente ma non sono molto comodi, applicando alcuni al negotio col quale al tempo de Turchi s' estendevano in Costantinopoli e Barbaria; hanno però il peccato originale della nazione di malignarsi uno coll'altro e d'esser amanti della bugia, sono con tutto questo fedeli e ben inclinati al dominio di Vos. Serenità. In Romania ha la sua sede l'Arcivescovo Greco, che estende la sua giurisdictione in Argos, dove altre volte vi risedeva un Vescovo, quale volontariamente s' è esibito di contribuire alla cassa predetta doicento reali annui. In Romania pure si sono ricovrati molti principali Atheniesi col loro Metropolita, dove anco si trattengono gli Arcivescovi di Negroponte, di

Tebe, di Limno, e il Vescovo di Poliani che al presente dalla mano benefica di Vostra Serenità ritraggono il loro sostentamento. In questa città ancora dimorano alcune famiglie d'Ebrei, che contribuiscono in cassa pubblica reali trecento annui di pensione. Li raccolti dei territorij adiacenti a questa camera consistono in formenti, biade, vini et ogli, in lane e formaggi in gran quantità, in cera, miele, grana, bombaci e lino non in molta copia, in seda, cordovani, animali minuti, bovini e porcini in gran numero.

La provintia di Arcadia non costituisce alcuna camera mentre li suoi territorij sono distribuiti a quelle camere a' quali sono più vicini, e ciò anco per essere in mezzo del Regno, e perchè in essa non vi rissiede alcun publico Rappresentante.

Ho epilogata con descrizione più breve che sia stato possibile a Vostra Serenità la conditione del Regno di territorio in territorio, la qualità degli habitanti col loro numero, che in tutto ascendono à 97118 (non compresi quelli dell'alta e bassa Maina) tra quali si contano 3577 anime de Turchi fatti Christiani, come V. V. E. E. vedrano nell'ingionto ristretto N° primo, in cui si comprendono anco li beni, ne quali essi sono stati investiti con le carte di possesso, che in tutto sommano campi padovani 11924, vigne zapade 947, olivari et alberi fruttiferi 1533; giardini over orti 73, case 252, come pure li beni che si pretendono, quali costituiscono il numero de campi padovani 31724, vigne zapade 2863, olivari ed altri alberi fruttiferi 42895, giardini over orti 389, case 1313, botteghe 23, macine d'oglio 7 1[2 e molini 21 1[2 havendo similmente compendiato il N° delle ville che in tutto sono 2011, e le rendite di tutto il Regno che consistono in reali 274236, quali si ricavano dall'affittanze, decime, datii et appalti, essendo locati in tutto il Regno terreni per para di bo 7845 che fanno campi padovani 690360, vigne zapade

25017, olivari et altri alberi fruttiferi 293377, molini 223 1/2 e macine d'oglio 112 1/2 il che ha compreso la maggior parte dell'operationi, tra quali ha versato il Magistrato nel continuo e faticoso giro di questo Regno, havendo fatte l'affittanze e decime col conciliar i villici con quelli delle città acciò si levassero tra essi i motivi delle discordie, e posti quelli datij et appalti che sono parsi convenevoli, come sotto gli occhi prudentissimi di V. V. E. E. si soggetta un'altro ristretto N° 2, e ciò per non aggravar questi nuovi sudditi quali sotto la dominatione Turchesca venivano oppressi dalle molte gravezze, che consistevano nella decima di tutti li prodotti, in Carazo, Avarisi, Scorsati, Istira, in Nomistro, Mellissatico, nel datio dell'intrata e uscita, oppalto de sali e peso della stadiera, gravezze che si pagavano al gran Signore, oltre le quali era la spesa per li Spai, il Nalpaà, ch'era per il Passà del Regno, et il Basdar, mentre il carazo era un aggravio di reali 5 per testa, che s'intendeva solamente sopra i maschi che trapassavano i dodici anni, talchè se in una famiglia si trovavano quattro ovver cinque, si pagava per ogni uno cinque reali, ascendendo la summa di tutti a 20 over 25 reali conforme era numerosa la famiglia. Avarisi era una stima della robba e facoltà che si possedeva, sopra la quale veniva posta una tansa annuale di pagar un tanto. Scorsati era un aggravio nel tempo di guerra, che s'imponeva di pagar quattro in cinque reali per famiglia. Istira consisteva in una provisione di vettovaglie per l'esercito, per le quali si bonificava a i patroni solamente la metà del prezzo, dovendo inoltre i particolari condurli a proprie spese al luoco dove si ritrovava l'esercito. Il Nomistro era un testadego sopra gli animali minuti pecorini di due aspri per testa, e di quattro per li porcini per ogni uno de quali che s'amazzava si pagava un quarto di reale. Mellissatico era il datio degl'alviari, pagandosi due aspri per ogn' uno. Il

datio dell'uscita si pagava cinque reali per migliaro di foraggio, mezo reale per barilla d'oglio, reali due e mezo per migliaro della lana, mezo reale per testa de bovini, dieci aspri per li pecorini, un quarto di reale per i porcini, cinque aspri per lira della seda, due aspri e mezo per lira della grana, un aspro e mezo per lira della cera, sei reali per cento nell'estrazione de grani per la Christianità, e mezo reale per migliaro della valonia. L'appalto de' sali s'intendeva con l'affitto delle stesse saline. Per la spina il venditore pagava un tanto al voivoda, o all'agà. Il Basdar consisteva in pagar due aspri per carico d'animale nel passar da un luoco all'altro. La Spenza era un aggravio d'un reale per capo di famiglia, e di 32 aspri per gli altri figlioli maschi, quale però variava da un luoco all'altro sino per metà, e questo veniva contribuito alli Spai. Nalpaà era un regalo, che si faceva al Passa del Regno per i feni de suoi cavalli, quale però veniva imposto alle città e ville secondo la volontà del Passa stesso, contribuendo alcuna città col suo territorio sino a reali settecento in ottocento, dovendo pure le città stesse per dove passava spesare per tre giorni continui tutta la sua corte, che consisteva in 200 ed anco 300 huomini col proveder il foraggio per li cavalli, a che s'aggiungeva il regalo di 4 in 5 vesti di panno e di raso.

Oltre le preaccennate operationi si ha havuto riflesso di formar buone regole et ordini per tutte le camere, imponendo tariffe, acciò li Ministri con forme indirette non si rapisca a sudditi più di quello viene prescritto dalla pubblica volontà, come pure si è formato il statuto che comprende le leggi universali di tutto il Regno, già spedito sotto li purgatissimi riflessi di V.V. E.E. a' quali humilmente considero esser necessario che si venghi anco all'institutione de scontri idonei e fiscali di tutta habilità per le camere, acciò da per tutto sijno sostenute le ragioni publi-

che e dilucidate l'usurpationi che in ogni luoco sono moltissime causate particolarmente dall'esser stati investiti li Greci ne loro pretesi beni con la sola assertione di due testimonij prodotti ed instrutti da essi, e che in ogni città sijno posti li Caloniceri, accio li comestibili siano venduti a giusto peso e misura, e non a capriccio di quelli che vendono.

Si sono poi abbracciati et accolti li Atheniesi venuti in questo Regno con forme le più distinte di benignità, e si sono disposti a loro piacimento nelle città e territorij dove hanno havuto in assegnamento case, botteghe, giardini, terreni, vigne, olivari in quella quantità, havuto tra essi il riguardo della distinctione degli ordini mentre a quelli del primo si sono assegnati terreni per para di bò quattro, che sono campi padovani 352, essendo il paro di bo campi 88, vigne zappade 30, ogn'una delle quali è il lavoro che puo far un huomo alla giornata, olivari 400, casa, bottega e giardino. A quelli del secondo ordine tre para di bò, vinti zapade di vigna, olivari trecento, casa, bottega e giardino. A quelli del terzo para di bo due, vigne zapade quindici, olivari doicento, casa e bottega. A quelli del quarto para di bò uno, vigne zapade otto, olivari 100 e una casa, robba tutta in essere e coltivata che haverano a godere per sei anni non pagando altro che la sola decima. Quali riconosciuti con tanta generosità benedicono la mano elementiss^a di Vos: Serenità mentre nella mutatione della loro patria vedono tanto d'avantaggio migliorate le loro fortune, quando in Athene i primati e i più ricchi non godevano un palmo di terra fuor che pochissimi che avevano un paro di bo e qualche centenaro et uno o due di loro un migliaio d'olivari, vivendo tutti gli altri col sudore delle proprie fatiche e con l'applicatione alla mercantia. Cosa solita a vedersi sotto Turchi, che pochi de suditi Christiani hebbino facultà e possessioni, e pure in que-

sto Regno nel dar le carte di possesso a Greci de loro beni si può dire che non sia alcuno che non habbi case, molini, olivari, vigne e campi, che in tutto ascendono a grandissima summa, de quali ordinato il ristretto non l'ho potuto vedere perfetionato avanti la mia partenza, che se pure alcuno godeva qualche facultà, era nei luochi più malagevoli e sterili ed hora si fanno investire nei più ubertosi e fecondi. La quantità de beni che sin'a quest' hora sono stati destribuiti a questa benemerita natione Atheniese V.V. E.E. la vederanno nell'allegato ristretto N° 3, che consiste in terreni per para di bo 222 1/2 che fanno campi padovani 19580, vigne zapade 1449, olivari e altri alberi fruttiferi 17206, in giardini 21 e in case e botteghe 118. Nel quale ristretto s'annettono pure li beni concessi con la sola decima in varie parti ai nuòvi habitanti, tra quali si comprendono li Negropontini, quelli di Livadia, Tebani, Candiotti, Italiani, Bulgari, molti de quali sono venuti ad habitare senza le loro famiglie, e forse con intentione non retta di non perpetuare la loro dimora nel Regno, essendo li beni concessi a questi con titolo d'esser incolti, quali se bene si considerano, sono solamente incolti dal tempo della partenza de Turchi, e non ricercano un minimo dispendio o maggiore fatica degli altri per esser lavorati; questi consistono in terreni per para di bo 621 1/2 in alberi 601 che fanno campi padovani 54692, vigne zapade 697 in alberi 601 e in case 255. Oltre di tutte queste operationi è stato applicato il zelo del Magistrato acciò fossero presi in disegno li territorij e provincie et essendo stati perfetionati li disegni del territorio di Patrasso e di tutta la provintia d'Elide o territorio di Castel Tornese s'è anco stabilito il catastico di tutta quella provintia, essendo anco ben incaminato il cattastico di Patrasso stesso.

Hora si va facendo il disegno della provintia di Messenia, che comprende li territorij d'Arcadia, de i due Na-

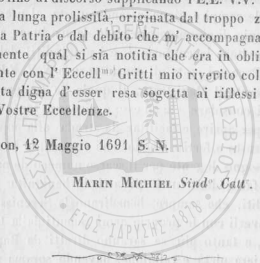
varini, di Modone, di Coron, d'Andrussa e Calamata, che quanto prima doverà esser spedito alla Dominante, quale terminato si perfetterà anco il catastico della stessa che pure s'è bene avanzato, rimanendo poi di fare li catastici e disegni di tutti gli altri territorij e provintie, da principio a Vostra Serenità prenarrate, il che ricercherà il spatio di otto in 10 anni, tanto più che rimangono li territorij e provintie più ample e più difficili a farsi con tutto che non si ponghino i confini alle ville, ne' a beni de Greci in ordine a che sarebbe prima necessario d'instituire una determinata misura che servir dovesse alla mensuratione de campi e vigne, essendo questa al presente secondo il genio di ciascuno, variando da un luoco all'altro, e ciò per evitare le confusioni e i pregiuditij del publico capitale. Poco mi resta di considerare a V. V. E. E. in ciò che ha operato il Magistrato, il quale ha sempre havuta la mira di consolare chi ad esso è ricorso, tanto di nuovi abitanti per aprire e facilitar la strada alla populatione di questo vasto e fertile Regno, che veramente ha grandissimo di bisogno di gente per il scarso numero de nazionali, quanto a far godere tutti gli atti di benignità a questi stessi sudditi, che sempre benedirano la Sereniss^a Repubblica d'haverli con le proprie armi redenti dalla tirannide Ottomana, e tanto più se saranno diretti da Rappresentanti d'intiera pietà e religione, havendo somma necessità che gli sijno instillate le massime christiane e civili ed occlusi gli additi che praticavano sotto a Turchi di guadagnare la giustitia, mentre al presente li loro papà e vescovi niente applicano alla coltura delle anime che gli vengono racomandate, non insinuandoli la frequenza delle chiese e de' sacramenti, molti di loro non sapendo ne meno cosa sia confessione, attendendo puramente alli loro privati interessi, che sono di riscuotere un tanto per famiglia, e dalli suoi papà con titolo di contribuire la metà

della riscossione al Patriarca di Costantinopoli, ciò che praticavano al tempo de Turchi e di che al presente vado no essenti. Per ultimo rappresenterò a V. V. Eccellenze come in ogni città dove si ritrova publico Rappresentante si siano instituite da Sua Serenità le chiese Latine che vengono ufficiate parte da religiosi Agustiniani, Zoccolanti, Tertiarij, Carmelitani, Scalzi e Reformati a' quali la pubblica pietà somministra dalla propria cassa il modo di vivere, essendosi li Reformati anco estesi in Arcadia e li Zoccolanti in Mistrà con la permissione del Magistrato.

Ponerò fine al discorso supplicando l'E.E. V.V. di compatir la mia lunga prolissità, originata dal troppo zelo di ben servire la Patria e dal debito che m' accompagna d'esponer minutamente qual si sia notizia che era in obbligo di fare unitamente con l' Eccell^{ma} Gritti mio riverito collega e che ho creduta digna d'esser resa sogetta ai riflessi sapientissimi di Vostre Eccellenze.

Coron, 12 Maggio 1691 S. N.

MARIN MICHEL Sind^o Catt.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΦΟΙΝΙΚΙΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑΣ

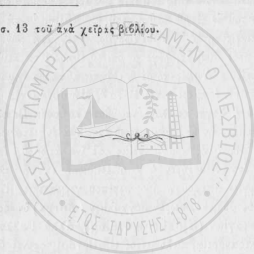
Μετὰ τὴν ἐκτύπωσιν τῆς ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ δευτέρας πραγματείας περὶ τῶν λειψάνων τῆς κογχυλευτικῆς ἐν Ἁγίῳ Γεωργίῳ τῷ παρὰ τῇ Σαλαμῖνι, ἅτινα ἐπειράθην νὰ δεῖξω ἀνερχόμενα εἰς τοὺς χρόνους τῆς φοινικιῆς ἐποικίσεως, ἀνέγνων ἐν τινι κριτικῇ περὶ τῆς συγγραφῆς τοῦ Bl ü m n e r Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern, γραφείσῃ ὑπὸ τοῦ ἐν Graz καθηγητοῦ O. Keller ¹ τὰ ἐπόμενα «καὶ ἐν τῇ μικρᾷ νήσῳ Ἁγίῳ Γεωργίῳ, ἀπεχούσῃ τῶν Ἀθηναίων ἠδύο μίλλια πρὸς δυσμὰς, λέγεται ὅτι εὑρέθησάν τὰ λείψανα ἀρχαίου πορφυρείου.» Ἀνεφέρετο δὲ ἡ εἰδήσις αὕτη ὡς δημοσιευθεῖσα ἐν τινι γερμανικῇ ἐφημερίδι τῷ 1874². Μὴ δυνάμενος δὲ νὰ εὗρω τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος φύλλον ἐνταῦθα, ἔλαβον ἐκ Βερολίνου τὴν οἰκείαν περικοπὴν, ἣν καὶ δημοσιεύω ἐνταῦθα ἐν μεταφράσει πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἐμῆς πραγματείας καὶ ἵνα ἀποδοθῇ ἐκάστῳ τὸ ἴδιον. «Ἐπ' ἐσχάτων εὔρεν ὁ Von Dücker ἐν τῇ μικρᾷ νήσῳ Ἁγίῳ Γεωργίῳ ἀπεχούσῃ δύο περίπου γερμανικὰ μίλλια τῶν Ἀθηναίων πρὸς δυσμὰς, σφρόν κογχυλίων (murex) ἃν ἐξέλαθεν ὡς ποφυρτόν ἀποφαγίων (Kjokkenmödding)· ἀλλὰ Γάλλος τις ἰατρός ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, καλούμενος Gaillardot, φρονεῖ ὅτι τοιοῦτός τις σωρὸς δὲν δύναται νὰποτελῆται ἐξ ἀποφαγίων, ἀλλ' ὅτι θὰ ἐνδεικνύη λείψανα πορφυρείου ὅποια τὰ εὑρεθέντα καὶ κατὰ κτὰ παράλια μιᾶς τῶν Ἰονίων νήσων, τῶν Κυθήρων». Ἄγνωσθ πόθεν ὁ γράψας τὴν εἰδήσιν ταύτην ἐν τοῖς περὶ τέχνης, ἐπιστήμης καὶ φιλολογίας διαφόροις τοῦ Deutscher Reichsanzeiger παρέλαθε τὰ γραφέντα περὶ ὧν, καθ' ὅσον γνωρίζω, δὲν ἐγένετο ἀλλα-

1) Bursian Jahresbericht über die Fortschritte der classischen Alterthumswissenschaft. Berlin. 1877 τόμ. Δ' μέρ. Β' σ. 325.

2) Deutscher Reichsanzeiger τοῦ 1874 ἀρ. 243.

χοῦ λόγος. Σημειωθήτω δ' ἐνταῦθα ὅτι ὁ Von Dücker εἶνε ἀνὴρ ἄλλως γνωστός ἐκ τῶν περὶ τῆς προϊστορικῆς ἀνθρωπολογίας ἐρευνῶν αὐτοῦ¹. Ἄλλ' ἡ γνώμη αὐτοῦ, ὅτι τὰ ἐν ταῖς ἀκταῖς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου σεσωρευμένα κογχύλια εἶνε λείψανα ἀποφαγίων, δὲν δύναται νὰ γείνη ἀποδεκτὴ μετ' ἀκριβῆ αὐτῶν ἐξέτασιν. Κατὰ πόσον δὲ ὅσα ἐν σ. 18 λέγω περὶ τοῦ θρύλου ἀνευρέσεως ἀποφαγίων ἐν τῇ ἀκτῇ νήσου τινὸς τῶν τῆς Ἀττικῆς, περὶ ὧν δὲν ἐγένετο περαιτέρω λόγος, ἀναφέρονται εἰς τὸν Von Dücker, δὲν δύναμαι νὰ βεβαιώσω ἔχων ἀμυδρὰν ἐκ τῶν ἐφημερίδων ἀνάμνησιν τῶν περὶ τῆς γνώμης ταύτης γραφέντων.

1) Ἰδ. σ. 13 τοῦ ἀνά χειρὸς βιβλίου.

ΚΥΡΙΩΤΕΡΑ ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Σελ. 5'	στ. 2	γράψε ἐνάτη ἀντι ὀγδόη	
»	» 7	» ὀγδόη ἀντι ἐνάτη	
»	3 » 16	» τῶν ἀντι τῶν	
»	4 » 19	» Feuersteininstrumente ἀντι Feuersteininstrumente	
»	» » 32	» humaine ἀντι humain	
»	» » 33	» Anfänge ἀντι Anfänge	
»	9 » 8	» ἀπαιτούμενον ἀντι ἀπαιτούμενον	
»	» » 31	» Σεσώστριος ἀντι Σεσώτριος	
»	10 » 9	» ποδῶν, ὅποια ἀντι ποδῶν, ὅποια	
»	11 » 20	» Brugsch ἀντι Brugscht,	
»	16 » 4	» εἶδε ἀντι εἶδε	
»	26 » 26	» θάνατρέξιωμεν ἀντι θάνατρέξιωμν	
»	31 » 8	» Saulcy ἀντι Soulecy	
»	» » 19	» trunculus ἀντι trunculas	
»	36 » 21	» ἦ ἀντι ἦ	
»	40 » 4	» πορφύραες ἀντι πορφύρις	
»	55 » 17	» Κωδῆνος ἀντι Κωδινός	
»	57 » 32	» Jahrbücher ἀντι Jahrbucher	
»	72 » 34	» Graecarum ἀντι Graecarum	
»	95 » 29	» Σουίδαε ἀντι Σουίδος	
»	112 » 2	» στήλ. α' εὐρεῖν ἀντι εὐρεῖν	
»	114 » 2	» β' Οὐννων. ἀντι Οὐνων,	
»	119 » 26	» ἀρχεῖοις ἀντι ἀρχείοις	
»	120 » 23	» τῆε ἀντι πῆε	
»	124 » 34	» Στρίωμος ἀντι Στρίαμος	
»	128 » 19	» ἦ ἀντι ἦ	
»	142 » 31	» ἀβλεπτήματα ἀντι ἀβλεπτήματα	
»	160 » 1	» ὄνων ἀντι ὄνων	
»	164 » 21	» οὐνεκα ἀντι οὐνεκά	
»	201 » 23	» vestigie ἀντι vestiggi	

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελ.
Εισαγωγή	» ε'
Τὰ πορίσματα τῆς προϊστορικῆς ἀρχαιολογίας καὶ οἱ πρῶ- τοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος	» 1
Φοινίκες ἐν Ἀγίῳ Γεωργίῳ τῷ παρὰ τῇ Σαλαμῖνι	» 26
* Ἡ ὕστεραία τῆς ἐν Πλαταιαῖς νίκης	» 44
Τρία ἀποσπάσματα ἐκ τῶν Ἰνδικῶν τοῦ Κτησίου	» 61
Περὶ Δεξίππου καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἐρωῶν ἀλώσεως τῶν Ἀθηναίων	» 69
Τὸ περὶ κτίσεως Μονιμβασίας χρονικόν	» 97
Ἡ ὑπὸ τῶν Ἀράβων δευτέρα πολιορκία τῆς Κωνσταντι- νουπόλεως καὶ Θεοδόσιος ὁ Γραμματικὸς	» 129
* Περὶ τοῦ ἀνεκδότου χρονικοῦ τοῦ Λαομέδοντος Λακα- πηνοῦ	» 145
Ἡ ἀποστασία καὶ ὁ θάνατος τοῦ Γεωργίου Μανιάκη	» 152
* Ἡ παράθεσις τῶν Ἰωαννίνων	» 167
Τὰ ἀρχεῖα τῆς Βενετίας καὶ ἡ περὶ Πελοποννήσου ἐκθεσις τοῦ Μαρίνου Μικιέλι	» 173
Συμπλήρωμα τῆς περὶ Φοινίκων πραγματείας	» 221
Κυριώτερα παροράματα	» 223

~~~~~

Αἱ φέρουσαι ἀστέρισκον μονογραφαίαι, ἐλθοθεῖσαι ἤδη παρ' ἐμοῦ καὶ πρῶτερον ἐν περιοδικοῖς συγγράμμασιν, ἔτυχον ἐνταῦθα δευτέρων φροντίδων. Αἱ δὲ λοιπαὶ ἐδημοσιεύθησαν τὸ πρῶτον ἐν τῷ ἀνά χειρας βιβλίῳ.

